

ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର (ଜୀବନୀ)

ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ମିଶ୍ର

Samanta Chandrasekhar

(*Life of Mahamahopadhyaya Samanta Chandrasekhar Sinha*
Harichandan Mahapatra)

BY

Pandit—

Chandrasekhar Mishra Kavyatirtha.

Hd. Pandit. Sambalpur Zila School.

ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର (ଜୀବନୀ)

ଲେଖକ

ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ମିଶ୍ର କାବ୍ୟତୀର୍ଥ
ଢେଢ଼ପଣ୍ଡିତ, ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲ ।

ମୂଲ୍ୟ ଟ ୧ ୫/୮

ଏକଟଙ୍କା ଦିନଅଶା ମାସ

ପ୍ରକାଶକ
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଭବନେଶ୍ୱର ମିଶ୍ର
ସୁନ୍ଦର ସାହିତ୍ୟ ସଦନ
କଟକ

ଦ୍ୱିତୀୟ ମୁଦ୍ରଣ

୧୯୩୭

ସର୍ବସ୍ୱତ୍ୱ ସଂରକ୍ଷିତ

ମୁଦ୍ରାକର
ଶ୍ରୀ ଚକ୍ରାମଣି ମିଶ୍ର ବି. ଏ.
ନବ ଭାରତ ପ୍ରେସ
କଟକ

ଉତ୍ସର୍ଗପତ୍ର

ଦଶବର୍ଷକନ୍ୟା ମାତୁଣ ଅଧ୍ୟାପକଙ୍କର ହସ୍ତକ୍ତ
ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଯଦ୍ୟାୟ ପାଦସମ୍ମା-
ନରେ ନିୟୋଜିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା, ମଦ୍ୟାୟ
ବାଲରୂପଲବଣତଃ ଯାହାଙ୍କର ତଦାନନ୍ତର
କୋମଳ ଶାସନ ବିଷୟ ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ହେଉ-
ଥିଲା, ଲେଖକଙ୍କର ସିଂହକର ଅଜାବନ ସ୍ୱତ୍ୱ
ମୋହର ପରମାରାଧ୍ୟ ସେହି ପିତୃଦେବଙ୍କ
ପବିତ୍ର ନାମରେ ଇଦାନନ୍ତର ଅନୁରୂପ ଜନିତ
ଅନୁରକ ପିତୃଭକ୍ତିର ନିଦର୍ଶନ ସ୍ୱରୂପ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ
ଉତ୍ସର୍ଗ ହେଲା । ଭଦ ।

ପ୍ରଣେତା

ନିବେଦନ

ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗୀଶ୍ୱେତେଶ ସମୟରୁହିଁ ତଦାୟୁ ପୃଷ୍ଠ ଜୀବନବୃତ୍ତର ଜାଣିବା ନିମନ୍ତେ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କର ଅଗ୍ରହାତିଶୟ ଦୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଅସୁଥିବା ଧୂ ତାହା ଲିପିବଦ୍ଧ କରି ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ କେତେକ ବର୍ଷ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । କାରଣ ମୁଁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ପ୍ରତିବେଶୀ । ତେଣୁ ମୁଁ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଉକ୍ତ ଜୀବନଚରିତ ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲି । ମଦାୟୁ ଆଳସ୍ୟବଶତଃ ସେହି ଉଦ୍‌ଯୋଗ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇପାରୁ ନ ଥିଲା । ଇତିମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ-ସମାଜପକ୍ଷରୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଜୀବନ-ଚରିତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିବାକୁ ପୁରସ୍କାର ଘୋଷିତ ହେବାରୁ ମୁଁ ଉକ୍ତ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି ଟ ୨୦ ୯ ପୁରସ୍କାର ଲାଭକଲି । ସେଥିରେ ମୁଁ ଉତ୍ସାହାନୁଦ୍ଧତ ହେବାରୁ ସେହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ କରି ପୁସ୍ତକାଳୟରେ ପ୍ରକାଶ କଲି । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସାହିତ୍ୟ ସମାଜ ନିକଟରେ ମୁଁ ଉଣୀ ।

ସାମନ୍ତଙ୍କର ଜୀବନବୃତ୍ତର ସଂଗ୍ରହ ବିଷୟରେ ତଦାୟୁ ମଧ୍ୟମ ପୁତ୍ର ମୋହର ଅନ୍ତରଙ୍ଗବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗଦାଧର ସିଂହ ସାମନ୍ତ ଏକମାତ୍ର ସମ୍ବଳ କହୁଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତ ହେବ ନାହିଁ । ତାହାଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ବ୍ୟତିରେକେ ମୁଁ ଏବମ୍ବିଧ କାର୍ଯ୍ୟରେ କଦାପି ସମର୍ଥ ହୋଇପାରି ନ ଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ତାହାଙ୍କ ନିକଟରେ ଚିରବୃତ୍ତିତା-ପାଶରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ଭଗବତରଣାରବିନ୍ଦରେ ତଦାୟୁ ଦୀର୍ଘଜୀବନ ଓ ଯଶୋଲଭ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଅଛି । ମଦାୟୁ ଯୌବନସଖା ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତ ମୁଖୁଣ୍ଡୟ ରଥ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ସମ୍ବଳରେ କେତେକ ବିଷୟର ଅଭ୍ରଷ ଦେଇ ମୋହର ବୃତ୍ତିତା-ଭ୍ରଜନ ହୋଇ ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ମହାତ୍ମାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-

ଦର୍ପଣ ଛନ୍ଦ୍ରରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଭ୍ରମଣ ଓ ପୃଥିବୀର ପ୍ରିରେତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକର ଅନୁବାଦକରଣ ବିଷୟରେ ମାନନୀୟ ପଣ୍ଡିତ ପରାସିତ ଦାଶ ଶର୍ମା ଏବଂ ମୋହର ସ୍ୱେଦାସ୍ତ୍ରଦ ବନ୍ଧୁ ହରିହର ରଥ B. A. ଉକ୍ତ ଛନ୍ଦ୍ରର ଇଂରାଜୀ ମୁଖବଳି ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦିତ କରି ଦେଇ ମୋତେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିବାରୁ ସେ ଦୁହେଁଙ୍କ ନିକଟରେ ମୁଁ ବିଶେଷ କୃତଜ୍ଞ ।

ମୁଁ ସମ୍ବୃତ ଭାଷାରେ ବ୍ରତୀଶ ରାଜବଂଶୀୟ ଗୋଟିଏ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ ଏବଂ ଉତ୍କଳଭାଷାରେ ବାଳିକାବନ୍ଧୁ ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ଶୁଦ୍ର ପୁଷ୍ପିକା ପଦ୍ୟାକାରରେ ରଚନା କରିଥିଲେହେଁ ଗଦ୍ୟାକାରରେ ଏହି ପୁସ୍ତକ ମୋହର ନବୋଦ୍ୟମପ୍ରସୂତ । ସୁତରାଂ ଏହା ଭ୍ରମପ୍ରମାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଅତଏବ ସଞ୍ଜନମାନଙ୍କର କ୍ଷମାସମ୍ମତ ମୋହର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରାପ୍ୟ ବୋଲି ଭରସା କରିଅଛି । ମୋହର ସାଧାନୁସାରେ ଜୀବନଚରିତର ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ ବହୁ ଅନୁସନ୍ଧାନପୁର୍ବକ ଯଥାର୍ଥଭାବରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଅଛି । ମାତ୍ର ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମୋହର ଅନଭିଜ୍ଞତାବଶିତଃ ସମ୍ବୃତ ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥପ୍ରକାଶ ବିଷୟରେ ଯଦି କିଛି ଦୃଷ୍ଟି ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ତେବେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପାଠକବୃନ୍ଦ ସଦୟ ହୋଇ ତାହା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଦେଲେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମ୍ବରଣରେ ତହିଁର ସଂଶୋଧନ କରି ଦେଇ ବିଶେଷ ଉପକୃତ ହେବି ।

ପରିଶେଷରେ ବକ୍ତବ୍ୟ ଏହି ଯେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସାମନ୍ତ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ହିନ୍ଦୁ ଥିବାରୁ ତଦ୍ଦୟା ପବିତ୍ର ଜୀବନ-ଚରିତରେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମ-ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କେତେକ ବିଷୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରିଅଛି । ତାହା ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବିଶେଷରେ ଅନାଦୃତ ହୋଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ତଦ୍ଦୟା ଆଦର୍ଶଜୀବନର ବାଣୀବଳୀ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ଲୋକସାଧାରଣଙ୍କର ଯେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ

ଲବ୍ଧ ହେବ ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ
ପାଠକବର୍ଗଙ୍କ ସମୀପରେ ମୋହର ଏତିକିମାତ୍ର ସାନ୍ତୁନୟ ପ୍ରାର୍ଥନା ଯେ
ସେମାନେ ସ୍ୱଳ୍ପ କହୁମୂଲ୍ୟ ସମୟରୁ କିଛି ବ୍ୟୟ କରି ଏହି ପୁସ୍ତକଟି
ଥରେ ଅମୂଲ୍ୟ ସାରିକିବେଣ ପାଠ କଲେ ମୋହର ଶ୍ରମ ସାର୍ଥକ
ହେବ । ଭଦ ।

ବିକ୍ରତ

ଲେଖକ

ସୂଚୀ ପଦ୍ୟ

ବିଷୟ

ପୃଷ୍ଠା

ପଥମଭାଗ

୧ । ଉପନିଷଦ	୧
୨ । ଖଣ୍ଡପଦ୍ୟ	୧୩
୩ । ଖଣ୍ଡପଦ୍ୟର ଭାବବୋଧ	୨୭
୪ । ବାସପଦ୍ୟ ଓ ଅବସ୍ଥାବିବରଣ	୩୦
୫ । ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ସିଂହ (ମହାପ୍ରାକର ପିତା)	୩୧
୬ । ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷା ଓ ପ୍ରତିଭା	୩୭
୭ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ	୩୯
୮ । ପିତାଙ୍କଠାରୁ ଶିକ୍ଷା, ଜ୍ୟୋତିଷଜ୍ଞାନ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ଶନର ଗବେଷଣା	୪୧
୯ । ଶିକ୍ଷାବଳୀ	୫୧
୧୦ । ବିବାହ	୫୩
୧୧ । ନିତ୍ୟକର୍ମ	୫୭
୧୨ । ଭୋଜନ	୬୫
୧୩ । ନାମସ୍ମରଣ	୬୮
୧୪ । ମହେଶ୍ୱରଙ୍କ ନ୍ୟାୟରତ୍ନ	୭୯
୧୫ । ଭାବନାବଳୀ ...	୮୦
୧୬ । ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ	୮୮
୧୭ । ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ	୯୩
୧୮ । ଯୋଗେଶ୍ୱର ବାବୁ... ...	୯୭

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
୧୯ । ସୁସ୍ଥପଞ୍ଜିକାର ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ପ୍ରସାର	୧୦୧
୨୦ । ଅନ୍ତମକାଳ	୧୦୫
୨୧ । ଶଶିପ୍ରକାଶପରିତ୍ୟାଗ, ଶିକ୍ଷେନ୍ଦ୍ରରେ ଦୈତ୍ୟ ବସନ୍ତନ ଓ ଭବିଷ୍ୟଦ୍‌ବାଣୀର ସାଥକତା }	୧୧୧
୨୨ । ସତସଙ୍ଗ	୧୨୪
୨୩ । ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, କବିତ୍ବ ଓ ସ୍ମରଣ ଶକ୍ତି	୧୩୪
୨୪ । ଚରନ୍ଦ୍ର	୧୪୩
୨୫ । ଭକ୍ତି	୧୪୪
୨୬ । ଶୌଚ ଓ ଧର୍ମନିଷ୍ଠା	୧୪୭
୨୭ । ବଦାନ୍ୟତା ଓ ଅଭିଧ୍ରୁ ସେବା	୧୫୪
୨୮ । ସତ୍ୟପ୍ରିୟତା ଓ ସ୍ବଖ୍ୟବାଦତା	୧୫୮
୨୯ । ଦୟା, କ୍ଷମା ଓ ପରୋପକାରତା	୧୬୧
୩୦ । କଷ୍ଟସହସ୍ବୃତା ଓ ଧୈର୍ଯ୍ୟ	୧୬୫
୩୧ । ବିନୟ ଓ ସୌଜନ୍ୟ	୧୬୮
୩୨ । ନିର୍ଭୀକତା ବା ସତ୍‌ସାହସ	୧୭୦
୩୩ । ପରହାସରସିକତା ଓ ସରସତା	୧୭୫
୩୪ । ଉପସ୍ଥାପନ	୧୭୯

ଦ୍ବିତୀୟଭାଗ

୩୫ । କାର୍ଯ୍ୟ	୧୯୩
--------------	-----

ତୃତୀୟଭାଗ

୩୬ । ପରଶିଷ୍ଟ	୨୧୫
--------------	-----

ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ

୮ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ହରିଚନ୍ଦନ ମହାପାତ୍ର

ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର

ପ୍ରଥମ ଭାଗ

ଜୀବନ-ବୃତ୍ତାନ୍ତ

ଉପକ୍ରମ—ଏହି ଭାରତବର୍ଷରେ ଅର୍ଥ ଉତ୍ତିମାନଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯେଉଁସବୁ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ ମନସିଗଣ ଅବରୁଦ୍ଦ ହୋଇ ସ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ରେଣୀଲୋକରେ ପୃଥ୍ବୀକୁ ଉଦ୍ଭାସିତ କରିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବରାହମିହିର, ଭୃଗୁରାୟ, ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ଟ, ବ୍ରହ୍ମଗୁପ୍ତ, ଗଣେଶ, ସ୍ୱଧାକର ଦ୍ୱିବେଦୀ, ଶତାନନ୍ଦ, କମଳାକର ଭଟ୍ଟ, ବୃଟନାରାୟଣ, ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ, ବାପୁଦେବ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ଓ ମାଧବ ପିଣ୍ଡ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଧାନ । ସ୍ୱଳ୍ପାୟୁ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅପ୍ରକାଶବଶତଃ ଅର୍ଥ କେତେ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ନାମ ଯେ କାଳଗର୍ଭରେ ଲୁଚି ହୋଇଅଛି ତାହା କିଏ କହପାରେ ? ଉକ୍ତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି କେହି ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେକ ପଣ୍ଡିତ ମଧ୍ୟ ବହୁ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ ।

ଯେଉଁ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ଉପାସକ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସହର ଓ ଗ୍ରାମରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବୃତ୍ତିତ୍ୱ ବିଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ପ୍ରକୃତ ବିଜ୍ଞାନ ବଢ଼ାଡ଼ିତ ହୋଇଅଛି । ବାସ୍ତବିକ ଅନେକ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି ସେମାନେ ବସିପ୍ରଭୃତିରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର କେତେକ ଶ୍ଳୋକ ମୁଖସ୍ଥ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ

ଲିଖିତ ତାଲିକା ସାହାଯ୍ୟରେ କେବଳ ପଞ୍ଜିକାର ଗଣନା କରିପାରନ୍ତି ।
ମାତ୍ର ଭାସ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ କହୁଅଛନ୍ତି ଯେ—

ଭୂଜ୍ୟଂ ଯଥା ସର୍ବରସଂ ବିନାଜ୍ୟଂ ରାଜ୍ୟଂ ଯଥା ରାଜବିବର୍ଜିତଃ ।

ସର୍ବ ନ ଭାଗ୍ୟ ସ୍ୱବକ୍ତୃସ୍ତନା ଗୋଳାନରଞ୍ଜେ ଗଣକ ସ୍ତଥୈବ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋଳ ବା ନାସ୍ତିକ ଜଗତର ଜ୍ଞାନବିସ୍ତାର ଗଣକ
ଘୃତସ୍ତନ ଅଳ୍ପ ତୁଲ୍ୟ, ରାଜଶୂନ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ପର ଓ ସ୍ୱବକ୍ତୃବର୍ଜିତ ସର୍ବର
ସମାନ ଅଟନ୍ତି ।

ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ଅଲୋଚନା କରିବା ଯେଉଁମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ
ସେମାନେ ତାହାକୁ ବିଜ୍ଞାନ ସଦୃଶ ଚର୍ଚ୍ଚା କରନ୍ତି ନାହିଁ । କେବଳ
ସାଧାରଣର ଜ୍ଞାତବ୍ୟ କେତେକ ବିଷୟର ଶିକ୍ଷା କରନ୍ତି ଏବଂ କଲ୍ପ ଓ
ସୂତ୍ରର ରହସ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ ନ କରି କୃତ୍ରିମ ଅକାଶ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣପୂର୍ବକ
କେବଳ ଭବିଷ୍ୟତ୍ କଥନର ପ୍ରଚାରଣା କରନ୍ତି । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଏହି
ବିଜ୍ଞାନ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବାର ଅଭିଳାଷ ଅଛି ସେମାନେ ଅର୍ଥଶୂନ୍ୟ; ପୁନଶ୍ଚ
ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଅର୍ଥ ଅଛି ସେମାନଙ୍କର ଗ୍ରହ, ଉପଗ୍ରହ ପ୍ରଭୃତିର ଗତି
ବିଧି ନିରୂପଣ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଅଭିଳାଷ ନାହିଁ । ଇଦାନାଂ ଇଂରାଜ
କଲେଜର ଛାତ୍ରମାନେ ସମ୍ଭାବିତ ପ୍ରଶ୍ନସମୂହର ଉତ୍ତରଗୁଡ଼ିକ ମୁଖସ୍ଥ
କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଏବଂ ଶିକ୍ଷକମାନେ ମଧ୍ୟ ଏତେ କାର୍ଯ୍ୟବ୍ୟସ୍ତ ଯେ
ଦେଶର ଶିଳ୍ପ ଓ ବିଜ୍ଞାନର ପୁନରୁଦ୍ଧାର ସକାଶ ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ
ସେମାନଙ୍କର ଅବସର ନାହିଁ । ସେହି ହେତୁରୁ ଏହି ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷ
ଅର୍ଦ୍ଧଶିବିତ, ଜ୍ୟୋତିଷ ଜାତୀୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ବକ୍ତାମାନଙ୍କ
ହସ୍ତରେ ପଡିତ ହେବା ଅସ୍ତର୍କର ବିଷୟ ନୁହେଁ ।

ସ୍ୱଦେଶ ବିଜ୍ଞାନର ଉଦ୍ବୃତ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ସର୍ବବଧି ନୂତନ ଶିକ୍ଷାର
ଓ ବିଦେଶାଗତ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ସାଧ୍ୟତାର ଦୂରରେ ରହି ଏବଂ ଉତ୍କଳର

ଅରଣ୍ୟାନ୍ତାଦତ ପ୍ରଦେଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଏପରି କଠିନ ଶଶିତ ବଞ୍ଚନର ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ବୃଦ୍ଧି ଲାଭ କରିବା କେତେଦୂର ଅସ୍ପର୍ଶଜନକ ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ଧୈର୍ଯ୍ୟାବଳୀମୁନପୁରକ ସତ୍ୟାନ୍ତଃସନ୍ନାତ ଓ ଇନୋପାର୍ଜନ ନିମିତ୍ତ କଠୋର ଅଧ୍ୟବସାୟଦ୍ୱାରା କଣ ହୋଇପାରେ ପାଠକବୃନ୍ଦ ତାହାର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଓ ଜୀବନ୍ତ ଉଦାହରଣ ଅଲୋଚନାୟ ଜୀବନ-ବୃତ୍ତାନ୍ତରୁ ସମ୍ୟକ୍ ଉପଲବ୍ଧ କରିପାରିବେ । ପୁନଶ୍ଚ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ ବୁଝିବାକୁ ହେଲେ ତତ୍ପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରନ୍ଥ ସଙ୍ଗରେ ତଥାୟ ସମାନଧର୍ମ ଗ୍ରନ୍ଥଲେଖକଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କୁ ତୁଲନା କରିବା ବିଧେୟ । ବର୍ଣ୍ଣନାୟ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବୁଝିବା ନିମିତ୍ତ ଅସୁବ୍ୟୟ ପ୍ରାଚୀନ ଶଶିତ ଜ୍ୟୋତିର୍ବୋଧମାନଙ୍କର ବିଷୟ ସଂକ୍ଷେପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଅଛୁ ।

ହୃଦ୍ଯୁ ଶଶିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ବେଦପରି ପ୍ରାଚୀନ । ସ୍ୱତଃଂ ଇତିହାସର ସୁଲଭିତ୍ ପ୍ରାପିତ ହେବା ଦିନଠାରୁ ଗ୍ରନ୍ଥକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କର ନାମ ଓ ବିଷୟ ଯଥାସମ୍ଭବ ଲିଖିତ ହେଉଅଛି । ଭାରତବର୍ଷରେ ପଞ୍ଚ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ନାମ ସାଧାରଣବିଦିତ ଅଟେ । ଯଥା—ସୂର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତ, ବ୍ରହ୍ମସିଦ୍ଧାନ୍ତ, ଶୋମସିଦ୍ଧାନ୍ତ, ଲେମଣସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଓ ଅର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତ । ସୂର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭାରତର ଆଦି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ । ତାହା ଅର୍ଷ ଏବଂ ସେଥିରେ ସ୍ୱୟଂ ସୂର୍ଯ୍ୟାଂଶ-ସମ୍ବନ୍ଧ ପୂରୁଷ ମୟନାମକ ଦାନବକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣୀତ ଏବଂ ନାରଦଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ । ଶୋମସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କକର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରଣୀତ ଏବଂ କୌଣସି ରଷିଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ । ଲେମଣସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଲେମଣ ରଷିପ୍ରଣୀତ ଓ ତତ୍ତ୍ୱକର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରକାଶିତ । କେନ୍ଦ୍ର କେନ୍ଦ୍ର ତାହାକୁ ରୋମକସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି । ଅର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅର୍ଯ୍ୟବିଦ୍ଙ୍କକର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରଣୀତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି ।

ପାଟଲୀପୁତ୍ର ବା କୁସୁମପୁରନବାସୀ ପଣ୍ଡିତ ଅର୍ଯ୍ୟବିହାରୀ ୧୩ର୍ଷ ବୟସରେ ଶକାବ୍ଦ ୩୯୮ ବା ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୪୭୭ ରେ ତତ୍ତ୍ୱାୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ‘ଅର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତ’ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ତାହାଙ୍କର ଅବତ୍ସବକାଳ ୫ମ ଶତାବ୍ଦୀ ଥିବା ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି । ଭାରତରେ ସେ ପୃଥିବୀର ଅଭିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ହେଲେହେଁ ସ୍ୱାୟତ୍ ମତକୁ ଦୃଢ଼ଭିତ୍ତି ଉପରେ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ଅପାରଗ ହେବାରୁ ଜନସାଧାରଣରେ ଅପମାନିତ ହୋଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେ ସ୍ୱଳ୍ପାୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସମୀକରଣର ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଅନୁମାନଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଚୀନ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ଭିନ୍ନତା ସାଧନ କରି ଓ ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣକାରୀ ହୋଇ ସେ ବିଶେଷ ଗୌରବ ଉପାର୍ଜନ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ବିହମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ସଭାର ନବରତ୍ନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ ପଣ୍ଡିତ ଅବନ୍ତୀ ବା ଉଚ୍ଛ୍ୱୟନାନବାସୀ ବରାହମିହର ବୃହତ୍ସଂହିତା, ପଞ୍ଚସିଦ୍ଧାନ୍ତକା ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ତତ୍ତ୍ୱାୟ ‘ପଞ୍ଚସିଦ୍ଧାନ୍ତକା’ ଶକାବ୍ଦ ୪୭୭ ବା ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୫୦୫ରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ସୂତରା ସେ ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସ୍ୱଳ୍ପାୟ ନିଖିଳ ଶାସ୍ତ୍ର-ବୁଝାଳତା ତାହାଙ୍କୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ କରିଥିଲା । ମୌଳିକ ଲେଖକଭାବରେ ଓ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ସତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାସରୂପରେ ସେ ଅଦ୍ୟାପି ସ୍ମରଣୀୟ ହେଉଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଦୃଢ଼ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ମହତ୍ତ୍ୱ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ମରଣୀୟ ରହିବେ ।

ବରାହ ନିଜର ବୃହତ୍ସଂହିତାରେ ପ୍ରକୃତ ଗଣକ ବା ଜ୍ୟୋତିଷୀର ଆବଶ୍ୟକ ଗୁଣାବଳୀ ସୂଚିତ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ କହୁଅଛନ୍ତି ଯେ ବିଭିନ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପ୍ରଭେଦ ବୁଝାଇବା, ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଉତ୍ତରାୟଣ ଓ ଦକ୍ଷିଣାୟନର ସମୟ ଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ନିରୂପଣ କରିବା, ପ୍ରଧାନ ଦଶମ ଓ ମଧ୍ୟାହ୍ନ

ରେଖାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରବେଶ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ଏବଂ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସହଜ ଗଣନାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟରେ ଯେ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଲଭ କରିନ୍ତି ସେ ଯଥାର୍ଥ ଗଣକ ଅଟନ୍ତି ।

ଜଷ୍ଠ, ପୁଅ ବ୍ରହ୍ମଗୁପ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରାସରେ ସ୍ୱୟଂ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ଏକ ପ୍ରଧାନ ପରିଚ୍ଛେଦର ଅବତାରଣା କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ରେବାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କୌଶସ ସ୍ଥାନରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ୩୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ‘ବ୍ରହ୍ମସ୍ପତି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ’ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶକାବ୍ଦ ୪୪୦ ବା ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୬୨୮ରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବାରୁ ୬ଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ଅଥବା ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ତାହାଙ୍କର ଜନ୍ମ ସମୟ ଥିବାର ଅନୁମିତ ହୁଏ । ସେ ପ୍ରାଚୀନ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକର ସଂଶୋଧନ କରିଥିଲେ । ବାସ୍ତବିକ ବର୍ତ୍ତମାନ ହିନ୍ଦୁ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ଯେ ଅଙ୍କାର ଧାରଣ କରିଅଛୁ ତାହା ସେହି ସମୟରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଅଛି । ସେ ଜଣେ ଉଚ୍ଛ୍ୱସ୍ତ ବାଜଗଣିତଜ୍ଞ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କଠାରୁ ଆରବୀୟମାନେ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନର ଅଲେକ ପାଇଥିଲେ । ସମୀକରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେ ଯେଉଁ ପ୍ରମାଣ କରିଅଛନ୍ତି ତାହା ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଇଉରୋପରେ ସମସ୍ୟାର ବିଷୟୀଭୂତ ହୋଇଥିଲା ।

ପଣ୍ଡିତ ସୁଧାକର ଦ୍ୱିବେଦୀ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀର ଲେଖକ ଥିବାର ଅନୁମିତ ହୁଏ; କାରଣ ତାଙ୍କୁ ‘ଗଣକ-ତରଙ୍ଗିଣୀ’ ବା ‘ମୁଞ୍ଜଳା’ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ୯୩୩ରେ ପ୍ରଣୀତ ହୋଇଥିଲା । ଏକାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଆଉ ଜଣେ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିତ୍ ପଣ୍ଡିତ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ତାହାଙ୍କର ନାମ ଶତାନନ୍ଦ । ତତ୍ପ୍ରଣୀତ ‘ଭସ୍ମତୀ’ ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ୧୦୨୧ ଶକାବ୍ଦ ବା ୧୦୯୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲା । ତତ୍ପରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭସ୍ମବରୂର୍ଦ୍ଧ ଶିଷ୍ୟମଠାଟ ସହ୍ୟାଦ୍ର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନରେ ଶକାବ୍ଦ ୧୦୩୨ ବା ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ

୧୧୧୪ରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଗୌରବ ତତ୍ପୁରୀବର୍ତ୍ତୀ
 ଜ୍ୟୋତିଷିକମାନଙ୍କୁ ଅବୃତ୍ତ କରିପକାଇଥିଲା । ଏକ ଅସଭ୍ୟ ଜାତିର
 ବାରମ୍ବାର ଆକ୍ରମଣ ଅନେକ ବିପଦ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଥିଲା ଏବଂ ସେହି
 ବିପଦ ସମୟରେ ବିଦ୍ୟାଧିପତି ଦେବୀ ନିର୍ବାସିତା ହୋଇ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ
 ପ୍ରଦେଶର ଭୃଷ୍ୟକାରଦଳଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନିଜକୁ ଲୁଚାଇ ରଖିଥିଲେ ।
 ପରବର୍ତ୍ତୀ ଅଳଙ୍କାର-ଯୁଗରେ କେତେକ ଅଂଶିକ ସ୍ଵାଧୀନ ରାଜ୍ୟର ବିବାଦ
 ମଧ୍ୟରେ ଜ୍ଞାନଚର୍ଚ୍ଚା ସ୍ଫୁର୍ତ୍ତମାନ ଭାବରେ ରହିଥିଲା । ଲୋକମାନେ
 କେବଳ ପୁରୀ ଲୋକକଗଣଙ୍କ ଲୋଚାର ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିଲେ ।
 ଏହି ସମୟରେ କେବଳ ଜଣକର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ତାହାଙ୍କର
 ନାମ ଗଣେଶ । ଭୃଷ୍ଟର ଭରଣୀୟ ଗୌରବର ସ୍ଥଳ ଓ ପାଣ୍ଡାତ୍ୟବାସୀ-
 ମାନଙ୍କର ବିଷ୍ଣୁପୂଜାଦଳ ଥିଲେ । ସେ ‘ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିରୋମଣି’
 ‘କର୍ଣ୍ଣଭୂତଫଳ’ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଣେତା ଥିଲେ । ଶିରୋମଣି ବର୍ତ୍ତମାନ
 ଯୁଗର ଗୋଟିଏ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରବନ୍ଧ । ଭୃଷ୍ଟର ବ୍ୟାସଗଣିତ ବ୍ୟବହାର
 କରିଥିବାର ଅନୁମିତ ହୁଏ । ତାହାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭରତକୁ
 ଗଣିତ ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରାଣବାୟୁ ଉଡ଼ି ଯାଇଥିଲା ।

ସର୍ବଶେଷରେ ନନ୍ଦଗ୍ରାମନିବାସୀ ଗଣେଶ ନାମକ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ
 ଥିଲେ । ଗଣେଶ ୧୫୨୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ତତ୍ପୁରୀ
 ‘ଗ୍ରହଲବ୍ଧ’ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେହି ପୁସ୍ତକ ଶାସ୍ତ୍ରୀକ ଦେଶର
 କେତେକାଂଶରେ ଲୋକମାନଙ୍କର ହାତବନ୍ଧୁ ପରି ବ୍ୟବହୃତ
 ହେଉଥିଲା । ଅରବୀୟ ପ୍ରଭୃତିରେ ଓ ଶେଷରେ ପାଣ୍ଡାତ୍ୟ ସଂଘର୍ଷରେ
 ଏହି ବିଜ୍ଞାନର ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାଗ ସାଧୁତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଜୟପୁରରେ
 ଜୟସିଂହଙ୍କ ରାଜତ୍ଵକାଳରେ ୧୭ ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଅରବିନ୍ଦ ଲକ୍ଷ୍ମିକ
 (ଜ୍ୟାମିତି) ର ସଂସ୍କୃତାନ୍ତବାଦ କରା ଯାଇଥିଲା ଏବଂ ତାହାଙ୍କର

ଅଦେଶରେ ଉତ୍ତର ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ପର୍ଯ୍ୟବେଶିଣୀକା ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା ।

ମହାତ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରାୟ ୪୦୦ ବର୍ଷ ହେଲା ଭାରତରେ କମଳାକର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଭଲ ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜ୍ୟୋତିଷୀ ପଣ୍ଡିତ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ନ ଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ମାତ୍ର ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପରି କେତେକ ଗଣକ ଜାତି ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଅଳ୍ପକାଳ ନିମନ୍ତେ ସ୍ଥାନୀୟ ପ୍ରଶଂସାଲାଭନ ହୋଇଥିଲେହେଁ ବିଜ୍ଞାନୋଲ୍ଲଭ ବିଷୟରେ କୌଣସି ସ୍ଥାୟୀ ଚିହ୍ନ ରଖି ଦେଇ ଯାଇନାହାନ୍ତି ।

୧୫୮୦ ଶକାବ୍ଦରେ ଦକ୍ଷିଣ ସମ୍ରାଟ୍ ଜାହାଙ୍ଗୀରଙ୍କର ସଭାପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଦେବବିତ୍ତଙ୍କର ପୌତ୍ର ଓ ନୃସିଂହଙ୍କର ପୁତ୍ର ଶ୍ରୀ କମଳାକର ଭଞ୍ଜ ‘ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ତତ୍ତ୍ୱ-ବିବେକ’ ନାମକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଭୀଷ୍ମବର୍ମାଙ୍କର ମତ ଶତ୍ରୁନସୂଦନଙ୍କ ପ୍ରାଚୀନ ସୂର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମତର ଦୃଢ଼ କରଣ ନିମିତ୍ତ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅବତାରଣା କହିଲେ ଅତିରଞ୍ଜିତ ହେବ ନାହିଁ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ସବୁତ୍ ନୃସିଂହ ହୋଇଥିବାରୁ ସମ୍ପ୍ରତି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଅଦ୍ୟାବଧି ତାହାର କୌଣସି ଟୀକାକାର ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ସୂତରାଂ ଜଟିଳତା ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନାଦୃତ ଓ ଉପେକ୍ଷିତ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଉତ୍କଳିତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ସୂର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିରୋମଣି, ଗ୍ରହସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏବଂ ବର୍ଣ୍ଣନାୟ ମହାତ୍ମାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ ଇଦାନାଂ ବିଶେଷ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବାର ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଭ୍ରମଣ ଓ ପୃଥିବୀର ପ୍ରିରତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମହାତ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ସହୃଦ ଅର୍ଥଭଞ୍ଜଙ୍କରିଲ ଉତ୍କଳିତ ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର

ଅକମତ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ତାହାହିଁ ପ୍ରାଚୀନ ଅର୍ଥରୂପିମାନଙ୍କର ମତ । କେବଳ ଅର୍ଥରୂପ ପୃଥ୍ବୀର ଆହୁକ ଗତିର କଲ୍ପନା କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେହି କଲ୍ପନାକୁ ଦୃଢ଼ଭିତ୍ତି ଉପରେ ସ୍ଥାପନ କରିବାକୁ ଅପାରଗ ହୋଇଥିଲେ । ତେଣୁ ତାହା ଲୋକସମାଜରେ ଅନାଦୃତ ହେଲା ।

ମହାତ୍ମା ଓ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଜୀବନଚରିତ ଜାତିର ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ ଓ ପରମଶିକ୍ଷକ । ସେମାନଙ୍କର ଧର୍ମ ଓ ଆଚାର ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଭୃତି ଜାତିକୁ ମହାଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରେ । ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ଜାତୀୟ ଜୀବନ ଗଠନର ପ୍ରଧାନ ସାମଗ୍ରୀ । ଏହି ସାମଗ୍ରୀ ଯେତେ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ସଂଗୃହୀତ ହୁଏ ଜାତୀୟ ଉଲ୍ଲସପରିବେଶରେ ତେତେ କଲାଶକର । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନହିଁ ଜାତୀୟ ଉଲ୍ଲସ; କାରଣ ଜାତି ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ସମଷ୍ଟି ମାତ୍ର । ବିଜ୍ଞାନ, ଶିଳ୍ପ, ସାହିତ୍ୟ, ଜ୍ୟୋତିର୍ବେଦ ଓ ଅୟୁର୍ବେଦ ପ୍ରଭୃତି ତାବଜୀୟ ଉଲ୍ଲସ ଜାତୀୟ ଅଭ୍ୟୁଦୟର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ । ମହାତ୍ମା-ମାନଙ୍କର ଜୀବନର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ମାନବର ଚରଣ ଗଠିତ ହୁଏ, ହୃଦୟ ପ୍ରଶସ୍ତ ହୁଏ, ନାସ୍ତିକତା ଅପସାରିତ ହୋଇ ଆଦ୍ରିକ୍ୟ ବୁଦ୍ଧି ବର୍ଦ୍ଧିତ ହୁଏ ଏବଂ ନବୀନ ଭବିଷ୍ୟତର ଦ୍ଵାର ଉଦ୍ଘାଟିତ ହୁଏ । ସୁଲଭ ପ୍ରକୃତ ମନୁଷ୍ୟତା ଲଭ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜୀବନ ସାର୍ଥକତା ଲଭ କରେ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଯାହା ଆଚରଣ କରନ୍ତି ଅନ୍ୟାନ୍ୟମାନେ ତାହାର ଅନୁକରଣ କରନ୍ତି । ଗୀତାରେ ଉକ୍ତ ଅଛି :—

ଯଦ୍ ଯଦାଚରତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ତୁତଦେବେତରେ ଜନାଃ ।

ସ ଯଦ୍ ପ୍ରମାଣଂ ହରୁତେ ଲୋକସ୍ତଦନୁବର୍ତ୍ତତେ ।

ସୂଚକଂ ସେହିସବୁ ଜୀବନ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଆଲୋଚନା କରିବା ନିମିତ୍ତ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଆଗ୍ରହାନ୍ୱିତ ହେବା ସ୍ଵାଭାବିକ । କିନ୍ତୁ ମାତୃଶ୍ରୀ ସ୍ଵଲବିଦ୍ୟା ବିଶେଷତଃ ଜ୍ୟୋତିଃଶାସ୍ତ୍ରାନୁରୂପ ବ୍ୟକ୍ତି ପକ୍ଷରେ ବୃହସ୍ପତି-

ପ୍ରତିମ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ଧୃଷ୍ଟିଭାର ପରିରୂପକ ମାତ୍ର । ତଥାପି ଖଣ୍ଡପତ୍ରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ମହାତ୍ମାଙ୍କର ପ୍ରତିବେଶିତ ଲଭ କରିଥିବାରୁ ସଙ୍କଳନମାନଙ୍କର କ୍ଷମାଗୁଣ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଯତ୍ନକ୍ଷତ୍ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲି ।

କୌଣସି ମହାତ୍ମାଙ୍କର ଜୀବନ ଚରିତ ପୁସ୍ତକାକାରରେ ସାଧାରଣଙ୍କର ନେତ୍ରପଥରେ ପଥକ କରିବାକୁ ହେଲେ ତଦାୟ ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ବିଶଦଭାବରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ଅବଶ୍ୟକ ହୁଏ ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ମତଗୁଡ଼ିକ ପୁସ୍ତକରେ ସ୍ବତନ୍ତ୍ରଭାବେ ସମାବେଶ କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ହୁଏ । ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ଜୀବନ ଚରିତକୁ ସାଧାରଣତଃ ଢିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି । ପ୍ରଥମଭାଗରେ ଜୀବନ-ବୃତ୍ତାନ୍ତ, ଦ୍ବିତୀୟଭାଗରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ବିବରଣ ଏବଂ ତୃତୀୟଭାଗରେ ପିରିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରକରଣରେ ତାହାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଲିଖିତ ମତ ପ୍ରକାଶ କରାଯିବ ।

ଯେଉଁ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନରେ ଭାରତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରାୟ 'ସମସ୍ତ ଭୂମଣ୍ଡଳ ବିମୋହିତ, ଉତ୍କଳର ଅରଣ୍ୟାମ୍ବୁଜକୁ ତମୋମୟ ଗଡ଼ଜାତ ପ୍ରଦେଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେହେଁ ଯାହାଙ୍କର ମନ ସର୍ବଦା ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଟୁତି ମଧ୍ୟରେ ବିଚରଣ କରୁଥିଲା, ଯେ ସ୍ବକଳିତ ନଳିକାଦ ଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ଦୂରବାସୀ ଯନ୍ତ୍ରର ଅସାଧ୍ୟ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କର ସୃଜା ପରିମାଣ କରଣରେ ବୃତ୍ତିକୁ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଯାଇ ଅଛନ୍ତି, ବିନା ଯନ୍ତ୍ରରେ କେବଳ ଦୃଷ୍ଟିଦ୍ବାରା ସାଧିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଯାହାଙ୍କର ଗୁରୁ ଦୁର୍ବଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ ଅଖ୍ୟା ଧାରଣ କରିଅଛନ୍ତି, ଗଭୀର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଭଗବଦ୍ଭକ୍ତି ଯାହାଙ୍କଠାରେ ମଣିକାଞ୍ଚନର ସଂଯୋଗ ଲଭ କରିଥିଲା ଏବଂ ଘୋର କଷ୍ଟସହିଷ୍ଣୁତା,

ବିଷୟପ୍ରତି ଅନାସକ୍ତି ଓ ସ୍ୱଖ୍ୟ ଦୁଃଖରେ ଅବଚଳିତତା ପ୍ରଭୃତି ଭାବଦ୍ୱାରା ଯାହାଙ୍କଠାରେ ମହାପୁରୁଷତ୍ୱ ସୁଚିତ ହେଉଥିଲା; ସେହି ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ଶଶ୍ତ୍ରପତ୍ନୀ ନାମକ ଗଜଜାତରେ ଅବିରୁଦ ହୋଇଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ପୁର୍ଣ୍ଣନାମ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ହରିଚନ୍ଦନ ମହାପାତ୍ର । ହରିଚନ୍ଦନ ମହାପାତ୍ର ପୁରୀରାଜପ୍ରଦତ୍ତ ଉପାଧି । ଶଶ୍ତ୍ରପତ୍ନୀର ତଦାନନ୍ତନ ରାଜା ନଟବର ସିଂହ ପୁରୀରେ ରାଜଶାଢ଼ୀ ବଜାଇବା ସମୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଉକ୍ତ ଉପାଧି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।

ପ୍ରୋକ୍ତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି କେହି ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଏକମାତ୍ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କିଛି ପ୍ରଣୟନ କରି ପାରନାହାନ୍ତି । ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ ତାହାଙ୍କର ଜୀବନବ୍ୟାପୀ ପରଶ୍ରମର ଏକମାତ୍ର ଫଳ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମନୋରାଜ୍ୟ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନରେ ଜୀବନର ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ଯାପନ କରିଥିବାରୁ କିମ୍ବା କୌଣସି ଦେବତାଙ୍କର ଉପାସନାରେ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିବାରୁ ବୋଧହୁଏ ଏକାଧିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାରେ ଅବସର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ପ୍ରଣାଳୀ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ସେ ନିଜ ଚକ୍ଷୁରେ ଯାହା ଯାହା ଦେଖୁଥିଲେ ତାହାହିଁ ଲିପିବଦ୍ଧ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ବହୁ ସମୟ ବ୍ୟୟିତ ହେଉଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ସେ ପରମ ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ ଥିବାରୁ ଭକ୍ତିଗ୍ରନ୍ଥର ସମାଲୋଚନା ଓ ନିତ୍ୟକର୍ମାଦିରେ ତାହାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ଯାପିତ ହେଉଥିଲା । ସୁତରାଂ ଗ୍ରନ୍ଥାନ୍ତରରଚନା କରିବାକୁ ତାହାଙ୍କର ଅବସର ନ ଥିଲା । କେବଳ ଦର୍ପଣସାର ନାମକ ତାହାଙ୍କ ରଚିତ ଶଶ୍ତ୍ରୀୟ କ୍ଷୁଦ୍ର ପୁସ୍ତକ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଅଛି । ଦର୍ଶନାପିକା ନାମକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଷୋଡ଼ଶଟି ଶ୍ଳୋକ ମଧ୍ୟ ସେ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାହା ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ପାରନାହିଁ । ତାହାଙ୍କର ୩୪ ବର୍ଷ ସମୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଦର୍ପଣର ରଚନା ଶେଷ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମାପ୍ତି ସକାଶ ସେ ୨୦ ବର୍ଷ

କାଳ ଦବାବନ୍ଧ କଠୋର ଅଧବସାୟରେ ଆପଣାକୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ ।
 ଅତଏବ ୧୪ ବର୍ଷଠାରୁ ସେ ଜ୍ୟୋତିଷବ୍ରତର ଗବେଷଣାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ
 ହୋଇଥିଲେ । ବହୁକାଳ ଅନିୟମିତ ପରିଶ୍ରମରେ ସେ ରୁଗ୍‌ଣ ହୋଇ
 ପଡ଼ିବାରୁ ଗ୍ରନ୍ଥାନ୍ତର ରଚନାରେ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇନଥିଲେ । ଅନ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା
 କରିବା ବିଷୟରେ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟ ନଥିଲା । କାରଣ ସାମନ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ
 ମୁଦ୍ରତ କରାଇ କରି ପଦବା ଲଭ କରିବାକୁ କଲ୍ୟାଣ ସୁଦ୍ଧା କରି ନଥିଲେ ।
 ତଥାୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାର ୩୦ ବର୍ଷ ପରେ ପୁସ୍ତକ ମୁଦ୍ରତ ହୋଇଥିବା
 ତହିଁର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣର ରଚନା ୧୮୨୯ ସାଲରେ
 ଶେଷ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ୧୮୯୯ ସାଲରେ ପୁସ୍ତକ ମୁଦ୍ରତ ହୋଇଅଛି ।
 ପ୍ରାଚୀନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଗଣନାରେ ଭ୍ରମ ପ୍ରମାଦ ଦେଖି ତହିଁର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ
 ଉପଲବ୍ଧି କରିବା ସକାଶ ଅଧବସାୟ କରୁ କରୁ ‘ଘୃଣାକ୍ଷର’ ନ୍ୟାୟରେ
 ଗୋଟିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଜ୍ୟୋତିର୍ଗଣନାରେ ଅତ୍ୟାସକ୍ତିବଶତଃ
 ତଥାୟ ନିତ୍ୟକର୍ମ ସମୟରେ ଗଣିତ ବିଷୟ ସ୍ମୃତିପଥାରୁତ ହେବାରୁ
 ସେ ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନିକଟରେ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ
 ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣର ପଞ୍ଚଦଶ ପ୍ରକାଶ ୭୧ ଶ୍ଳୋକରେ ମଧ୍ୟ ତହିଁର ଉଲ୍ଲେଖ
 କରିଅଛନ୍ତି । ସେହି ଶ୍ଳୋକ ଏହି :—

ଯସ୍ୟେଚ୍ଛା ମେ ନିଜ ଭଜନତୋ ଦୂରମୁସ୍ତାର୍ଥ ବୁଦ୍ଧିଂ,
 ଦୈବାଧୀନାଂ ଗଣିତ ବିପଣୌ ପାତୟ ତ୍ୟାତତାୟାମ୍ ।
 ସଙ୍ଗ୍ୟାତାନ୍ତାନ୍ତଗତ ପତିତୋଦ୍ଧାର କାରୁଣ୍ୟ ସିନ୍ଧୁଃ,
 ସ ସ୍ୟାତେତଃ ଶରଣଚରଣଃ ସିନ୍ଧୁଜା ପ୍ରାଣବକୁ ॥

ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ମୋହର ଦୈବାଧୀନ ବୁଦ୍ଧିକୁ ନିଜ
 ଭଜନରୁ ଅପସାରିତ କରି ବିସ୍ତୃତ ଗଣିତ ଶାସ୍ତ୍ରରୁପ ବିପଣିରେ ପାତତ
 କରିଅଛି, ଅସଂଖ୍ୟ ପତିତ ସେବକଙ୍କର ଉଦ୍ଧାରକାରୀ କରୁଣାସାଗର ସେହି

ଲକ୍ଷ୍ମୀପ୍ରାଣନାଥ ପରମେଶ୍ଵର ସ୍ଵାୟଃ ପାଦପଦ୍ମରେ ମଦ୍ୟାୟ ଚିତ୍ତକୁ ଅଗ୍ରୟଦାନ କରନ୍ତୁ ।

ସାମନ୍ତ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଷୟ ଓ ଭଗବତ୍ତତ୍ତ୍ଵ ବିଷୟ ଭଲ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଗୋଟିଏ ସୁଦ୍ଧା ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରିବାକୁ ବୁଣ୍ଡିତ ହେଉଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ରର ଗଣନା ଓ ବିବର କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେହସବୁ ଅର୍ଚ୍ଚଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କକର୍ତ୍ତୃକ ବହୁ ବାକ୍ୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇଥିବାରୁ ଉକ୍ତ ଗଣନାକୁ ଅତ୍ରାନ୍ତ ବୋଲି ବିଶ୍ଵାସ କରୁନଥିଲେ । ସେ ଅଲୌକିକ ସ୍ଫୁର୍ତ୍ତି ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମେଘକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଦର କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିବାର ବାସନା ତାହାଙ୍କର ଚିରପୋଷିତ ଥିଲା । ତଦ୍ଵାୟ ଗ୍ରହର ହିନ୍ଦୁଦଶ ପ୍ରକାଶରେ କେବଳ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଓ ଜଗନ୍ନାଥାଦିଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ବିଷୟୀରୁତ ହୋଇଅଛି । ଲୋକେ ତାହାଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ସହସ୍ପ୍ରତା ସନ୍ଦର୍ଶନ କରି ତମଜ୍ଞତ ହେଉଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଗୁରୁଭକ୍ତି ପ୍ରସଙ୍ଗର ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ ଅଧୁନାତନ ଯୁଗରେ କେହି କେହି ଉପହାସ କରିପାରନ୍ତି । ତଦ୍ଵାୟ ଦେବତା ବ୍ରାହ୍ମଣ ବିଶ୍ଵାସ ଯୁଗାନ୍ତତ ଥିଲା । ସେ କେବଳ ସେ ସ୍ଵସ୍ମୃତ ସାହଚ୍ୟ ଓ ଜ୍ୟୋତିର୍ଗଣିତର ଚର୍ଚ୍ଚା କରିଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ । କର୍ମକାଣ୍ଡ ଓ ଆୟୁର୍ବେଦ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ତାହାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଥିଲା । ସେ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ପୃଥକ୍ପୃଥକ୍ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ସଂଗ୍ରହ ଭାବରେ ଅଲେଖିତ ହେବ ।

ପ୍ରାକୃତିକ ଓଡ଼ିଶା ମୋଗଲବନ୍ଦୀ ଓ ଗଡ଼ଜାତ ଘେନି ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ମୋଗଲବନ୍ଦୀ ଏକଭାଗ ଏବଂ ଗଡ଼ଜାତ ପ୍ରାୟ ଦିନିଭାଗ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଅଛି । ଏହି ଗଡ଼ଜାତହିଁ ଓଡ଼ିଶାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ମହମା କର୍ଜନ ବିଷୟରେ ପ୍ରଧାନ ପୃଷ୍ଠପୋଷକରୂପେ ଚିରକାଳ ବିଦ୍ୟମାନ ରହିଅଛି । ଏହାହିଁ ପ୍ରକୃତ ଦେବାଙ୍କର ଚିରବିହାରୋଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନାନାବିଧ

ମହାହର୍ ଉପକରଣ ସୁସଜ୍ଜିତ କରି ରଖିଅଛୁ । ଏହି ଗଡ଼ଜାତକୁ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଔଦାର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ସକାଶ ଧନରହାଦ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଭାବରେ ନିଜ ଗର୍ଭରେ ସଜାଇ ରଖିଅଛୁ । ଗଡ଼ଜାତର ପ୍ରସାଦରୁ ଧାନ୍ୟାଦି ଶସ୍ୟ, କାଷ୍ଠାଦି ଗୁହ୍ୟନିର୍ମାଣସାମଗ୍ରୀ ଏବଂ ଶ୍ରମଜୀବୀ ପ୍ରଭୃତି ଲଭ କରି ମୋଗଲବନ୍ଦୀ କାହିଁକି ଭାରତର ବହୁ ପ୍ରଦେଶ ଉପକୃତ ହୋଇ ଅସ୍ତଅଛି । ତାହାର ଗଗନରେ କେତେ ଯେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଠ ଉଦତ ହୋଇ ଲୟପାତ୍ର ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ତାହା ଅଗଣନୀୟ । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଲୋକଲୋଚନର ବିଷୟୀରୂତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ କେତେକ ମାନବ ଦୁଷ୍ଟିପଥର ବହୁରୂତ ହୋଇ କାଳର କରାଳ କବଳରେ ପଡ଼ିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ନିକଟ ଅତୀତରେ ସୃଜନ, ଭଗୀଥେ, ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତି କେତେଗୋଟି ସୁସନ୍ତାନର ପିତୃତ୍ୱ ଲଭ କରି ଗଡ଼ଜାତ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଖ୍ୟାତି ବିସ୍ତାର କରିଅଛୁ । ଭଗିରଥାନବାସୀ ପଣ୍ଡିତ ଭୁବନେଶ୍ୱର ବକ୍ତ୍ରପଣ୍ଡା ଓ ଗୋବନ୍ଦ କବିରୂପଣ ସାମନ୍ତରାୟ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ବଳରେ ଚରସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ବକ୍ତ୍ରପଣ୍ଡା ମହୋଦୟ ‘ଅନନ୍ଦଦାମୋଦଚମ୍ପୂ’ ଓ ସାମନ୍ତରାୟ ‘ସରସବସୁ’ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରି ଅଛନ୍ତି । ସୁରସବସୁରେ ଯଜ୍ଞଦ ବୈଦିକ କର୍ମ, ଦେବପୂଜା ଓ ନିତ୍ୟକର୍ମୀଦର ବିଧାନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ଅଲଘନ ପୁରୀରେ ସେହି ଗଡ଼ଜାତ ମଧ୍ୟରେ ମହାତ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ନିଜର ସୁର୍ଯ୍ୟୋପମ ତେଜରେ ପୃଥ୍ୱୀକୁ ଆଲୋକିତ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଗଡ଼ଜାତର ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଲେଖିବାକୁ ଗଲେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧ ହେବ । ମାତ୍ର ଉପରୋକ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହା ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନଥିବାରୁ ପରତ୍ୟକ୍ତ ହେଲା । କେବଳ ଶଶ୍ୱପତ୍ନୀ ଆଲୋଚ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧର ବିଷୟୀରୂତ ହେବାରୁ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ବିବରଣ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଅସମ୍ଭବ ହେବ ନାହିଁ ।

ଶଶ୍ୱପତ୍ନୀ—ଏହା ଉତ୍କଳର ଚତୁର୍ବିଂଶତି କରଦ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ସୁଦ୍ର ଗଡ଼ଜାତ । ଶଶ୍ୱିଏ ଶଶ୍ୱିଏ ପଡ଼ାର ମିଶ୍ରଣରେ ରାଜ୍ୟଟି

ଗଠିତ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ନାମର ଉତ୍ପତ୍ତି ହେଇଥିବାର ପ୍ରବାଦ ଅଛି । ତାହାର ସ୍ୱସ୍ୱତ ନାମ ଖଣ୍ଡପଡ଼ନ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଯୁଦ୍ଧ ରାଜ୍ୟ ହେଲେହେଁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅପର ଗଡ଼ଜାତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତାହାର ସ୍ଥାନ ନ୍ୟୁନ ନୁହେଁ । ପ୍ରାୟ ୨୦୦ ଦୁଇଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରେ ଏହି ରାଜ୍ୟରେ ଖଡ଼ଗରାୟେ ପାଧିକ ଧ୍ୟାନବନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ନାମକ ଜଣେ ଭକ୍ତକବି ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ତତ୍ପ୍ରଣୀତ କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱସ୍ୱତ ଭଗବତର ଭଲ ପଦ୍ୟାନ୍ତବାଦ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ । ତାହା 'ଖାଡ଼ଙ୍ଗାଙ୍କ ଭଗବତ' ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଦ୍ୟାପି ମୁଦ୍ରିତ ନ ହୋଇ ଅପ୍ରକାଶିତ ଭାବେ ରହିଅଛି । ଧ୍ୟାନବନ୍ଧୁ ମିଶ୍ରଙ୍କର ଭକ୍ତ, ବିଦ୍ବତ୍, ସାରଙ୍ଗ ଓ ତ୍ୟାଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନାନା ଗଳ୍ପ ଶ୍ରୁତିଗୋଚର ହୁଏ । ସେ ବିଷୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତରେ ଲିଖିତ ହେବ ।

ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ପୂର୍ବରେ ବାକି ଓ ଖୋରଧା, ଦକ୍ଷିଣରେ ନୟାଗଡ଼, ପଶ୍ଚିମରେ ଦଶପଲ୍ଲୀ ଏବଂ ଉତ୍ତରରେ ନରସିଂହପୁର ଓ ବଡ଼ାମ୍ବା ଗଡ଼ଜାତ । ଏହି ରାଜ୍ୟ ଖୋରଧାରେ ଷ୍ଟେସନଠାରୁ ୪୧ ମାଇଲ ପଶ୍ଚିମରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ୨୪୪ ବର୍ଗ ମାଇଲ । କଥାରେ କହନ୍ତି ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରାଜ୍ୟ ୧୪ କୋଶ । ତହିଁର ଲୋକସଂଖ୍ୟା ୬୪୨୮୯ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ନିଜଗଡ଼ ତାହାର ରାଜଧାନୀ । ଏଥିର ଭୂକର, ବନକର ଓ ଶିକ୍ଷା ଚିକିତ୍ସା କର ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ବାର୍ଷିକ ଆୟର ପରିମାଣ ପ୍ରାୟ ଟ ୧୦୦୦୦୦୯ ଏକଲକ୍ଷ ଏବଂ କର୍ମମରୁଣ ବେତନ ଓ ଶିକ୍ଷା ଚିକିତ୍ସା ପ୍ରଭୃତିର ସର୍ବବଧି ବାର୍ଷିକ ବ୍ୟୟ ପ୍ରାୟ ଟ ୯୯୦୦୦୯ ଅନେଶ୍ୱିତ ହଜାର । ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ପେସ୍-କେସ୍ ବା ରାଜସ୍ୱ ଟ ୪୨୧୧୫୮ ପାହି । ତହିଁର ରାଜା ଶ୍ରୀମାନ୍ ହରିହର ସିଂହ ଦେବ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଭ୍ରମରବର ରାୟଙ୍କ ସ୍ୱଶାମନରେ ସମ୍ପ୍ରତି ରାଜ୍ୟଟି ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ଉଲ୍ଲସ ମାର୍ଗରେ ଅଗ୍ରସର ହେଉଅଛି । ରାଜା ମହୋଦୟ ରାୟପୁର ରାଜକୁମାର କଲେଜରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବାରୁ ଅଧୁନିକ

ଯୁଯୋପଯୋଗୀ ଶାସନ ପ୍ରଣାଳୀରେ ସୁଦକ୍ଷ ଅଟନ୍ତି । ଶଶ୍ତ୍ରପତ୍ତାରେ ଦେବ-ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକ ଏକତ୍ର ସମାବିଷ୍ଟ ଥିବାରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ରମଣୀୟ ହୋଇଅଛି । ଏଠାର ଗୋପୀନାଥ ଓ ରାଧିକା ମୁର୍ତ୍ତି ସତ୍ୟବାଦୀ ଭଳି ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟତ୍ର ଅଭୁଲନାୟୁ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ ।

ଶଶ୍ତ୍ରପତ୍ତାରେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମୀବଳମ୍ବୀ ବିଭିନ୍ନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଲୋକ ବାସ କରନ୍ତି । ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ନଗଣ୍ୟ । କନ୍ଦ, କୋଞ୍ଜ, ଶବର, ହାଡ଼ି, ପାଣ, କଣ୍ଡୁର, ମାଟିଆ, ଲୁଆଁଲା, ବୁନ୍ଦୁର ପ୍ରଭୃତି ଅନାଥମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ନିତାନ୍ତ ଅଳ୍ପ ହୁଏ । ଯବ, ବୁଢ଼ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଶସ୍ୟ ଭଲ ଧାନ, ଗହମ, ମୁଗ, ବିରି, ସୋରିଷ, ଚଣା, କୋଳଥ, ବରଗୁଡ଼ି ଓ ରାଣି ପ୍ରଭୃତି ବହୁବିଧ ଶସ୍ୟ ଏହି ରାଜ୍ୟରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଦେଶୀ ଅଖୁ ଓ ବମ୍ବେର ଅଖୁ ଏବଂ ତଦୁତ୍ପନ୍ନ ଉତ୍କଳ ଗୁଡ଼ି ପ୍ରଭୃତି ପରିମାଣରେ ମିଳେ । ଅମ୍ବ ଏଠାରେ ଗୋଟିଏ ବର୍ଷିଷ୍ଠ ଫସଲ) ଏଠାରେ ଯେତେ ପରିମାଣରେ ଏବଂ ଯେପରି ସ୍ୱମିଷ୍ଠ ଅମ୍ବ ମିଳେ ଗଡ଼ଜାତ ପ୍ରଦେଶର ଅନ୍ୟତ୍ର ସେପରି ହୁଏ ନାହିଁ । ନନ୍ଦନବନ ନାମକ ଗୋଟିଏ ବୃହତ୍ ଅମ୍ବବାଟିକା ଏହି ରାଜ୍ୟର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ରାଜା ବୁଝିବିହାରୀ ଓ ନଟବର ସିଂହଙ୍କ ସ୍ୱହସ୍ତରେ ପିତ । ଈଦୃଶ ବୃହତ୍ ଅମ୍ବୋଦ୍ୟାନ ଓଡ଼ିଶାର କୌଣସିଠାରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି ଗଡ଼ଜାତରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ପରିମାଣରେ ପଣସ ଗଛ ପରିହୁଷ୍ଟ ହୁଏ । ସମୁଦାୟ ଷ୍ଟେଟରେ ପ୍ରାୟ ଦଶଲକ୍ଷ ଅମ୍ବବାଟି ବନ୍ୟମାନ ଅଛି । କେବଳ ନନ୍ଦନବନ ନାମକ ଉଦ୍ୟାନରେ ଅଷ୍ଟାଦଶ ସହସ୍ର ଅମ୍ବ ଓ ପନସ ବୃକ୍ଷ ରୋପିତ ହୋଇଅଛି । ଏଠାର ପ୍ରଧାନ ପବିତ୍ର ରାଜଗିରିର ଉଚ୍ଚତା ୨୯୦୨ ଫୁଟ । 'ଗୋସ୍ଥିତ୍ତ ପବିତ୍ର ରାଜଗିରିର ସମକକ୍ଷ ନ ହେଲେହେଁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପବିତ୍ର ଭୂମିରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ହୁଏ । ଅତି ପ୍ରାଚୀନ କଳାରେ ଗୋସ୍ଥିତ୍ତ ନାମକ ଦୈତ୍ୟ ଏହି ପବିତ୍ରରେ ବାସ କରୁଥିବାରୁ ଏହାର 'ନାମ ଗୋସ୍ଥିତ୍ତ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ପ୍ରବାଦ ଅଛି । ମହିଷାଶୁଣି, ବତେଇ

ବସା ପ୍ରଭୃତି ବିଭିନ୍ନ ନାମଧାରୀ ଅଳ୍ପ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଶୁଦ୍ର ପବିତ୍ର ଏହି
ରାଜ୍ୟରେ ବିଦ୍ୟମାନ । ରାଜ୍ୟର ପ୍ରାୟ ଅଷ୍ଟମାଂଶ ଅରଣ୍ୟାନ୍ତାଦିତ । ବ୍ୟାଘ୍ର,
ଭଞ୍ଜୁକ ପ୍ରଭୃତି ହଂସ ପଶୁମାନଙ୍କର ସଖ୍ୟା ନିତାନ୍ତ କମ ନୁହେଁ । ପ୍ରତିବର୍ଷ
ଏହି ହଂସ ଜନ୍ମମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଗୋ, ମେଷାଦି ଅନେକ ପଶୁ ନିହତ
ହୁଅନ୍ତି ।

ମହାନଦୀ (ଚନ୍ଦ୍ରପୁର) ଶଶିପଡ଼ାର ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳରୁ କେତେକ
ସ୍ଥାନ ଗ୍ରସ୍ତ କରୁଥିଲା । ମାତ୍ର ସ୍ୱପରିଶ୍ରେଣ୍ଣେ ମହୋଦୟଙ୍କ ଯତ୍ନରେ ବଳି
ନିର୍ମିତ ହେବାରୁ ଅଳ୍ପ ସେପରି ଗ୍ରାସ କରବାର ଅଶକ୍ତ ନାହିଁ । ବୃଷମୀ,
ଶାକମୀ, ବୃଥା ରଥ, ଡାହୁକା, ସୁନାମୁହଁ ଓ କାଳଗିରୀ ଏହି ଛଅଗୋଟି
ନଦୀ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟଦେଇ ପ୍ରବାହିତା । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ସୁନାମୁହଁ ବା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଖୀ
ଗିରିନଦୀଟିର ଜଳସ୍ରୋତ ଓ ପତନସ୍ଥାନ ସେହି ଶଶିପଡ଼ା । ରାଜ୍ୟମଧ୍ୟରେ
କଣ୍ଟିଲେ, ପଦ୍ମାବତୀ, ଖଲସାଗ୍ରା, ବାଇଗଣିଆ ଓ ରୁଣୁଣୀ ଏହି ପାଞ୍ଚଗୋଟି
ବଡ଼ଗ୍ରାମ । କଣ୍ଟିଲେ ଓ ପଦ୍ମାବତୀ ବାସନ ସକାଶ ଏବଂ ଖଲସାଗ୍ରା ଓ
ବାଇଗଣିଆ ଯଥାକ୍ରମେ ଶିଳ୍ପବସ୍ତୁ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । କଣ୍ଟିଲେ ଶ୍ରୀ ଗାଳମାଧବ
ଦେବଙ୍କର ମନ୍ଦିର ଯୋଗେ ଭାରତବିଖ୍ୟାତ । ରେଲମାର୍ଗର
ନିର୍ମାଣପୂର୍ବରୁ ବହୁ ପଶ୍ଚିମା ଯାତ୍ରୀ ପୁରୀଧାମକୁ ଗମନ କରିବା ସମୟରେ
କଣ୍ଟିଲେରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ମାଧବଜିଉଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଲଭିବାକୁ କୃତାର୍ଥ
ହେଉଥିଲେ । ଅଧୁନା ବୌଦ୍ଧ, ସୋନପୁର, ରାୟପୁର ଓ ବଳାସପୁର
ପ୍ରଭୃତିର ବହୁ ପାଦଗୁରୁ ଯାତ୍ରୀ ମଧ୍ୟ ଏହି କଣ୍ଟିଲେ ଦେଇ ଶ୍ରୀ ସେନକୁ
ଗମନ କରନ୍ତି । ଏହି ଗ୍ରାମରେ ଚନ୍ଦ୍ରପୁରା ଜାଗରେ ବ୍ରହ୍ମାଦି ଉପରେ
ଶ୍ରୀ ଗାଳମାଧବ ଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦିର ବିରାଜିତ । ଏହାର ପାଚିନିତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ
କପିଳସ୍ତୁତି ପ୍ରଭୃତି ପୁରାଣମାନ ସାକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛନ୍ତି । ଏହି ମନ୍ଦିର
ଶ୍ରୀଧାମର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଅବୃତ୍ତ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ହେବ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ମାଧବ

ଜିଉକର ଚରଣାରବିନ୍ଦରୁ ନିତ୍ୟସ୍ତ୍ରାବିନୀ ଶୀତଳଲଧାର ଗଙ୍ଗାଦେବୀ
 ସବଦା ସମଭାବରେ ପ୍ରବାହିତା ହେଇ ଭକ୍ତପିପାସା ଦୂର କରୁଅଛନ୍ତି
 ଏବଂ ପବିତ୍ର ଦେହରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ପ୍ରସ୍ତବଶର ଚକ୍ରମାନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟ ହେଉ
 ନ ଥିବାରୁ ଅବଶ୍ୟାସୀ ନାସ୍ତିତ୍ୱର ସ୍ୱଚ୍ଛା ମୁର୍ତ୍ତିପୂଜାପ୍ରତି ବଶ୍ୟାସ
 ଜନ୍ମାଉଅଛନ୍ତି । ମନ୍ଦିରର ବେଢ଼ାରେ ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ଯେଉଁ ବାଣଲୀ
 ବିରଜିତ ତାହାଙ୍କର ଗତି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଉତ୍ତରାୟଣ ଓ ଦକ୍ଷିଣାୟନ ଗତି
 ସଙ୍ଗେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଉଥିବା ପୂର୍ବ ରାଜପୁରୁଷମାନଙ୍କର କଠୋର
 ପରୀକ୍ଷାରେ ସତ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । ଶ୍ରୀଧାମରେ ବିମଳା
 ଦେବୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱରୀ ଦେବୀ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦେବୀ ଓ ସରସ୍ୱତୀ ଦେବୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର
 ଯେଉଁସବୁ ମନ୍ଦିର ବିରଜିତ, ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ଠିକ ସେହିପରି ଦେବଦେବୀଙ୍କର
 ମନ୍ଦିର ଶୁଦ୍ଧାକାରରେ ବିଦ୍ୟମାନ । ପୁରୀଧାମସଦୃଶ ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ
 ବେହେରୀ ବୃକ୍ଷ, କାକଚତୁର୍ଭୁଜ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଧାନ୍ୟଦ୍ୱା, ମୁକ୍ତ ମଣ୍ଡପ ଓ ଝୁଲଣ
 ମଣ୍ଡପ ପ୍ରଭୃତି ଶୁଦ୍ଧାବୃତ୍ତରେ ବିରଜିତ ରହିଅଛି । ସ୍କୁଳତଃ ଏହି ସ୍ଥାନଟି
 ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁରୀଧାମ ଓ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦର୍ଶନୀୟ ସ୍ଥାନ । ସମ୍ପ୍ରତି ଏହି ମନ୍ଦିର
 ଶାନ୍ତି ହୋଇ ଯାଇଥିବାରୁ ତହିଁର ସ୍ୱସ୍ୱାରନିମିତ୍ତ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର
 ସୁପେରିଓରେଣ୍ଟେଣ୍ଟ ବାବୁ ଭକ୍ତବିଞ୍ଚିତ୍ର ଦାସ ପ୍ରାଣପଣ ଯତ୍ନ କରୁଥିଲେ ।
 ସେହି ଯତ୍ନ ସଫଳ ହୋଇଥିଲେ ଭଗତବାବୁଙ୍କର ବିଶେଷ ସୁଖ୍ୟାତି
 ହୋଇଥାନ୍ତା । ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଗମନ ହେବାରୁ ମନୋରଥ
 ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଗଲା । ଭକ୍ତବିଞ୍ଚିତ୍ର ବାବୁଙ୍କର ପିତା ପରମ ଧାର୍ମିକ ବାବୁ
 ରାଜମଣି ଦାସ ଏଠାର ସ୍ୱର୍ଗତ ରାଜା ନଟବର ସିଂହଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ
 ଏହି ରାଜ୍ୟର ଦେବାନ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ପ୍ରାୟ ୪୦
 ବର୍ଷକାଳ ପ୍ରଶାସିତ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ
 ନଟବର ସିଂହଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣପରେ ରୁଦ୍ରପୁର ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସିଂହଙ୍କ
 ରାଜତ୍ୱର କେତେକ ସମୟ ଭୋଗକର ବହୁ ସମ୍ମାନଲାଭ ପୁରସ୍କାର କାର୍ଯ୍ୟରୁ

ଅବସର ଗ୍ରହଣ କଲେ । ସେ ପ୍ରାୟ ୧୦ ବର୍ଷ କାଳ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରାଜକୋଷରୁ ମାସିକ ୪୨୫୯ ଲେଖାଏଁ ଯେନ୍‌ସନ୍ ଶ୍ରେଣୀକର ୮୨ ବର୍ଷରେ ପରଲୋକ ଗମନ କରିଅଛନ୍ତି । ଭକ୍ତବଞ୍ଚିତ ବାବୁ ସେହି ରାଜମଣିଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ଅଟନ୍ତି । ଭକ୍ତବଞ୍ଚିତ କଲେଜିଆର ସମାପନାନନ୍ତର ଓଡ଼ିଶା ବିଭାଗୀୟ କମିସନରଙ୍କର ପେସାରପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ସେଠାରେ ଦକ୍ଷତାର ସହଜ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଉପରିସ୍ଥ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ସନ୍ତୋଷଭାଜନ ହୋଇଥିଲେ । ତେଣୁ ସ୍ୱାମୀ ପିତାଙ୍କର ଅବସର ଗ୍ରହଣ ପରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସିଂହଙ୍କ ରାଜତ୍ବରେ ୧୯୧୮ସାଲରେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ ପୈତୃକ ପଦବାଦ୍ ଅନାଦ ହେଲେ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସିଂହଙ୍କର ପରଲୋକ ପ୍ରାୟ ପରେ ରାଜ୍ୟଟି **Court of wards** ହେବାରୁ ଭକ୍ତବଞ୍ଚିତ ତତ୍ତ୍ୱତଃ ସ୍ୱପରଂଚେଷ୍ଟେଷ୍ଠ ପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ହେଲେ । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ରେଡ଼ାଖୋଲ ଷ୍ଟେଟର ଦେବାନ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ନିଜଗଡ଼ର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଧିକାଂଶ ବ୍ରାହ୍ମଣ, କରଣ ଓ ଷଡ଼ିୟୁ ଅଟନ୍ତି । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସାମନ୍ତଙ୍କ ଭଲ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ ଅଉ କେତେଜଣ କୃତା ସନ୍ତାନ ଥିଲେ । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଭକ୍ତପ୍ରବର ଦାନବନ୍ଧୁ ମିଶ୍ରଙ୍କ ନାମ ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଦାନବନ୍ଧୁ ମିଶ୍ରଙ୍କର ରାଜଦତ୍ତ ଉତ୍ତାଧି ଶାଢ଼ଙ୍ଗା (ଶତ୍ରୁଗନ୍ଧାୟ) ଥିଲା । ସେ ଯେପରି ମହାପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ସେହିପରି ଜଣେ ପରମ ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲେ । ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତରେ ତାହାଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପାରଦର୍ଶିତା ଥିଲା । ତଦାନନ୍ତର ଭକ୍ତ ରାଜା ନାରାୟଣ ମଙ୍ଗରାଜ ଶାଢ଼ଙ୍ଗାଙ୍କର ପଞ୍ଚଶିଷ୍ୟ ଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟହ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଗୁରୁଦେବ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ଅର୍ଥ କରି ଏବଂ ଶିଷ୍ୟ ରାଜା ଉତ୍କର୍ଷ ହୋଇ ତାହା ଶ୍ରବଣ କରନ୍ତି । ପୁରୀଶପାଠର ଶେଷ ସମୟକୁ ଗୁରୁଙ୍କର ଶୁଦ୍ଧ ଗାନ୍ଧାର୍ଜନୀ (କରାଆ ଗାମୁଛ) ଓ ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ରୁମାଲ ଆନନ୍ଦାଶ୍ରୁରେ ଅର୍ପଣ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ ।

ଖାଡ଼ିଆ ମହୋଦୟଙ୍କର ଅଷ୍ଟାଦଶ ସହସ୍ର ଭଗବତ ଶ୍ଳୋକ ମୁଖସ୍ଥ
 ଥିବାରୁ ସେ ପ୍ରସାଣ ପାଠ ସମୟରେ କେବଳ ପୂଜା ନିମନ୍ତେ ପୁସ୍ତକର
 ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ସାନବନ୍ଧୁ ପ୍ରକୃତରେ ସାନବନ୍ଧୁ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ନା
 କିନ୍ତୁ ବିତରଣ କରିବା ତାହାଙ୍କର ଦୈନନ୍ଦିନ ବ୍ରତ ଥିଲା । ରାଜା
 ଗୁରୁଦେବଙ୍କୁ ଯାହା ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି, ଗୁରୁ ତହିଁର ଅଧିକାଂଶ ଦରିଦ୍ର-
 ମାନଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରନ୍ତି । ଏପରି କି ଭୋଜନରେ ବସିବା ପୂର୍ବରୁ ଯଦି
 କେହି କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତ ଅତିଥି ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ ତେବେ ନିଜପାଇଁ ବଡ଼ା
 ହୋଇଥିବା ଅଳ୍ପାଦି ତାହାଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ଏବଂ ସ୍ୱୟଂ ଗୃହରେ ଥିବା
 ଅବଶିଷ୍ଟ ଖାଦ୍ୟ ଭୋଜନ କରନ୍ତି । ସମୟେ ସମୟେ ଏପରି ଘଟିଥାଏ
 ଯେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଅଳ୍ପ ଅତିଥିଙ୍କୁ ଦେଇ ଗୃହରେ ଆଉ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଳ୍ପାଦିର ଅଭାବରୁ
 ସେ ଉପବାସରେ ରହନ୍ତି । ସେଥିରେ ତାହାଙ୍କର ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦ
 ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥାଏ । ଅଧୁନାତନ ଯୁଗରେ ଏ କଥା ଅନ୍ୟ ନିକଟରେ
 ପ୍ରକାଶ କଲେ କେହି କେହି ସେପରି ଦାତାଙ୍କୁ ଓଲ୍ଲ ବୋଲି କହିବେ ।
 ହିନେ ରାଜା ମଫସଲରେ ଥିବା ଖମାରରୁ ୧୮ ଖାଉଡ଼ ବା ୩୨ ବସ୍ତା
 ଧାନ ଗୁରୁଙ୍କ ଜିମା ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଗୁରୁ ମହାଶୟ ଧାନଗୁଡ଼ିକ ଗୃହକୁ
 ଆଣି ଆଣି ବାଟରେ ଯାତକମାନଙ୍କୁ ସେଥିରୁ ୩୫ ବସ୍ତା ଧାନ ବିତରଣ
 କରି ଏକ ବସ୍ତା ମାତ୍ର ଗୃହକୁ ନେଲେ । ଏ ବିଷୟ ରାଜା ଜାଣିପାରି
 ସିନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ଗୁରୁଦେବଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, “ସବୁ ଧାନଗୁଡ଼ିକ ବିତରଣ
 ହୋଇଗଲା ପରା ?” ଗୁରୁଦେବ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ନା, ଏକବସ୍ତା ମାତ୍ର
 ବିତରଣ ହୋଇଅଛି ।” ଏହାର ଗୁଡ଼ ଅର୍ଥ ଏହି ଯେ ଯାହା ପରିବାର-
 ମାନଙ୍କ ବ୍ୟବହାରରେ ଲାଗିଲା ତାହାହିଁ ବିତରଣ ହେଲା; ଅନ୍ୟକୁ
 ପ୍ରଦତ୍ତ ଧାନଗୁଡ଼ିକ ଭବିଷ୍ୟତକୁ ସଞ୍ଚିତ ରହିଲା । ଏହିପରି ଆଦୃଶ
 ଅନେକ ବିଚିତ୍ର ଘଟଣା ତାହାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଘଟିଥିବାର ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର
 ହୁଏ । ଗ୍ରନ୍ଥର ବାହୁଲ୍ୟ ଭୟରେ ସେ ସବୁ ପରିତ୍ୟକ୍ତ ହେଲା ।

ମୁଁ ପୁରୀରେ ଲେଖିଛି ଯେ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତକୁ ଖାଡ଼ିଙ୍ଗା ମହାଶୟ ନବାକ୍ଷର ପଦ୍ୟରେ ଉତ୍କଳ ଭୂମୀରେ ଅନୁବାଦିତ କରିଥିଲେ । ଏପରି ପଦ୍ୟାନୁବାଦ ଅଜ୍ଞକାଲ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀଧରସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଟୀକାନୁସାରେ ପ୍ରତି ଶ୍ଳୋକର ଅନୁବାଦ ହୋଇଅଛି । ଉକ୍ତ ଅନୁବାଦ ପାଠକଲେ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ସ୍ଥୁଳ ଶ୍ଳୋକର ଅନୁୟ କରପାରିବେ । ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ଓଡ଼ିଶା, ବଙ୍ଗ ଓ ବିହାର ପ୍ରଦେଶରୁ ତାଳପତ୍ର ପୁସ୍ତକ ଅଣାଇ ପାଠାନ୍ତର ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଦ୍ୟାନୁବାଦ କରିଥିବାର ତଥ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲେଖିପାଇଅଛନ୍ତି । ତାହା ଏହି—

X

X

X

ମୋହର ନାମ ଘନବନ୍ଧୁ	ମୋ ପ୍ରଭୁ କୃଷ୍ଣ କୃପାପିନ୍ଧୁ	୧
ମୁକୁନ୍ଦସୁର ନାମେ ଶ୍ୟାମ	ସେ ଗ୍ରାମେ ଅଟନ୍ତି ଯେ ସ୍ଥିତ	୧୦
ବୈଷ୍ଣବ ବୃନ୍ଦାବନ ଦାସ	ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଭକ୍ତରେ ଲଳସ	୧୧
ଶ୍ରୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ପରିବାର	ଅଟନ୍ତି ଅତି ଶୁଭାବାର	୧୨
ଯେ ଅଟେ ତାହାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ	ବୈଷ୍ଣବ ଜୟରାମ ଦାସ	୧୩
ତାଙ୍କ ପ୍ରୀତିରେ ଜଣ୍ୟ ହେଲି	ଭଗବତକୁ ଗୀତ କଲି	୧୪
ଗୌଡ଼ ବାସୁଣୀ ଉତ୍କଳ	ଏ ଢେନ ପୋଥି ଅଣି ଠୁଲ	୧୫
କରଣ ଶୁଭାଶୁଭ ଜାଣି	ଗୀତକୁ ରଚିଲି ପ୍ରମାଣି	୧୬
ସୁଜନେ ନ ଧର ମୋ ଦୋଷ	ମୁଁ ଭ୍ରମମାନଙ୍କର ଦାସ	୧୭

ସମ୍ପ୍ରତି ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତକ ଅପ୍ରକାଶିତ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଅଛି । ତଥ୍ୟ ଶିଷ୍ଟ ବଣଧର ମୋହର ବାଲଗୁରୁ ପୂଜ୍ୟପାଦ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଶତବିଂଶତି ମିଶ୍ର ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ତାଳପତ୍ର ପୁସ୍ତକରୁ କାଗଜକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ । ସେହି ହସ୍ତଲିପି ପୁରୀ ସତ୍ତାଙ୍କର ଭୂତପୂର୍ବ ଦେବାନ ବାବୁ ସତ୍ତାଙ୍କଶୋର ଦାସଙ୍କ

ନିକଟରେ ଅଛି । କେନ୍ଦ୍ର ଇଚ୍ଛା କଲେ ତାହାକୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ଅବା ସମ୍ପର୍କିତ ଭାବରେ ମୁହଁତ କରାଇପାରନ୍ତି ।

ଭଗବତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଭଲ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା ମହୋଦୟଙ୍କର ଅଦ୍ଭୁତ ଅନେକ ସ୍ୱପ୍ନ ପଦ୍ୟରଚନା ଅଛି । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସ୍ତୋତ୍ର ପ୍ରୋକ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ରାଜବଞ୍ଚିତ ମିଶ୍ର ଭକ୍ତରତ୍ନମାଳା ନାମରେ ମୁହଁତ କରାଇଅଛନ୍ତି । ଯେ ସେହି ପୁସ୍ତକ ପାଠ କରିବେ ସେ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା ମହୋଦୟଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଭଗବଦ୍ଭକ୍ତି ବିଷୟ ସମ୍ୟକ୍ ଉପଲବ୍ଧି କରିପାରିବେ । ଘାନବନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର ମହୋଦୟ କିପରି ଭକ୍ତରସରେ ଅପ୍ଳୁତ ଥିଲେ ଏବଂ ସରଳ ସ୍ୱପ୍ନ ପଦ୍ୟ ରଚନାରେ ତାହାଙ୍କର କିପରି ଅଧିକାର ଥିଲା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ତଥ୍ୟ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣପ୍ରବରୁ ପାଠକମାନେ ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରିବେ ।

ଜୟ ଜୟ କୃଷ୍ଣ କୃପାମୟ ସିନ୍ଧୋ, ବ୍ରଜବନିତାଜନଶ୍ରୀବନବନ୍ଧୋ ।
ଅଧୁମୁନି-ମାନସ ମୁଞ୍ଚିତ ଦମଳଂ, ବଦେ ନିତ୍ୟଂ ତବ ପଦକମଳଂ । ୧ ।
ଧର୍ମଂ ଗୁର୍ଥଂ କାମଂ ମୋକ୍ଷଂ, ଯାତେ ନାହଂ କିମପି ପରୋକ୍ଷଂ ।
ତବଚରଣାମ୍ବୁଜ ସେବା ମେବ, ପ୍ରବିତର ମହ୍ୟଂ ମୃରହର ଦେବ । ୨ ।
ଯସ୍ୟାସ୍ତିତ୍ତ୍ୱପଦ ଯୁଗଭକ୍ତି, ପ୍ରସ୍ୟାଧୀନା ଭବତି ବିମୁକ୍ତଃ ।
ଭୃମସୌଧୀରଷ୍ଟପଳ ନିସର୍ଗଂ, ବାହ୍ମିନି ଧର୍ମୀଘନାଂ ବର୍ଗଂ । ୩ ।
ଭୃୟି ପତିତବ୍ରଜପାବନଦାସେ, ବସତି ହୃଦ ସ୍ବାଶ୍ରିତ ଜନରାସେ ।
ଭଜତି ଯଦନ୍ୟଂ ଦେବ ଲୋକଃ, ସତ୍ତ୍ୱ ତବ ମାୟା ବାଘୋଦ୍ରେକଃ । ୪ ।
ତବ ଚରଣାଶ୍ୟା ଲୋକ ପ୍ରଣୟଃ, ସ୍ମୃତିପୁଚ୍ଛାଳୟୁଗତିଷ୍ଠ ପ୍ରୀତିଃ ।
ଶ୍ରୁତିରସନାଦୁଷ୍ଣଂ ସ୍ତବ୍ଧଚେତଃ, କରଚରଣସ୍ୟ ସ୍ତାନ୍ତମ କେତଃ । ୫ ।
ଭୃଞ୍ଜାନଃ ସ୍ତଂ କର୍ମବିପାକଂ, ନେତ୍ରାମ୍ୟର୍ଥାଳ ପୁନର୍ନାକଂ ।
ପ୍ରାର୍ଥ୍ୟଂ କେବଳ ମେତନ୍ମୁରଣେ, ସରତି ଯଥାମେ ହୃଦ୍ଭବ ଚରଣେ । ୬ ।

ନାଥଗଣେୟା ବୁଝେକାରା, ସିକତା ଭୂମେ ନିର୍ଭୟ ସ୍ତାପା ।
 ସ୍ବସାରେଝୁନ୍ ମମଜନ ନଧନେ, କଃ ସଖ୍ୟାତୁଁ ପ୍ରଭବତ ଗହନେ । ୭ ।
 ପ୍ରଭୁରାୟାସ ପ୍ରଭବ ନଧନଂ, ଶୁଦ୍ଧ ଶିଳାୟିତ ମନ୍ତ୍ରକ କଦନଂ ।
 ତତ୍ତ୍ୱୀ ଶୁଷ୍ୟଲୁଖ ଗଳତାଲୋ, ସ୍ବାତା ଭବମେ କୃଷ୍ଣ କୃପାଲୋ । ୮ ।
 ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଦେଶେ ଯସ୍ୟ, ସ୍ମୃତି ରପିନାଲଂ ଜଗତି କୃତସ୍ୟ ।
 ତସ୍ୟା ପ୍ୟଂଦ୍ରୋ ରାଶେଃ ପାହଂ, ପାବୟ ବସ୍ତୋ ମାମତି ମାହଂ । ୯ ।
 କୃଷ୍ଣ ତବାସ୍ମୀତ୍ୟକ୍ରା ଶିଳଃ, ସକୃଦପିମାଂ ଯୋ ଭବତି ପ୍ରପଲଃ ।
 ତସ୍ୟାସ୍ତୁଂ ବିଦଧାମୀତି, ବ୍ରତମାସ୍ମୀୟଂ ସୁରସା ଗତିଃ । ୧୦ ।
 ଅକଳତପାରଭବାଶ୍ଚିବ ନାବଂ, ବିଦଧତି ଯେ ହୃୟି ସ୍ବଦୁତଂ ଭବଂ ।
 ତୈର୍ମେ ସଜ୍ଞୋ ଭବତୁ କିମନୈଂଃ, ସ୍ବସାରାଧନପତିତୈଃ ପଶୈଂଃ । ୧୧ ।
 ହୃୟି ବିଶ୍ବାସୁନି ବିରଚିତ ଭକ୍ତି, ଯିଷ୍ଠେ ନାମାନ୍ୟନିଶଂ ବକ୍ତି ।
 ସୁରତି ଚ ନିତ୍ୟଂ ହ୍ରାମତିରୁଚିରଂ, ଜୀବତି ଜୀବତି ଜୀବତି ସପ୍ରରଂ । ୧୨ ।
 ଝସ୍ତ କମଠାଦ୍ୟା ଭବଦବତାରା, ସତ୍ୟଂ ପୁଜ୍ୟା ସ୍ବଭୁବନସାରା ।
 ତଦପି ମନୋମେ ଭବତି ସତ୍ତ୍ୱସ୍ତଂ, ହ୍ରାମେବାନ୍ତସ୍ତୁତ୍ତ୍ୱଂ କୃଷ୍ଣଂ । ୧୩ ।
 ହ୍ରାଂ ଶ୍ରୀ ବୃନ୍ଦାବିପିନେଽଗମ୍ୟେ, ଶାରଦାବିକାପତିରୁଚିରମ୍ୟେ ।
 ଅତସୀପୁଷ୍ପପ୍ରତିମହ୍ନାୟଂ, ନ୍ୟକ୍ତୁ ତକୋଽମନୋଭବକାୟଂ । ୧୪ ।
 ଦଧତି ପୀତଂ ବସନଂ ସାରଂ, ସିଞ୍ଜିଲୁପୁର ତରଣମୁଦାରଂ ।
 କୌସ୍ତୁଭକଣଂ ଧୃତବନମାଳଂ, ସମୁଦତନାନାଭୂଷଣଜାଳଂ । ୧୫ ।
 ବର୍ତ୍ତୁଲପୀନାୟୁତଭୃଜୟୁଗଳଂ, ପ୍ରଣତଜନାଭୟକରକରକମଳଂ ।
 ମୁଖକମଳାବିଷ୍ଣୁତଦରହାସଂ, ପ୍ରୋକ୍ତଲମୁକ୍ତାବିଳସଲାସଂ । ୧୬ ।
 ଅନ୍ତକୃତଦାଡ଼ିମବାଜସ୍ବଦନ୍ତଂ, ଭୁବନବଶୀକରଚତୁରଦ୍ରୁଗନ୍ତଂ ।
 ମଞ୍ଜୁଲତଲକଂ ଚନ୍ଦ୍ରକରୁଲଂ, ଜଗଦାନନ୍ଦସମୁଦୟମୁଲଂ । ୧୭ ।
 ଗୋପୀସଖ୍ୟାମନୁଧୃତଦେହଂ, ବଳୟିତତତ୍ପ୍ରତିଯୁଗମଧ୍ୟେହଂ ।
 ତଳଶାଫିତବାହୁଂରାସେ, ସମୁଦତଚିତ୍ତଂ ହୃଦସମୁପାସେ । ୧୮ ।

କାମଦୋଷାଦିର ରତ୍ନରୂପେ, ଭବଦନ୍ତକୁଳେଃ ସଭିର୍ଭୂତେ ।
 କରୁଣାପାଞ୍ଚ ପାତୟ ଧାନେ, ମୟିନନ୍ଦାସୁକ ପାପିନି ସ୍ଥାନେ । ୧୯ ।
 ଉପନତସ୍ତସ୍ମିନ୍ନଭୟଦରଚରଣଂ, ଯାମିତ୍ତାଂ ଭବଭୂତଃ ଶରଣଂ ।
 ସୁବଶ ଯଦଚ୍ଛସି ତତ୍ କୁରୁକିନ୍ତାଂ, ପୁନରପି କରବୈ ସ୍ବରୁଶଳଚିନ୍ତାଂ । ୨୦ ।
 ହରିଗୁଣଗୀତେ ରନବଦ୍ୟାନାଂ, ବଂଶଦି ମେତାଂ ସପ୍ତଦ୍ୟାନାଂ ।
 ପଠତି ନରୋଯ ସ୍ବଦ୍ଭୂତଚେତା, ସ୍ତମବତି ଭୂତ୍ୟଂ କଂସବିଜେତା । ୨୧ ।

ଭବ ଶ୍ରୀ ଧାନବନ୍ତୁ ମିଶ୍ର ବିରଚିତଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣପ୍ରବରତଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଂ ।

ଖାଡ଼ଙ୍ଗାଙ୍କ ବଂଶରେ ହରିହର ମିଶ୍ର, ଅନନ୍ଦ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା, ବାଇଧର
 ପୁରୋଦ୍ଭୂତ ଓ ରାଜବଞ୍ଚିତ୍ର ମିଶ୍ର ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତେ ନ୍ୟୁନାଧିକ ଭାବରେ
 ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ଏବଂ ସମ୍ବୃତ ଭାଗବତରେ ରୂପିତ ଥିଲେ । ଅନନ୍ଦ
 ଖାଡ଼ଙ୍ଗା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସାମନ୍ତଙ୍କର ସମ୍ବୃତାଧ୍ୟାପକ ଥିଲେ । ହରିହର ମିଶ୍ର
 ଜଣେ ଉଚ୍ଚଧରଣର କବି ଥିଲେ । ତତ୍ପ୍ରଣୀତ କମଳାଞ୍ଜଳ ପ୍ରଭୃତି
 ପାଠକଲେ ତଦାୟ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ସହଜରେ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର
 ହରିହର ମିଶ୍ରଙ୍କର କବିତାକୁ ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ
 ଦୁଇଗୋଟି ଶ୍ଳୋକ ଓ କମଳାଞ୍ଜଳ ପାଠକମାନଙ୍କ ସମୀପରେ ଉପସ୍ଥାପିତ
 କରୁଅଛ । ତାହା ରାଜସଭାରେ ରାଜାଙ୍କର କାର୍ତ୍ତିପ୍ରୀତାପ ଓ ବାରବଞ୍ଚି
 ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ତାତ୍କାଳିକ ରଚିତ ଶ୍ଳୋକ ମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇଟି ।

କମଳାଞ୍ଜଳଂ

ନମଦମସ୍ତେତ୍ସମୌଳମିଲନ୍ନଶିବିରଣସୁଚିହିତ ପାଦତଳେ ।
 ନବମୁକ୍ତାମୟମଶସରମଣ୍ଡଳମଣ୍ଡନମଣ୍ଡିତବୃକ୍ଷଗଳେ ॥
 ବିଧିଧରତୃତୀୟଦେବମହତବୁଦ୍ଧିଶରୁଷିତକାୟୁଲତେ ।
 ଜୟ କମଳେ କମଳାସନବାସିନି ବିଷ୍ଣୁ ବଳାସିନି ସିନ୍ଧୁସୁଦେ । ୧ ।

ଅଧମୋଞ୍ଜାରଣି ଦୁରତବଦାରଣି ପାପୋତ୍ତରଣି ପଦ୍ମକରେ ।
 ସୁରନରନାଗସୁସ୍ତରବଦୁତରଧନଜନଜୀବନବୁଝିପରେ ॥
 ହି ଭୁବନସୁନ୍ଦର ଜଗଦାଶ୍ଵର ପରପାଳୟ ସେବକକଳ୍ପଲତେ ।
 ଜୟ କମଳେ କମଳାସନବାସିନି ବିଷ୍ଣୁବିଳାସିନି ସିନ୍ଧୁସୁତେ । ୨ ।
 ନିଜତରଣେଶରଣେଷ୍ଟୁଷ୍ଟ ଜନ୍ମୁଷ୍ଟ ବୃତକରୁଣେଶବିତ ଘନନରେ ।
 ସଦୟତୟେଷଣକୋଶବୃତେଷଣଲେଶଦତ୍ତସୁରୁଷ୍ଠାର୍ଥରେ ॥
 ମାମବଲେକୟ ଲେକଜନନି ଜୟଦାୟିନି ସଞ୍ଜନଦବଂଶତେ ।
 ଜୟ କମଳେ କମଳାସନବାସିନି ବିଷ୍ଣୁବିଳାସିନି ସିନ୍ଧୁସୁତେ । ୩ ।
 ପଞ୍ଚଜୟଗୁଣବଦ୍ଧସମ୍ପଦପ୍ରାଣିଚତୁଷ୍ଟୟକାନ୍ତିସୁତେ ।
 ଦଶ୍ୟଚତୁର୍ଗଜକରକଳଶୀମିଳଦମ୍ଭଦୟଦରଷେକବୃତେ ॥
 ସୁରସିଦେଶ୍ଵରବଦ୍ୟାଧରବରବରଣଗଣବୃତଗୀତନୁତେ ।
 ଜୟ କମଳେ କମଳାସନବାସିନି ବିଷ୍ଣୁବିଳାସିନି ସିନ୍ଧୁସୁତେ । ୪ ।
 ଜ୍ଞାନଦନଲୋଲ୍ଲିଳଦମଳତମୋତ୍ତମଦେବମସମ୍ପଦ୍ଵିତକାନ୍ତିପରେ ।
 ନାରାୟଣପୁରମଣିମୟଚତୁରବିମ୍ବସପାବକଟେ ହିକରେ ॥
 ଅତିଲଳିତସ୍ତୁତିତେ ଜୟ ହୃଦବଦନଚନ୍ଦ୍ରବୃତବକ୍ରହୃତେ ।
 ଜୟ କମଳେ କମଳାସନବାସିନି ବିଷ୍ଣୁବିଳାସିନି ସିନ୍ଧୁସୁତେ । ୫ ।
 ନବଜଳଦୋଦଧିବଧୁଆଧୁତିବିବତଡ଼ି ଦବ ନୂତନଭୂତଘନେ ।
 ତାପିସ୍ତୋପର ପରପତଦଙ୍ଗଳବଲ୍ଲିବ ଦ୍ୟୋବଦୁଦଧୁବନେ ॥
 ଭୂମସି କଞ୍ଚୋପର ଦେବମଦାଶ୍ଵର ଗୌର ହରେହୃଦ ଭୂଷଣିତେ
 ଜୟ କମଳେ କମଳାସନବାସିନି ବିଷ୍ଣୁବିଳାସିନି ସିନ୍ଧୁସୁତେ । ୬ ।
 କୋଟିକୋଟିଜନଜନିତମହାତପସ ପି ସୁଦୂର୍ଲ୍ଲଭତୁଷ୍ଟକଳେ ।
 ଶିଶମାଦେବଶଦାନଳାବଶିଷ୍ଟବିରଚିତଶବ୍ଦାଦାୟକଲେ ॥
 ଅବଲେକନଲଗଣତଭାଗଶକ ମୟି ମୟି ବୁରୁକରୁଣାଦ୍ରୁମତେ ।
 ଜୟ କମଳେ କମଳାସନବାସିନି ବିଷ୍ଣୁବିଳାସିନି ସିନ୍ଧୁସୁତେ । ୭ ।

ଶ୍ରୀ ରାମାଦ୍ୟବତାରଧାରନିଜଧର୍ମମନ୍ତ୍ରପୁତ୍ରସୀତାଦତନୋ ।
 ଜୟ ରୁକ୍ମିଣୀ ଜୟ ଜାନକୀ ଭାର୍ଗବଧରଣୀ କୃତାର୍ଥୟ ମାମତନୋ ।
 ଦାନଂ ସ୍ଥାନଂ ଧନଜନବର୍ଜିତ ମର୍ଜିତଦୁଃଖ ମଣେଷକୃତେ ॥
 ଜୟ କମଳେ କମଳାସନବାସିନି ବିଷ୍ଣୁବିଳାସିନି ସିନ୍ଧୁସୁତେ । ୮ ।
 ଭଦ୍ରମିହ ଦୁର୍ଭଦ୍ରମିଶ୍ରବିନମିତପଦ୍ୟାଶ୍ଚକ ମଜ୍ଜକଶ୍ଚଦ୍ରଂ ।
 ଦୁର୍ଭଦ୍ରରୁଣୀଗୁଣଯୁକ୍ତସୁକ୍ତଦୁର୍ଭଦ୍ରଂ ଦୁର୍ଭଦ୍ରତେ ନିଜ କଣ୍ଠରଂ ।
 ତସ୍ୟ ଧାନ୍ୟଧନଧାମଧରାଧିପର୍ଯ୍ୟୁଧୀବିଧୁଜାତରତେ ।
 ଜୟ କମଳେ କମଳାସନବାସିନି ବିଷ୍ଣୁବିଳାସିନି ସିନ୍ଧୁସୁତେ । ୯ ।

ଇତି ଶ୍ରୀ କମଳାଞ୍ଜଳଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣମ୍ ।

ତତ୍ପୁତ୍ରଃ ସ୍ତ୍ରୀପତିତଃ ସମଜନ ରଜନୀକାନ୍ତବତ୍ କାନ୍ତବାହିଃ
 ସ୍ବାନ୍ତଃ ଶ୍ରୀ କାନ୍ତଚିନ୍ତାମଣିଜନିତଦନାନନ୍ଦସନ୍ଦୀପ୍ୟମାନଃ ।
 ଶ୍ରୀ ମଦ୍ବୈଶିନୀମା ରୟୁକ୍ମୁଦବନୋଦଣ୍ଡମାହିଶ୍ରଧାମା
 ବାର ଶ୍ରୀ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଭ୍ରମରବର ଇତି ଖ୍ୟାତଭୃତ୍ ସ୍ଥାପନାନ୍ତଃ । ୧ ।
 ଶ୍ରେକା ଶ୍ରେକାନ୍ତ ଶ୍ରେକାବଧୁ ଗମନବଧୁଃ ସାଧୁତଃ ସାଧୁ ତସ୍ମା-
 ନବ୍ୟଂ ଭବ୍ୟଂ ହି ଭବ୍ୟଂ କୁ ନୁ ଗମନମିତି ପ୍ରଶ୍ନକାମୌ ପ୍ରକାମମ୍ ।
 କର୍ଣ୍ଣାଭ୍ୟର୍ଣ୍ଣାବତାର୍ଣ୍ଣାବିବସମବସତାଂ ଯସ୍ୟ କାଠିପ୍ରତାପୌ
 ବ୍ୟକ୍ରାସକ୍ରାନ୍ତମୁକ୍ରାଫଳକଳିତଲସଦ୍ ବାରବଞ୍ଚିତଲେନ । ୨ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ରାଜା ବନମାଳୀ ସିଂହଙ୍କର କନିଷ୍ଠ ପିତୃବ୍ୟକ୍ ପୁତ୍ର
 ପୁତ୍ରବ-ପବନକାସୀ ବୈଶିନୀ ସିଂହ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ
 ଭ୍ରମରବର ଉପାଧି ଧାରଣପୁରବ ରାଜବୃନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ଲଭି
 କରିଥିଲେ । ତଦାୟ କାଠି ଚନ୍ଦ୍ରବତ୍ କମଳାୟ ଥିଲା ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀୟ ହୃଦୟରେ
 ସନ୍ତତ ଶ୍ରୀ ମଳାବୟୁଶଙ୍କ ଧ୍ୟାନଜନିତ ଗହ୍ୱର ଅନନ୍ଦରେ ସେ ଦୀପ୍ୟମାନ
 ଥିଲେ । ସେ ସ୍ବାକାୟ ଶତ୍ରୁରୂପ କୈରବବନର ପ୍ରଶର ସୂର୍ଯ୍ୟ ସ୍ବରୂପ ଥିଲେ

ଅର୍ଥାତ୍ ତଦାୟ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପରେ ଶତ୍ରୁମାନେ ଦଳିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ୧ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ—

ଯାହାକର ଗର୍ଭପ୍ରତାପଦ୍ରବ୍ୟ ଦର୍ଶକମୟବାସୀ ଲୋକମାନଙ୍କ ସମୀପକୁ ସମ୍ୟକ୍ ଗମନ କରିବା ପରେ ପ୍ରକଟ କେଉଁ ନୂତନ ମଙ୍ଗଳମୟ ପ୍ରାନ୍ତକୁ ଗମନ କରିବୁଁ, ଏହା ରୁ ପ୍ରଭାବରେ ପରୀକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ଇଚ୍ଛୁକ ହୋଇ ସ୍ଵପ୍ନ ଓ ଦନଭାବରେ ସ୍ଵଚ୍ଛନ୍ଦୁକ୍ତା ସ୍ଵୟଂ ଥିବା ପ୍ରାପ୍ତ ବାରବଞ୍ଚି ବ୍ୟାଜରେ ବୋଧହୁଏ ଦୁଇକର୍ଣ୍ଣ ନିକଟରେ ବାସ କରିଅଛୁ । ଏଠାରେ ରାଜାଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣର ବାରବଞ୍ଚି ନାମକ ଅଳଙ୍କାରଦ୍ରବ୍ୟକୁ କବି ଗର୍ଭପ୍ରତାପ ସ୍ଵରୂପ ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷା କରିଅଛନ୍ତି । ୨ ।

ଏହି ଶ୍ଳୋକଦ୍ଵୟର ଶ୍ରବଣରେ ରାଜା ବୈରାଗୀ ପରିଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟକ୍, ସ୍ତ୍ରୀୟ କର୍ଣ୍ଣର ବାରବଞ୍ଚି ଦୁଇଟି ପୁରସ୍କାର ସ୍ଵରୂପ ତତ୍ସତ୍ତ୍ଵାତ୍ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ଦାନବମୁକ୍ତ ବଂଶ ଭଲ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ ହରି ପରମବ୍ରତୁ, ରାମ ପରମବ୍ରତୁ, ଦାମୋଦର ଦାଶ, ମପ୍ତିତା ନାରାୟଣ ସଦସ୍ୟ, ସଦାଶିବ କବିରତ୍ନ ପଞ୍ଚନାୟକ ଓ ଅଭିବକ୍ତୁ ପଞ୍ଚନାୟକ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଜଣ ଭକ୍ତ ଧରଣର କବି ଓ ପଣ୍ଡିତ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସମ୍ପ୍ରତି ମୋହର ସ୍ଵପ୍ନତାୟାପକ ବିଦ୍ୟାଧର ବାଣୀଭୂଷଣ, ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର ତର୍କ-ଦର୍ଶନ-ତୀର୍ଥ ଓ ମଦ୍ୟାୟ ପରମ ସ୍ଵତ୍ଵତ୍ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ରଥ କାବ୍ୟତୀର୍ଥ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ପଣ୍ଡିତ ଏବଂ ଫକିର ବ୍ରହ୍ମା ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଭକ୍ତଲଭ୍ୟାର କବି ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି । ପୁଜ୍ୟପାଦ ବାଣୀଭୂଷଣ

ମହୋଦୟ କାବ୍ୟ, ବ୍ୟାକରଣ, ଅଳଙ୍କାର, ଦର୍ଶନ, ପୁରାଣ, ଜ୍ୟୋତିଷ, ଅସୁବେଦ, ସ୍ମୃତି, ଯୋଗ ଓ କର୍ମକାଣ୍ଡ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାୟ ସବୁ ବିଦ୍ୟାରେ ନିପୁଣ ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ବିନୟ ସୌଜନ୍ୟାଦି ସର୍ବ ଗୁଣରେ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ ଅଟନ୍ତି । ସେପରି ମାନସିକ ପରିଶ୍ରମରେ ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ଶାରୀରିକ ପରିଶ୍ରମରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦକ୍ଷ ଅଟନ୍ତି । ଭୋଗ ବିଳାସ ତଥାୟ ହୃଦୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପାରି ନାହିଁ ଏବଂ ସେ ଭଗବଦ୍ ଭକ୍ତରେ ନିମଜ୍ଜିତ ରହି ନିର୍ଲିପ୍ତଭାବରେ ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ ପ୍ରତିପାଳନ କରୁଅଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କୁ ସନ୍ତୋଷର ଅବତାର କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତ ହେବ ନାହିଁ । ସୁଲଭଃ ସେ ମହାଶୟ ଜଣେ ଅଦର୍ଶ ପୁରୁଷ ଅଟନ୍ତି ।

ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ରାଜବଂଶ—ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ଆଦି ବଂଶର ସ୍ଥାନ ରବି । ଏହା ମଧ୍ୟଭାରତ ଏଜେନ୍ସିର ଅନ୍ତର୍ଗତ ରେବି ନାମରେ ଖ୍ୟାତ । ସେଠାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶ (ପ୍ରଚଳିତ ନାମ ବଘେଲ ବଂଶ) ର ରାଜାମାନେ ରାଜତ୍ବ କରନ୍ତି । ସେହିବଂଶର ରଘୁନାଥ ନରେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମଧ୍ୟମ ପୁତ୍ର (୧) ଯଦୁନାଥ ମଙ୍ଗରାଜ ଦଲ୍ଲୀଶ୍ଵରଙ୍କର ୧୦୦୬ ସାଲରେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରାଜ୍ୟରେ ରାଜତ୍ବ କରି ୭୨ ବର୍ଷ ଶାସନ ପରେ ୯୨ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସ୍ଵର୍ଗାରୋହଣ କଲେ । ତଥାୟ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ପୀତବାସ ମଙ୍ଗରାଜ ଉପାଧି ଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବରୁ ପରଲୋକ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ତେଣୁ କନିଷ୍ଠ (୨) ନାରାୟଣ ମଙ୍ଗରାଜ ରାଜ୍ୟରେ ରାଜା ହେଲେ । ନାରାୟଣ ପରମ ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲେ । ସେ ସଙ୍ଗୀତ ନାରାୟଣ ନାମକ ସଂସ୍କୃତ ଛନ୍ଦ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ରାଜତ୍ବକାଳ ୩୮ ବର୍ଷ ଓ ପରମାୟୁ ୯୦ ବର୍ଷ ଥିଲା । ତତ୍ପୁତ୍ର (୩) ବାଲୁକେଶ୍ଵର ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କର ରାଜତ୍ବ ୧୪ ବର୍ଷ ଓ ପରମାୟୁ ୨୩ ବର୍ଷ ଥିଲା । ସେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ବାଲୁକେଶ୍ଵର ମହାଦେବଙ୍କର ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇଥିଲେ । ତତ୍ପୁତ୍ର (୪) ବନମାଳା ସିଂହ ମଙ୍ଗରାଜ ଭ୍ରମରବର ରାୟଙ୍କର ରାଜତ୍ବ ୧୧ ବର୍ଷ ଓ ପରମାୟୁ ୨୭ ବର୍ଷ ଥିଲା ।

ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବଳିଷ୍ଠ ଓ ମହାବୀର ଥିଲେ । ସେ ପୁରୀ ଯାଇଥିବା ସମୟରେ ତାହାଙ୍କର ବାଉଁଶ ଶ୍ରବଣରେ ତଦାନନ୍ତର ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କର ରାଣୀ ଇର୍ଷାନୁଜିତା ହୋଇ ହସ୍ତୀ-ମାହୁନ୍ତକୁ ଅଦେଶ ଦେଲେ, “ବନମାଳ ସିଂହ ଗଳି ମଧ୍ୟରେ ଯିବାବେଳେ ହାତୀ କୁଦାଇ ଦେବୁ ।” ଏକଦା ବନମାଳ ସ୍ଥାନାନନ୍ତର ଅଗମନ କରିବା ସମୟରେ ମାର୍ଗରେ ହସ୍ତୀ ଦେଖିବାରୁ ତାହାକୁ ଘୁଆଇ ନେବା ସକାଶେ ମାହୁନ୍ତକୁ କହିଲେ । ମାହୁନ୍ତ ହାତୀକୁ ଘୁଆଇ ନେବା ଦୂରେ ଥାଉ ବରଂ ତାହାକୁ ବନମାଳଙ୍କ ପ୍ରତି ଲଗାଇ ଦେଲା । ତହିଁ ବନମାଳ ହସ୍ତୀର ଦନ୍ତ ଧରି ଏପରି ଜୋରରେ ଖାସ୍ତାଦେଲେ ଯେ ହସ୍ତୀ ପଶ୍ଚାତ୍ତାଗରେ ପଡିତ ହେଲା ଓ ତାହାର ଦନ୍ତ ଭଗ୍ନ ହୋଇଗଲା । ବନମାଳୀ ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ରାଣୀଙ୍କର ଏପରି ଇର୍ଷା ବସୟ ରୁଝିପାର ସେହି ହସ୍ତୀଦନ୍ତଦ୍ୱାରା କପାଟଭଙ୍ଗପୁର ବଜାରାସରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତେ ପୁରୀର ରାଜା ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ରାଣୀ ମୋହପ୍ରତି ଏପରି ଅତ୍ୟାଚାର କରିଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କୁ ବିନାଶ କରୁଥିବା ଅଠର କନ୍ୟା ବିବାହ କରାଇ ଦେବି ବୋଲି ବନମାଳୀ କହିବାକୁ ରାଜା ନାନାପ୍ରକାର ପ୍ରବୋଧ ଦେଇ କହିଲେ—‘ସ୍ତ୍ରୀ ବୁଦ୍ଧିଃ ପ୍ରଳୟକରୀ’ ସେଥିରୁ କଣ ମିଳିବ ? ରାଜା ବନମାଳୀଙ୍କୁ ଆଲଙ୍ଘନପୁର କହିଲେ—ତୁମ୍ଭେ ଅଜଠାରୁ ମୋହର ଭାଇ ହେଲ ଏବଂ ଅଜଠାରୁ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଭ୍ରମରବର ରାୟ ଉପାଧିରେ ଭୁଷିତ ହେଲ । ଏହିପରି କହି ପୁରୀରାଜା ବନମାଳୀଙ୍କୁ ଖୋରଧା ଓ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ସୀମାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ତରବାଲ ଗ୍ରାମର ୬୦ ବାଟି ଭୂମି ପୁରସ୍କାର ଦେଲେ ।

ବନମାଳୀ କେବଳ ଗୋପୀନାଥ ମୁର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ଅଣି ମଣ୍ଡପରେ ବସାଇଥିଲେ । ବନମାଳୀଙ୍କର ଯେଉଁ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ରଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ରାଜକୋଷରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଛି ସେଥିରୁ ତଦାୟୁ ପାର୍ବତୀଙ୍କୁ ଓ ବଳବନ୍ତର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଚୟ

ମିଳେ । ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ବରେ ଧାରବର୍ଣ୍ଣିୟ ତାହାକର ଯେଉଁ ଖଡ୍ଗ
 ରାଜକୋଷରେ ରଖିତ ଅଛି ତାହା ଦୁଇଜଣ ମନୁଷ୍ୟ ଏକସ୍ଥାନରୁ
 ସ୍ଥାନାନ୍ତରକୁ ନିଅନ୍ତି । ତଦ୍ଦ୍ୱୟ ବୁଢ଼ାଙ୍କୁ କର୍ଷଣୀ (କଷଣୀ) ସାଧାରଣ
 ମନୁଷ୍ୟର ଖଡ୍ଗପରି ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ସେ ଅସୁନ୍ଦର ଥିବାରୁ
 କନିଷ୍ଠ ପିତୃବ୍ୟଙ୍କ ପୁତ୍ର (୫) ବୈରାଗୀ ହେବ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଭ୍ରମରବର ରାୟ
 ରାଜତ୍ବ କଲେ । ସେ ୩୭ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲେ ଓ ୬୨ ବର୍ଷ ଜୀବିତ
 ଥିଲେ । ତାହାକର ଦେବତା ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କଠାରେ ବିଶେଷ ଭକ୍ତି ଥିଲା । ସେ
 ଶଶିପତ୍ନୀର ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ମୂଳଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନପୁରାଣ ଜଳୋଥ ମୂର୍ତ୍ତି
 ମଣ୍ଡପରେ ବସାଉଥିଲେ । ତତ୍ପୁତ୍ର (୬) ଗାନ୍ଧାର୍ବ ହେବ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଭ୍ରମରବର
 ରାୟଙ୍କର ରାଜତ୍ବ ୨୪ ବର୍ଷ ଓ ପରମାୟୁ ୫୨ ବର୍ଷ ଥିଲା । ତାହାକର
 ପୁତ୍ର (୭) ନୃସିଂହ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଭ୍ରମରବର ରାୟଙ୍କ ରାଜତ୍ବ ୩୨୧ ମାସ
 ଓ ପରମାୟୁ ୪୭ ବର୍ଷ ଥିଲା । ନୃସିଂହ ନିଜଗଡ଼ର ଶ୍ରୀ ଗାଳକଣ୍ଠ ଦେବଙ୍କ
 ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ ଏବଂ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାରେ ଅହ୍ନିନିଷିଂହ ପୁର ହସ୍ତ
 କରିଥିଲେ । ତାହାକର ପୁତ୍ର (୮) ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ
 ଭ୍ରମରବର ରାୟ । ସେ ୩୬୪ ମାସ ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲେ ଏବଂ ୩୩୫ ମାସ
 ଜୀବିତ ଥିଲେ । ତତ୍ପୁତ୍ର (୯) କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଭ୍ରମରବର ରାୟଙ୍କର
 ରାଜତ୍ବ ୩୨୧ ମାସ ଓ ପରମାୟୁ ୩୩୩ ମାସ ଥିଲା । ତଦ୍ଦ୍ୱୟ ପୁତ୍ର
 (୧୦) କୁଞ୍ଜବିହାରୀ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଭ୍ରମରବର ରାୟ ୩୨୫ ମାସ ରାଜତ୍ବ
 କରିଥିଲେ ଏବଂ ୩୩୩ ମାସ ଜୀବିତ ଥିଲେ । କୁଞ୍ଜବିହାରୀ ଯେପରି
 ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ଥିଲେ, ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ଧାର୍ମିକ ଥିଲେ । ସେ ଶଶିପତ୍ନୀ ରାଜ୍ୟର
 ଦେବଦେବୀମାନଙ୍କ ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍କଳତା ସମ୍ପାଦନ କରିଥିଲେ । ସେ
 ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ଗୋପୀନାଥ ଦେବଙ୍କର ଦେଉଳ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ ଏବଂ
 ରାଧିକା ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ମାଣ କରାଇ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ବାଲିବଗିଚା ଓ ନନ୍ଦନ
 ବନର ଉପହସନ କରିଥିଲେ । ସେ ପୁତ୍ରସ୍ଥାନ ଥିବାରୁ ତଦ୍ଦ୍ୱୟ ଭ୍ରାତା (୧୧)

ନଟବରସିଂହ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଭ୍ରମରବର ରାୟ ୪୦ ବର୍ଷ କାଳ ଅଶଶ୍ରୁ ରାଜତ୍ବ କରିଥିଲେ ଏବଂ ବଡ଼ମାମାସ ନାବେଗ ଅବସ୍ଥାରେ ଜୀବନ ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ଲେଖକ ସ୍ବୟଂ ତାହାଙ୍କୁ ଦେଖିଅଛନ୍ତି ।

ସେ ଜଣେ ନିଷ୍ଠାପର ହୁୟୁ ଥିଲେ ଏବଂ ନିଜଗତ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦିରର ଜଗମୋହନ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ ଏବଂ ନୂଆପୋଖରୀନାମ୍ନୀ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ପୁଷ୍କରିଣୀ ଖୋଳାଇଥିଲେ । ନଟବର ସିଂହ ସନ ୧୩୧୨ ସାଲ ଭଦ୍ରମାସରେ ସାମାନ୍ୟ ଜ୍ବରରୋଗରେ ଶଯ୍ୟାରେ ବସି ସ୍ବର୍ଗାରୋହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ମୃତ୍ୟୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ଔଷଧ ସେବନ କରି ନ ଥିଲେ । କାରଣ ତାଙ୍କର ଔଷଧରେ ମଦ୍ୟ ମିଶ୍ରିତ ଥିବାର ତାହାଙ୍କର ପୁଣି ବିଶ୍ବାସ ଥିଲା । ନଟବର ଅପୁତ୍ରକ ଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କୁ ନିକଟ ସମ୍ପର୍କୀୟ ଭୃତୁଷ୍ଠ (୧୦) ରାମଚନ୍ଦ୍ରସିଂହ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଭ୍ରମରବର ରାୟ ରାଜା ହେଲେ । ସେ ୧୧ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ବ କରି ୧୩୩୦ ସାଲ ପୌଷ ମାସରେ ବଞ୍ଚନ୍ତର୍ଷ ବୟସରେ ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ । ତାହାଙ୍କୁ ରାଜତ୍ବରେ ରାଜ୍ୟ ଶ୍ରାତ୍ରଷ୍ଟ ହେଲା । ସେ ମଧ୍ୟ ପୁତ୍ରସ୍ଥାନ ଥିବାରୁ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଶ୍ୟାଳକଙ୍କର ପୁତ୍ରକୁ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର କଲେ ଏବଂ ସେ ହରିହରମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଭ୍ରମରବର ରାୟ ଉପାଧି ଧାରଣ କରି ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜସିଂହାସନରେ ଉପବେଶନ କରୁଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ବଶତଃ ଅନେକାଂଶରେ ହଂସଜନ୍ମମାନଙ୍କ ଭୟର ଲାଘବ ହୋଇଅଛି ।

ବଂଶ ପରିଚୟ } ଉକ୍ତ ଗାଳାଦି ଭ୍ରମରବର ରାୟଙ୍କର ଓ ଆବିର୍ଭାବ କାଳ } ହରିହର ପୁତ୍ର ନୃସିଂହ ଭ୍ରମରବର ରାୟ ରାଜାସନରେ ଅସୀନ ହେଲେ । ନୃସିଂହଙ୍କର ୬ ଗୋଟି ପୁତ୍ରମଧ୍ୟରୁ (୧) ପୁରୁଷୋତ୍ତମ (ରାଜା), (୨) ଜଗନ୍ନାଥ, (୩) ହରିହର, (୪) ରଘୁନାଥ, (୫) ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ଓ (୬) କମଳଲୋଚନ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଏହି ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ସିଂହଙ୍କର ପୁତ୍ର । ଜଗନ୍ନାଥ ସିଂହଙ୍କର ପୁତ୍ର ସଲ୍ୟାସୀ ସାମନ୍ତ

୧୦ ବର୍ଷରେ ମୃତ ହେଲେ । ହରିହର ସ୍ତ୍ରୀ ଅବିବାହିତ ଓ ରଘୁନାଥ ଅପୂର୍ବକ ଥିଲେ । କମଳାକ୍ଷେରୀ ବାଳି ଶ୍ରୀଚନ୍ଦନକର ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ହୋଇ ଗଲେ ଏବଂ ପୁତ୍ରବିଘ୍ନନ ଥିଲେ ।

ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ସିଂହ—ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ପିତା ପରମଧାର୍ମିକ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ୧୮୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଚୈତ୍ରମାସ ରାମ ଜନ୍ମଦିନ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ୨୮ ବର୍ଷ ପରମାୟୁ ଭୋଗ କରି ମାନବଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କଲେ ।

ପ୍ରୋକ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ରାଜବଲ୍ଲଭ ମିଶ୍ରଙ୍କର ପିତାମହ ଅନନ୍ଦ ଶତ୍ରୁଘ୍ନ (ଶାତ୍ରୁଞ୍ଜୀ) ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀରୁ ଶିକ୍ଷିତ ଥିଲେ । ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ସ୍ତ୍ରୀରୁ ବାବ୍ୟ, ନାଟକ ଓ ବ୍ୟାକରଣରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଲଭିକରି ସ୍ମୃତିଶାସ୍ତ୍ର, ଗଣିତଶାସ୍ତ୍ର, ଭକ୍ତଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଗ୍ରନ୍ଥାଦିର ଚର୍ଚ୍ଚା କରିଥିଲେ । ସେ ସ୍ମୃତିଚର୍ଚ୍ଚାରୁ ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ରପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ଗଣିତ ଓ ଫଳିତ ଭିତ୍ତିରୁ ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଭିଜ୍ଞ ଥିଲେ ହେଁ ସେ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ଅଧିକତର ଦକ୍ଷ ଥିଲେ । ଶିଳ୍ପକଳାରେ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ଅଭିଜ୍ଞତା ଥିଲା । ଜୀବଗଣପ୍ରତି ତାହାଙ୍କର ଯେପରି ଦୟା ଥିଲା ତାହା ଉପସ୍ଥିତ ଯୁଗରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିରଳ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଉତ୍କଳା ଭୃତ୍ୟ ଘୃତ ମିଶ୍ରିତ କରି ଗୁଡ଼ମଧୁ ଜଳ! ପିମ୍ପୁଡ଼ିଙ୍କର ଗର୍ଭମାନଙ୍କରେ ନିକ୍ଷେପ କରୁଥିଲେ । ସତ୍ୟବାଦତା ବିଷୟରେ ତାହାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଧୁନା ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ କହିଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହେବ ନାହିଁ ।

ଦିନେ ନୃସିଂହଙ୍କର ୫ ପୁତ୍ର ଏକତ୍ର ଉପବିଷ୍ଠ ଥିବା ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ତେଲୁଲିଆ ବେଣ୍ଟ ବନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତକୁ ଦଂଶନ କଲା । ସେଥିରେ ତାହାଙ୍କୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟ ହେଲେ ହେଁ ସେ ଲେକଲଜ୍ଞାରେ କାହାକୁ ନି କହି ବନ୍ଧୁ ମଧ୍ୟରେ ବିଚ୍ଛନ୍ନ ଧରି ହାତରେ ଦଳି ଦେଇଥିଲେ । ତଦାୟୁ

ମୁଖ ବିକାର ଦେଖି ‘କଣ ହେଲା’ ବୋଲି ଜଣେ ଭାଇ ପଚାରିଲେ ‘କିଛି ନାହିଁ’ ବୋଲି କହିଲେ । କିନ୍ତୁ ପିତା ତାହାଙ୍କର ମୁଖଗୁଣ ଦେଖି ପଚାରିବାରୁ ବସ୍ତୁତଃ ବୋଲି କହିଲେ ଏବଂ ବସ୍ତୁତଃ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହୋଇ ବସ୍ତୁମଧ୍ୟରୁ ଖସିପଡ଼ିଲା । ପୁତ୍ରର ଏବଂ ବଧୂ ଯେଉଁ ଦେଖି ପିତା କହିଲେ “ତୋପର ଧୂଳିମାନ୍ ପୁତ୍ର ମୋହର ଆଉ କେହି ନାହିଁ । ତୁ ଏକା ମୋତେ ପିଣ୍ଡ ଦେବୁ । ମୋହର ପାଦ ହୁଅ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କର ଆଜିଠାରୁ ଆଉ ମିଥ୍ୟା କହିବୁ ନାହିଁ ।” ତଦନ୍ତୁସାରେ ସେ ଆଜୀବନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପ୍ରତିପାଳନ କଲେ । ବାସ୍ତବରେ ତାହାଙ୍କର ବଂଶଧର ଭଲ ବର୍ତ୍ତମାନ ନୃସିଂହଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଅପତ୍ୟସ୍ଥାନଙ୍କର କେହି ବଂଶଧର ନାହାନ୍ତି । ନିମ୍ନଲିଖିତ ଘଟଣା-ଦ୍ଵୟରୁ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁଙ୍କ ସତ୍ୟବାଦତା ସ୍ପଷ୍ଟ ଉପଲବ୍ଧ ହେବ ।

ପ୍ରଥମ—ନୟାଗଡ଼ର ରାଜା ବିନାୟକ ସିଂହ ଓ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପିତା ନୃସିଂହଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୀମା ବିବାଦ ନେଇ ଯୋଗିଆଁ ଗ୍ରାମଠାରେ ଯୁଦ୍ଧାରମ୍ଭ ହେଲା । ସେଥିରେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ଲୋକେ ପ୍ରଥମେ ନୟାଗଡ଼-ବାସୀଙ୍କୁ ପ୍ରହାର କଲେ । ସେମାନେ ଅଭିଯୋଗ କରିବାରୁ ଉଭୟ ପକ୍ଷର ବିରୁଦ୍ଧ ହେଲା । ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ପକ୍ଷରୁ ବନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ସାଥୀ ରୂପେ ମନୋନୀତ କଲେ । ମାତ୍ର ସରକାରଙ୍କ ନିକଟରେ ବନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ— “ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ତରଫର ଲୋକେ ଆମ ଉଦ୍ଧୃତ କଲେ ।” ଓକିଲ ଏ କଥା ଶୁଣି କହିଲେ, “ଏ ଚଣ୍ଡାଳ ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଶାଳଗ୍ରାମ ପଠାଇଲ କାହିଁକି ?” ଏଥିରେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପିତାଙ୍କର ଶତ ହେଲେହେଁ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ସତ୍ୟଭ୍ରଷ୍ଟ ହେଲେ ନାହିଁ ।

ଦ୍ଵିତୀୟ—ଯେତେବେଳେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ରାଜ୍ୟର ପ୍ରାଥମିକ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ଆରମ୍ଭ ହେଲା ତେତେବେଳେ ତଦାନନ୍ତର ରାଜା କୁଞ୍ଜବିହାରୀ ସିଂହ ଜନୈକ ପ୍ରଧାନ ରାଜକର୍ମଚାରୀଙ୍କର ପରାମର୍ଶରେ ରାଜସ୍ବ ବୃଦ୍ଧିର ସୁହସାତ

କଲେ । ତେଣୁ ରାଜ୍ୟରେ ବିପ୍ଳବର ସୃଷ୍ଟି ହେବାରୁ ରାଜ୍ୟଟି ଦ୍ଵିଦଳରେ ବିଭକ୍ତ ହେଲା । ରାଜା, ସେହି ପ୍ରଧାନ କର୍ମଚାରୀ ଓ ସାମାନ୍ୟ କେତେଜଣ ରାଜାନ୍ତରାୟତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମିଶ୍ରିତରେ ଏକ ଦଳ ଏବଂ ସମସ୍ତ ପ୍ରଜା ଓ ନିଜଗଡ଼ବାସୀ ଉଦ୍‌ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ମିଳନରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଦଳ । ପ୍ରଜାବର୍ଗ ଈଦୃଶ ବନ୍ଦୋବସ୍ତର ପକ୍ଷପାତୀ ନ ଥିବାରୁ ପ୍ରୋକ୍ତ ପ୍ରଧାନ କର୍ମଚାରୀ ଅଥବା ସେମାନେ ରାଜ୍ୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାର ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ । ତେଣୁ ଉଭୟ ଦଳ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଲମାଲର ମୀମାଂସା ହେବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଦୁଃଖରେ ସମସ୍ତେ ବନ୍ଧୁସାମନ୍ତଙ୍କର ମାଧ୍ୟସ୍ଥ୍ୟ ସ୍ଵୀକାର କଲେ । ବନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତ ସ୍ଵତ୍ଵବାଦୀ ଥିବାରୁ କହିଲେ—

“ତ୍ୟଜେଦେବଂ କୁଳସ୍ୟାର୍ଥେ ଗାମସ୍ୟାର୍ଥେ କୁଳଂ ତ୍ୟଜେତ୍ ।
ଗ୍ରାମଂ ଜନପଦସ୍ୟାର୍ଥେ ଅସ୍ତ୍ରାର୍ଥେ ପୃଥୁବାଂ ତ୍ୟଜେତ୍ ।”

ଏହା ରାଜାଙ୍କର ମତବିରୋଧୀ ହେବାରୁ ସେ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ—“କେଜେ ସାମନ୍ତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ଏହିକ୍ଷଣି କଷ୍ଟ ଦେଇଥାନ୍ତି ।” ଏ ସମ୍ବାଦ କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହେବାରୁ ବନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ଯଦି ସତ୍ୟ କହିବାରେ ରାଜାଙ୍କର ଏପରି ହୋଧ କ୍ଵାତ ହେଲା, ତେବେ ମୁଁ ଅଉ ତାହାଙ୍କର ମୁଖାବଲୋକନ କରିବି ନାହିଁ କି ଉଦ୍‌ଧୃତ ଦଗରୁ ଚାହିଁବି ନାହିଁ ।” ରାଜାବାପର ପୁଅରେ ବନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୁହ । ତେଣୁ ପଶ୍ଚିମ ଦଗରୁ ଚାହିଁବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଦଗ୍‌ବାରଣ ସ୍ତମ୍ଭସ୍ଵରୂପ ବଣଶଳାକା ପ୍ରୋଥୁତ ହେଲା । ଗୁଣ୍ଡିଚାଯାତ୍ରା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ପ୍ରତିଜ୍ଞାନୁସାରେ ରଥ ଦର୍ଶନ ହୋଇ ନ ଥିଲା; କେବଳ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ବାହୁଡ଼ା ବଜୟ ସମୟରେ ରଥଦର୍ଶନ ହୋଇଥିଲା । ବନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଅନ୍ତମକାଳରେ ରାଜା ବୁଝିବହାସ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଜଣାଇଲେ, “ମୋହର ମୁଖାବଲୋକନ ନ କରିବାର ତ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ହୋଇଥିଲା, କହିମାନ ମୁଁ ଯିବି କି ନାହିଁ ?”

ତହିଁ ବନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ଵସାରରୁ ବିଦାୟ ନେବାବେଳେ
 ଆଉ ସେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ଫଳ କଣ ? ଅସନ୍ନ, ମୋତେ ଦେଖିବେ ।” ରାଜା
 ସାକ୍ଷାତ୍ କରି ଯଥାବିଧି ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଏବଂ ତତ୍ପର ଦିନ ଆସାକ
 ବୃଷ୍ଟ ହସ୍ତୋଦ୍‌ଗୀ ତଥ୍ୟରେ ସେ ସ୍ଵର୍ଗାରୋହଣ କଲେ । ମୃତ୍ୟୁ ପୂର୍ବରୁ ସେ
 ନିଜେ ବସି ମନ୍ତ୍ର ପଢ଼ି ମୃତାହପଞ୍ଚକ ଦାନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ପୁତ୍ରକୁ
 କହିଥିଲେ, “ମୋହର ଆଉ ଶ୍ରୀକ୍ଷ ହୋଇ ପାରିବ କି ନାହିଁ ସନ୍ଦେହ,
 କାରଣ ସାତଦଶ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ଚାଲିଯିବି ।” ବାସ୍ତବରେ ପିଣ୍ଡଶ୍ରାଦ୍ଧ କର୍ମ
 ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ ।

ଧରାକୋଟ ରାଜବଂଶଜାତ ରାଜଭ୍ରାତାଙ୍କ ପୁତ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ବିଷ୍ଣୁମାଳୀ
 ଦେବୀଙ୍କ ସହୃଦ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁଙ୍କର ପରିଣୟ ହୋଇଥିଲା । ନୟାଗଡ଼ର
 ତଦାନନ୍ତର ରାଜା ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ମାନଧାତା (ଲଢ଼କେଶ୍ଵର ସିଂହଙ୍କ ପିତା)
 ଓ ବନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତ ଉଭୟେ ଦୁଇ ଭଉଣୀକୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ଧରାକୋଟ
 ରାଜଭ୍ରାତା ପଦ୍ମନାଭ ସିଂହ ବର୍ମା ସବୁଟିଏ ନୟାଗଡ଼କୁ ଆସି ସେଠାରେ
 ଦୁଇ ଜେମାଙ୍କର ଶୁଭକାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିଥିଲେ । ବନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ
 ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଚରଣ ସାଧାରଣର ଆଦର୍ଶ ଥିଲା । ବନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତଙ୍କଠାରେ
 କୋପରସ୍ଥ ଥିଲା, ମାତ୍ର ତଦାୟ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କଠାରେ ତାହା ନ ଥିଲା । ଦାନଶୀଳତା
 ଓ ନୈଷ୍ଠିକତା ବନ୍ଧୁ-ପତ୍ନୀଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଗୁଣ । ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ
 ଇଷ୍ଟଦେବଙ୍କର ପୂଜା, ନିତ୍ୟବୃତ୍ତ୍ୟ, ସ୍ତୁତିପାଠ ଓ ପୁରାଣାଦି ଶ୍ରବଣ ଛଡ଼ି
 ସ୍ଵୟଂ ପୁରାଣ ପଠନ ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । କାରଣ ସେ ଉତ୍ତମରୂପେ ଲେଖା
 ପଢ଼ା ଶିଖିଥିଲେ । ବିଚିତ୍ରସମାୟୁଣ ପାଠରେ ବିଷ୍ଣୁମାଳୀ ବିଶେଷ
 ଶକ୍ତିଶାଳିନୀ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ୧୧ ଗର୍ଭରୁ ୯ ଦୁହିତା ଓ ୨ ପୁତ୍ର
 ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ । ଦୁହିତାମାନଙ୍କର ବିବାହରେ ବନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତ
 ସର୍ବସ୍ବାନ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ନୃସିଂହଙ୍କର ପ୍ରିୟୂତମ ପୁତ୍ର ଥିବାରୁ
 ଅନେକ ଧନ ପାଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ସେ ସମସ୍ତ ଧନ କଳ୍ୟାଣାୟରେ ଗଢ଼ା

ସେ ଭାଇ ସାମନ୍ତ ହେଲେହେଁ ରାଜବଧୂର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ କୋଠଦେଶୀୟ ଭଗବାନ ରାଜସିଂହଙ୍କ ଭ୍ରାତା ରାଜେନ୍ଦ୍ର ସିଂହଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ କନ୍ୟା ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ରେଡ଼ାଖୋଲ, ତିଗିରିଆ ଓ ଅଲମଗିରିର ରାଜାମାନେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କନ୍ୟାକୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ଅଲମଗିରି ବର୍ତ୍ତମାନ ନିଲମରେ ଖାସ୍ ହୋଇ ସରକାରଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ରହିଅଛି ।

ବିଷ୍ଣୁମାଳୀ ନଅଗୋଟି କନ୍ୟା ଓ ପରେ ଏକ ପୁତ୍ର ଲଭି କଲେହେଁ ଦୁଇଟି କନ୍ୟା ଓ ପୁତ୍ରଟି ମୃତ ହୋଇଯିବାରୁ ଜନନୀ ବ୍ୟାକୁଳା ହୋଇ ଶଶ୍ରୁପତାର ଦେହ ଦୋଷ ପୁରୁଷରାଜୀ ଖୁଣ୍ଟୁପତା ଗ୍ରାମସ୍ଥିତ ରାମେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କ ନିକଟରେ ଦିନେ ଧାରଣା ଦେଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ନେତ୍ର ନିର୍ମାଳନପୁରୁଷ ଶକ୍ତି ରୂପାଶ ଦରଶି ଗୋଟିଏ ଚକ୍ରାଣ ସୁଦ୍ଧା କୃଷ୍ଣଶିଳା ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ତାହା ଶିବପ୍ରସାଦ ବୋଲି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦରେ ଗ୍ରହଣକଲେ । ତତ୍ପରେ ଶୁଭପକ୍ଷରେ ଗର୍ଭୋଦୟ ହେଲା ଏବଂ ସେହି ଗର୍ଭରୁ ସଶକଳା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଶକାବ୍ଦ ୧୭୪୭ (ଇଂରାଜୀ ୧୮୩୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ) ରେ ପୌଷ କୃଷ୍ଣାଷ୍ଟମୀ ଦିନ ପୃଥିବୀରେ ଆବର୍ତ୍ତ ହେଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର (ମହାଦେବ) କି ପ୍ରସାଦରୁ ପୁତ୍ରଲଭ ହୋଇବାରୁ ପିତା ମାତା ପୁତ୍ରର ନାମ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ରଖିଥିଲେ । ସାମନ୍ତଙ୍କ ଉପର ଭାଇ ମୃତ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କର ଅପରିତ୍ରାଣୀ (ଅପ୍ରତ୍ୟୟ) ନାମ ଥିଲା ପଠାଣୀ । ସେ “ପଠାଣୀ ସାମନ୍ତ” ନାମରେ ଖ୍ୟାତ ଥିଲେ । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ଦାନ୍ତ ନ ଉଠିବାରୁ ପିତା ରାମେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କୁ କେତେଗୋଟି ଭୃଷାର ଦାନ୍ତ ଲଗି କରିଥିଲେ । ତାହାର ଫଳରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଦାନ୍ତ ଉଠିଥିଲା ।

ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷା ଓ ପ୍ରତିଭା—ପଞ୍ଚମ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସାମନ୍ତଙ୍କର ବିଦ୍ୟାରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଖଣ୍ଡପଡ଼ନନ୍ଦବାସୀ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ବୃତ୍ତିବାସ ରଥ ସାମନ୍ତଙ୍କର ବାଲ୍ୟଗୁରୁ ଥିଲେ । ସେ ବର୍ଣ୍ଣଶିକ୍ଷାଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପଣକିଆ ଦଶକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏବଂ ଅମରକୋଷ ଅଭିଧାନର ପ୍ରଥମ ପାଞ୍ଚବର୍ଗ ବାଲ୍ୟଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ସାତବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଏ ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷା ଶେଷ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଲୋକେ କହନ୍ତି, “ତୁଳସୀ ଦୁଇ ପକ୍ଷରୁ ବାସେ ।” ସାମନ୍ତ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିତ୍ ହେବେ ଏହା ବାଲାବସ୍ଥାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା । ପିଲାଦିନେ ସେ ଖେଳୁ ଖେଳୁ ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣ ଦେଖି ଛୟାର ମାପ ରଖୁଥିଲେ ଏବଂ ଦେଖୁଥିଲେ ତାହା କେତେ ନିଶ୍ଚୟରେ ଏକ ସ୍ଥାନରୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରକୁ ଯାଉଅଛି । ଅକାଶରେ ଶାଗୁଣା ଉଡ଼ିବାର ଦେଖିବାକୁ ସେ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । କେତେଗୋଟା ଗୁପ୍ତ ଅକାଶରେ ଉଡ଼ୁନ ହେଉ ଅଛନ୍ତି, ତହିଁର ଗଣନା କରୁ କରୁ ବେଳେ ବେଳେ ଭୋଜନର ସମୟ ମଧ୍ୟ ଅତିକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ବାଲାବସ୍ଥାରେ କ୍ରିଡ଼ା ସମୟରେ ସବୁବେଳେ ଅକାଶକୁ ଚାହିଁ ଥିଲେ ଏବଂ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ସଙ୍ଗୀମାନଙ୍କୁ କହୁଥିଲେ, ଦେଖ ଏହି ତରଫି କିପରି ଉଡ଼ୁଲ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଓସ ତରଫି କିପରି ଚାଲୁଅଛି । ମାତ୍ର ସଙ୍ଗୀମାନେ କିଛି ଦେଖି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ୫ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଥରେ ‘ହେଲଟି ଗୋଟିଏ ତରୁ’ ବୋଲି ଦିନ ବେଳେ ଶୁଦ୍ଧିକୁ ଦେଖିବାରୁ ପିତା ଜାଣିପାର ଦୋଷ ନିବାରଣ ନିମିତ୍ତ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କଦ୍ୱାରା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନକଟରେ ସ୍ତୋତ୍ରପାଠ କରାଇଥିଲେ । କାରଣ ହିନ୍ଦୁ ଶାସ୍ତ୍ରାନୁସାରେ ଦିବସରେ ନକ୍ଷତ୍ର ଦର୍ଶନ ଦୋଷାବହ ଅଟେ । ପିଲାଦିନରେ ବୃକ୍ଷ ପ୍ରଭୃତିର ଛୟା ମାପିବା ତାହାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ସକାଳେ ଗଛର ଛାଇ କେତେଦୂର ଯାଏ, ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ କେଉଁଠାରେ ରହେ ଏବଂ ଅପରାହ୍ନରେ କେତେଦୂର ଯାଏ, ସେ ସମସ୍ତ ମାପି ହସାବ କରୁଥିଲେ । ୯ ବର୍ଷ ବୟସରେ ନକ୍ଷତ୍ର ପରଚୟ

କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଯୋକ୍ତ ଦାନବକୁ ଶତ୍ରୁରାୟଙ୍କର ବଶଧର-
ମାନେ ସାମନ୍ତ ବଶର ଗୁରୁ ଥିଲେ । ଉପଯୁକ୍ତ ବଣ ସାମନ୍ତ ବଶର ଗୁରୁ
ଥିବାରୁ ମନେ ହୁଏ—“ଯଦ୍ ଯେନ ଯୁଜ୍ୟତେ ଲୋକେ ବୁଧସ୍ତତ୍ତେନ
ଯୋଜୟେତ୍ ।” ସ୍ବାୟ ପିତାଙ୍କର ଗୁରୁ ଅନନ୍ତ ଖାଡ଼ଙ୍ଗା ସାମନ୍ତଙ୍କର ମଧ୍ୟ
ସ୍ବୟତ ଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ଶଶ୍ବପତ୍ନିନାନ୍ତର୍ଗତ ଇଚ୍ଛାପୁର ଶାସନନିବାସୀ
ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ମହାପାତ୍ର ସାମନ୍ତଙ୍କର ଦାସୀ ଗୁରୁ ଥିଲେ ଅର୍ଥାତ୍
ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ମନ୍ତ୍ରୋପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ସାମନ୍ତ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ହେବେ
ତାହା ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରୁହିଁ ଜଣା ପଡ଼ିଥିଲା । ବ୍ୟାକରଣର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବା ତିତ୍ତନ୍ତ
ପାଠ ସମୟରେ ସାମନ୍ତ ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି ନିଜେ ରଚନା କରିଥିଲେ—

ନମାମି ରାମାନ୍ତଜମବୁ-ଲ୍ଲେତନଂ ସହସ୍ର-ନେତ୍ରାଞ୍ଜିତ-ପାଦପଙ୍କଜଂ ।

ରମେଶମାଦ୍ୟଂ କଳକାଂଶୁକଂ ଭୃଜସ୍ମୁରତ୍ ପ୍ରତାପଂ ଗରୁଡ଼ଧୂକଂ ହରିଂ ॥

ରଘୁବଂଶ, କୁମାରସମ୍ବତ୍, କିରୀଟାଙ୍ଗୁଳାୟ, ମେଘଦୂତ, ହଂସଦୂତ,
ଓ ମାଘ କାବ୍ୟମାନ ଶେଷ କରି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଝରଣ ବୟସରେ ନୈମିଷ
ଚରଣର ପାଠାରମ୍ଭ କଲେ । ନୈମିଷ କାବ୍ୟକୁ ସାମନ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭଲ
ପାଞ୍ଜିଥିଲେ ଏବଂ ନିଜେ ନିଜେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ ! ସ୍ବୟଂ ତାହା
ପଢ଼ିବା ବେଳେ କୌଣସି ସ୍ଥାନର ଭାବ ବ୍ୟକ୍ତି ନ ହେଲେ ଗୁରୁ ପଢ଼ାଇ
ଦେଉଥିଲେ । ବାଉଧର ପୁରୋହିତ ତାହାଙ୍କର ସହପାଠୀ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ
ସେ ବାଉଧରଙ୍କର ଅନେକ ସ୍ଥାନର ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ କରି ଦେଉଥିଲେ ।
ସାମନ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ଜୁମର ବ୍ୟାକରଣର ସାତପାଦ,
କାଳଦାସୀୟ କାବ୍ୟହୟ, କିରୀଟାଙ୍ଗୁଳାୟ, ଶିଶୁପାଳବଧ ଓ ନୈମିଷ
ଚରଣ ପଢ଼ି ସାରି ତତ୍ପରେ ନିଜେ ନିଜେ ଅନର୍ଦ୍ଧରାଘବ (ମୁରରକାବ୍ୟ),
ହଂସଦୂତ, ବିଦଗ୍ଧମାଧବ, ମହାନାଟକ, ଶକୁନ୍ତଳା, ଉତ୍ତର ରାମଚରଣ,
ନାରାୟଣଶତକ, ଶିବଶତକ, ସୂର୍ଯ୍ୟଶତକ, ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ,

ଅନନ୍ଦ ଲହରୀ, ଭଗବତ୍ କବିରାଜକୃତ ଗୁଣିବୁ ସ୍ତୋତ୍ର, ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ୍
 ଓ ହରିଭକ୍ତିବିଳାସ ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ସେ ଜଣେ
 ପ୍ରଧାନ କାବ୍ୟ-ରସିକ ଥିଲେ । ସାମନ୍ତ ସମସ୍ତ ପାଠ୍ୟ ବିଷୟ ତାଲପତ୍ର
 ପୁସ୍ତକରୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ସେ ଓଡ଼ିଆ ଅକ୍ଷର ଭିନ୍ନ ବଙ୍ଗାକ୍ଷର
 ବା ନାଗରୀକ୍ଷରର ପରିଚୟ କରି ନ ଥିଲେ । ସେ ତାଲପତ୍ରରେ ଅତି
 ସୁନ୍ଦର ଅକ୍ଷର ଲେଖି ପାରୁଥିଲେ । ତତ୍ତ୍ୱାୟ ଅନର୍ଥ ସନ୍ଦର୍ଭ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-
 ଦର୍ପଣର ରଚନା ସମୟରେ ପ୍ରଥମେ ରଚିତ ଶ୍ଳୋକ ଦୁଇ ଦିନୋଟି
 ଖଡ଼ିଗୋଟାଳୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ମାଟି କାନ୍ଥରେ ଲେଖୁଥିଲେ ଏବଂ ପରେ
 ତାହା ତାଲପତ୍ରକୁ ଉଦ୍ଧାର କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ଗୃହରେ ପୂର୍ବରୁ
 ଯେଉଁ ସବୁ ତାଲପତ୍ର ପୁସ୍ତକ ଥିଲା ସେ ସମସ୍ତ ଜାଣି ହୋଇଯାଇ
 ଥିବାରୁ ସାମନ୍ତ ନିଜେ ଖଣ୍ଡିଏ ଖଣ୍ଡିଏ ତାଲପତ୍ର ପୁସ୍ତକ
 ଲେଖି ସେଥିରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ । ଏହିପରି ତାହାଙ୍କର ପଠିତ
 ସମସ୍ତ କାବ୍ୟ ସ୍ୱହସ୍ତରେ ଲେଖି ଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ସେ ଯେଉଁ ସବୁ କାବ୍ୟ
 ନାଟକାଦି ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ସେଥିର ଅଧିକାଂଶ ତାହାଙ୍କର ମୁଖସ୍ଥ
 ରହୁଥିଲା । ତେଣୁ କୌଣସି ଶବ୍ଦ ଅଥବା ଭାବର ବିଷୟ ପଡ଼ିବା ମାତ୍ରେ
 କହୁଥିଲେ ଯେ—“ମୁରାରି କବି ବା ଶ୍ରୀହର୍ଷ ଅମୁକ ଶ୍ଳୋକରେ ଏହା
 ଲେଖି ଅଛନ୍ତି” ଏବଂ ତତ୍ତ୍ୱକ୍ଷଣାତ୍ ସେହି ଶ୍ଳୋକଟି ମୌଖିକ ପାଠ
 କରୁଥିଲେ । ନୈଷଧର ୨୨ ସର୍ଗ ଯାକ ତାହାଙ୍କର ମୁଖସ୍ଥ ଥିଲା ଏବଂ
 ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତର ଅଧିକାଂଶ ଶ୍ଳୋକ ଆୟତ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ସାମନ୍ତ
 କାଗଜରେ ଅକ୍ଷର ଲେଖି ଜାଣୁ ନ ଥିଲେ । କଲମକୁ ଲେଖନ ସଦୃଶ
 ଧରି କେବଳ ସ୍ୱାକ୍ଷର କରି ପାରୁଥିଲେ । ସେ କହୁଥିଲେ, “ଅର୍ଷରେ
 ଭଗବତ ଏବଂ ପୌରୁଷରେ ନୈଷଧ କାବ୍ୟ ଉଚ୍ଛ୍ୱସ୍ତ ଅଟେ ।” ଯଦି କେହି
 ନୈଷଧ କାବ୍ୟର କୌଣସି ଶ୍ଳୋକ ପଢ଼ିବେ ତେବେ ପାଇଖାନା ଯାଉଥାନ୍ତୁ
 ପଛକେ ତାଳି ଥୋଇ ଦେଇ ସେହିଠାରେ ଶ୍ଳୋକାର୍ଥ କରନ୍ତି ଏବଂ

ଗୋଟିକ ପରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ପଢ଼ି ଅର୍ଥ କରିବାରେ ବହୁ ସମୟ ଅତିକାନ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ତଦ୍ୱାରା ସମୟେ ସମୟେ ତାହାଙ୍କର ମଲରୁଦ୍ଧ ହୋଇଯାଏ । ସେ ଗୁରୁକ ଠାରୁ ଯେଉଁ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ତାହା ଉତ୍ତମରୂପେ ବୁଝିଥିଲେ, କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ ଲବ ମାନ୍ୟ ସନ୍ଦେହ ନ ଥିଲା । ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥ ସେ ମନୋଯୋଗ ସହକାରେ ଥରେ ମାନ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ ତାହା ତତ୍ତ୍ୱାତ୍ମ ସ୍ମୃତିପଥରେ ଅଙ୍କିତ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା, ଏବଂ ଜୀବନାବଧି ତାହା ବିସ୍ମରଣ ହେଉ ନ ଥିଲା ।

ସ୍ମୃତିଶାସ୍ତ୍ରରେ ସାମନ୍ତ ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଲଭ କରିଥିଲେ । ମନୁ ସ୍ମୃତି, ପରାଶର ସ୍ମୃତି, ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ରାଷ୍ଟ୍ରପ୍ରଣୀତ ଏବଂ ଗଦାଧର ପଞ୍ଚିତ, ସୈନ୍ଦବାଜପେୟୀ ଓ ରଘୁନନ୍ଦନ ସ୍ମୃତି ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ସ୍ମୃତିଶାସ୍ତ୍ର ସେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ଓ କଣ୍ଠସ୍ଥ ରଖିଥିଲେ । ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ର ସଙ୍ଗରେ ବିଶେଷତଃ ପଞ୍ଜିକା ନିର୍ମାଣରେ ସ୍ମୃତି ବିଷୟର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିବାରୁ ସେଥିପ୍ରତି ତାହାଙ୍କର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି ରହିଥିଲା । ଜ୍ୟୋତିଷ-ଶାସ୍ତ୍ର ନ ଜାଣି କେବଳ ସ୍ମୃତିତତ୍ତ୍ୱ ପଣ୍ଡିତ ହେଲେ ସ୍ମୃତି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଲୋକର ସମ୍ୟକ୍ ଅବଗାହ୍ନି ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । କାରଣ ସେଥିରେ ତଥ୍ୟ, ଦଣ୍ଡ ଓ ଲିତା ପ୍ରଭୃତିର ପ୍ରମାଣ ରହିଅଛି । ତେଣୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ସଦୃଶ ସ୍ମାର୍ତ୍ତି ପଣ୍ଡିତ ବହୁଦିନରୁ ଭାରତରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ନାହାନ୍ତି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତ ହେବନାହିଁ ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଚର୍ଚ୍ଚା—ମହାତ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଯେ କେବଳ ସ୍ମୃତିତତ୍ତ୍ୱ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ । ସେ ବୈଦେହ୍ୟଶ ବିଳାସ, କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସୁନ୍ଦରୀ, ଲବଣ୍ୟବତୀ, ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ପ୍ରବଳପୁର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, କିଶୋରୀ ଚମ୍ପୂ ଓ ବିଦଗ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ

ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ଓ ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ଛନ୍ଦ ତାହାଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଥିଲା । ବଲରାମ ଦାସଙ୍କ ରାମାୟଣ, ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ, କୃଷ୍ଣ ହିନ୍ଦୁଙ୍କର ମହାଭାରତ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭଗବତ, ଦାନବନ୍ତୁ ଖାଡ଼ଙ୍ଗାଙ୍କ ଭଗବତ, ନୃସିଂହ ପୁରାଣ, କାର୍ତ୍ତିକ ମାହାତ୍ମ୍ୟ, ବୈଶାଖ ମାହାତ୍ମ୍ୟ, ମାଘ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ ଲିଖିତ ପୁରାଣାଦି ବ୍ରାହ୍ମଣଦ୍ୱାରା ପାଠ କରାଇ ଶ୍ରବଣ କରୁଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ସେ ନାମକାର୍ତ୍ତିକ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୁରାଣମାନଙ୍କର ପଦସଂଖ୍ୟା କରୁଥିଲେ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ବକ୍ସି ପଞ୍ଜନାୟକ ପ୍ରଭୃତି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟୀ-ମାନେ କଠିନ କଠିନ ଛନ୍ଦମାନଙ୍କର ଅର୍ଥ ତାହାଙ୍କଠାରୁ ବୁଝି ନେଉଥିଲେ । ସ୍କୁଲତଃ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟପ୍ରତି ତାହାଙ୍କର ଗଭୀର ଅନୁରାଗ ଥିଲା । ଏପରି କି ଉତ୍କଳ ପାଇଁ ଚୌପଦାକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ବିବାହପୁରୁଷ ଢଗିରିଆ ଗଡ଼ଠାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ତତ୍ତ୍ୱତ୍ୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଭୁବନେଶ୍ୱର ବଡ଼ପଣ୍ଡାଙ୍କଠାରୁ ବିଦ୍ୱନ୍ମୋଦନ ଢରଙ୍ଗିଣୀ, ଢର୍କସ୍ତ୍ରତ୍ତ୍ୱ ଓ ସାହିତ୍ୟଦର୍ପଣ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଷଡ଼ଦର୍ଶନର ସମସ୍ତ ଶୁବରଣ ଅତି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଭାବରେ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଏହି ଅଧ୍ୟୟନ ଆକର୍ଷକ ଭାବରେ ଘଟିଥିଲା । ତଦ୍ୱାରା ପିତା ଶ୍ୟାମବନ୍ତ ହିନ୍ଦୁ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ଢଦାନାନ୍ତନ ରାଜା ବୁଝିବିହାରୀଙ୍କର ମୃଣାବଲେକନ କରିବା ବିଷୟରେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରି ଢଗିରିଆ ଗୁଲ୍‌ଯାଇଥିବାରୁ ରାଜାଙ୍କର ଅନୁରୋଧ ଅନୁସାରେ ପିତାଙ୍କୁ ଫେରାଇ ଆଣିବା ନିମିତ୍ତ ତାହାଙ୍କୁ ଢଗିରିଆ ପିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ସେଠାରେ ଉକ୍ତ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଧର୍ମନିଷ୍ଠାର ପରତପ୍ତ ପାଇଁ ସାମନ୍ତ ତାହାଙ୍କଠାରୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସାମନ୍ତ ଢଗିରିଆରେ ୮୮ ମାସ ମାତ୍ର ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ସମସ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରଚର୍ଚ୍ଚା ସଙ୍ଗରେ ଶଶିତ ଚର୍ଚ୍ଚା ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ ।

ପିତାଙ୍କଠାରୁ ଶିକ୍ଷା

ଓ

ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଠର୍ତ୍ତା

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ପିତା ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ

ହିନ୍ଦୁ ୧୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ

ସାମାନ୍ୟ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶିକ୍ଷା

ଦେଇଥିଲେ । ଯୁବକସ୍ଥଳର କୌତୁହଳ ନିବାରଣାର୍ଥ ସେ ଅଳ୍ପବୟସ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ କେତେକ ନକ୍ଷତ୍ରର ପରଚୟ କରାଇ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ କମଣ୍ଡ ତାହାଙ୍କୁ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଠତ୍ତ୍ଵରେ ଆସିତ କରାଇଥିଲେ । ଏହି ଅଳ୍ପବୟସରେ ପ୍ରତି ରାତ୍ରିରେ ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିଷୟ ପରୀକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ତାହାଙ୍କର ଆକାଂକ୍ଷା ବଳବତ୍ତା ହୋଇଥିଲା । ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ଓ ଗ୍ରହଗଣର ସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଜ୍ଞାନ ବିନା ଜାତକର ଲଗ୍ନ ସ୍ଥିତିକରଣ ପ୍ରଭୃତି ଜ୍ୟୋତିଷିକ ଗଣନା ସଫଳ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ଜାଣି ସେ ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ଗତିବଧୂ ନିରୂପଣ କରିବାକୁ ସ୍ଥିର କରିଥିଲେ । ନକ୍ଷତ୍ରାବଲୋକନରେ ତାହାଙ୍କର ଏହି କୌତୁହଳ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ପ୍ରକୃତ ଅଧ୍ୟୟନ ପ୍ରତି ତାହାଙ୍କୁ ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା । ଏହି ବିଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାରେ କୌଣସି ଶିକ୍ଷକ ଲୁହାଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇ ନ ଥିଲେ କିମ୍ବା ଗ୍ରହନକ୍ଷତ୍ରାଦିଙ୍କର ଦୂରତ୍ଵ ମାପ କରିବାପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ଯନ୍ତ୍ର ଯୋଗାଇବାକୁ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ କୌଣସି ଗାଣିତିକ ଯନ୍ତ୍ର ନିର୍ମାଣକାରୀ ନ ଥିଲେ । ସେ ସବୁ ଯନ୍ତ୍ରର ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ କେବଳ ପ୍ରାଚୀନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲା ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପୌରଣିକାବସ୍ଥାରେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପିତାଙ୍କଠାରୁ ନକ୍ଷତ୍ର ପରଚୟ, ଶୁକ୍ଳ ଜାତକ, ଜାତକାଳଙ୍କାର, ଶ୍ରୀନିବାସ ଆପିକା, ବୃହତ୍ସାତକ, ସର୍ବାର୍ଥଚିନ୍ତାମଣି, ଉତ୍କଳାୟୁପ୍ରଦାୟ, ଜ୍ୟୋତିଷଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ, କାଳଦାସକୃତ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟାରଣ, ଲଘୁଜାତକ, ଜ୍ୟୋତିଷାଣ୍ଡିବ ଓ ବୃହତ୍ପାରିବାସ ପ୍ରଭୃତି ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅଭେଦନା କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ସହିୟ ବଣରେ ପିତାଙ୍କୁ ଦେଇ ବୋଲି କହନ୍ତି । ମାତ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟରେ

ପିତାଙ୍କର ବଡ଼ଭାଇ ଦଦେଇ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ବୋଧହୁଏ ଅଧ୍ୟାପକ ଯୋଗେଶ ବାବୁ ଦଦେଇଙ୍କଠାରୁ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶିକ୍ଷା କରିଥିବା ବିଷୟ ସାମନ୍ତଙ୍କ ମୁଖରୁ ଶୁଣି ଏବଂ ଘନଶ୍ୟାମ ମିଶ୍ର ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କଠାରୁ ଦଦେଇ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ପିତୃବ୍ୟ ବୋଲି ବୁଝି ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣର ସ୍ତ୍ରୀୟ ଇଂରାଜି ମୁଖବନ୍ଧରେ “ଦଶବର୍ଷ ସମୟରେ ସାମନ୍ତ ଜଣେ ପିତୃବ୍ୟଙ୍କଠାରୁ ସାମାନ୍ୟ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ” ବୋଲି ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ତାହା ମୁଖବନ୍ଧର ୧୭ ପୃଷ୍ଠା ଶେଷ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଲିଖିତ—**“At the age of ten, one of his uncles taught him a little of astrology”** ମାତ୍ର ତାହା ଭ୍ରାନ୍ତ ଅଟେ । କାରଣ ତାହାଙ୍କର ପିତୃବ୍ୟମାନେ କେନ୍ଦ୍ର ଜ୍ୟୋତିର୍ବିତ୍ ନ ଥିଲେ । ବିଶେଷତଃ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ସମୟକୁ ତାହାଙ୍କର କୌଣସି ପିତୃବ୍ୟ ଜୀବିତ ନ ଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପିତାଙ୍କଠାରୁ ଯେତେବେଳେ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ ସେତେବେଳେ ପିତା ପୁତ୍ରଙ୍କର ଅଲୌକିକ ଧୀମତ୍ତ ଦର୍ଶନ କରି ଚମତ୍କୃତ ହେଉଥିଲେ । ପିତା ପୁତ୍ରଙ୍କର ଯେଉଁ ଅଂଶ ପଡ଼ି ଦେଉଥିଲେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦିନକୁ ସେ ସମସ୍ତ କଣ୍ଠସ୍ଥ ହେବାର ଦେଖି ପୁତ୍ରର ଅସାଧାରଣ ସ୍ମରଣଶକ୍ତି ଉପଲବ୍ଧିପୂର୍ବକ ମନେ ମନେ ସାବିତ୍ରୀଙ୍କୁ ଅନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ବନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତ ସ୍ୱସ୍ମୃତଙ୍କୁ ହେଲେହେଁ ନୈଷଧ କାବ୍ୟରେ ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରବେଶ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପୁତ୍ରଠାରୁ କିପରି ନୈଷଧାର୍ଥ ଶ୍ରବଣ କରିବେ ଏ ବିଷୟରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କଠାରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ । ଅଧ୍ୟୟନ କାଳରେ ହିଁ ସାମନ୍ତ ବଡ଼ଲେକର ଅସଂଖ୍ୟ କୋଷ୍ଠୀ ନିର୍ମାଣ କରି ଦେଉଥିଲେ । ଶଶିପତ୍ନୀ ଗଡ଼ର କୌଣସି ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ପୁତ୍ର କିମ୍ବା କନ୍ୟା ପ୍ରସୂତ ହେଲେ ସେ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାତ୍ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହକୁ ଆସି ସମ୍ବାଦ ଦିଅନ୍ତି । ଦବସରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଛାୟା ଦେଖି ଏବଂ ରାତ୍ରିରେ ନକ୍ଷତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ସେ ସମୟ ନିରୂପଣ

କରି ଲଗ୍ନ ସ୍ଥିର କରୁଥିଲେ । ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହକୁ ସମ୍ବାଦଦାତାଙ୍କ ଗୃହର ଦୂରତାନ୍ତରାରେ ଅଗମନରେ ଯେତେ ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ ତାହାର ହିସାବ ହୋଇ ଲଗ୍ନ ନିରୂପିତ ହୁଏ । ସାମନ୍ତ ନିଜଗଡ଼ବାସୀ ବଣିଷ୍ଠ ଲୋକମାନଙ୍କର ଗୃହଠାରୁ ନିଜ ଗୃହର ଦୂରତା ସ୍ତ୍ରୀୟ ପାଦୁଣ୍ଡରେ ହିସାବ କରି ରଖିଥାନ୍ତି । କେବଳ ନିଜଗଡ଼ରେ କାହିଁକି କଷ୍ଟିଲେ ଗାଲ-ମାଧବଙ୍କ ମନ୍ଦିର, ଖୁଣ୍ଟୁପଡ଼ା ରାମେଶ୍ୱରଙ୍କ ମନ୍ଦିର ଓ ନୟାଗଡ଼ ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁସ୍ଥାନକୁ ସେ ଥରେ ଯାଇଥାନ୍ତି, ନିଜ ପାଦୁଣ୍ଡରେ ତାହାର ଦୂରତା ହିସାବ କରି ରଖିଥାନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ ଗୃହଠାରୁ ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ସିଂହଦ୍ୱାର ନିଜ ପାଦୁଣ୍ଡରେ ୧୫୧୨୦୦ ଏକଲକ୍ଷ ଏକାବନ ହଜାର ଦୁଇ ଶତ ପାଦୁଣ୍ଡ ଥିବାର ଗଣନା କରିଥିଲେ । ସେ ବିଷୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ବିଶଦ ଭାବରେ ଲିଖିତ ହେବ । ସାମନ୍ତଙ୍କ ସମୟରେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ କଳଘଣ୍ଟାର ଚିଶେଷ ପ୍ରଚଳନ ନ ଥିଲା; କେବଳ ରାଜ-ଭବନରେ ଦୁଇଟି ଘଣ୍ଟା ଥାଏ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସାମନ୍ତ ଗୋଟିଏ ଶରମ୍ପିସ ଘଡ଼ି କିନ୍ତୁ କରି ତାହାକୁ ସୁର୍ଯ୍ୟଛାୟାନ୍ତରାରେ ସବଦା ବିଶୁଦ୍ଧ କରି ରଖିଥାନ୍ତି । ତାହାଣ ବିଶୁଦ୍ଧ “ଘଡ଼ି ସାଧାରଣତଃ ପଦ୍ମବନ୍ଧୁ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଲୋକମାନଙ୍କର କୋଷ୍ଠୀ ଦେଖି ଦେଖି ସାମନ୍ତ ଅସ୍ଥିର ହେଉଥିଲେ । ସେ କୋଷ୍ଠୀ ନିର୍ମାଣ ବା ଫଳକଥନ ନିମିତ୍ତ ଏକ କପର୍ଦ୍ଦକ ସୁଦ୍ଧା କାହାରଠାରୁ ପାରଶ୍ରମିକ ଗ୍ରହଣ କରୁ ନ ଥିଲେ । ମସୃତା ସ୍ତ୍ରୀୟ ନାରୀୟ ଶବ୍ଦସ୍ୟ ସାମନ୍ତଙ୍କର ପରମ ମିତ୍ର ଥିବାରୁ ଆମ୍ଭ ତିନିଭାଇ ଓ ଜ୍ୟେଷ୍ଠା ଭଗିନୀଙ୍କର କୋଷ୍ଠୀ ସାମନ୍ତ ସ୍ୱୟଂ ନିର୍ମାଣ କରି ଦେଇଥିଲେ । ସେ ମହୋଦୟ ବିନା ପାରଶ୍ରମିକରେ କୋଷ୍ଠୀ ନିର୍ମାଣ କରିଦେବାରୁ ସେ ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ତାହାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଦୌଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କୁ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ କରି ପକାଇଲେ ।

ପକ୍ଷୀଗୁଡ଼ିଏ ତଦ୍ୱାରା ଗଣକ ନାହାକମାନଙ୍କର ଜୀବିତାରେ ବ୍ୟାଘାତ ହେଲା । କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଜାତକାଦି ବିଷୟରେ କେନ୍ଦ୍ର ଗଲେ ନାହିଁ । ନାୟକମାନେ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଏ ବିଷୟ ଜଣାଇବାରୁ ସେ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ଭଳି ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କୁ କୋଷ୍ଠୀ ନିର୍ମାଣ ଓ ଫଳ କଥନ ସକାଶ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗଣକମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ । ଏହିପରି କୋଷ୍ଠୀ ସବୁ ନିର୍ମାଣ କରିଦେବା ନିମିତ୍ତ ସ୍ୱୟଂ ତାଳପତ୍ର ବିତ୍ତମାନ ସଂଗ୍ରହ କରି ରଖିଥାନ୍ତି ।

ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ମଧ୍ୟରେ ଲଲାବଜା ଓ ବାଜଗଣିତ ସ୍ୱୟଂ ଅନୁଶୀଳନ କରିଥିଲେ । ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ତତ୍ତ୍ୱ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଦେବା ଦାସ ଆକାଶ ବା ଟୀକା ପାଠ କରି ଗଣିତ ସାଧନର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ଆୟତ୍ତ କରିଥିଲେ । ଭୃଗୁସୂର୍ଯ୍ୟ-ପ୍ରଣୀତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଶିରୋମଣି, ସୂର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତସ୍ତୁତି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ମନ୍ତ୍ର ଦୈତ୍ୟର କଥୋପକଥନ ଓ ବ୍ରହ୍ମ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରଭୃତିର ପର୍ଯ୍ୟାଲେଚନା କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର କମଳାକର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ “ସିଦ୍ଧାନ୍ତତତ୍ତ୍ୱବିବେକ” ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଧହୁଏ ପାଠ କରି ନ ଥିଲେ । ତଥାପୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କର ଉଦାହରଣ ଥିବା ସ୍ଥଳେ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ସୁଦ୍ଧା ନ ଥିବା ତହିଁର ନିଦର୍ଶନ ଅଟେ । ସେ ୧୫ ବର୍ଷ ବୟସ ସମୟରେ ଯେତେବେଳେ ଗଣନା କରିବାର ସୁନ୍ଦରଗୁଡ଼ିକ ଜାଣିପାରିଲେ ସେତେବେଳେ ଦେଖିଲେ ଯେ ପୂର୍ବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତାନୁସାରେ ନକ୍ଷତ୍ରମାନେ ଠିକ୍ ସମୟରେ ଦେଖା ଯାଉନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ଗ୍ରହମାନେ ଠିକ୍ ସ୍ୱସ୍ଥାନରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହେଉନାହାନ୍ତି । ତହିଁ ସେ ବାରମ୍ବାର ଗଣନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅଶୁଦ୍ଧ ଓ

* ଏହି ଟୀକା ରେଭନ୍ସା କଲେଜର ଭୂତପୂର୍ବ ବିଜ୍ଞାନାଧ୍ୟାପକ ଯୋଗେଶ ବାବୁଙ୍କ ନିକଟରେ ଅଛି ।

ଶୁଦ୍ଧ ଗଣନାଗୁଡ଼ିକ ସ୍ବତନ୍ତ୍ରଭାବେ ଲେଖୁ ଲେଖୁ ସେ ବୁଝିପାରୁଲେ ଯେ ପୁରୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତାନୁସାରେ ପ୍ରକୃତରେ ପ୍ରଭେଦ ହେଉଅଛି । ତେଣୁ ସେଥିରେ ସଂସ୍କାର କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁ ଗଣନାର ଆରମ୍ଭ କରୁଥିଲେ ତାହା ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଭାବପଦରେ ଲେଖି ରଖୁଥିଲେ ହେଁ ଗ୍ରନ୍ଥରଚନା କରିବାକୁ କଲ୍ଲନା ସୃଜା କରି ନ ଥିଲେ । ସ୍ତ୍ରୀୟ ଗଣନା ସଙ୍ଗେ ପୁରୁଷର ପଞ୍ଜିକାର ଦିନ ଦଣ୍ଡ ଲିଖା ସମାନ ନ ହେବାର ଦେଖି ସେ କାରଣଜଞ୍ଜିଷ୍ଠ ହୋଇ ଘୋର ଅଧ୍ୟବସାୟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଗଣନାରେ ଯେଉଁସବୁ ଅସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଘଟୁଥିଲା ସାମନ୍ତ ସେ ସମସ୍ତ ଲେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ଗଣନାର ପ୍ରଭେଦ ଓ ନୂତନ ଗଣନାର ପ୍ରକାଶ ଏହି ଦୁଇଟି ବିଷୟ ତଦାୟ ଗଣନାର ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିବାରୁ ଦିନରାତି ସର୍ବଦା ଚିନ୍ତା ଓ ସାଧନା କରୁଥିଲେ । ଏପରି କି ଜପ କରୁଥିବା ସମୟରେ ସୃଜା ଗଣିତ ବିଷୟ ମନେ ପଡ଼ିଲେ ବାମ ହସ୍ତରେ ସଂଖ୍ୟା କରି ହଠାତ ଖଡ଼ିଗୋଟାଳୀ ସାହାଯ୍ୟରେ କାନ୍ଥରେ ଲେଖି ପକାଉଥିଲେ । ରାତିରେ ସେ କିଷ୍କୟରେ ଭାବନାରେ ବସି ବସି ଅନେକ ସମୟ କଟାଉଥିଲେ । ଶିଶିର ରକ୍ତରେ ନିସନ୍ଦାବଳ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାନ୍ତି ବୋଲି ସାମନ୍ତ ସେହି ସମୟରେ ଆକାଶକୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ତାହାଙ୍କୁ ଶୀତସ୍ପର୍ଶ ମଧ୍ୟ କଷ୍ଟକର ବୋଧ ହେଉ ନ ଥିଲା । ନିଜ ଗୃହର ଚୂଳରେ ରହି କରି ସେହିବାଟେ ଦିବସରେ ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣ ଓ ରାତିରେ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ପାତ କରାଇ ତାହା ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରୁଥିଲେ । ପୁରୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ କେବଳ ଚନ୍ଦ୍ର ବିଷୟରେ ସ୍କୂଳ ଗଣନା କରିଥିବାରୁ ତଥ୍ୟାଦିରେ ୧୪ ଦଣ୍ଡର ପ୍ରଭେଦ ଲାଗିତ ହୁଏ । ଏହି ପ୍ରଭେଦ ଦେଖି ଦେଖି ସେ ଚନ୍ଦ୍ରର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଗଣନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ । ସେହି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଗଣନା ଭୂକାନ୍ତର, ପାଣିକ ଓ ଦିଗଂଶ ଏହି ତିନି ବିଭାଗ ଘେନି ଗଠିତ ହେଲା । ସେହି ବିଷୟକୁ ଶୋକ ଏହି—

ଭୁଞ୍ଜାନ୍ତୁରଂ ପାପିକ ନାମ ଧେୟଂ

ଫଳଂ ଦଶଂଶାଖ୍ୟ ମଦସ୍ତୁରାୟଂ ।

ତମେଣ ବକ୍ଷ୍ୟାମି ନିଶ୍ଚୟଂ ଯତ୍ନା—

ଚିନ୍ତାଂ ଗତିଂ ରାସିପତେ ଶ୍ରିରାୟଂ ॥

(ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ପୃ ୪୮ ଷ୍ଟା ଶୋକ)

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଗୋଟିଏ ମାନ ଯନ୍ତ୍ର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ସେ ବସୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ବଂଶ ପ୍ରକାଶରେ ଗୋଲାଦିଯନ୍ତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣନରେ ପୃ ୨୧୩ଷ୍ଟା, ଶ୍ଳୋ ୮୨ କ ଠାରୁ ଆରବ୍ଧ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଯନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ପବିତ୍ର ଓ ବୃକ୍ଷାଦିର ଉଚ୍ଚତା, ଦୂରତା ଏବଂ ବସ୍ତ୍ରର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଏ । ସେ ବସୟ ତଥାୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ଏହିପରି ଶଙ୍କୁଯନ୍ତ୍ର, ଶ ଗୋଲ ପ୍ରଭୃତି ନାନା ବସୟର ଉଦ୍ଭାବନ କରିଥିଲେ ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନଙ୍କ ମତରେ ପୃଥିବୀ ବୁଲୁଅଛି ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରିରଭ୍ରମରେ ଅଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ସାମନ୍ତଙ୍କ ମତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ ପୃଥିବୀ ପ୍ରିରଭ୍ରମରେ ରହୁଅଛି; ଏହାହିଁ ପ୍ରାଚ୍ୟ ପ୍ରଗତି ମତର ବିରୋଧ । ସାମନ୍ତ ମହୋଦୟ ଶ୍ରୀୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ସପ୍ତଦଶ ପ୍ରକାଶରେ ଏହି ପୃଥିବୀର ପ୍ରିରଭ୍ରମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରାୟ ୧୨୦ ଶ୍ଳୋକ ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ଏହିପରି ନାନା ନୂତନ ତତ୍ତ୍ୱର ଆବିଷ୍କାର କରୁ କରୁ ୨୦ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ଅତୀତ ହୋଇଗଲା । ସାମନ୍ତଙ୍କର ୩୪ ବର୍ଷ ସମୟକୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ସମସ୍ତ ଶ୍ଳୋକ ରଚିତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେ ବସୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ଉପସଂହାର ବର୍ଣ୍ଣନରେ ସାମନ୍ତ ଯେଉଁ ଶ୍ଳୋକ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ତାହା ଏହି—

ଯାତାଞ୍ଜନିକବ ବ୍ଧ (୪୧୩୭) ବସ୍ତ୍ରବଳେ ଜନ୍ମାଭବନ୍ନାମକଂ

ବେଦୋଷବୃଥ (୩୪) ବର୍ଷକେଣ ଚ ମୟା ଗ୍ରହୋଽୟମାବିଷ୍ଟତଃ ।

ସନ୍ତଃ ସନ୍ତତମନ୍ତ ସନ୍ତୁଗଣିତେ ସନ୍ତୋଷବନ୍ତୋ ସୁଖଂ

ବୃହନ୍ତଃ ପରହୃତ୍ୟ ଦୋଷଗଣନାଂ ନାମସ୍ତେ ନପଦ୍ୟବଦ୍ ।

(ଶ୍ଳୋକ ୧୪୯, ଉପସଂହାର ବର୍ଣ୍ଣନେ ।)

ଅର୍ଥାତ୍ କଳୟୁଗର ୪୯୩୨ବର୍ଷଠାରେ ମୋହର ଜନ୍ମ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ୪୯୩୨ବର୍ଷ ବୟସଠାରେ ମୁଁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଆବିଷ୍କାର କଲି । ସଞ୍ଜନମାନେ ଏହି ଗଣିତରେ ଦୋଷ ଗଣନାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସୁଖ ଗ୍ରହଣପୂର୍ବକ ସର୍ବଦା ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତୁ । କାରଣ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ସମୟ ବିଷୟରେ ଅଭିଜ୍ଞ ହୋଇ ନ ପାରେ ।

ସେହି ରଚନା ବିଷୟ ଅନ୍ୟ କେହି ଜାଣିନଥିଲେ । କେବଳ ତଦାୟୁ ଶିଷ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ରାଜବଲ୍ଲଭ ମିଶ୍ର ସାମନ୍ତଙ୍କ ମୁଖରୁ ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଗୋଟି ଶ୍ଳୋକ ଶ୍ରବଣ କରି ଚମତ୍କୃତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଏହା ଗୋଟିଏ ଅମଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେବ ବୋଲି ତାହାଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ଶେଷରେ ତାଳପତ୍ର ପୁସ୍ତକରେ ଲିଖିତ ହୋଇ ପ୍ରାୟ ୩୦ ବର୍ଷ ପରେ ତାହା ମୁଦିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଥିରୁ ପାଠକମାନେ ରଚୟିତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥ ମୁଦ୍ରଣ ବିଷୟରେ କିପରି ଅନାସ୍ଥା ତାହା ସହଜରେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରବେ । ପୁସ୍ତକର ମୁଦ୍ରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବ ।

ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ବିଷୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୌତୃହଲୋଦ୍ଦୀପକ । ନିର୍ମଳ ଆକାଶ ତାହାଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣିକା ଥିଲା । ଗ୍ରହର ଚଳନ ଓ ଅବସ୍ଥାନ ନିରୂପଣକାରୀ ଅଧୁନିକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ରର ପରିବର୍ତ୍ତିରେ ଗ୍ରହାବସ୍ଥାନ-ଦର୍ଶକ ଗୋଲଯନ୍ତ୍ର ଓ ଉଲ୍ଲମ୍ବୀଚକ ତାହାଙ୍କର ଉପକରଣ ଥିଲା । ଏହି ଚକ୍ର ରୋମୀୟ ନାଷ୍ଟିକ ଘଣ୍ଟାର ସ୍ଥାନ ପୁରଣ କରିଥିଲା । ସ୍ୱକଳ୍ପିତ ସୂର୍ଯ୍ୟଘଡ଼ିର ଶଙ୍କୁ ତଦାୟୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣିକାରେ

ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲା । ସେ ସ୍ୱୟଂବଦ୍ଧ ନାମକ ଗୋଟିଏ ଯନ୍ତ୍ର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାକୁହିଁ ସବଦା ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ଅଧୁନିକ ଯୁଗରେ ସ୍ୱସଜ୍ଜିତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣିକାର ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଥିଲେ ଆକାଶ ପରିଗ୍ରମ ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣଦ୍ୱାରା ' ସେ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରଭୁତ ଭୂମିତ କରିପାରିଥାନ୍ତେ । ୨୩ବର୍ଷ ବୟସରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସ୍ୱଳ୍ପାୟୁ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଫଳ ଧାରାବାହିକରୂପେ ଲେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଉତ୍କଳ ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳରେ ସାମୟିକ କଳାଦାଗ ଦେଖା ଯାଉଥିବାର ସେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱାବୃତ୍ତର ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତହିଁର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି କରିବାପାଇଁ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ହୋଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ସ୍ମରଣରେ ସେହି ଦାଗଗୁଡ଼ିକ ନ ଦେଖିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ତାହା ବିଶ୍ୱାସ କରି ନ ଥିଲେ । କିଛି ଦିନ ପରେ ସ୍ୱାୟ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣଦ୍ୱାରା ସେ କେତେକ ଦାଗ ଦେଖିଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର କେତେକ ମୌଳିକ ସଂଶୋଧନ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ବିଷୟ ଅସ୍ପଷ୍ଟାୟ ପ୍ରାଚୀନ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କୁ ଜଣା ନ ଥିଲା । କେବଳ ଯୁଧାକର ତ୍ରିବେଦୀ ତାଙ୍କୁ ଗଣକତରଙ୍ଗିଣୀରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଏକ ଡିଗ୍ରୀ ଅଗ୍ରପଥାତ୍ ଦୃଷ୍ଟିଯାଉଥିବାର ଆଭାସ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ପୁନଶ୍ଚ ମାସକରେ ଥରେ ଚନ୍ଦ୍ରର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । ଏହି ସବୁ ବିଷୟ ଭାରତୀୟ ଗଣକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ହିଁ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଇଂରାଜୀଭାଷାରେ ଅନଭିଜ୍ଞ ଥିବାରୁ କୌଣସି ବୈଦେଶିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ତାହାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରି ନ ଥିଲା । ସେ ଚନ୍ଦ୍ରର ଯେଉଁ ଭିନ୍ନଗୋଟି ବିଶ୍ୱଜ୍ଞାନ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ ତାହାର ନାମ ଭୁଜାନ୍ତର, ପାଣିକ ଓ ଦଗଂଶ ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ଆବିଷ୍କାର ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନ ଗଣକମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ

ବ୍ରହ୍ମର ସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିଷୟରେ ଅଂଶକୁ ତାହାର ଦୈନିକଗତିରୁପେ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଅଛନ୍ତି । ତଦନ୍ତସାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଦର୍ଶନସ୍ଥ ପ୍ରତି ସମାନ୍ତରାଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମି ୩ । ୫୨ ସେକଣ୍ଡ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରର ମି ୫୨ । ୪୨ ସେକଣ୍ଡ ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ ଦର୍ଶକଗଣ ତତ୍କାଳୀନ ସୁଲପନ୍ଥ ସାହାଯ୍ୟରେ ଭ୍ରାନ୍ତିମୂଳକ ଫଳ ସ୍ଥିର କରୁଥିଲେ । ପ୍ରାୟଶଃ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରର ସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସେମାନଙ୍କର ପରାମର୍ଶ ଓ ଗ୍ରହଣ ବିଷୟକ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ବାଣୀର ଅନୁଗତ ହୁଏ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସାଧାରଣ ଦୂରତାର ପ୍ରାୟ ୧୫୪ ବୁଣ ଦୂରରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସ୍ଥାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଦୂରତା ଗଣନାରେ ତାହାଙ୍କୁ ବହୁଦିନ ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ଦିନେ ତତ୍ତ୍ୱାୟ ବ୍ରହ୍ମର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ତାଳତାଟୀର ଅତି ସୁନ୍ଦର ମଧ୍ୟଦେଇ ତିର୍ଯ୍ୟକ୍ ଭାବରେ ପଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଦେଖି ସେଥିରୁ ତାହାଙ୍କର ଅଭିଲକ୍ଷିତ ବିଷୟର ପ୍ରମାଣ ପାଇଥିଲେ । ଛଦ୍ରର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥିତ ଅନୁରୂପ ଶିଳ୍ପକସ୍ତରରେ ରୂପି, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରତିବିମ୍ବଦ୍ୱାରା ଗଠିତ ହୋଇଥିବାରୁ ସେଥିରୁ ସେ ଦୂରତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବ୍ୟାସ ଗଣନାରେ ଅବ୍ୟବହାର ତତ୍ତ୍ୱାୟ ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ କରିଥିଲା । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବ୍ୟାସ ୨୨୦୦୦ ଯୋଜନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାଦ୍ୱାରା ଦେଖାଗଲା ଯେ ପୃଥିବୀଠାରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଦୂରତା ସୂର୍ଯ୍ୟବ୍ୟାସର ୧୦୫ ଓ ୧୦୬ ବୁଣ ମଧ୍ୟରେ ହେବ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବ୍ୟାସ ୮୫୦୦ ଯୋଜନ ଏବଂ ଅପରେକ୍ଷରେ ପୃଥିବୀଠାରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରର ଦୂରତା ଯଥାକ୍ରମେ ପୃଥିବୀର ବ୍ୟାସାର୍ଦ୍ଧର ୧୫୧୦ ଓ ୬୧ ବୁଣ ଅଟେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପୃଥିବୀର ସ୍ଥିରତାବିଷୟକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇ ତତ୍ତ୍ୱାୟ ଗ୍ରହଣର ବହୁ ଯନ୍ତ୍ରାଦିଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି । ତାହା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଆଲୋଚିତ ହେବ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସୂର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟ ସାଧନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଶ୍ରୀମଦ୍-
ଭଗବତର ସ୍ଵାମୀନାଥଙ୍କରୁ ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି ସ୍ମରଣ କରିଥିଲେ—

ଦ୍ଵାବମୌ ପୁରୁଷୌ ଲୋକେ ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳ ଭେଦନୌ
ପରବ୍ରାହ୍ମ ଯୋଗଯୁକ୍ତଃ ରଣେ ଚୂର ମୁଖୋ ହୃତଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ପରବ୍ରାହ୍ମକ ଯୋଗୀ ଏବଂ ସଞ୍ଜୁଖ ଯୁଦ୍ଧରେ ମୃତ, ଏହି
ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଲୋକ ସୂର୍ଯ୍ୟ ମଣ୍ଡଳସ୍ଥ ଦୁଇଟି ରକ୍ତ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ବ୍ରହ୍ମ ଲୋକକୁ
ଗମନ କରନ୍ତି । ଏଣୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ମଣ୍ଡଳରେ ଥିବା ଦୁଇଗୋଟି ରକ୍ତ ବିଷୟରେ
କୌଣସି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଧ୍ୟାନର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି କି ନାହିଁ ତାହା ସେ ଅନୁସନ୍ଧାନ
କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କିନ୍ତୁ କୌଣସିଠାରୁ ନ ପାଇ ଭାବିତ ହୋଇ
ରହିଥିଲେ । ତେଣେ ରାମ ପରମ ଗୁରୁଙ୍କ ପୁତ୍ର 'ଯୋଗୀନାଥ ପରମଗୁରୁ
ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶ୍ଳୋକଟିର ଅର୍ଥ ପଚାରିବାରୁ ସାମନ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ
ହୋଇଥିଲେ । କାରଣ ସେହି ଶ୍ଳୋକଦ୍ଵାରା ତାହାଙ୍କର ଅନେକ ଦିନର
ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା । ଶ୍ଳୋକଟି ଏହି—

ହେମ ମୋକ୍ଷ ପ୍ରକାଳ ପ୍ରତିମ ନିଜ ରୁଚଂ ଚୂରୁଷ୍ୟାଙ୍ଗବୃଣୌ
ଚନ୍ଦ୍ରଂ ଶକ୍ତଂ ସମାଶଂ ଶୁଣି ମନ୍ଦରୁଚିସ୍ତ ମସମାଳାଂ କପାଳଂ ।
ହସ୍ତାମୋଜେର୍ଦ୍ଦଧାନଂ ହିନୟନ ବିଲସଦ୍ଦେଦବହ୍ନାଭିସମଂ
ମାର୍ତ୍ତିଶ୍ରଂ ଦକ୍ଷରେଷଂ ମଣିମୟ ମୁକୁଟଂ ଦାପ୍ରହାରଂ ଭଜାମଃ ।

ଏହି ଶ୍ଳୋକଟିର ବକ୍ଷରେଷଂ ଶବ୍ଦଟିର ଅର୍ଥ ଉକ୍ତ ପରମଗୁରୁ
ପଚାରିବାରୁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ “ସେହି ଶବ୍ଦରେ ତ ମୋହର ଉଦ୍ଧୃଷ୍ଟ
ବିଷୟ ଅଛି । ବକ୍ଷର ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଗର୍ଭି ଏବଂ ଇଷ୍ଟ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଦାପ୍ର ।
ଅମର ସିଂହ କହୁ ଅଛନ୍ତି ବକ୍ଷରେ ଗର୍ଭିମୟିୟାଂ । ଅତଏବ ସୂର୍ଯ୍ୟ
ଗର୍ଭିବାନ୍ ଥିବାର ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ମୁଁ ସିନା ପୁରାଣରୁ ପ୍ରମାଣ

ଖୋଜୁଥିଲି, ବର୍ତ୍ତମାନ ତ ଆଗମରୁ ପ୍ରମାଣ ପାଇଲି । ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି ବୃଷ୍ଟାନନ୍ଦ ବାଗୀଶ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍କଳିତ ତନ୍ତ୍ରସାରରେ ଉକ୍ତ ଅଛି ।” ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବ୍ୟାସ ୭୨୦୦୦ ସହସ୍ର ଯୋଜନ ଥିବାର ନିରୂପଣ କରିଥିଲେ । ତାହା ମଧ୍ୟ ଅଥବାବେଦରେ ପୁଣି ଉକ୍ତ ଅଛି;—

ଦ୍ଵିସପ୍ତତି ସହସ୍ର ଯୋଜନ ମିତାର୍କ ବିମ୍ବାୟତ-
ମିହାପୁରୁଷ ବାଚୟେତ୍ୟନ୍ତୁ ଜଗାବଥବା ଶ୍ରୁତିଃ ।
ମୟୈ ତଦନ୍ତସାରଦୋ ନୟୁନ ଗୋଚରସତ୍ରହ—
ପ୍ରମାଣ ପରିଧ୍ରୁତହାଦକ ମକଶ୍ମଳ* କଲ୍ୟାଣେ ॥

(୧୨ ଶ୍ଳୋକ ୮ମ ପ୍ରକାଶ)

ସାମନ୍ତଙ୍କର ଜୀବନବ୍ୟାପୀ ପରିଶ୍ରମର ଫଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣରେ ଯେଉଁ ସବୁ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ଓ ନୂତନ ତତ୍ତ୍ଵ ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଅଛି ତାହା ଏହି ପ୍ରକରଣର ଅଲେଖ୍ୟ ବିଷୟ ନୁହେଁ । ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ରଭାବେ କେତେକ ବିବରଣ ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେବାର ବାସନା ରହିଲା । ଈଶ୍ଵରଙ୍କ କୃପା ହେଲେ ତାହା ଫଳବତୀ ହେବ ।

ଶିଷ୍ୟାବଳୀ—ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଅନେକ ଶିଷ୍ୟ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ସର୍ବପ୍ରଥମେ ମେଦନୀସ୍ଵରାଜ୍ଞିତ ନନ୍ଦୀ ଗ୍ରାମଜବାସୀ ରୁଦ୍ରନାରାୟଣ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଷ ଉପାଧ୍ୟାୟ ଶଶିପତ୍ନୀରେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇବର୍ଷ ଚନ୍ଦ୍ର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ମେଦାୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅଧ୍ୟୟନ ଶେଷକରି ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଶ୍ଳୋକର ବଙ୍ଗାନୁବାଦ କରି ନେଇଥିଲେ ଏବଂ ସ୍ଵସ୍ଥାନରେ ରୁଦ୍ର ପଞ୍ଜିକା ନାମକ ଗୋଟିଏ ପଞ୍ଜିକା ଏକବର୍ଷ ମାତ୍ର

ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବିଶୁଦ୍ଧ ଭାବରେ ଗଣନା କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହେଲେ । କାରଣ ଜ୍ୟୋତିଷତ୍ତ୍ୱ ମଧ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ପ୍ରବେଶ କରି ପାରନ୍ତ ନାହିଁ । ତେଣୁ ପଞ୍ଜିକା ବ୍ୟବସାୟ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ତତ୍ପରେ ମଞ୍ଜୁଷା ରାଜା ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୁଣରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶିକ୍ଷାର୍ଥ ସ୍ତ୍ରୀୟ ରାଜ୍ୟରୁ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ପ୍ରେରଣ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରଥମେ ବଲ୍ଲଭ ବିଦ୍ୟାରୁଷଣ, ତତ୍ପରେ ତଦାୟ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ବାଣୀରୁଷଣ (ମୃତ) ଶଶ୍ୱପତ୍ନୀକୁ ଆସି କିଛି ସମୟ ସାମନ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ମଞ୍ଜୁଷାର ଶ୍ରୀଧର ପ୍ରହରାଜ (ମୃତ) ମଧ୍ୟ ସାମନ୍ତଙ୍କ ନକଟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ କାହାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବିଷୟରେ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ହୋଇ ନ ଥିଲା । ତଦନନ୍ତର ତତ୍ତ୍ୱତ୍ୟ ଗଦାଧର ବିଦ୍ୟାରୁଷଣ ପ୍ରାୟ ୨୩ ବର୍ଷ କାଳ ଶଶ୍ୱପତ୍ନୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଥିଲେ । ଗଦାଧରଙ୍କ ସ୍ୱସ୍ମୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ବିଶେଷ ଦକ୍ଷତା ଥିବାରୁ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରବେଶ ଲଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଛନ୍ଦମଣ୍ଡଳୀରେ ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ କିଛିଦିନ ନୂତନ ପଞ୍ଜିକା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଉକ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ମଞ୍ଜୁଷାରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି । ତତ୍ପରେ ତାଳତେରନିବାସୀ ଦାମୋଦର ବାଣୀରୁଷଣ (ମୃତ) ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହକୁ ଆସି କିଛି ସମୟ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ତଦନନ୍ତର ଖୋରଧା ପାଞ୍ଚଗଡ଼ନିବାସୀ ସଦାଶିବ ଶତ୍ୱରନ୍ତ କେବଳ ପଞ୍ଜିକା ନିର୍ମାଣ ପ୍ରକରଣଟି ଅଧ୍ୟୟନ କରି ତଦନ୍ତ୍ରସାରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପଞ୍ଜିକା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ତାହାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତତ୍ପୁତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ମରାଜ ଶତ୍ୱରନ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ପଞ୍ଜିକା ପ୍ରକାଶ କରୁ ଅଛନ୍ତି । ତାହା ଶତ୍ୱରନ୍ତ ପଞ୍ଜିକା ନାମରେ ଯୋଗ ଦେଉଅଛୁ । ଲେଖକର ଉତ୍କଳ ଭାଷା ଶିକ୍ଷକ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ରାଜବଲ୍ଲଭ ମିଶ୍ର ମଧ୍ୟ ସାମନ୍ତଙ୍କଠାରୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ

ଦର୍ପଣ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ତଦନୁସାରେ ପଞ୍ଜିକା ମୁଦ୍ରିତ କରାଇବାକୁ ଗୁରୁଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ ଏବଂ କିଛିଦିନ ପରେ ତାହାଙ୍କର ଅନୁରୋଧ ସଫଳ ହୋଇଥିଲା । ଏତଦ୍‌ଭିନ୍ନ ଗଞ୍ଜାମ ଘୁମୁସରନିବାସୀ ହରହର ଶତପଥୀ, କଟକଜିଲ୍ଲାନ୍ତର୍ଗତ ଅଡ଼ଙ୍ଗ ଶାସନ ନିବାସୀ ଆଦିକନ୍ଦ ହିପାଠୀ ପ୍ରଭୃତି କେତେଜଣ ପଣ୍ଡିତ କେବଳ ଫକିର-ଜ୍ୟୋତିଷ ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଗୃହକୁ ଆସି ତପାୟ ଶିଖିବୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ।

ବିବାହ—ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ୨୨ ବର୍ଷ ସମୟରେ ଅନୁଗୁଳ ରାଜବଂଶଜା ଭୂରଙ୍ଗ ଗ୍ରାମନିବାସୀ ଦାଶରଥ ଶହସ୍ୱବର ସିଂହଙ୍କ କନ୍ୟା ସୀତାଦେବୀଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଶୁଭପରଶୟ ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇଥିଲା । ସୀତାଦେବୀ ୧୭୭୧ ଶକାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ୧୮ ବର୍ଷ ବୟସରେ ପରଶୀତା ହୋଇଥିଲେ । ବିବାହ ବେଳାରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର କୁରୂପ ଦେଖି କନ୍ୟାର ମାତା ତାହାଙ୍କ ହସ୍ତରେ ନିଜ କନ୍ୟା ସମର୍ପଣ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଡିତା ହୋଇ ଗୋଲମାଲ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । କବି କହୁଅଛନ୍ତି—

କନ୍ୟା ବରୟିତେ ରୂପଂ ମାତା ବଡ଼ଂ ପିତା ଶୁଦଂ ।

ବାନ୍ଧବାଃ କୁଳମିଛନ୍ତି ମିଷ୍ଟାନମିତରେ ଜନଃ ।

ସାମନ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁଣଶାଳୀ ହେଲେହେଁ ସ୍ୱରୂପ ନ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ବିଦ୍ୟା ନିକଟରେ ଶରୀରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଅତି ଭୁଲ୍ଲ । ଉକ୍ତ ଗୋଲମାଲ ବିଷୟ ବରଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହୁଅନ୍ତେ ଜଣେ ବୟସ୍ୟ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ କହିଲେ, “ସାଆନ୍ତ, ଆମେ ଶିଶୁପାଳପରି ହେବା ପରି ।” ସାମନ୍ତ କାରଣ କିଛିସା କରିବାରୁ ବୟସ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତ ବିଷୟ ଜଣାଇଦେଲେ । ତହିଁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର “ହଉ ତେବେ ଦେଖିବା” ଏତିକି କହି କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ନୈଷଧ କାବ୍ୟର ଦମୟନ୍ତୀ ସ୍ୱୟମ୍ବର ଶ୍ଳୋକାର୍ଥ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ

କଲେ । ତାହାଙ୍କର ମେଘ-ଗମ୍ଭୀର-ସ୍ଵର ଶ୍ରବଣରେ ଏବଂ ଅର୍ଥ ପାଟକରେ ତନ୍ମତ୍ୟ ସମସ୍ତେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲେ । ଶ୍ଳୋକାର୍ଥ ଶୁଣି କନ୍ୟା ପିତା ତତ୍ପରତା ଦୃଢ଼ତାକୁ ସ୍ଵସଞ୍ଜିତା କରି ଜାମାତୃ ସଙ୍ଗରେ ବିଦାୟ କରିଦେଲେ । ସୀତାଦେବୀ ପିତାଳୟରେ ଉତ୍ତମରୂପେ ଲିଖନ ପଠନ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଶୁଶ୍ରୁଷାଳୟକୁ ଅସି ଦେବୋପମ ପତିସଙ୍ଗ ଲଭିରେ ଭକ୍ତ-ଭକ୍ତ ଓ ପୁରାଣାଦିର ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବାକୁ ସ୍ଵଯୋଗ ପାଇଲେ । ସେ ଗୃହ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସୁନିୟମା ଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କ ଉପରେ ବିଶେଷ ପରିମାଣରେ ଗୃହର କାର୍ଯ୍ୟଭାର ଅର୍ପିତ ହୋଇଥିଲା । ସାମନ୍ତ ମହୋଦୟ ହୃଦ୍ୟମୌଳି ସମସ୍ତ ପଦାଦ ପ୍ରତିପାଳନ ପୁରା ନିଷେକ ବିଧି ରକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ନିଷିଦ୍ଧ ଦିବସମାନଙ୍କରେ ସ୍ତ୍ରୀ ସହବାସ ତ୍ୟାଗ ତାହାଙ୍କର ଏକପ୍ରକାର ବ୍ରତ ଥିଲା ଏବଂ ସମସ୍ତ ତାହାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଗୁଣ ଥିଲା ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ପାଞ୍ଚ ପୁତ୍ର ଓ ଛଅ କନ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ । (୧) ପୀତବାସ (୨) ବାସୁଦେବ (୩) ଯଦୁନାଥ (୪) ଗଦାଧର ଓ (୫) ଚନ୍ଦ୍ରଧର । ଏହି ନାମକରଣରୁ ପାଠକେ ଅବଗତ ହେବେ ଚତୁରକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ଅନୁସାରେ କିପରି ପୁତ୍ରମାନଙ୍କର ନାମ ଦିଆଯାଇଅଛି । କନ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ମୃତା ଏବଂ ଗୋଟିଏ ବାଳୀତ୍ରମପତ୍ନୀ ଗର୍ଭରେ ବିବାହ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ସର୍ବ କନିଷ୍ଠା ଅଟନ୍ତି । ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ପୀତବାସ ସିଂହ ବିଶେଷ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ପିତାଙ୍କର ବାଲ୍ୟଗୁରୁ କୃତ୍ତିବାସ ରଥ ମଧ୍ୟ ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥାରେ ପୀତବାସଙ୍କର ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ପ୍ରୋକ୍ତ ଘାନବନ୍ଧୁ ଶାତ୍ରୁଞ୍ଜାର ବଶଧର ବାଇଧର ପୁରୋଦିତ ଓ ତତ୍ପୁତ୍ର ରାଜବଞ୍ଚିତ ମିଶ୍ର ତାହାଙ୍କର ସଂସ୍କୃତାଧ୍ୟାପକ ଥିଲେ । ବ୍ୟାକରଣ, କାବ୍ୟ, ନାଟକ ଓ ଅଳଙ୍କାରାଦିରେ ସେ ଜଣେ ଧୂରନ୍ଧର ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ରଚନା ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ପ୍ରବଳ ଥିଲା । ସେ ଅନେକ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟାଦି ରଚନା କରି ଅଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ କେତେକ

ଅଷ୍ଟକ ଓ ଶତକ ମଧ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ପୀତବାସ କୃଷ୍ଣକଲ୍ଲୀତା କାବ୍ୟର ରଚୟିତା ଅଟନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କର ବିଶେଷ ଦକ୍ଷତା ଥିଲା । ମାତ୍ର ସେ ଜ୍ୟୋତିଷ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଅଧାରଣ ଥିଲେ । ପିତାଙ୍କପରି ନିଷ୍ଠାବାନ୍ ଓ ନିତ୍ୟକର୍ମରତ ଥିଲେ । ସେ ପିତୃବିୟୋଗ ଉପଲକ୍ଷରେ ପିତୃବିୟୋଗ-ବିଳାପ ନାମକ ଓଡ଼ିଆ ଚଉତିଶା ଏବଂ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଦ୍ଵାଦଶଟି ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରି ଅଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତ୍ୟହ ନିତ୍ୟକର୍ମ ସମୟରେ ସେ ପାଠ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ପରମାୟୁ ୫୫ ବର୍ଷ ଥିଲା ଏବଂ ସେ ସନ ୧୩୨୫ ସାଲ ଶ୍ରାବଣ ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନ ବିଧୁରକା ରୋଗରେ ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ । ପୀତବାସଙ୍କର ଦୁଇ ପୁତ୍ର ଓ ଦୁଇ କନ୍ୟା ମଧ୍ୟରୁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ସନାତନ ବାଲ୍ୟକେଶ୍ଵର ସିଂହଙ୍କର ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ କନିଷ୍ଠ ଜଗନ୍ନାଥ ବଧବା ମାତାଙ୍କ ସମୀପରେ ଅଛନ୍ତି । କନ୍ୟା ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ବିବାହିତା ହୋଇଅଛି । ପଣ୍ଡିତ ପଣ୍ଡିତ ମଧ୍ୟରେ ଯେପରି ବ୍ୟବହାର ସାମନ୍ତ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ରଙ୍କ ସହଜ ସେହପରି ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ବାସୁଦେବ ୨୦ ବର୍ଷରେ ଓ ଯଦୁନାଥ ୧୭ ବର୍ଷରେ ବସନ୍ତ ରୋଗରେ ପରଲୋକ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଧର ସନ ୧୯୩୧ ମସିହା ଜୁଲାଇ ମାସ ୯ ତାରିଖରେ ଲୋକାନ୍ତରିତ ହେଲେ । ସମ୍ପ୍ରତି ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର ଗଦାଧର ବିଦ୍ୟମାନ ।

ଗଦାଧର ସିଂହ ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣ ଓ କେତେକ କାବ୍ୟ ପଢ଼ିସାରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଚର୍ଚ୍ଚା କରିଅଛନ୍ତି । କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁଦର୍ଶ ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ-ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଓଡ଼ିଆରେ ଅନେକ କବିତା ରଚନା କରି ଅଛନ୍ତି । ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ମୁହଁରୁ ବା ସନ ୧୩୦୨ ସାଲରେ ସେ ଜ୍ୟୋତିଷ ଚର୍ଚ୍ଚା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେତେବେଳକୁ ପିତୃଦେବ ରୁଗ୍‌ଣ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଅତ୍ୟଳ୍ପ ମାତ୍ର ସମୟ ମିଳୁଥିଲା । ତେଣୁ ସମୁଦାୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ପଞ୍ଜିକା

କଲେ । ତାହାଙ୍କର ମେଘ-ଗମ୍ଭୀର-ସ୍ଵର ଶ୍ରବଣରେ ଏବଂ ଅର୍ଥ ପାଟକରେ ତନ୍ମତ୍ୟ ସମସ୍ତେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲେ । ଶ୍ଳୋକାର୍ଥ ଶୁଣି କନ୍ୟା ପିତା ତତ୍ପରୀତ ହୁହୁତାକୁ ସ୍ଵସ୍ଥିତା କରି ଜାମାତୃ ସଙ୍ଗରେ ବିଦାୟ କରିଦେଲେ । ସୀତାଦେବୀ ପିତାଳୟରେ ଉତ୍ତମରୂପେ ନିଶାନ ପଠନ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ ଏବଂ ଶୁଶ୍ରୁଷାଳୟକୁ ଆସି ଦେବୋପମ ପତିସଙ୍ଗ ଲଭରେ ଭକ୍ତ-ଭକ୍ତ ଓ ପୁରାଣାଦିର ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବାକୁ ସ୍ଵଯୋଗ ପାଇଲେ । ସେ ଗୃହ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସ୍ଵନିର୍ଘଣା ଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କ ଉପରେ ବିଶେଷ ପରିମାଣରେ ଗୃହର କାର୍ଯ୍ୟଭାର ଅର୍ପିତ ହୋଇଥିଲା । ସାମନ୍ତ ମହୋଦୟ ହୃଦ୍ଘୃଣୀକୃତ ସମସ୍ତ ପବୀତ ପ୍ରତିପାଳନ ପୁରାଣ ନିଷେଧ ବିଧି ରକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ନିଷିଦ୍ଧ ଦିବସମାନଙ୍କରେ ସ୍ତ୍ରୀ ସହବାସ ତ୍ୟାଗ ତାହାଙ୍କର ଏକପ୍ରକାର ବ୍ରତ ଥିଲା ଏବଂ ସ୍ଵୟମ୍ ତାହାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ଗୁଣ ଥିଲା ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ପାଞ୍ଚ ପୁତ୍ର ଓ ଛଅ କନ୍ୟା ହୋଇଥିଲେ । (୧) ପୀତବାସ (୨) ବାସୁଦେବ (୩) ଯଦୁନାଥ (୪) ଗଦାଧର ଓ (୫) ଚନ୍ଦ୍ରଧର । ଏହି ନାମକରଣରୁ ପାଠକେ ଅବଗତ ହେବେ ଚତୁରକ୍ଷର ବିଶିଷ୍ଟ ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ଅନୁସାରେ କିପରି ପୁତ୍ରମାନଙ୍କର ନାମ ଦିଆଯାଇଅଛି । କନ୍ୟାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ରୀମତୀ ଏବଂ ଗୋଟିଏ ବାଳୀକ୍ରମପତ୍ନୀ ଗର୍ଭରେ ବିବାହ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ସର୍ବ କନିଷ୍ଠା ଅଟନ୍ତି । ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ପୀତବାସ ସିଂହ ବିଶେଷ ସଂସ୍କୃତି ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ପିତାଙ୍କର ବାଲ୍ୟଗୁରୁ ବୃଦ୍ଧିବାସ ରଥ ମଧ୍ୟ ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥାରେ ପୀତବାସଙ୍କର ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷକ ଥିଲେ । ପ୍ରୋକ୍ତ ଘାନବନ୍ଧୁ ଶାତ୍ରୁଙ୍କାର ବଶଧର ବାଇଧର ପୁରୋଦତ ଓ ତତ୍ପୁତ୍ର ରାଜବଞ୍ଚିତ ମିଶ୍ର ତାହାଙ୍କର ସଂସ୍କୃତାଧ୍ୟାପକ ଥିଲେ । ବ୍ୟାକରଣ, କାବ୍ୟ, ନାଟକ ଓ ଅଳଙ୍କାରରେ ସେ ଜଣେ ଧୂରନ୍ଧର ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ରଚନା ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ପ୍ରବଳ ଥିଲା । ସେ ଅନେକ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟାଦି ରଚନା କରି ଅଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ କେତେକ

ଅଳ୍ପକ ଓ ଶତକ ମଧ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ପୀତବାସ କୃଷ୍ଣକଲ୍ଲଲତା କାବ୍ୟର ରଚୟିତା ଅଟନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କର ବଶେଷ ଦକ୍ଷତା ଥିଲା । ମାତ୍ର ସେ ଜ୍ୟୋତିଷ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଅପାରଗ ଥିଲେ । ପିତାଙ୍କପରି ନିଷ୍ଠାବାନ୍ ଓ ନିତ୍ୟକର୍ମରତ ଥିଲେ । ସେ ପିତୃବିୟୋଗ ଉପଲକ୍ଷରେ ପିତୃବିୟୋଗ-ବିଳାପ ନାମକ ଓଡ଼ିଆ ଚଉତିଶା ଏବଂ ସ୍ୱସ୍ମୃତ ଭାଷାରେ ଦ୍ୱାଦଶଟି ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରି ଅଛନ୍ତି । ଉକ୍ତ ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତ୍ୟହ ନିତ୍ୟକର୍ମ ସମୟରେ ସେ ପାଠ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ପରମାୟୁ ୪୫ ବର୍ଷ ଥିଲା ଏବଂ ସେ ସନ ୧୩୨୫ ସାଲ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନ ବିଧୁରକା ରୋଗରେ ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ । ପୀତବାସଙ୍କର ଦୁଇ ପୁତ୍ର ଓ ଦୁଇ କନ୍ୟା ମଧ୍ୟରୁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ସନାତନ ବାଲ୍ୟକେଶର ସିଂହଙ୍କର ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ କନିଷ୍ଠ ଜଗନ୍ନାଥ ବିଧବା ମାତାଙ୍କ ସମୀପରେ ଅଛନ୍ତି । କନ୍ୟା ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ବିବାହିତା ହୋଇଅଛି । (ପଣ୍ଡିତ ପଣ୍ଡିତ ମଧ୍ୟରେ ଯେପରି ବ୍ୟବହାର ସାମନ୍ତ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ରଙ୍କ ସହୃଦ ସେହିପରି ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ) ବାସୁଦେବ ୨୦ ବର୍ଷରେ ଓ ଯଦୁନାଥ ୧୭ ବର୍ଷରେ ବସନ୍ତ ରୋଗରେ ପରଲୋକ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଧର ସନ ୧୯୩୧ ମସିହା ଜୁଲାଇ ମାସ ୯ତାରିଖରେ ଲୋକାନ୍ତରିତ ହେଲେ । ସମ୍ପ୍ରତି ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର ଗଦାଧର ବିଦ୍ୟମାନ ।

ଗଦାଧର ସ୍ତ୍ରୀ ହୁ ସ୍ୱସ୍ମୃତ ବ୍ୟାକରଣ ଓ କେତେକ କାବ୍ୟ ପଢ଼ିସାର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଚର୍ଚ୍ଚା କରିଅଛନ୍ତି । କୋଟିବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁଦର୍ଶୀ ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ-ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତି କାବ୍ୟ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଓଡ଼ିଆରେ ଅନେକ କବିତା ରଚନା କରି ଅଛନ୍ତି । ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ବା ସନ ୧୩୦୨ ସାଲରେ ସେ ଜ୍ୟୋତିଷ ଚର୍ଚ୍ଚା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେତେବେଳକୁ ପିତୃଦେବ ରୁଗ୍‌ଣ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଅତ୍ୟଳ୍ପ ମାତ୍ର ସମୟ ମିଳୁଥିଲା । ତେଣୁ ସମୁଦାୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ପଞ୍ଜିକା

ପ୍ରକରଣଟି ଉତ୍ତମରୂପେ ଶିକ୍ଷା କରି ବର୍ତ୍ତମାନ ପଞ୍ଜିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଅଛନ୍ତି । ଗଦାଧର ଓଡ଼ିଆ ଚତୁଷ୍ପଦୀ କବିତା ରଚନାରେ ଓ ସ୍ୱସ୍ମୃତ ପଦ୍ୟ ରଚନାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦକ୍ଷ ଅଟନ୍ତି । ସେ ପିତୃବିୟୋଗ ପରେ ଶୋକ-ଗତକ ନାମକ ଉତ୍କଳପଦ୍ୟ ଏବଂ ପିତୃସ୍ମୃତିନାମକ ଦ୍ୱାବିଂଶତି ସ୍ୱସ୍ମୃତ ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ସେ କୌତୁକ ତରଙ୍ଗିଣୀ ନାମକ ଦ୍ୱାବିଂଶତି ଛନ୍ଦବିଶିଷ୍ଟ ଉତ୍କଳକାବ୍ୟ, ନକ୍ଷତ୍ରମୁକ୍ତାବଳୀ ଓ ଘଟୀସାରଣୀ ନାମକ ଜ୍ୟୋତିର୍ବ୍ରହ୍ମଦ୍ୱୟ ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ନକ୍ଷତ୍ରମୁକ୍ତାବଳୀରେ ନକ୍ଷତ୍ରଗଣର ବିବରଣ ଏବଂ ଘଟୀସାରଣୀରେ ଘଣ୍ଟା ସଂଗୋଧନ କରିବାର ପ୍ରଣାଳୀ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି । ଉକ୍ତ ବ୍ରହ୍ମଦ୍ୱୟ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ଫଳତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ବିଶେଷ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଅଛି । ପିତାଙ୍କ ପରି ବହୁଲେଖକର କୋଷ୍ଠୀ ନିର୍ମାଣ, ସାଧନ ଏବଂ ଫଳ କଥନରେ ତାହାଙ୍କର ଅନେକ ସମୟ ଯାପିତ ହୁଏ । ଗଦାଧର ସମୁଦାୟ ବିଜ୍ଞାନଦର୍ପଣ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ନ ଥିଲେହେଁ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ବିଷୟ ଅବଗତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଗ୍ରନ୍ଥ-ବର୍ଣ୍ଣିତ ଶଙ୍କୁଛାୟା ବିଷୟ ପାଠକର ସ୍ୱୟଂ ଶଙ୍କୁଦଣ୍ଡ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଘଟୀ ନିର୍ମାଣ କରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ ମାନସନ୍ତ, ସ୍ୱୟଂବଦ୍ଧ ଯନ୍ତ୍ର ଓ ଖ ଗୋଲ ପ୍ରଭୃତି ନିର୍ମାଣ କରି ପାରୁ ଅଛନ୍ତି । ସେ ସମ୍ପ୍ରତି ଗଞ୍ଜାମଜିଲ୍ଲାନ୍ତର୍ଗତ ବଡ଼ଗଡ଼ ରାଜବାଟୀରେ ଗୋଟିଏ ଏବଂ ଅମ୍ବମାନଙ୍କର ଶଶ୍ରପଡ଼ା ରାଜଧାନୀର କଟେରୀ ହତାରେ ଗୋଟିଏ ସୂର୍ଯ୍ୟଘଟୀ ନିର୍ମାଣ କରି ପ୍ରାପନ କରିଅଛନ୍ତି । ଗଦାଧରଙ୍କର ଯେପରି ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତା ଓ ଶିଳ୍ପ ବିଦ୍ୟାରେ ନିପୁଣତା ଅଛି ସେ ଅର୍ଥାଭାବରେ ପୀଡ଼ିତ ହେଉ ନ ଥିଲେ ପିତାଙ୍କ ଆବିଷ୍କୃତ ନାନା ବିଷୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରି ପାରନ୍ତେ । ୧୮୭୭ ମସିହାରେ ତାହାଙ୍କର ଜନ୍ମ ଏବଂ ସେ ସ୍ୱପ୍ନ ଶିକ୍ଷାର ଅଟନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ଦିନପୁତ୍ର ଓ ଗୃହ କନ୍ୟା ମଧ୍ୟରୁ ମଧ୍ୟମ ପୁତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ନୟାଗଡ଼ କିଶ୍ମାନୁଗତ

କୋରପିଠାନବାସୀ ମଦନ ମୋହନ ସାମନ୍ତଙ୍କର ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ବର୍ଣାଧର ସ୍ୱସ୍ମୃତ ଶିକ୍ଷା ପୁର୍କ ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ରର ଅଲେକନା କରୁଅଛନ୍ତି । କନିଷ୍ଠ ପୁତ୍ରର ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର କନିଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଧର ଗଦାଧରକଠାରୁ ବ ୧।୧୧ ମାସ ସାନ ଅର୍ଥାତ୍ ୧୮୭୯ ମସିହାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ସ୍ୱସ୍ମୃତ, ଓଡ଼ିଆ ଓ ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଷୟର କିଛି କିଛି ଜାଣିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ତିନି ପୁତ୍ର ଓ ଦୁଇ କନ୍ୟା ମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇଟି କନ୍ୟା ବିବାହତା । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ଜୟକୃଷ୍ଣ ସାମାନ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ ଶିକ୍ଷା କରି ବଡ଼ାମ୍ବାରେ ବାସ କରୁଅଛନ୍ତି । ମଧ୍ୟମ ପଦ୍ମନାଭ ମାଟ୍ରିକୁଲେସନ ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ ବିଫଳ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଏବଂ କନିଷ୍ଠ ରଘୁନାଥ ଉଚ୍ଚ ଇଂରାଜୀ ବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ନିତ୍ୟକର୍ମ—ଆଜକାଲ ନିତ୍ୟକର୍ମ କହିଲେ ଅନେକ ଶ୍ରମରେ କେବଳ ପାଇଖାନା ଯିବା, ଦାନ୍ତ ଘଷିବା, ସ୍ନାନ କରିବା ଓ ଭୋଜନ କରିବାକୁ ବୁଝାଏ । ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ନିତ୍ୟକର୍ମ ସେପରି ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ନୁହେଁ । ନିତ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ଥୟୀ କର୍ମ, ପଦ୍ମାବତ୍ ଭଗବତ୍ ସାଲିଧ୍ୟ ଲଭ କରିବାର ପଥ ସ୍ମରଣ ହୁଏ; ତାହାକୁହିଁ ପ୍ରକୃତ ନିତ୍ୟକର୍ମ ବୋଲିଯାଏ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପ୍ରାତଃକାଳରୁ ଗାନ୍ଧୋଧ୍ୟାନପୁର୍କ ପ୍ରାତଃ ସ୍ମରଣ ସମୟରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ତବ ସହିତ କହାକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି ପ୍ରତ୍ୟହ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ରସନାଷ୍ଟକ ପାଠ କରୁଥିଲେ—

ରସନାଷ୍ଟକଂ

କୋପଗ୍ରାହେବିଷୟ ସଲିଳେ ପାରଶୁଲ୍ୟେ ଭବାବୈ
ସମ୍ପତ୍ତିଂ ତରଣିରବ ଯସ୍ତାରୟତ୍ୟାଶୁ ଲେକମ୍ ।

ତଂ ପ୍ରାପ୍ୟ ଶ୍ରୀରୁ କରୁଣୟା ସହୃଦୈଃ ପୁଂ-ପୁଣ୍ୟେ
 କିଂହେ ନିତ୍ୟଂ ଜପ ଜପ ହରେ ରାମକୃଷ୍ଣେତି ମନ୍ତ୍ରମ୍ । ୧ ।
 ଯଜ୍ଞେ ଦୀନେ ବ୍ରତଚୟତପୋ ହ୍ୟାମତ୍ୟା ରାଷେକୈ
 ଯା ନ ପ୍ରାପ୍ୟା ଗତିରହ ଜନେ ଲବ୍ୟତେ ଯେନ ସାପି ।
 ହୃଦ୍ଵା ସତ୍ତ୍ଵଂ ତଦିତରକଥାଜଲ୍ଵନେ ତଂ ବିବିକ୍ତେ
 କିଂହେ ନିତ୍ୟଂ ଜପ ଜପ ହରେ ରାମକୃଷ୍ଣେତି ମନ୍ତ୍ରମ୍ । ୨ ।
 ସତ୍ତ୍ଵସ୍ତନେଷୁ ଶ୍ରବଣ ନୟନଭୃଞ୍ ମୁଖେଷ୍ଠେ ହୃଦୟେଷୁ
 ଯଜ୍ଞେତୋସ୍ତ୍ରାଂ ଜଗତି ମୁନୟୋ ମୋକ୍ଷନଃ ଶ୍ରେଣୀମାହୁଃ ।
 ତଂ ଯୋଗୀନ୍ଦ୍ରେ ଚିତ୍ତସ୍ମିନ୍ନିରତୈଃ କାର୍ତ୍ତିତଂ ଧ୍ୟାନ ନିଷ୍ଠେ
 କିଂହେ ନିତ୍ୟଂ ଜପ ଜପ ହରେ ରାମକୃଷ୍ଣେତି ମନ୍ତ୍ରମ୍ । ୩ ।
 ଯେ ଦୁର୍ବାରା ମୁହୁରୁପଚିତୈଃ କୁହ୍ନୁରୁଦ୍ରାୟୁଶାଦ୍ୟେ
 ରଂହଃ ସ୍ଵୟା ନରକଗତିଦାଃ କାୟୁବାକ୍ତିଭୁଜାତାଃ ।
 ତେଷଂ ନାଶଃ ସକୃଦପି ଯତଃ କାର୍ତ୍ତିତା ହ୍ଵାୟତେ ତମ୍
 କିଂହେ ନିତ୍ୟଂ ଜପ ଜପ ହରେ ରାମକୃଷ୍ଣେତି ମନ୍ତ୍ରମ୍ । ୪ ।
 ଲବ୍ଧ୍ଵା ଜନ୍ମାନ୍ୟହଃ ଦୁରତୈଃ ସ୍ଥାବରାଦସ୍ତନେକା—
 ନ୍ୟାସଂ ପୁଣ୍ୟେ ରଥ କଳପୟୈ ଯନ୍ତ୍ରୟା ମାତୃଷ୍ଠଦମ୍ ।
 ତଦ୍ ବୈଫଳ୍ୟଂ ବ୍ରଜତୁ ନ ପୁନଃ ପ୍ରାଞ୍ଜଳଃ ପ୍ରାର୍ଥୟୈତ୍ଵାଂ
 କିଂହେ ନିତ୍ୟଂ ଜପ ଜପ ହରେ ରାମକୃଷ୍ଣେତି ମନ୍ତ୍ରମ୍ । ୫ ।
 ନିତ୍ୟଂ ବାସ୍ତ୍ଵା ଭବତି ମଧୁରେ ତାବକା ଚେତ୍ୟବୁନ୍ଧ୍ୟ—
 ଉଲ୍ଲ୍ୟଂ କିଞ୍ଚିଦ୍ଵିଗତି ମଧୁରଂ କୃଷ୍ଣନାମାମୁତେନ ।
 ଏତଜ୍ଞତ୍ଵା ତଦିତର ମନନୃଷ୍ୟ କିଞ୍ଚିନ୍ନିକାମଂ
 କିଂହେ ନିତ୍ୟଂ ଜପ ଜପ ହରେ ରାମକୃଷ୍ଣେତି ମନ୍ତ୍ରମ୍ । ୬ ।
 ଯେନାପ୍ରୀତୋ ଭବତି ମନ୍ତ୍ରଜଃ ଶଲ୍ଵବଜୋ ଯଥୈବ
 ମାବାଦାସ୍ତତ୍ ପରୁଷ ବଚନଂ ଗ୍ରାମ୍ୟଗୀତସ୍ତ କିଞ୍ଚତ୍ ।

ଯସ୍ୟା ନାସ୍ତେ ଦୁରିତ ମଧୁକଂ ତା ମତଥ୍ୟାଂ ଚ ବାଚଂ
 କହ୍ନେ ନିତ୍ୟଂ ଜପ ଜପ ହରେ ରାମକୃଷ୍ଣେତ ମନ୍ତ୍ରମ୍ । ୭ ।
 ଦତ୍ତା ତୁଭ୍ୟଂ ଦଧୁଦୃତପୟଃ ଶର୍କରାଂଶିତାଦି—
 ସ୍ବାଦୁଦ୍ରବ୍ୟାଣ୍ୟନିଶ ମଧୁନା କହ୍ନେଦଭ୍ୟର୍ଥୟେହମ୍ ।
 ଯାବତ୍ ପ୍ରାଣା ଇହ ମମ ତନୌ ହନ୍ତ ତିଷ୍ଠନ୍ତି ତାବ—
 ହ୍ନେ କିତ୍ୟଂ ଜପ ଜପ ହରେ ରାମକୃଷ୍ଣେତ ମନ୍ତ୍ରମ୍ । ୮ ।

ଏହି ରସନାସ୍ପର୍ଶ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପାଦେୟ ଥିବାରୁ ଏଥର
 ଅର୍ଥ ସଂସାଧାରଣର ବୋଧଗମ୍ୟ ହେବା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ତେଣୁ ମୋହର
 ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ସାମନ୍ତକ ମଧ୍ୟମ ପୁଣ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଗଦାଧର ସିଂହ ଉକ୍ତ ଶ୍ଳୋକ
 ଗୁଡ଼ିକର ଯେଉଁ ପଦ୍ୟାନୁବାଦ କରିଦେଇ ଅଛନ୍ତି ତାହା ଏହି—

ରସନେ ଜପ ଜପ ସନ୍ତତ, ହରେ ରାମକୃଷ୍ଣ ଏ ମହାମନ୍ତ ଗୋ
 । ଘୋଷା । ଯହିଁ ଡୋପତୟ-କୁମ୍ଭୀର, ବିଷୟ ସଲ୍ଲଳ ଅଛି ଯହିଁରେ ।
 ଶେ ଅପାର ଭବ-ସିନ୍ଧୁରେ ମାନବ ଯେ ବୁଡ଼ି ରହୁଛି ଅତିଶୟରେ ।
 ତାହାକୁ ଖରେ ଉଦ୍ଧାର କରେ, ଗୁରୁ କୃପାରେ ତା ଲଭି ସହିତ
 ପୁଣ୍ୟପୁଣ୍ୟରେ ଗୋ । ୧ । ଯେତେ ଯଜ୍ଞ ବ୍ରତ ଦାନ ଇତ୍ୟାଦି ତୀର୍ଥ ଦ୍ରୋମ
 ଅଭିଷେକମାନ । ତେଣେ ଯେଉଁ ଗତି ପାଇ ନ ପାରନ୍ତି ଯେଣେ ତା
 ଲାଭନ୍ତି ଏ ଭବେ ଜନ । ସେ ମନ୍ତ୍ର ଭଲକଥା ଜଳନଠାରେ ଅସଲ-ଭବ
 ଗୁଡ଼ି ଯହିଁ ନିର୍ଜନ ସ୍ଥାନ ଗୋ । ୨ । ଥିଲେ ହେଲେ ଅନ
 ଶ୍ରବଣନୟନଚର୍ମାଦି ଭୟସ୍ବ ବ୍ରାତ । ତୋତେ ମୁନିଶ୍ରେଣୀ ମୋକ୍ଷର
 ନିଃଶ୍ରେଣୀ ପା ଏହୁ କାଗଡେ କହନ୍ତି ସେ ତ । ବିଷୟ ଶାନ୍ତ, ଧ୍ୟାନ ନିରତ,
 ଯୋଗୀ ପ୍ରଣୟ ମାନଙ୍କରେ ହୋଇଅଛି କାର୍ତ୍ତିକ ଗୋ । ୩ । କାୟମନୋବାକ୍ୟ
 ସମୂହ ନରକ ଗତିଦ ଯେ ପାଞ୍ଚବାର । ଅଟନ୍ତି ବହୁତବାର ସମାହତ କୁହୁ
 ଗୁହ୍ୟାୟୁଣାଦିରେ ଦୁବାର । ଥରେ ମାତର, କାର୍ତ୍ତିନୁ ଯାର, ସେମାନଙ୍କର

ବିନାଶ ଜାତ ହୁଅଇ ସହର ଗୋ । ୪ । ବହୁ ପାତକରେ ସ୍ଥାବର ଅଦରେ
 ଆହା ଜନମ ବହୁତ । ଲଭି ଏ ଉତ୍ତରେ କେତେକ ପୁଣ୍ୟରେ ପାଇଅଛି
 ମୁହିଁ ଯେ ମନୁଷ୍ୟତ୍ବ । ପୁଣି ସେ ବ୍ୟର୍ଥ, ଭାବକୁ ପ୍ରାପ୍ତ, ନ ହେଉ ହସ୍ତ
 ଯୋଡ଼ି ନିବେଦୁଛି ତୋତେ ଏମନ୍ତ ଗୋ । ୫ । ମଧୁର ଦ୍ରବ୍ୟରେ ରହିଛି
 ନିତ୍ୟରେ ଯେବେ ତୋହର ବାସ୍ତିତ । କୃଷ୍ଣନାମାମୃତଭୁଜ ଏ ଜଗତ
 ମଧ୍ୟେ ଅନ୍ୟ ସ୍ବାଦୁ ନାହିଁ କିଛି ତ । ଜାଣି ଏତତ୍ତ୍ବ, ସେ ନାମାମୃତ, ଭଲ
 ଇଚ୍ଛୁତ ଅନ୍ୟେଷଣାକୁ ନ କରି କିହୁତ ଗୋ । ୬ । ଯାହା ହେଉ ଶଲ୍ଲ
 ବିଦ୍ଧ ହେବା ତୁଲ୍ଲ ଦୁଃଖିତ ହୁଅଇ ଲୋକ । ସେ କଟୁ ବଚନ କହନାହିଁ
 ପୁଣି ଗ୍ରାମ୍ୟଗୀତକୁ କିହୁତ ମାତ୍ରକ । ତୁ* ନ ବଳକ ଯଦୁଁ ଅଧିକ, ନାହିଁ
 ପାତକ ପୁଣି ନ ଭ୍ରଷ ସେ ଅଭ୍ୟାସ ବାକ୍ୟ ଗୋ । ୭ । ଦଧି ଘୃତ କ୍ଷୀର
 ଫାଣିତ ଶାକର ଅଦ ସ୍ବାଦୁଦ୍ରବ୍ୟମାନ । ଅନବରତରେ ତୋହୁ ନିମିତ୍ତରେ
 ପ୍ରଦାନ କରି କରୁଛି ପ୍ରାର୍ଥନ । ଆହା ସାମାନ୍ୟ ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ, ଏ ଦେହେ
 ପ୍ରାଣ, ଅଛନ୍ତି ଯାବତ ତାବତ ଦିନ ଗୋ । ୮ । ମୋ ତାତ ଯେ
 ଅଷ୍ଟଶ୍ଳୋକା ନିଶା ଶିଖୁ ନ ଦଣ୍ଡେ ନିତି ହୋଇ ତୁଷ୍ଟ । ପଡୁଥାନ୍ତି
 ମିଷ୍ଟ ଭାବେ ତାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଅର୍ଥ ପୁଣ୍ୟଗୀତ ହୋଇଲେ ସୁଷ୍ଟ । ସ୍ବସ୍ମୃତ ଭ୍ରଷ୍ଟ,
 ଭକ୍ତକ ଭକ୍ଷ, କରୁ ଏ ପୁଷ୍ଟ, ହରୁ ଗଦାଧର ସିଂହ ଅନିଷ୍ଟ ଗୋ । ୯ ।

ଏହିପରି ନାନା ପ୍ରକାର ପ୍ରାତଃସ୍ମରଣ ପୁସ୍ତକ ମୁଖ ପ୍ରକାଶନାନନ୍ତର
 ଦନ୍ତପାବନ କରୁଥିଲେ । ଦନ୍ତ କାଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡିକ ମଧ୍ୟ ସ୍ମୃତି
 ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ପରିମାଣରେ କଟା ହୋଇଥାଏ । ଅଜିକାଲି ଦାନ୍ତରେ ଗୁଡ଼ାଖୁ
 ଘଷିବା କନ୍ଦପଲ୍ଲୀରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ସେ ସମୟରେ ନବ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍
 ଧୂଆଁପତ୍ର ଗୁଣ୍ଡର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଶା ଏବଂ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରେ

କହନା

† ଅବଶିଷ୍ଟ

ବହୁଳ ଭାବରେ ଦୁଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଦନ୍ତଧାବନ ସମୟରେ ନବ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ଦନ୍ତଧାବନାନନ୍ତର ବହୁଦୈର୍ଘ୍ୟ ଯାଉଥିଲେ ଏବଂ ତତ୍ପରେ ପ୍ରାୟ ଏକଘଣ୍ଟା ତୈଳମର୍ଦ୍ଦନ ହେଉଥିଲା । ଇଦାନାନ୍ତନ ନବ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରେ ତୈଳ-ମର୍ଦ୍ଦନ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦେଖାଯାଏ । ତିଳତୈଳର ମର୍ଦ୍ଦନଦ୍ୱାରା ବାସ୍ତବିକ ବାତରୋଗର ଶାନ୍ତି ହୁଏ ଏବଂ ମସ୍ତସ୍କ ଶୀତଳ ରହେ । ସେଥିପାଇଁ ଅର୍ଥର୍ଵର୍ଷମାନେ ବାତରୋଗରେ ତୈଳମର୍ଦ୍ଦନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥାନ୍ତି । ସମ୍ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ମସ୍ତକରେ ବ୍ୟବହାର କରିବା ନିମନ୍ତେ ଯେଉଁ ସ୍ୱବାସିତ ତୈଳମାନ ବଜାରରେ ବିକ୍ରି ହୁଏ ତହିଁର ପ୍ରଧାନ ଉପକରଣ ତିଳତୈଳ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ତୈଳମର୍ଦ୍ଦନ ସମୟରେ ଗୁହର ଦୈନିକ କୃତ୍ୟ ବୁଝାସୁଝା କରୁଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ତାହାଙ୍କୁ କୋଷ୍ଠୀ-ବ୍ୟବସ୍ଥାଦର ମଧ୍ୟ ସମାଧାନ କରିବାକୁ ହେଉଥିଲା । ସ୍ମୃତିଶାସ୍ତ୍ରରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଅସାଧରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିଲା । ଉତ୍କଳର ଗଦାଧର ପଦ୍ମ, ହିନ୍ଦି ବାଜପେୟୀ, ମନ୍ତ୍ର ସଂହିତା, ପରାଶର ସଂହିତା ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ସ୍ମୃତି ଶାସ୍ତ୍ର ତାହାଙ୍କର କଣ୍ଠସ୍ଥ ଥିଲା । କାହାର ଶିଶୁଟିଏ ମରଗଲେ କିଏ କେତେଦିନ ଅଶୌଚ ପାଳନ କରିବ ବୋଲି ପଚାରିବାକୁ ଆସିଲେ ସାମନ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱଶାତ୍ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ମୁଣେ ମୁଣେ ତାହାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଦେଉଥିଲେ । ତଦନନ୍ତର ସ୍ଥାନ ସମୟରେ ଗଙ୍ଗାଙ୍କର ଅଷ୍ଟକ ଓ ସ୍ତୋତ୍ର ପାଠ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସ୍ଥାନାନ୍ତେ ତିଳଜ ଗ୍ରହଣ ସମୟରେ ସେ ଈଶ୍ଵରଙ୍କର ନାନା ପ୍ରକାର ସ୍ତୁତି ସ୍ତୋତ୍ର ପାଠ କରୁଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସ୍ୱାର୍ଥ ବୈଷ୍ଣବ-ମତାବଲମ୍ବୀ ଏବଂ ଅତିବଡ଼ୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟବଦ୍ଧ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆଭାଷାରେ

ପ୍ରବୃତ୍ତ ଅବସ୍ଥା ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ମଠର ବର୍ତ୍ତମାନ ନାମ
 ଓଡ଼ିଆ ମଠ । ସାମନ୍ତ ସେହି ମଠର ମହନ୍ତଙ୍କୁ ବଡ଼ ଭକ୍ତି
 କରୁଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଶିବିୟ ଗୃହରେ
 ଦେବତାଙ୍କ ସକାଶେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କନ୍ଥ ଥାଏ । ତାହାକୁ
 ଦଅଁଘର କହନ୍ତି । ଅଜିକାଲି କିନ୍ତୁ ତାହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖା
 ଯାଉଅଛି । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଦଅଁଘରେ ବସି ନିତ୍ୟକର୍ମ କରନ୍ତି ।
 ତାହାଙ୍କ ନିତ୍ୟକର୍ମ ଅରମ୍ଭ ପୂର୍ବରୁ ପୁରୋହିତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଆସି
 ଦେବଦେବୀମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ ମାର୍ଜନା ଶେଷ କରି ଥାନ୍ତି । ସାମନ୍ତ
 ମହୋଦୟଙ୍କର ପୂର୍ବାହ୍ନ ନିତ୍ୟ କର୍ମରେ ପ୍ରାୟ ଢଳିଯଶ୍ଚା ସମୟ ଯାପିତ
 ହେଉଥିଲା । ରାଧାକୃଷ୍ଣ, ହରିହର, ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ, ନୃସିଂହ ଓ
 ଗଣେଶ ତାହାଙ୍କର ପୀଠ ଦେବତା ଥିଲେ । ଢଳିକ ପରେ ତାନ୍ତ୍ରିକ
 ସନ୍ଧ୍ୟା ସମାପନାନନ୍ତର ଅସନରେ ଉପବିଷ୍ଟ ହୋଇ ପ୍ରଣବ, ମାତୃକାଦି
 ଷୋଡ଼ଶୋପଶ୍ଚରରେ ମାନସ ପୂଜା ଶେଷ କରି ଏ ଗୋଟି ଇଷ୍ଟମନ୍ତ୍ର ଜପ
 କରୁଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା, ଜଗନ୍ନାଥାଷ୍ଟକ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାଷ୍ଟକ,
 ବିରୁପାକ୍ଷ ସ୍ତୁତି ଓ ବ୍ରହ୍ମସ୍ତୋତ୍ର ପାଠ କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର
 ଭଗବଦ୍ ଭକ୍ତି ସେ ସମସ୍ତର ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ ଥିଲା । ତାହାଙ୍କର ସମସ୍ତ
 ପୂଜା ନିଷ୍ଠାମ ଭାବରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା । ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍ ଗୀତାର
 ଦ୍ୱାଦଶୋପଧ୍ୟାୟ ଅଥବା ଭକ୍ତଯୋଗ ପ୍ରତ୍ୟହ ପାଠ ଶେଷକରି ପରେ
 ଗୀତାର ଅନ୍ୟାଂଶ ପାଠ କରୁଥିଲେ । ଯେଉଁ ସବୁ ସ୍ତୁତି ସ୍ତୋତ୍ର
 ପଠିତ ହେଉଥିଲା, ସେଥିମାନଙ୍କୁ ପୁସ୍ତକର ଅଗ୍ରୟ ନେବାକୁ
 ହେଉ ନ ଥିଲା । ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ପ୍ରଚଳିତ ସ୍ତୁତି ସ୍ତୋତ୍ର ତାହାଙ୍କର
 ମୂଖ୍ୟ ଥିଲା । ସାମନ୍ତ ମୂଳ ଫଳତୋକ୍ତ ଯେଉଁ ମାନସପୂଜା
 କରୁଥିଲେ ତାହା ଏହି—

ପଦ୍ମଂ ଗୁଣ୍ଡଦଳଂ ସୁବର୍ଣ୍ଣଂ ଘଟିତଂ ନାନାମଣି ପ୍ରସ୍ତୁତ
 କାନ୍ତି ଶ୍ରେଣିମନୋହରଂ ସ୍ମୃତତରଂ ଧାନ୍ୟା ସ୍ବୟଂ ନିର୍ମିତଂ ।
 ନିତ୍ୟଂ ଗୃହନ ମାଦରାଗୁ ନି ଗଣେଶ୍ଚକ୍ରାପି ସଂଚିନ୍ତତଂ
 ପଦ୍ମେଶସ୍ମୃତ ପଦ୍ମଲେଚନ ହୃଦାଦତ୍ତଂ ହୃଦୟୀ ହରୁ । ୧ ।
 ସ୍ବାଗତାୟ ଜଗଦାଶ ଯେଶଲଂ ପୁଷ୍ପପଟ୍ଟମମଳଂ ମୟାପିତଂ ।
 ପରଂପରାଶ ଚିତ୍ତେ କରୁଣାନିଧେ ତଦଧିନା ମଧୁନା ପରରଞ୍ଜିତମ୍ । ୨ ।
 ଶ୍ୟାମାକାଦୟତଂ ମତଂ ମତିମତାଂ ସ୍ତ୍ରୀତଂ ସୁଶୀତଂ ହୃଦା
 ଦତ୍ତଂ ପାଦ୍ୟମିଦଂ ଗୃହାଣ ତ ମୟା ଭକ୍ତ୍ୟା ସୁଧା ସନ୍ନିଭଂ ।
 ଅର୍ଘ୍ୟଂ ତାବଦଦଂ ଯବାଦ ସହୃଦଂ ଦତ୍ତଂ ମୟା ଚେତସା
 ବାରଂବାର ମନନ୍ତ କେଶବହରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀପତେ ସ୍ତ୍ରୀହରୁ । ୩ ।
 ଲବଙ୍ଗଜାତା ଫଳକାଦି ଯୁକ୍ତଂ ପୁତଂ ଗୃହାଣାତମନାୟ ମେତତ୍ ।
 ଦତ୍ତଂ ହୃଦା ହୃଦ୍ୟମନନ୍ତ ଶର୍ମପ୍ରଦଂ ମୟା ତପ୍ତରୟାତ ଭକ୍ତ୍ୟା । ୪ ।
 ଦଧାଜ୍ୟ ମଧୁଶାଣ୍ଡାଦ୍ୟଂ ମଧୁପର୍କଂ ମନୋରମଂ ।
 ମନସା ତରସା ଦତ୍ତଂ ଗୃହାଣ ପରମେଶ୍ବର । ୫ ।
 ପୁନରାତମନାୟଂତେ ପୁଷ୍ପଜନ୍ମ ନ ସାପିତମ୍ ।
 ଗୃହାଣ ଜଗତାଂ ନାଥ ପାଥୋରୁହ ନିଭେଷଣ । ୬ ।
 ଗଙ୍ଗାଦ ଗର୍ଭବର ନିର୍ଘର ନାର ପୁଣ୍ୟେ
 ଲକ୍ଷ୍ମୀପତେ କନକହୃଦୟେ ମିନୋକ୍ଳେଷ ।
 କର୍ପୁର ବୁକୁମ ଲସନ୍ନ ଗନାଭିଗନ୍ଧ—
 ବ୍ୟାମିଶ୍ରିତେଷୁ ମନସା ସ୍ମରନଂ କରୋମି । ୭ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରକଣ୍ଠକରମ୍ପୁର ଘୁଞ୍ଚିତହରଂ ନବ୍ୟାମ୍ବରଂ ସୁଦରଂ
 ପୀତ ପୁତତରଂ ମହା ସୁଖକରଂ ସୁଶୁଭ୍ନଂ ମଞ୍ଜୀବରୁ ।
 ନାନା ଭୂଷଣ ସ୍ବଚୟଂ ସବନୟଂ ଧାନ୍ୟା ସ୍ବୟଂ ନିର୍ମିତଂ
 ଚିତ୍ତେନୈବ ମୟାପିତଂ ହି ମଧୁନା ସ୍ତ୍ରୀହବଜ ଶ୍ରୀପତେ । ୮ ।

ଯଜ୍ଞେଷବାତେନ ସମଂ ମୁରୁରେ ଦବେଧାତ୍ତସ୍ତସ୍ମିନ୍ ମନସାପିତଂ ଚ ଯତ୍ ।
 ଗୃହାଣ ତତ୍ତାରୁତରଂ ନବାନଂ ହେ ଦାନବକୋଭବ ସାନ୍ତୁକମ୍ପଃ । ୧ ।
 ସୁଗନ୍ଧମାନଦତ୍ତରେଣ ଦତ୍ତଂ ଚିତ୍ତେନ ମେ ମାଧବ ଦେବଦେବ ।
 ଅଙ୍ଗୀଭୁରୁତ୍ତଂ କୃପୟା ମୁରୁରେ ସଂସାଂସାରଂ ବରସୌରଭଣ୍ଡି । ୧୦ ।
 ମଲ୍ଲୀ ଚମ୍ପକ ଜାତିକାସ୍ତୁ ତୁଳସୀ ପୁଂନାଗ ସତ୍ କେତକୀ
 ବୃନ୍ଦାଦ୍ୟୁତ୍ତମପୁଷ୍ପଜାଲରଚିତା ମାଳାତୁଳା ମଞ୍ଜୁଳା ।
 କର୍ପୁରାବୁରୁବାସିତା ମଧୁରଘୋ ଚିତ୍ତେନ ଭକ୍ତ୍ୟାମୟା ।
 ଦତ୍ତ ସମ୍ପତି ଗୃହ୍ୟତାଂ ନବଦଳଶ୍ୟାମାଭରାମାୟତେ । ୧୧ ।
 ଗନ୍ଧବ୍ୟାପ୍ତ ଦଗନ୍ତରୋତ୍ତମଧୁରୋ ଯୋ ଯୋଗନିଦ୍ରାହରୋ
 ଦତ୍ତେ ମେ ମନସା ମହାସୁଖକରୋ ଧୂସୋଽଧୁନା ଗୃହ୍ୟତାମ୍ ।
 ଦକ୍ଷଂ ଶ୍ୟାମା କଳିତାଞ୍ଜ ଧୂପବସୁ ସଂଯୁକ୍ତୋ ମୁରୁରେ ତଥା
 ଦାୟୋଽୟଂ ନବଗୋଦୃତାକ୍ତ ବଲ୍ଲସଦବର୍ତ୍ତ୍ୟା ସ୍ମରନ୍ ଗୃହ୍ୟତାମ୍ । ୧୨ ।
 ଚଞ୍ଚଳବ୍ୟାଦୃତେନ ପାଚିତତରଂ ସାରଂ ମହା ସୁନ୍ଦରଂ
 ନାନାପୁଷ୍ପଭରଂ ମହାସୁଖକରଂ ସ୍ତୁତିଂ ତଥାଲଂ ବହୁ ।
 ନାନାବ୍ୟଞ୍ଜନ ସଂଯୁତଂ ଚ ବଣିଜାଂ ଦ୍ରବ୍ୟେଷରଂ ରଞ୍ଜିତଂ
 ହେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଣ ବିଶେଷତୋଷଦ ଜଳଂ ଦତ୍ତଂ ହୃଦା ଗୃହ୍ୟତାମ୍ ।
 ପୁନରାବତମନାୟାଦସନ୍ନୟୁରାଥା ହୃଦା ମୟାପିତମ୍ ।
 ମୁଖଶୃଙ୍ଗିକରଂ ଗୃହାଣତ୍ତେ ହ୍ୟପସ୍ୟଂ ବିବ୍ୟଂ କ୍ଷମସ୍ତମେ । ୧୩
 ଜାତାଫଳାଦସହିତଂ ସୁଦୃଢଂ ମୁରୁରେ
 ତାମ୍ ଲଜ୍ଜାଲମତୁଳଂ ବିମଳଂ ମନୋଜ୍ଞଂ ।
 ଅନନ୍ତବୃନ୍ଦଜନକଂ ମନସାପିତଂ ମେ
 ପୁରଂ ଗୃହାଣ ନବନାରଦସୁନ୍ଦର ଭୃମ୍ । ୧୪ ।
 ଛନ୍ଦ ଗୁମରଭରୋତ୍ତମ ବାଣା ଯନ୍ତ୍ରବାଦ୍ୟ ମଧୁରା ପ୍ରମୁଖାତ୍ୟଂ ।
 ଗୀତନୃତ୍ୟରଚନଂ ମନସା ଯତ କଳିତଂ ସୁଖୟତାନ୍ତୁହରେତ୍ସାମ୍ । ୧୫ ।
 ରଚିତ ସୁତସଂହୃତୋକ୍ତା ମାନସପୁଜା ସମାପ୍ତା ।

ଭୋଜନ—ଅଧୁନିକ ଯୁଗରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଖାଦ୍ୟ ବ୍ୟବହାର ଶୁଣିଲେ କେନ୍ଦ୍ର କେନ୍ଦ୍ର ଉପହାସ କରିବେ । କାରଣ ତଦ୍ଦିନରେ ସ୍ବତନ୍ତ୍ରତା ଥିଲା । ଯେଉଁ ଘରରେ ଯେଉଁ ଖାଦ୍ୟ ନିଷିଦ୍ଧ, ସେ ତାହା ବର୍ଜନ କରୁଥିଲେ । ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଅମିଷ, ପଲଣ୍ଡ, ରସୋନ, ଫଳାମିଷ ଓ ମୂଳାମିଷ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ବର୍ଜିତ ଥିଲା । ବୁଦ୍ଧିଶାଳୀ ପ୍ରମାଣ ୨୪ ଗୁଣ୍ଠା ପୂର୍ବାହ୍ନରେ ଏବଂ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ସେହିପରି ୧୮ ଗୁଣ୍ଠା ପ୍ରତ୍ୟହ ଭୋଜନ କରୁଥିଲେ । ଭୋଜନ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ବାମହସ୍ତ ରେଖାଦ୍ବାରା କେବଳ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଷୟର ଗଣନା କରୁଥିଲେ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶ୍ଳୋକାନୁସାରେ ସାମନ୍ତ ମହୋଦୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘର ନିଷିଦ୍ଧ ପଦାର୍ଥ ବର୍ଜନ କରୁଥିଲେ ।

ଭୃଷ୍ମାଣ୍ଡେ ଚୂର୍ଥଦାନଃ ସ୍ୟାତ୍ ବୃହତ୍ୟାଂ ନ ସ୍ବରେନ୍ଦରଂ ।
 ବହୁଶୟଃ ପଠୋଲେ ସ୍ୟାଦ୍ଦାନଦାନଃ ମୂଳକେ । ୧ ।
 କଳକୋ ଜାୟତେ ବିଲ୍ଵେ ତିର୍ଥଗ୍ଯୋନଃ ନିମ୍ବକେ ।
 ତାଳେ ଶରୀରନାଶଃ ସ୍ୟାନ୍ନାରକେଳେ ଚ ପୁରୀତା । ୨ ।
 ଭୂମ୍ବୀ ଗୋମାଂସ ଭୂଲ୍ଲା ସ୍ୟାତ୍ କଳମ୍ବୀ ଗୋକଥାହିକା ।
 ଶିମ୍ବୀ ପାପକରକ୍ଷେୟା ପୁତ୍ତକା ବ୍ରହ୍ମଦାତ୍ତକା । ୩ ।
 ବାଉଁଶ୍ୟାଂ ସୁତଦାନଃ ସ୍ୟାତ୍ ଚରବ୍ବେଗଶ୍ଚ ମାଷକେ ।
 ମହାପାପକରଂ ମାଂସଂ ବର୍ଜୟେତ୍ ପ୍ରତିପତ୍ କମାତ୍ । ୪ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରତିପଦାରେ ପାଣିକଖାରୁ, ଦ୍ବିତୀୟାରେ ବୋଇତକଖାରୁ, ତୃତୀୟାରେ ପଟୋଳ, ଚତୁର୍ଥୀରେ ମୂଳା, ପଞ୍ଚମୀରେ ବେଳ, ଷଷ୍ଠୀରେ ନିମ୍ବ, ସପ୍ତମୀରେ ତାଳ, ଅଷ୍ଟମୀରେ ନଡ଼ିଆ, ନବମୀରେ ଲଉ, ଦଶମୀରେ କଳମ୍ବ ଶାଗ, ଏକାଦଶୀରେ ଶିମ୍ବ, ଦ୍ବାଦଶୀରେ ପୋଇ, ଦ୍ବୟୋଦଶୀରେ ବାଇଗଣ, ତ୍ରୟୋଦଶୀରେ ବାରି ଏବଂ ଅମାବାସ୍ୟା ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ମାଂସ ଭୋଜନ ଦୋଷାବଦ୍ଧ ।

ଗୃହସ୍ଥିତ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ଭୋଗ ସକାଶେ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ସୁପକାର (ପାତକ) ନିୟୁକ୍ତ ଥିଲେ । ସୁପକାର ପାକ ଶେଷ କରି ଦଅଁ ଘରକୁ ନୈବେଦ୍ୟ ସବୁ ଆନୟନ କରେ ଏବଂ ପୁରୋହିତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ତାହା ଯଥାବିଧି ପୂଜା ଶେଷ କଲେ ସାମନ୍ତ ନିଜେ ଭୋଜନ କରୁଥିଲେ । ଯାହା ଦେବଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ ଅଥବା ଯାହା ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ନିଷିଦ୍ଧ ଖାଦ୍ୟ ତାହା ସାମନ୍ତଙ୍କର ଭୋଜନ ପାତ୍ରକୁ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ନ ଥିଲା । ସେ ପଥ୍ୟାଣୀ ଥିବାରୁ ପରିମିତ ଭାବରେ ଲଘୁପାତ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଭୋଜନ କରୁଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରସୟ ପ୍ରଭୃତି ଅଳ୍ପ ଭୋଜନର ନିଷିଦ୍ଧ ଦବସମାନ ଯଥାବିଧି ପାଳନ କରୁଥିଲେ । ଶାସ୍ତ୍ରାନୁମୋଦିତ ଏକାଦଶୀ ବ୍ରତ କରୁଥିଲେ । ସେଥିରେ ଶାଶ୍ବତ କ୍ଳେଶ ହେଲେହେଁ ତାହାକୁ ଗଣନା କରୁ ନ ଥିଲେ । ଦ୍ଵାଦଶୀ ତିଥିରେ କେବଳ ପାରଣା ସକାଶେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦବସ ଭୁଲନାରେ ଦଅଁ ଘରର କାର୍ଯ୍ୟ ଶୀଘ୍ର ସମ୍ପାଦିତ ହେଉଥିଲା । ସେ ଦିବା ଭୋଜନ ପରେ ଅଳ୍ପକ୍ଷଣ ନିଦ୍ରା କରୁଥିଲେ । ତାହା ମଧ୍ୟ ବିଧିଅନୁଯାୟୀ ହେଉଥିଲା । ଯେପରି

ଶ୍ଵାସାନଶ୍ଵୋ ସମୁତ୍ଥାନଃ ତାନ୍ଦ୍ରିଃ ପାଶ୍ଚେତ୍ ଦକ୍ଷିଣେ ।

ତତସ୍ତଦ୍ଘ୍ନିଶ୍ଚାନନ୍ ବାମେ ପଶ୍ଚାତ୍ ସ୍ବପ୍ୟାତ୍ ଯଥାସୁଖମ୍ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଅଠ ନିଶ୍ଵାସ ଚିତ୍ ହୋଇ, ଖୋଲ ନିଶ୍ଵାସ ଦକ୍ଷିଣ ପାଶ୍ଚରେ ଏବଂ ବନ୍ଦିଣ ନିଶ୍ଵାସ ବାମ ପାଶ୍ଚରେ ଶୋଇ ପରେ ଇଚ୍ଛାନ୍ତ୍ରସାରେ ଶୟନ କରିବା ଉଚିତ । ସେ ନିଦ୍ରା ଯିବା ସମୟରେ ଓ ନିଦ୍ରା ଭଙ୍ଗ ପରେ ବରାବର ହରେନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଥିଲେ ।

ସାମନ୍ତ ଅମେଧ ବସ୍ତ୍ରର ସ୍ପର୍ଶ ସୃକ୍ତା କରୁ ନ ଥିଲେ । ଖାଦ୍ୟ ଦୋଷରୁ କଦାପି ତାହାଙ୍କର ଅଙ୍ଗାର୍ଯ୍ୟାଦି ରୋଗ ଜାତ ହେଉ ନ ଥିଲା । ଦୁଷ୍ଟାତ୍ୟ ବା ଗରିଷ୍ଠ ଖାଦ୍ୟର ସେ ପକ୍ଷପାତୀ ନ ଥିଲେ । ବାଡ଼ି ବଗିଚାରେ

କୌଣସି ନୂତନ ଫଳ ଜାତହେଲେ ପ୍ରଥମେ ଦେବତା ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ନ ଦେଇ ସେ କେବେହେଁ ତାହା ଭକ୍ଷଣ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଖାଦ୍ୟପେୟରେ ତାହାଙ୍କର କୌଣସି ଅଡ଼ମ୍ବର ନ ଥିଲା । ନିଜେ ଭଲ ଖାଇ ପରବାରର ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସେଥିରୁ ବଞ୍ଚିତ କରିବା ତାହାଙ୍କ ଜୀବନରେ ଦିନେ ସୃଜା ଘଟି ନ ଥିଲା । ଯେତେ ଭୋଗ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କୁ ନୈବେଦ୍ୟ ନ କରି ସେ କଦାପି ଭୋଜନ କରୁ ନ ଥିଲେ । ନିଜେ ଖାଇବା ଅପେକ୍ଷା ପରକୁ ଶୁଭିଚ୍ଛାରେ ତାହାଙ୍କର ଅଧିକ ସ୍ନେହ ଥିଲା । ପିତୃ ଶ୍ରାଦ୍ଧାଦିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଯେପରି ନାନା ପ୍ରକାର ସୁଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଭୋଜନ କରନ୍ତି, ସେ ନିଜେ ତାହାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିଲେ । ଖାଇବା ପୂର୍ବରୁ ଅତିଥି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ପ୍ରଥମେ ତାହାର ଭୋଜନର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ନ କରି ନିଜେ ଅହାର କରୁ ନ ଥିଲେ । ପର୍ବ ଦିବସମାନଙ୍କରେ ଦେବତାଙ୍କ ପାଇଁ ଯେପରି ନାନାବିଧ ଉଚ୍ଛୁଷ୍କ ଭୋଗ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ, ତହିଁର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିଲେ । ସେ ନିୟମିତ କୌଣସି ପ୍ରକାର ମାଦକ ଦ୍ରବ୍ୟ ସେବନ କରୁ ନ ଥିଲେ । କେବଳ ଦେଶ ପ୍ରଚଳନ ଅନୁସାରେ ତାମ୍ବୁଳ ଚର୍ବଣ କରୁଥିଲେ । ସେଥିରେ କଦାପି ଗୁଣ୍ଡିର ବ୍ୟବହାର ହେଉ ନ ଥିଲା । ତାହା ମଧ୍ୟ ଅତି ପବିତ୍ର ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ହୁଅଁ ହୁ ଲୁଗା ପିନ୍ଧି ସେ କଦାପି ପାନ ଖାଉ ନ ଥିଲେ ଏବଂ ଭଲ ଲୁଗା ପିନ୍ଧି ବସିବା ସମୟରେ ପାନ ଖାଇ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଥର ହସ୍ତ ପ୍ରସାଳନ କରୁଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ନିକଟରେ ଗୋଟିଏ ଜଳପୁର୍ଣ୍ଣ ଗଡ଼ୁ ଓ ତଦୁପରି ଖଣ୍ଡେ କରୀଅ ଗାମୁଛା ରଖା ହୋଇଥାଏ । ଗ୍ରହରେ ଭୋଜନ ଶେଷରେ ଭଲ ଲୁଗା ପିନ୍ଧି ପାନ ଖାଇ-ସାରି ମୁଖ ପ୍ରସାଳନ କରୁଥିଲେ ଓ ତତ୍ପରେ ଶଯ୍ୟାକୁ ଯାଉଥିଲେ । ପାନ ଚର୍ବିତ ହେବା ପୂର୍ବରୁ ମଧ୍ୟ କୃତ୍ତିମିତ ହେଉଥିଲା ।

ଦବା ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ପରେ ବିଦ୍ୟାଚର୍ଚ୍ଚା ହେଉଥିଲା । ବୁଦ୍ଧାବସ୍ଥାରେ ତାଳପତ୍ର ପୁସ୍ତକ ପଠନ ସମୟରେ ସାମନ୍ତ ଚପମା ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ ।

ମାତ୍ର ନକ୍ଷତ୍ରାବଲୋକନ ସମୟରେ ତତ୍ତ୍ୱମା ଅବଶ୍ୟକ ହେଉ ନ ଥିଲା ।
 ଦିନର ସେହି ସମୟରେ ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ସାକ୍ଷାତ୍ ଲଭ କରି ବିଦ୍ୟାର୍ଚ୍ଚା
 କରୁଥିଲେ ଏବଂ ବହୁଲେକ କୋଷୀ ଦେଖାଇ ଫଳାଫଳ ବୁଝୁଥିଲେ ।
 ସନ୍ଧ୍ୟା ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ମାତ୍ରେ ମେତେ କାର୍ଯ୍ୟ ଥାଉ ପଛକେ ହଠାତ୍
 ଉଠିଯାଇ ସେ ଶୁଣି ହୋଇ ସନ୍ଧ୍ୟାପାସନା ଓ ଜପ କରୁଥିଲେ ।
 କୌଣସି ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହିତ ଅଳାପ କରିବାରେ ସନ୍ଧ୍ୟାପାସନାର
 ସମୟ ଅତୀତ ହୋଇଗଲେ ତହିଁର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ଅତିରକ୍ତ ଗାୟତ୍ରୀମନ୍ତ୍ର
 କପ କରି ତତ୍ପରେ ନୈମିତ୍ତିକ ଜପାଦ କରୁଥିଲେ । ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ
 ଉପାସନା ଓ ଜପାଦରେ ତାହାଙ୍କର ଦୁଇଘଣ୍ଟା ସମୟ ଅତିବାହିତ
 ହେଉଥିଲା । ଏତଦ୍ଭିନ୍ନ ଦବାଗ୍ରହ ସବଦା ସେ ହରେନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ
 କରୁଥିଲେ । ଜପାନ୍ତେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରୁ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏ
 ସର୍ଗ ପାଠ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତତ୍ପରେ ନାମ ସ୍ମରଣ କରୁଥିଲେ ।
 ରାତ୍ରିରେ ସେ ଜପାଦ ଶେଷରେ ସ୍ୱପ୍ନାତ ମହାଭାରତ, ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ,
 ହରିବଂଶ, ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ପ୍ରଭୃତିର ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିଲେ ଏବଂ
 ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ କୃତ ଓ ଦାନବକୁ ଖାଡ଼ିଆଙ୍କ କୃତ ଓଡ଼ିଆ ଭଗବତ
 ଏବଂ ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣି ପ୍ରଭୃତି ଓଡ଼ିଆ ପୁରାଣାଦର ଅଲେଖନା କରୁଥିଲେ ।
 ଏ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଗଣନା ବିଗୁର ବୁଝି ରହିଥାଏ । ନାମ ସ୍ମରଣ
 ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କଦ୍ୱାରା ପଠିତ ପୁରାଣର ପଦ ସ୍ତୋତ୍ର ହେଉଥାଏ ।

ନାମ ପୁରୁଷ—ପ୍ରାୟ ୭୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରେ ପାରିକୁଦରେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର
 ତଦାନନ୍ତନ ରାଜା ନଟବର ସିଂହ ବିବାହ କରିବା ସମୟରେ ସାମନ୍ତ
 ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ସେଠାକୁ ଯାଇଥିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ସେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ
 ଦର୍ପଣ ଛନ୍ଦ ରଚନା ଶେଷ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ମଞ୍ଜୁଷାବଳି
 ଜଗନ୍ନାଥ ରାଜମଣି ଦେଓ (ବାସୁଦେବଙ୍କ ପିତା ଓ ଶ୍ରୀକବାସଙ୍କ ପିତାମହ)

ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରିଚୟ ପାଇ ତାହାଙ୍କୁ ମଞ୍ଜୁଷାକୁ ଡକାଇ ନେଲେ ଏବଂ ସାମନ୍ତ ତତ୍ତ୍ୱତ୍ୟ ମହେନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ ଉଚ୍ଚତା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କଲେ । ତାହା ପୁରୀ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉଚ୍ଚତା ସଙ୍ଗେ ସମାନ ହେବାରୁ ଲୋକେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହେଲେ । ମଞ୍ଜୁଷାସ୍ୱଜ ସେ ବିଷୟ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ ଏବଂ ସାମନ୍ତ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଜ୍ୟୋତିଷୀ ବୋଲି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ପରିଚିତ ହେଲେ ।

ତତ୍ପରେ ସେ ଗୋଟିଏ ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣ ଗଣନା କରି ବିଲ୍ଲତରେ ଦୁର୍ଗା ଦେବ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତେ ସେହି ରାଜା ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ । ତାହା ଶୁଣି ତତ୍ତ୍ୱତ୍ୟ ଆଉ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜ୍ୟୋତିଷୀ ରଘୁନାଥ ଆର୍ଯ୍ୟ ଏପରି ଗ୍ରହଣ ଘଟିବ ନାହିଁ ବୋଲି ମଞ୍ଜୁଷାସ୍ୱଜାଙ୍କୁ ଲେଖିଥିଲେ । ମାତ୍ର ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗଣନା ଠିକ୍ ହେଲା । ଅର୍ଥାତ୍ ତତ୍ତ୍ୱତ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁସାରେ ବିଲ୍ଲତରେ ସେହି ଗ୍ରହଣ ଦୃଷ୍ଟ ହେଲା । ତେଣୁ ଦୂର ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ସାମନ୍ତଙ୍କର ନାମ ପରିଚିତ ହେଲା ।

ଥରେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରହ ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳର ପୃଷ୍ଠ ଭେଦକର ଗୁଲିଗଲା । ସାମନ୍ତ ତାହା ଗଣନାରେ ପ୍ରମାଣିତ କରି ସେହିଦିନ ସମସ୍ତ ମୃଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଦେଖାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଏକଦା ଅପରାହ୍ନରେ ସନ୍ଧ୍ୟା ପୂର୍ବରୁ ଶୁକ୍ରଗ୍ରହ ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣ ଘଟିଥିଲା । ସାମନ୍ତ ସେ ବିଷୟ ମାନ୍ଦ୍ରାଜର ରଘୁନାଥ ଆର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ନିକଟକୁ ସାଧନ ସହୃଦ ଲେଖିଥିଲେ । ତାହା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିନସରେ ଠିକ୍ ଘଟିଲା । ଆଉ ଗୋଟିଏ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ସାଧନ କରି ଆମେରିକାରେ ଦୁର୍ଗା ଦେବୀ ବିଷୟ କେତେକ ବର୍ଷିଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନିକଟକୁ ସାମନ୍ତ ଲେଖିଥିଲେ । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ତାହାହିଁ ଘଟିଥିଲା । କେବଳ କେତେକ ଲିଡା ମାତ୍ର ପ୍ରଭେଦ ଘଟିଲା ବୋଲି ଆମେରିକାର ଜ୍ୟୋତିଷିତ୍ତମାନେ କଟକର

ଯୋଗେଶ ବାବୁଙ୍କୁ ଜଣାଇଥିଲେ । ସେ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ତାହା ଜଣାଇବାରୁ ସାମନ୍ତ ଟିକିଏ ଦୃଷି ସାଧନା ସହିତ ଲେଖି ପଠାଇଲେ ଏବଂ କହିଲେ ସେମାନେ ଯନ୍ତ୍ରରେ ଦେଖୁଅଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ମୁଁ କେବଳ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଅଛି । ଅତଏବ ସେମାନଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ କିଛି ପ୍ରଭେଦ ଘଟିବା ସ୍ବାଭାବିକ । ଏହି ଘଟଣା ହିନ୍ଦୁରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ନାମ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା ।

ଭଗବତ୍‌ଗୀତା ସ୍ମୃତିତୀର୍ଥ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଭାଷାରେ ଝଗୋଟି ପ୍ରଶ୍ନ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା ଏବଂ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଭାଷାରେ ଉତ୍ତର ଯଥାର୍ଥ ଭାବେ ସାମନ୍ତଙ୍କଠାରୁ ପାଇ ପରମସନ୍ତୋଷ ଲଭିପୁରୀ ସାମନ୍ତଙ୍କର ନାମ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଥିଲେ । ସେହି ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ଗୁଡ଼ିକ ଏହି—

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା ପ୍ରବୃତ୍ତ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଭଗବତ୍‌ଗୀତା ସ୍ମୃତିତୀର୍ଥ ପ୍ରଶ୍ନପଞ୍ଚକ ଯଥା—

୧ । ୬ ଷ୍ଠ ପ୍ରକାଶ ସମସ୍ତ ଶ୍ଳୋକେ ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ଥାନାଦିତ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟପଦଂ ସୂର୍ଯ୍ୟମଧ୍ୟପରଂ ଉତ ସ୍ମୃତ ସୂର୍ଯ୍ୟପରଂ ? ସ୍ମୃତପରତ୍ବେ ତ କଂ ସ୍ଥୂଳ ସୂର୍ଯ୍ୟପରୀଂ ଅଥବା ସୂକ୍ଷ୍ମ ସୂର୍ଯ୍ୟପରଂ ? ତଦ୍ଦେବୀବାକ୍ସମ ଶ୍ଳୋକେ ସ୍ମୃତାର୍ଥପଦଂ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସୂର୍ଯ୍ୟପରଂ ସ୍ଥୂଳ ସୂର୍ଯ୍ୟପରଂ ବା ?

୨ । ତଦ୍ଦେବ ପ୍ରକାଶେ ୧୨ ଶ ଶ୍ଳୋକେ ସୂର୍ଯ୍ୟୋନିତେତ୍ୟୁତ୍ତ ସୂର୍ଯ୍ୟପଦଂ ସୂର୍ଯ୍ୟମଧ୍ୟପରଂ ସ୍ମୃତ ସୂର୍ଯ୍ୟପରଂ ବା ?

୩ । ୩ୟ ପ୍ରକାଶେ ୫୮ ଶ୍ଳୋକେ କଥ୍ୟନ୍ତ ଇତ୍ୟନ୍ତ ବାରେ ପିଧୋଃ ସାଧୁତା ଇତି କଥଂ ସଂଗ୍ରହତେ ?

ଯତଃ ଘଣ୍ଟାୟାଂ ବିଧିବାରିତ ଇତିପୁରୀମୁକ୍ତଂ, ଅତସ୍ତତ୍ ପୁରୀ ଦବସେ ରବିବାର ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟ ମହର୍ଷି । ଅତଏବ ପରଶିଷ୍ଠେ ୨୪୭ ପୃଷ୍ଠାୟାଂ ନମ୍ନେ ଗ୍ରହଧ୍ରୁବାହର୍ଗଣଃ ୧୮୧୫୩୩ ଏବଂ ଲିଖିତଃ । ଏସ୍ମିନ୍ନେଷୁ

ସପ୍ତଭୁଜତେଷୁ ୩ ଅବଶିଷ୍ୟତେ, ଶୁଦ୍ଧବାସନ୍ତ ଗଣନୟା ରବିବାର ଏବଂ
ଲଭ୍ୟତେ । ତସ୍ମାଦ୍‌ବାରେ ବିଧୋଷାଦି ଭ୍ରାନ୍ତଂ ସଙ୍ଗତଂ ବା ତତ୍‌ଲେଖ୍ୟଂ ।

୪ । କିଞ୍ଚ ପରଶିଷ୍ଟେ ରବି ମଧ୍ୟ ପଦକାନାଂ ନମ୍ନେ ଖଣ୍ଡସେପଂ
୦।୨।୪୩।୪ ଲିଖିତମସ୍ତି । ଏତତ୍ କସ୍ମିନ୍ କର୍ମଣି ଉପଯୁଜ୍ୟତେ ?
ତଥା ଚନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ପଦକାନାଂ ନମ୍ନେ କେନ୍ଦ୍ର ସେପରାଶ୍ୟାଦି । ୦।୧୩।୩।୪୩
ଇତି ଲିଖିତମସ୍ତି । ଏତଦପି ବୃହୋପଯୁଜ୍ୟତେ ? ତତ୍ତ୍ୱ କର୍ମ କସ୍ମିନ୍
ପ୍ରକାଶେ କତମ ଶ୍ଳୋକେ ଲିଖିତମସ୍ତି ତତ୍ତ୍ୱେଖ୍ୟମ୍ ।

୫ । ୮ମ ପ୍ରକାଶେ ୭ମ ଶ୍ଳୋକେ ରାକାମୟୋ ରତ୍ୟାଦି ସିଦ୍ଧେ
ବିଧାବିତି କିଂ ପ୍ରଥମଚନ୍ଦ୍ର ପରଂ ଉତ ସୁକ୍ଷ୍ମଚନ୍ଦ୍ର ପରଂ ? ଏବଂ ତିଥ୍ୟନ୍ତ୍ରପଦଂ
କିଂ ସୁଲ ତିଥ୍ୟନ୍ତ୍ର ପରଂ ଅଥବା ସୁକ୍ଷ୍ମ ତିଥ୍ୟନ୍ତ୍ରପରଂ ? ସୁଲଚନ୍ଦ୍ର ସୁଲ
ତିଥ୍ୟନ୍ତ୍ର ପରତ୍ୱେ ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣୋକ୍ତେନ ସୂକ୍ଷ୍ମେନ୍ଦୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଜଗତ ସ୍ପୁଟ ଦର୍ଶନାଶ
ଇତ୍ୟାଦି ପଦେନ ବିରୂଧେତ । ତସ୍ମାଦ୍ ଯଥା ଗ୍ରହଣୟୋଃ ସମପକ୍‌କାଳ
ସାଧନଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ ତଦ୍‌ବିଷୟଂ ଲେଖ୍ୟମ୍ । ତତ୍ତ୍ୱ ଦୟାନ୍ତର ଭୂଜାନ୍ତରକେ
ଉତ୍ୟାଦ୍ୟକ୍ଷୟ ବାସ୍ତବ୍ୟଂ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନଂ ଲେଖ୍ୟମ୍ । କିଞ୍ଚ ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ସୂକ୍ଷ୍ମଗତ୍ୟ
ସମପକ୍‌ ସାଧନଂ କଥଂ ବିଦ୍ଧତଂ ତଦପି ଲେଖ୍ୟମ୍ । ଅପରେହି ବିଦ୍ଧବଃ
ସନ୍ଦେହା ବର୍ତ୍ତନ୍ତେ । ଏସାମୁତ୍ତର ପ୍ରାପ୍ତ୍ୟନ୍ତରଂ ଲେଖ୍ୟାଃ ।

ଠିକଣା:—କଲିକତା ବାହୁଡ଼ବାଗାନ, ସେକେଣ୍ଡ ଲେନ୍
ଚତୁଷ୍ଠାଠୀ ।

ପ୍ରଭୁତ୍ତରମ୍

୧ । ଉ—ଗ୍ରହେନ୍ଦ୍ରିନ୍ କେବଳ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର ପଦପ୍ରୟୋଗେ
ଯଥାଧିକାରଂ ମଧ୍ୟସ୍ପୁଟ ସୁକ୍ଷ୍ମଭାବ ଉଲ୍ଲେଖ୍ୟଃ । ବିଶେଷୋକ୍ତୋ ଅଧିକାର
ବ୍ୟତ୍ୟୟେହି ମଧ୍ୟତା, ସ୍ପୁଟତା, ସୁକ୍ଷ୍ମତା ଶ୍ଳେଷା । ଅତଃ ସନ୍ଧିଭି ସୂର୍ଯ୍ୟ
ସ୍ଥାନାଦ୍ୟନ୍ତ ସୂର୍ଯ୍ୟପଦଂ ସୁକ୍ଷ୍ମସ୍ପୁଟ ସୂର୍ଯ୍ୟପରଂ, ଉ ପଦଂ ରାଶିପରଂ,

ସୁଧାର୍ଚ୍ଚଚନ୍ଦ୍ରାନ୍ତର ଦୋର୍ଗୁଣଦ୍ଵିତ୍ୟନ୍ତ ସୁସ୍ଥପଞ୍ଜିକୋଦ୍ଦେଶାତ୍ ସୁସ୍ଥାର୍ଚ୍ଚ
ପ୍ରଥମଚନ୍ଦ୍ରାନ୍ତର ଭୁଜଙ୍ଗ୍ୟା ଗୁଣିତେଜ ବୋଧମ୍ । ଯତଃ ସୁସ୍ଥରବଃ ପୂର୍ବଂ
ସିଦ୍ଧଃ, ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ସୁସ୍ଥତା ଭବିନୀ ।

୨ । ଉ—ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦିତ ସ୍ଵୋତ ବଧୂତ ଶେଷେତ୍ୟନ୍ତ ରବି
ମନ୍ଦୋଜାତ୍ ସୁସ୍ଥରବଃ ଶୋଧଃ । ପୁନଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ମନ୍ଦୋଜାତ୍ ସ ଏବ ଶୋଧଃ
ଅବଶିଷ୍ଟ କେନ୍ଦ୍ରୟୋ ରୋଜୟନ୍ତ ପଦାନ୍ତୁକମାଦ୍ ଗତ ଗମ୍ୟ ଗୁଣ୍ୟାଦିକ
ମଂଶୀକୃତ୍ୟ ହିଂଶ ଦୂନ କଳାଂ ବିହାୟୁ ହିଂଶ ଦଧିକଲିପ୍ତତ୍ଵେ ଅଂଶସ୍ଥାନେ
ଏକଯୋଗଃ କାର୍ଯ୍ୟଃ । ଏବ ଦ୍ଵିଧାଂଶାନାଂ ପରସ୍ପର ଗୁଣନାକସମୂହଂ
ଶାଷ୍ଟେନ୍ଦୁର ବିଭଜ୍ୟ ଲବ୍ଧଂ ନବତ୍ୟା ଯୁକ୍ତଂ କାର୍ଯ୍ୟଂ । ଶାଷ୍ଟେନ୍ଦୁହୁତ
ଶେଷସ୍ୟ ନବତ୍ୟୁନତ୍ତେ ଲେପଃ, ନବତ୍ୟଧିକତ୍ତେ ଏକଯୋଗଃ କାର୍ଯ୍ୟଃ ।
ଏବ ପାଣିକଫଳାୟ ହାସ୍ତେ ଭବତି ।

୩ । ଉ—ଂୟ ପ୍ରକାଶେ ଧର୍ଥ ଶ୍ଳୋକେ କଥ୍ୟନ୍ତ ଇତ୍ୟାଦି
ପଦ୍ୟସ୍ୟାର୍ଥଃ ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟାନ୍ତୁକମାଦହର୍ଗଣା ନୟନ ନିଷ୍ପୟାଦିଦାନାଂ ପ୍ରାୟଶଃ
ତ୍ରିୟସଂକ୍ରାନ୍ତି ତୃତୀୟ ଦିନେ ମଧ୍ୟାର୍କସ୍ୟ ମେଷ ପ୍ରବେଶାତ୍ ସୁଧ ମେଷ
ସଂକ୍ରାନ୍ତି ତୃତୀୟ ଦିନଂ ପଞ୍ଜିକା ମୁଖଂ ଭବତି । ଅତଃ କରଣାଦ୍ୟାଦୌ
ମଙ୍ଗଳବାସ୍ତବେରେକ ଦ୍ଵିତ୍ୟା ଦ୍ୟହର୍ଗଣ ଗଣନା ଭବତି । ତତ୍ପୂର୍ବଦିନେ
ସୋମବାରେ ଲଙ୍କାର୍କୋଦୟ କାଳକ ସୂର୍ଯ୍ୟାଦି ଗୁଣ୍ୟଂ ଶାଦିକଂ କରଣା
ଦଧିକତ୍ତେ ନୋଚ୍ୟତେ । କଲାଦେ ଗ୍ରହପ୍ରବାହର୍ଗଣଃ ୧୮୧୫୩୩୪
ଏଷ୍ଟକେଂସ୍ତ ସପ୍ତ ଭକ୍ତତେଷୁ ୩ ଅବଶିଷ୍ଟ୍ୟତେ । ଶୁକ୍ରବାସ୍ତବି ଗଣନୟା
ଭବିବାସ୍ତେ ଗତଃ । ଲଙ୍କାର୍କରାହତୋ ବାରପ୍ରବୃତ୍ତେଃ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟେ
ସୋମବାରତଃ ପାଦଭୁକ୍ତିବାତା । ଅତୋ ବାରେ ବିଧୋ ସାଧୁତା ଭତି
ସଙ୍ଗତଂ ଲିଖିତଂ, ନ ତୁ ଭ୍ରାନ୍ତଂ । ଭବଲିଖିତାକ ପଂକ୍ତଃ ୧୮୧୫୩୩
ଅନନ୍ତରଂ ଧ ଇତ୍ୟାଦି । ତଥାପି ଧ ଦତ୍ତା ସପ୍ତାବଶେଷଫଳଂ ୩

ଯଥାର୍ଥ ଲିଖିତ । ଅନ୍ଧ ବହୁବଧାହର୍ଗଣା ନୟନ ପ୍ରକାଶରପ୍ତ ପୂର୍ବାଗୁଣି
ମତ ମାଦାୟ ବର୍ଷମାସଦଳାନ ଗତାନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ୟନ୍ତେ । ଯଥା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ
ଶିରୋମଣି;—ଯାତାଃ ପଶ୍ୟନ୍ତ ବ ଇତ୍ୟାଦି ପିତାମହ ଦନେୟର୍ବର୍ତ୍ତମାନେ
ଗତା ଇତ୍ୟନ୍ତ ।

ଦେବାଦାସଃ କଲ୍ୟାଣ୍ୟାଦି ଗଣ ଇତ୍ୟାଦି ଲଙ୍କାର୍ଥସ୍ତେ ଇତ୍ୟନ୍ତ ।
ଅନ୍ଧ ତୃଣାୟ ପ୍ରକାଶେ ନବମ ଶ୍ଳୋକେ ବାସସ୍ତଃ କୃତନାଶ୍ୟାସ୍ତେ ଗତା
ଲଙ୍କାର୍ଥ ସ୍ତେ ଇତି । ଅତି ଏବ କଳିକାହର୍ଗଣାଦ୍ ଗତବାର ଅୟାତି ।
ବର୍ତ୍ତମାନ ସୋମବାର ପ୍ରାତଃସ୍ତୁତି ଧ୍ରୁବା ରଚିତା । ତତ୍ତ୍ୱେକ ଦନଗତି
ଯୋଗାତ୍ ପଞ୍ଜିକା ପ୍ରଥମ ଦନେ କୃତବାରେ ପ୍ରାତର୍ମଧ୍ୟଗ୍ରହୋ ଭବଗତି
ହେୟଂ ।

୪ । ଉ—ରବେଃ ଖଣ୍ଡକ୍ଷେପ ସ୍ଥାପନ ପ୍ରୟୋଜନ—ପ୍ରତିଦିନଂ
ରବେର୍ମନ୍ଦୋତଂ ସ୍ଥାପୟିତ୍ୱା ତସ୍ମାତ୍ ସ୍ପଦେଶ ସିଦ୍ଧି ମଧ୍ୟ ରବି ଶାଫଳାତ୍
କେନ୍ଦ୍ରମାଗୟ ବାହୁସ୍ତାଶ୍ୟାଦିକଂ କୃତ୍ୱା ସ୍ତାଶ୍ୟାଦିପଞ୍ଚକଂ ପ୍ରତ୍ୟେକମଷ୍ଟକଃ
ସ୍ତରାଣ୍ୟ ପରାତଃ ପଞ୍ଚି ପଞ୍ଚି ପଞ୍ଚି ହିଂଶାକରଣ ଫଳଂ ସ୍ତାପ୍ତିସ୍ଥାନ
ସଂଯୋଗାତ୍ ଖଣ୍ଡ ସ୍ତାଶ୍ୟଂ ଗୃହୀୟାଦିତି ପ୍ରତିଦିନ ପରଶ୍ଚମାତ୍ ମଧ୍ୟଗତି ମନ୍ଦ
୪୯୮।୧୦।୧୦ ଅଷ୍ଟଦ୍ୱଂ କୃତ୍ୱା ଅଂଶାଦି ୭।୪୩।୪।୧୧ ଏତେବ
ଭବତି । ଗତିଦିନ ଖଣ୍ଡାଦିତି ଏତଦ୍ଭୋଧନା ଦିଷ୍ଟଦିନ ରବିମଳ ଖଣ୍ଡାଦିକଂ
ସିଦ୍ଧିଗତି ପରଶ୍ଚମଦ୍ରାସାର୍ଥଂ କୃତନାଗୁଣିଦିକଃ ପଦକାନ୍ତେ ଖଣ୍ଡକ୍ଷେପନାମ୍ନା
ସ୍ଥାପିତଂ । କ୍ଷେପଶିକ୍ଷଃ ସ୍ତକଳନେ ବ୍ୟବକଳନେ ତ ସ୍ତଗହ୍ନତେ । ଏବଂ
ଚନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ଗତ୍ୟଂଶାଦ୍ୟଂ ୧୩।୧୦।୩୪।୪୨।୪ ଏତସ୍ମାତ୍ ତନ୍ମନ୍ଦୋତ
ଗତି ୦।୨।୪୦।୪୪।୩୧ ଶୋଧନାତ୍ କେନ୍ଦ୍ରଗତିଃ ୧୩।୩।୪୩।୪୭
ଭବତି । ଏତଦେବ କେନ୍ଦ୍ରକ୍ଷେପ ନାମ୍ନା ଲିଖିତଂ ପ୍ରତିଦିନ
ମନ୍ଦୋତାନୟନ ମଧ୍ୟଚନ୍ଦ୍ର ଶୋଧନ ମନ୍ଦକେନ୍ଦ୍ରା ନୟନାୟା ସତଃ

କେନ୍ଦ୍ରସେପ ଶୈଧନ ମାହେଶ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ସୁଲଭତ୍ବା ଦତ୍ତଂ ଲକ୍ଷିତଂ ।
 ନ ହେତଦର୍ଥଂ କବିତା କୃତା । ଉପପତ୍ତି ମତ୍ତଃ ସ୍ବବୋଧତ୍ବାତ୍ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣାଦୌ ସମପଦାଂ ନୟନ ମନ୍ତୁରୁତ୍ତ ଚିର୍ଣ୍ଣିତ୍ୟ ଲକ୍ଷିତଂ ,
 ଅହୋପଲବ୍ଧରେବ ବାସନା, ନ ତୁ ସ୍ବଚ୍ଛବନେଷ୍ଟବ୍ୟା ।

୫ । ଉ—ରାକାମୟୋ ରିତ୍ୟାଦି ପଦ୍ୟ ପଞ୍ଚକସ୍ୟ ବିଶଦବାଖ୍ୟା
 ସଂସେପାତ୍ ହିୟତେ । ରାକାମୟୋଃ ପୁଣ୍ଡିମାଦର୍ଶୟୋରବସାନେ ଉପଲ-
 ଚନ୍ଦ୍ରମୟୋକାତ୍ତକାଳକ ମଧ୍ୟଚନ୍ଦ୍ରଂ ଶୋଧୟିତ୍ବା ମାନ୍ୟକର୍ମଣା ସ୍ମୃତୀକୃତ
 ପ୍ରଥମଚନ୍ଦ୍ର ଦର୍ଶନଫଳ ମାତ୍ର ସଂସ୍କାରାତ୍ ସୁକ୍ଷ୍ମତ ତସ୍ମିନ୍ ରାକାୟାଂ ସୁକ୍ଷ୍ମ
 ତପନ ଚତୁର୍ଦ୍ଦାସାୟାଂ ସୁକ୍ଷ୍ମସ୍ମୃତ ଦବାକରାଲ୍ୟୁନେଧ୍ୟକେତ ସତି ଅହ
 ପଦାନ୍ତେ ତୁଙ୍ଗାନ୍ତର ପାଣିକଫଳାସମ୍ବଦ୍ଧାଦର୍ଶସଂସ୍କାରମାହେଶସୁକ୍ଷ୍ମସ୍ମୃତୋ
 ଭବତି । ପଦ୍ୟାନ୍ତକାଳ ସମୀକୃତୌ ଷଷ୍ଠପ୍ରକାଶ ପଞ୍ଚମଶ୍ଳୋକାନ୍ତସାରାତ୍ତଦ୍ରସ୍ୟ
 ପ୍ରଥମ ଗତ୍ୟାରବେଃ ସୁକ୍ଷ୍ମ ଗତ୍ୟାତ ବିମ୍ବକଳାବ୍ୟାସ ପ୍ରିରପଦ ସନ୍ନି ଭୁକ୍ତାୟା
 ଚନ୍ଦ୍ରାର୍କ ମନ୍ଦକର୍ଣ୍ଣ ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣଲମ୍ବନକାଳ ସଂସ୍କାରଣାଂ ସିଦ୍ଧେଃ । ରାକାକ
 କାଳକସୁକ୍ଷ୍ମ ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ ରବିଚତୁର୍ଦ୍ଦାସ୍ ମନ୍ଦନ୍ତରଂ; ଦର୍ଶାନ୍ତକାଳକ ସୁକ୍ଷ୍ମଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୟ
 ସୁକ୍ଷ୍ମରବିତୋ ମନ୍ଦନ୍ତର ମାୟାତ ତପ୍ତସମ୍ବଦ୍ଧଂ ବିଧାୟ ପ୍ରଥମଚନ୍ଦ୍ରଗତ
 ସୁକ୍ଷ୍ମସୂର୍ଯ୍ୟ ଗତ୍ୟୋରନ୍ତର କାଳଭିତ୍ତିତ୍ବା ଲବ୍ଧପଲ୍ଲେଷ୍ଟି ଅଂଶୁ ଅତ୍ୟ ବିସ୍ତୃତ
 ଇତି । ଉକ୍ତ ସାଧନସିଦ୍ଧିସୁକ୍ଷ୍ମବିଧୌ ପୁଣ୍ଡିମାନ୍ତେ ତପନଭାର୍ତ୍ତ୍ତ ଦର୍ଶାନ୍ତେ
 ସୁକ୍ଷ୍ମଦବା କରାଲ୍ୟୁନେ ସତି ଫଳ ପଲ୍ଲେଷ୍ଟି ଅଂଶୁ ଅତ୍ୟଃ ଅଧିକେ ସତି
 ତୈବିୟୁତଃସନ୍ ସମପଦୋକାଳୋଭବତି । ପୁଣ୍ଡିମାନ୍ତେତାତ୍ତକାଳକଭଦଳଂ
 ଦର୍ଶାନ୍ତେ ତାତ୍ତକାଳକ ସୁକ୍ଷ୍ମରବିଷ୍ଟ ଶଶୀତି ବେଦ୍ୟଃ । ଇତି ତୌ ଚନ୍ଦ୍ରାର୍କେ
 ଭବେତାମ୍ । କିଞ୍ଚ କୃତନ ପଦଶି ତଦ୍ବିଶେଷୋ ଦୃଶ୍ୟତେ । ସ ଚ
 ସ୍ବକଲ୍ୟାୟା ଅଗାତ ଉଚ୍ୟତେ । ଯଦି ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ମାନ୍ୟବାଦ୍ବିଫଳସ୍ତ ତସ୍ୟ ଗତି
 ଫଳଂ ଚ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ମୁଦୟାନ୍ତର ଫଳସ୍ତ; ଏତଦ୍ରୟଂ ଏକକାଳେ ରଣାସ୍ତକଂ ।

ବା ଧନାୟକ ବା ସ୍ୟାତ୍ । ତତ୍ ସମୟେ ସ୍ୱଧୀଂଶୋ ରୁଦ୍ଧିୟାନ୍ତର ଫଳ
ବିକଳାସ୍ତସ୍ୟ ଭୃଜାନ୍ତର ଫଳ ବିକଳାଃ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ଗତିଫଳ ବିତଳାଶ୍ଚ
ସଂଯୋଜ୍ୟ ସୀତାଂଶୁମାନ୍ୟ ବାହୁଫଳକଳାର୍ଘଃ ସଂଗୁଣ୍ୟ ତତ୍ପିଣ୍ଡଂ ପୁଣ୍ଡିମାୟାଂ
ଚନ୍ଦ୍ରବ୍ୟାସ ଯୋଜନୈଃ ୪୪୪, ଦର୍ଶେର ବିବ୍ୟାସେନ ୭୨୦୦୦ ବିଭକ୍ତାଃ
କାର୍ଯ୍ୟାଃ । ତତୋଲବ୍ଧା ଚିଲିପ୍ରା ଜ୍ୟେଷ୍ଠାଃ, ତାଃ ପୁନଃ ସୁକ୍ଷ୍ମସୂର୍ଯ୍ୟେନ୍ଦ୍ର
ଗତ୍ୟନ୍ତର କଳାଭିହୃତ୍ୱା ଦଣ୍ଡାଦିଲବ୍ଧୈଃ ପୁରୋଦିତସୂର୍ଯ୍ୟ ଫଳହୟୃଷ୍ଟିଭି
ସମୟେ ସମପର୍ବ ସ୍ୱଳ୍ପଂ । ଫଳହୟ ସ୍ୱତ୍ତ୍ୱ ସମୟେ ସମପର୍ବନ୍ୟନଂ ସତ୍ତ୍ୱକ୍ଷମଂ
ଭବତି । ପୂର୍ବୋକ୍ତ ସମପର୍ବ ଦୁକ୍ ସମପର୍ବଶୋରନ୍ତର କାଳାତ୍ । ସୁକ୍ଷ୍ମଚନ୍ଦ୍ର
ସୂର୍ଯ୍ୟଗତିଭ୍ୟାଂ ସ୍କୁଟାର୍କଚନ୍ଦ୍ରୟୋର୍ଯଥା ସ୍ୱଂ ସ୍କୁଟାନ୍ତରମାମ୍ବାୟ ଦୁକ୍ ସମ
ପର୍ବଶିନ୍ୟନେ ସମପର୍ବ କାଳିକା ସ୍କୁଟରବୌ ଚନ୍ଦ୍ରେ ଚ ରଶଂ କୃର୍ଯ୍ୟାତ୍ ।
ଦୁକ୍ ସମପର୍ବଶ୍ୟଧୁକେ ଧନଂ କୃର୍ଯ୍ୟାଦତି ତତ୍ତ୍ୱେଃ ପୁନଃ ସମକଳା
କୃତିର୍ଭବତି । ଅହ ଦୁକ୍ ସମପର୍ବଶି ଚନ୍ଦ୍ର ସୌର ସୁକ୍ଷ୍ମଗତ୍ୟା ସ୍କୁଟୀକରଣଂ
ଗ୍ରହଣୋପଯୋଗୀ ଶ୍ଚିତବ୍ୟଂ । ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନଂ, ସାହଚର୍ଯ୍ୟ
ଅର୍ଯ୍ୟାଦାର୍ଥଂ ଲିଖିତ ମଳମତି ବିସ୍ତରେଣ । ମମ ରୁଗ୍ନତ୍ୱାଦୁତ୍ତରଦାନ
ବିଳମ୍ବଃ ସୋଡବ୍ୟଃ ।

ଏହି ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ଏବଂ ବିଶାଖାପାଠିନୀ କଳାନ୍ତର୍ଗତ ଜୟପୁର
ଦୁର୍ଗସ୍ଥିତ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ରଥଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଗୁଡ଼ିକ ସାମନ୍ତଙ୍କ
ସ୍ୱହସ୍ତ ଲିଖିତ ତାଳପତ୍ରରୁ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇଅଛି ।

ପଣ୍ଡିତ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ରଥଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର—ତା ୭ । ୧୨ । ୧୮୯୯
ଶ୍ରୀ ଦୁର୍ଗାଚରଣାରବିନ୍ଦପରଚର୍ଯ୍ୟାପରାୟଣେଷୁ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟେଷୁ ।
ପ୍ରଣତି ପୁବକ ପ୍ରଭୁତ୍ତରମିକଂ—ବିଷୟଃ ଦେଶଭାଷୟା । ଶ୍ରୀବଣ
ପୁଣ୍ଡିମା ନନ୍ଦାବିଦ୍ଧ ହେଲେ ବଳଭଦ୍ର ଜନ୍ମଠାରେ ତ୍ୟାଜ୍ୟ ।
“ରୌଦ୍ରହାଦପରାହ୍ନେଽପି” ଏପରି କାଳଦୀପରେ ଲେଖିଥିବାରୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ
ରବିବାରେ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା । ରକ୍ଷାବଳନ ସ୍ୱତଃ ଅପରାହ୍ନରେ ସେହିଦିନ

ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା । *ଉପାକର୍ମ ପୁଣ୍ୟମାଷଣୁଦୁର୍ଭିକ୍ୟାପ୍ତିରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେବୁ
 ପରଦନ ସୋମବାରେ ପ୍ରାପ୍ତ । ଅମ୍ଭ ପାଞ୍ଜୀରେ ଏପରି ଲେଖା ଅଛି ।
 ସଦାଶିବ ଖଡ଼ଗରୁ ଅମ୍ଭର ଛନ୍ଦ ହୋଇ ପ୍ରିୟଂକୋମ୍ପାଳା ଯନ୍ତ୍ରାଳୟ
 ସେବେଟିଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଗୌରୀଶଙ୍କର ବାବୁଙ୍କୁ ପାଞ୍ଜୀ ଦେଇ ଅମ୍ଭଙ୍କୁ ଶତଶ୍ରୁତ
 କରୁଅଛନ୍ତି । ଅମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ ସେହିଠାରେ ପୂର୍ବରୁ ପାଞ୍ଜୀ ଦେଉଥିଲୁଁ ।
 ସେବେଟିଶ୍ରୀ ଦୁଇ ଭିନ୍ନ କଥାରେ ଅପମାନ କରିବାରୁ ତାହାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି
 ଶୟମପ୍ରେସରେ ଦୁଇବର୍ଷ ହେଲା ଦେଉଅଛୁଁ । ଏପରି ଦ୍ଵିବିଧ ପାଞ୍ଜୀ
 ଚଳିବାରୁ କେହି କେହି ଅମ୍ଭ ପାଞ୍ଜୀ, କେହି କେହି ତାଙ୍କ ପାଞ୍ଜୀ,
 କେହି କେହି ଉଭୟ ପାଞ୍ଜୀ ରଖି କେତେ କେତେ ବିଷୟରେ ସନ୍ଦିଗ୍ଧ
 ହେଉଅଛନ୍ତି । ଏଥକୁ ଖଡ଼ଗରୁ ସ୍ଵସ୍ମୃତଭାଷାନରିକ୍ତି, ସ୍ଵ୍ଵତି ଶାଶ୍ଵେ
 ସୁଦ୍ଧା ଦେଖି ନାହାନ୍ତି । ପୂର୍ବରୁ ଅମ୍ଭ ପାଖେ ରହି ପଦ୍ମମାନ ଲେଖି
 ନିଅନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଶ୍ରବଣ ହେଲା ଗଜବଞ୍ଚିତ ମିଶ୍ଟିକ ସହୃଦ ଅମ୍ଭେ
 ପାଞ୍ଜୀ ସାଧନ କରୁଅଛୁଁ । ସେହି ହେତୁ ସେ ଅମ୍ଭ ବିରୋଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ
 ଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନକୁ ଅମ୍ଭର ଗ୍ରହାବୃତ୍ତ ଦୋଷରୁ ନାନାବୋଗ, ଭଗବତ୍
 ହୋଇ ଗତାୟାତ ବିଷୟେ ନିତାନ୍ତ ଅସମର୍ଥ ହେଉଅଛୁଁ । ଅପଣମାନଙ୍କର
 ଅଶୀର୍ବାଦରୁ ଅବା, କେତେକାଳେ ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟଲାଭ କରିବୁଁ । ପ୍ରକୃତ
 ମନୁସଂସାର—

ତଥା ଶୟମ ହେଲେ କେବଳ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ ପୂର୍ବବଦ୍ଧ ଛାଡ଼ି ଶୁଦ୍ଧ
 ନବମୀରେ ବୈଷ୍ଣବ ବ୍ରତ କରିବାକୁ କାଳ ସର୍ବସ୍ଵ ଲେଖିଥିବାରୁ ତେତିକି
 ମାତ୍ର ଉତ୍କଳ ଦେଶରେ ଚଳୁଅଛି । ତଦ୍‌ବ୍ୟତିରକ୍ତ ରାମ, ନୃସିଂହ,
 ବାମନ, ରାଧା, ଚୈତନ୍ୟ ଜନ୍ମ ତଥା ଶୟମ ପଡ଼ିଲେ ବୈଷ୍ଣବମାନେ ପୂର୍ବବଦ୍ଧ
 ତଥାରେ ଉପବାସ କରୁଥିବାର ବ୍ୟବହାର ଚଳୁଅଛି । ଅପଣଙ୍କ ଲିଖିତ
 ପର ତଥାବାକ୍ୟ କେଉଁ ସ୍ଵ୍ଵତିରେ ଥିବ, ତାହା ଚଳୁନାହିଁ । ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ
 ପୂର୍ବବଦ୍ଧଂ ସରୁଷାଂ ସକଳାମପି, ବିହାୟ ନବମୀଂ ଶୁଦ୍ଧା ମୁପୋଷ୍ୟ ବ୍ରତ

ମାତରେତ୍ । ଏହି ବାକ୍ୟ ମାତ୍ର ଗ୍ରାହ୍ୟ ହେଉଅଛି । ଅତିଏବ ଦ୍ଵାଦଶୀ
କ୍ଷୟ ଦିନ ସ୍ନାତ୍ରି ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରେ ବାମନ ଜନ୍ମ କଲେ ।

ଅଉ କାର୍ତ୍ତିକ ଦଶତିଥି ବର୍ଜମାନ ହେତୁ ଅମାବାସ୍ୟା ଗ୍ରାହ
ପରଦିନ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା । ଅମାବାସ୍ୟା ବିଷୟ ବିଚାର ବଡ଼ କଠିନ
ହେତୁ ଦର୍ଶି ଘଟିକା ନାମକ ଯୁଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ଖଣ୍ଡିଏ ମୁଁ ନିର୍ମିତ କରିଅଛି ।
ତାହା ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ଯାଉନାହିଁ । ସଂକ୍ଷିପ୍ତ କଥା ଏମନ୍ତ ଯେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ
ବିଷୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରକ୍ଷୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଦର୍ଶ, ଚନ୍ଦ୍ରକ୍ଷୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ, କେବଳ
ଦର୍ଶ । ଏପରି ତିନି ପ୍ରକାର ତିଥି କ୍ରମରେ କ୍ଷୟ, ସାମ୍ୟ ବୃଦ୍ଧିରେ ଗ୍ରାହ୍ୟ
ହୁଅଇ । ଆଗାତ ଓ ପୌଷରେ ଚନ୍ଦ୍ରକ୍ଷୟ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଶେଷରେ
ନୋହୁ ଦଶାରମ୍ଭାଦି ସମାପ୍ତ ହୁଅଇ । ଅଧିମାସ ଥିବା ବର୍ଷରେ ପୁଣି
ସେ ଦୁଇ ଅମାବାସ୍ୟା ପରି ହୁଅନ୍ତି । ମହାଲୟ ଗ୍ରାହ ସାଗ୍ନିକମାନେ
ଚନ୍ଦ୍ରକ୍ଷୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଦର୍ଶରେ କରନ୍ତି । ନିରଗ୍ନିକମାନେ କେବଳ
ଦଶରେ କରନ୍ତି । ତିଥିକ୍ଷୟ ତିଥିସାମ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରକ୍ଷୟ ଗ୍ରାହ୍ୟ ହୁଅଇ ।
ତିଥି ବୃଦ୍ଧିଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରକ୍ଷୟାଦର ନାହିଁ । ସର୍ବସ୍ମୃତି ସମ୍ମତ ବାକ୍ୟ
ଏହି ଯେ ବର୍ଜମାନାମାବାସ୍ୟା ଲକ୍ଷୟେ ଦପରେହୁନି । ଯାମାଂ ସ୍ତ୍ରୀ
ନଧିକାନ୍ ବାପି ପିତୃଯଜ୍ଞ ସ୍ତତୋ ଭବେତ୍ । ପ୍ରତିପଦ୍ୟପି କୁର୍ବାତ
ଶ୍ରୀଜଂ ଶ୍ରୀଜବଦୋବଦୁଃ । ସ୍ମୃତିସ୍ତୁ ସର୍ବତ୍ର ସାବକାଶା, ବର୍ଜମାନା
ସ୍ମୃତିସ୍ତୁ ନିରବକାଶେତ ପରଦିନେ ବର୍ଜମାନଦର୍ଶସ୍ୟ ଯାମହୟ-
ମାହଲଭେ ପୁଟଦିନେ ଚନ୍ଦ୍ରକ୍ଷୟ ମନାଦୃତ୍ୟ ପରଦିନ ଏବ ଶ୍ରୀଜଂ
କାର୍ଯ୍ୟମିତି ସର୍ବସମ୍ମତଂ । ଏବ ଦର୍ଶରେ ସାମୁଦ୍ରିକ, ନୈମିତ୍ତିକ ଗ୍ରାହ
ପଡ଼ିଲେ କାଳକାମ ବିଶ୍ଵେଦେବାର୍ଚ୍ଚନ ଛଡ଼ି ପାବଣ ଶ୍ରୀଜ ପୁରୁରବ ମାଦ୍ରବଣ
ଧରି ପୂଜା ଉକ୍ରଯୋଗେ ପୁଟଦିନାପରାହ୍ନ ବ୍ୟାପ୍ତ ଦର୍ଶ ତିଥି ଛଡ଼ି
ପରଦିନ ହି ଯାମାନ୍ତ ବର୍ଜମାନ ଦର୍ଶକଳବଦ୍ଧର ହେବାରୁ ପିତୃଶ୍ରୀଜ

ପରଦନ କରିବ୍ୟ । ଅତଏବ ଶୁକ୍ରବାରେ ବର୍ଦ୍ଧମାନ ଦର୍ଶ ଦ ୨ ୫୩୯ରେ ମାସିକ ଶ୍ରାଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧ ହେଲା । ଅର୍ଥ ମହାଲୟ ବିଷୟରେ “ସେୟଂ ଦୀପାନ୍ତତା ରାଜନ୍ ଖ୍ୟାତା ପଞ୍ଚଦଶାଭୁବି, ତସ୍ୟାଂ ଦଦ୍ୟାଲଚେଦତ୍ତଂ ପିତୃଣାଂ ବୈ ମହାଲୟେ” । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୁ ରାଜି ପ୍ରଥମ ଦଶପାତ୍ର ଦୀପାନ୍ତ ଦର୍ଶଦନ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଶ୍ରାଦ୍ଧ କାଳରେ ଥିଲେହେଁ ଦର୍ଶବିହୀନ ମହାଲୟ ଶ୍ରାଦ୍ଧ କରିବ୍ୟ । ଯଥା ଦୁର୍ଗୋତ୍ସବ-ମୁଳାଷ୍ଟମୀ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତବ୍ୟାପିନୀ ହେଲେ ପ୍ରାତଃକାଳେ ସପ୍ତମୀରେ ଅଷ୍ଟମୀ ତଥା ସଂକଳ୍ପରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୁଅଇ । କାର୍ତ୍ତିକ କୃତ୍ୟରେ ସାୟାହରେ ପ୍ରତିପତ୍ ପ୍ରବେଶ ହେଲେ ପ୍ରାତଃକାଳେ ଅଶ୍ୱିନ ପୁଣ୍ୟମାରେ ପ୍ରତିପତ୍ ସଂକଳ୍ପ ହୁଅଇ । “ଅଭାବେଽପି ପ୍ରତିପଦଃ ସଂକଳ୍ପଃ ପ୍ରାତରପ୍ୟତେ” । ସେହିପରି ଦୀପାବଳି କାଳ ବ୍ୟାପ୍ତ ଦର୍ଶଦନ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଯୁକ୍ତାପରାହ୍ନରେ ଅମାବାସ୍ୟା ସଂକଳ୍ପିତ ହେବାର ଦୁଷ୍ଟିତ ନୌହେ । ଇତି ।

“ଅମାବସତି ଯଦ୍ରାହ୍ଣି ତନ୍ନ ଦୀପଂ ପ୍ରଦାପୟେତ୍ ।

ତର୍ପଣଂ ପିଣ୍ଡଦାନଂ ଚ ଶ୍ରାଦ୍ଧ ଶ୍ରେ ବା ପରେହନି ।”

ଏହିବାକ୍ୟ ମାସିକ ଓ ନୈମିତ୍ତିକ ଶ୍ରାଦ୍ଧ ବିଷୟ, ମହାଲୟ ବିଷୟ ନୋହେ । ଅଳମତି ବିସ୍ତରେଣ । ଲି—ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ସାମନ୍ତ ।

ପାଇଁ ବିଳାସ—ଏ ପ୍ରଭୃତର ପଦ ବିଶାଖା ପାଠଣା ଜିହ୍ଵା ଜୟପୁର ଗଡ଼ସ୍ଥିତ ଚିନ୍ତାମଣି ରଥଙ୍କ ଠାରେ ପ୍ରବେଶ ହେବ ।

ପୋ: ଜୟପୁର ଗଡ଼ ।

ପୁନଶ୍ଚ ବାପୁଦେବଶାସ୍ତ୍ରୀ ଓ ସ୍ଵଧାକର ଦ୍ଵିବେଦୀ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣର ପ୍ରକାଶପରେ ବହୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରି ପ୍ରକୃତ ଉତ୍ତର ପାଇଥିଲେ । ବାରମ୍ବାର ଗୃହ ଦାହରେ ସେ ସମସ୍ତ କାଗଜପତ୍ର ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଇଥିବାରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ପ୍ରାୟ ୪୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରେ ଜୟପୁରରୁ ଭଗବାନ ମିଶ୍ର,

ନାମକ ଜଣେ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିତ୍ ପଣ୍ଡିତ ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନରୁ ଫେରିବା ସମୟରେ ଶଶ୍ୱପଡ଼ା ଆସିଥିଲେ । ସେ ଶଶ୍ୱପଡ଼ାବାସୀ ଫକୀର ବ୍ରହ୍ମା ଓ ସାମନ୍ତଙ୍କର ବାଲ୍ୟସଖା ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ବକ୍ସି ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ସହ ମଣ୍ଡପରେ ବସି ସାମନ୍ତଙ୍କୁ କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ଆଶାତ ଉତ୍ତର ପାଇଥିଲେ ଏବଂ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନପରେ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ପ୍ରଦେଶରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ନାମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । ଏହିପରି ନାନାଭାବରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ନାମ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା ।

ମହେଶଚନ୍ଦ୍ର ନ୍ୟାୟରତ୍ନ—୧୮୯୩ ସାଲରେ କଲିକତା ସଂସ୍କୃତ କଲେଜର ପ୍ରିନ୍ସିପାଲ ମହେଶଚନ୍ଦ୍ର ନ୍ୟାୟରତ୍ନ କଟକକୁ ଆସି ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଶଶ୍ୱପଡ଼ାରୁ ଡକାଇ ନେଇଥିଲେ । ସେ ମାନଯନ୍ତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରିବାରୁ ସାମନ୍ତ ମହୋଦୟ ତତ୍ପରିଣାତ୍ ସେହିଠାରେ ତାଳପତ୍ରରେ ଉକ୍ତ ଯନ୍ତ୍ର ନିର୍ମାଣ କରି ଦେଖାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଅଧ୍ୟାପକ ଯୋଗେଶବାବୁ ଓ ନ୍ୟାୟରତ୍ନ ମହାଶୟଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂକୋମ୍ପାନୀ ଗୃହରେ ଗୋଟିଏ ସଭା ହୋଇଥିଲା । ସେଥିରେ ନ୍ୟାୟରତ୍ନ ମହାଶୟ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଆଳାପ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସେତେବେଳେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ମୁଖରୁ ଅନର୍ଗଳ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ବକ୍ତୃତ୍ତାଟନବତ୍ ବହୁର୍ଗତ ହେବାରୁ ଓଷ ପରମ ଆପ୍ୟାୟିତ ହୋଇଥିଲେ । ସାମନ୍ତଙ୍କର ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ବୁଝିବା ସକାଶ ସେ ଏବଂ ଯୋଗେଶବାବୁ ପ୍ରାୟ ୭୮ ଦିନ କାଳ ବସବର ସାମନ୍ତଙ୍କ ବସାକୁ ଆସୁଥିଲେ । ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଅନେକ ପ୍ରଶ୍ନ କରି ସମୁଚିତ ଉତ୍ତର ପାଇବାରୁ ଚମତ୍କୃତ ହୋଇଥିଲେ । କବିବର ରାଧାନାଥ ପ୍ରଥମେ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ନ୍ୟାୟରତ୍ନଙ୍କର ପରିଚୟ କରାଇ ଦେଇଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ମଧ୍ୟସ୍ଥତାରେ ନ୍ୟାୟରତ୍ନ ମଧ୍ୟ କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନ ସାମନ୍ତଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇଥିବାର ୧୮୯୫ ମସିହା ପତ୍ରରୁ ସୁଚିତ ହୁଏ । ପରିଶେଷରେ

ନ୍ୟାୟରତ୍ନ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ପରତୃପ୍ତ ଓ ତଦାୟ ରବିଚରନ୍ଦ୍ର ଦର୍ଶନରେ ଭକ୍ତିଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଫେରି ଯାଇଥିଲେ । କଥିତ ଅଛି ସେହି ନ୍ୟାୟରତ୍ନଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଉପାଧି ଲଭ ଓ ତତ୍ସଙ୍ଗେ ପ୍ରଦତ୍ତ ପରିଚ୍ଛଦାଦି ସ୍ବତନ୍ତ୍ର କଳ୍ପିତ ହୋଇଥିଲା । ତାହାଙ୍କୁ ପଞ୍ଚବସୁ ଓ ଶୁକ୍ଳ ଚପ୍‌କନ୍ ପ୍ରଭୃତିର ସହୃଦ ଭୃଷ୍ଟର ପଟ୍ଟା ଓ ପୁଷ୍ପମାଳ, ଫୁଲ, ଚନ୍ଦନ ଆଦି ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।

ରାଜନିଗ୍ରହ— ଶଶ୍ବପତ୍ନୀର ତଦାନାନ୍ତର ରାଜା ନଟବର ସିଂହଙ୍କର ବାଲ୍ୟକାଳରେ ଭ୍ରାତୃରାଜା ବୁଝିବିହାରୀ ସିଂହଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଘଟିବାରୁ ସେ ରାଜଭବନରୁ ଗୁଲିଆସି ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହରେ ଝବର୍ଷ କାଳ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ପୁନର୍ବତ୍ ପ୍ରତିପାଳିତ ହୋଇଥିଲେ । ବୁଝିବିହାରୀଙ୍କର ପରଲୋକ ପ୍ରାପ୍ତି ପରେ ନଟବର ସିଂହ ସ୍ବୟଂ ରାଜା ହୋଇ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଖଜ୍ଜା ମଧ୍ୟରୁ ନ୍ୟୁନ ଥିବା ଭୂମିବୃତ୍ତି ଖଜ୍ଜି ଦେଇଥିଲେ । ପିତୃବ୍ୟ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ତାହାଙ୍କର ସମ୍ମାନ ଓ ଭୟ ରହି ରାଜତ୍ବର ଅର୍ଦ୍ଧେକ ସମୟ ଯାପିତ ହୋଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ ଶଶ୍ବପତ୍ନୀର ପ୍ରଜ୍ଞମାନେ ସୁଖରେ କାଳଯାପନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ରାଜତ୍ବର ଦ୍ବିତୀୟାର୍ଦ୍ଧରେ ସେହି ରାଜାଙ୍କର ପ୍ରତାପରେ ରାଜ୍ୟର ସମସ୍ତ ପ୍ରଜା କମ୍ପମାନ ହେଉଥିଲେ । ଧନ, ଧାନ୍ୟ ସମ୍ପତ୍ତି ନିମନ୍ତେ ସେ ପ୍ରଜାବର୍ଗଙ୍କରୁ ରକ୍ତ ଶୋଷଣ କରିଥିଲେ । କାରଣ ସେ ରାଜାର ପ୍ରବୃତ୍ତ ଲକ୍ଷଣ ବୁଝିପାର ନ ଥିଲେ । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତର ଋଥ ସ୍କନ୍ଧରେ ଲିଖିତ ଥିବା ରାଜ ପ୍ରଶଂସା ବିଷୟକ ଶ୍ଳୋକ ପାଠ କରିଥିଲେ ସେ ଏପରି କରି ନ ଥାନ୍ତେ । ଶ୍ଳୋକଟି ଏହି—

ଶ୍ରେୟଃ ପ୍ରଜାପାଳନମେବ ରାଜେ ଯତ୍ ସାମ୍ବରାୟେ ସ୍ବବୃତାତ୍ ଷଷ୍ଠମଂଶମ୍ ।
ହୃଦ୍ଦିନ୍ୟଥାଫୁତ ପୁଣ୍ୟଃ ପ୍ରଜାନାମରକ୍ଷିତା କରହାରୋଽପମଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ପାଳନହିଁ ରାଜାଙ୍କର ଶ୍ରେୟସ୍କର ଅଟେ । ଯେହେତୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ପାଳନ କଲେ ରାଜା ପରଲୋକରେ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ବଚ୍ଛତାରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଉତ୍ତମ ପାଳନ ନ କରି ସେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କଠାରୁ କର ଗ୍ରହଣ କଲେ ସେମାନଙ୍କ ପୁଣିର ଭାଗ ଲଭ କରିବା ଦୂରେ ଥାଉ ବରଂ ପାପରାଶି ଭୋଗ କରନ୍ତି ।

ମାତ୍ର ନଟବର ହୃଦ୍ଯୁ ଧର୍ମରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ବାସୀ ଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରଜା-ମାନଙ୍କର ରାଣ, ଚରନ୍ତି ପ୍ରତି ତାହାଙ୍କର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି ଥିଲା । ନଗର ଓ ଉପବନ ଅପୂର୍ବ ଧାରଣ କରିଥିଲା । ନାନା ବୃକ୍ଷ ବହୁ ସ୍ବର୍ଗ୍ୟରେ ରୋପଣ କରାଇ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ନନ୍ଦନବନର ଶ୍ରୀ ପ୍ରାପନ କରିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ସମସ୍ତର ଅଧିକାରୀ ନଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । ତଥାପୁ ରାଜତ୍ବର ଶେଷାର୍ଦ୍ଧରେ ପ୍ରଜାପୀତା ବୁଦ୍ଧିଭାବ କରିବାରୁ ୧୨ ସାଲର ଦୁର୍ଭିକ୍ଷରେ ବହୁଲୋକ ରାଜ୍ୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଚାଲିଗଲେ । ଅପୂର୍ବକମାନେ ପ୍ରାୟ କୃପଣ ହୋଇ ଧନ ସମ୍ପତ୍ତିରେ ଅସକ୍ତ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ନଟବର ସେହପରି ଅପୂର୍ବକ ଓ ଧନଲକ୍ଷ୍ମୀ ଥିଲେ । ଧନରେ ବୁଦ୍ଧିର ଶ୍ରୀ ଲଭ କରି ଥିଲେହେଁ ଦାନପର ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ସାମନ୍ତଙ୍କଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସଂସ୍ପର୍ଶ ବିବାଦର ଅଭିନୟ ଦେଖାଇ ଥିଲେ । (ପରଶ୍ରାବ୍ୟାଚରଣା ସେହ ରାଜାଙ୍କର ସ୍ବାଭାବିକ ଯୋଷା ଥିଲା ।) (ସ୍ବୟଂ ବିଦ୍ୟାଶୂନ୍ୟ ଥିବାରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ତାହାଙ୍କର ଈର୍ଷା ହେଉଥିଲା ।) ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଶେଷକୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବିଷୟ ବୋଧ ହେଲା । ନଟବର ସମ୍ପୃକ୍ତ ବିଷୟ ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ର ଜାଣି ନ ଥିଲେ । ମାତ୍ର ସଙ୍ଗୀତ ବିଦ୍ୟାରେ ତାହାଙ୍କର ପଟୁତା ଥିଲା । ବ୍ୟାଘ୍ର ବଧ କରିବାରେ ତାହାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ଦକ୍ଷତା ଥିଲା । ଅମ୍ବ, ପନସ, ତମ୍ବା, କେତକୀ ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ବୃକ୍ଷ ରୋପଣ କରିଥିଲେ । ନିଜ ଗଡ଼ରେ ବାଲି ବଗିଚା ନାମକ ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟାନର ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ନନ୍ଦନବନ

ନାମକ ପେଞ୍ଜିଅମ୍ ବାଟିକର ବର୍ଜନ କରିଥିଲେ ତାହା ଗଡ଼ଜାତରେ ଅତୁଳନୀୟ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର କେତେକ ଲୋକ ସେହି ସମୟରେ ଚୁଗୁଲିପ୍ରିୟ ଥିବାରୁ ନାନା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ରାଜାଙ୍କ ସମୀପରେ ଚୁଗୁଲି କରି ଜୀବନା ନିବାହ କରୁଥିଲେ । କଥାରେ ଅଛି ‘ରାଜାନୁଗତୋ ଧର୍ମଃ’ ଅର୍ଥାତ୍ ରାଜାଙ୍କର ବ୍ୟବହାର ଯେପରି ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ହୋଇଥାଏ । ରାଜା କର୍ଣ୍ଣମନ୍ଥ ଶୁଣୁ ଥିବାର ଜାଣିଲେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି କେହି କର୍ଣ୍ଣେଚ୍ଛପ ହୁଅନ୍ତି । ସାମନ୍ତ ମହୋଦୟ ସବଦା ସ୍ତୁଷ୍ଟବାଦୀ ଥିବାରୁ ଅନେକ ସମୟରେ ରାଜାଙ୍କୁ ସ୍ତୁଷ୍ଟ କଥା କହି ସତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିର ପ୍ରତିକୂଳ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ପ୍ରକୃତ କଥା କହିବାକୁ ବୁଝିତ ହେଉ ନ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ରାଜାଙ୍କ ସମୀପରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ସେହି ଗୁଣକୁ କେହି କେହି ଦୋଷ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ରାଜାଙ୍କ ଚିତ୍ତର ବିକାର ଜନ୍ମାଉଥିଲେ । ଏହିପରି ଘଟଣାରେ ରାଜାଙ୍କର ଚିନ୍ତେଷ-ବକ୍ତି ବିମଣଃ ହୁହୁହୁଥିଲା । ସାମନ୍ତଙ୍କର ଉପାଧି ଲଭି ସମୟରେ ତାହା ପ୍ରକୃଳିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଯେତେବେଳେ ଉପାଧି ଗ୍ରହଣ ନିମନ୍ତେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଆଗମନରେ ବିଳମ୍ବ ହେଲା ଏବଂ ନଟବର ସିଂହ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଛଡ଼ି ନ ଦେବା ବିଷୟ କମିଶନର ସାହେବଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହେଲା ସେତେବେଳେ ରାଜାଙ୍କୁ ଧରି ଆଣିବା ସଜାଣି ଉତ୍ତରଣ ବାହାରବାର ହୁକୁମ ହେଲା । ସାମନ୍ତଙ୍କ ଯତ୍ନରେ ସେହି ଉତ୍ତରଣ ଆଦେଶ ପୁଣିତ ହୋଇଥିଲା । ମାତ୍ର ସେହି ଉତ୍ତରଣ ବିଷୟ କୌଣସି ଖଲଲୋକ ରାଜାଙ୍କୁ ପ୍ରକାଶପତ୍ରରେ ବୁଝାଇ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ତାହାଙ୍କର ଦୋଷ ଦ୍ଵିଗୁଣିତ କରାଇଥିଲା । ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଶେଷ କେତେକ ବର୍ଷରେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ରାଜାଙ୍କର ଅତ୍ୟାଚାର ବଢ଼ିଥିଲା ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ପୈତୃକ ଖଞ୍ଜାବୁଝି ଅଲ୍ଲ ଥିଲା । ତାହା ପରିବାର-ବର୍ଗର ଭରଣ ପୋଷଣ ନିମିତ୍ତ ଅଶୁ ନ ଥିଲା । ବୁଝି ମଧ୍ୟରେ ଶାଳପତ୍ରା-

ଓ ଦୁବପଲ୍ଲୀ ନାମରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦୁଇଗଣ୍ଡି ଗ୍ରାମ ଅଛି । ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରାମରେ ସାମାନ୍ୟ କିଛି ଭୂମି ଅଛି । ବାର୍ଷିକ ଆୟ ପ୍ରାୟ ଟ ୪୦୦୯ ଏବଂ ୪ ସେରା ଗଉଣୀରେ ଧାନ ପ୍ରାୟ ୫୦୦୭୦ ଭରଣ ମିଳେ । ଏଥିରେ ବୁଢ଼ି ପରିବାରରେ ବ୍ୟୟ ନିର୍ବାହ କ୍ଲେଶକର ହୁଏ । ମଞ୍ଜୁଷାବଳୀ ଜଗନ୍ନାଥ ରାଜମଣି ଦେଓ ସ୍ୱେଚ୍ଛାପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ବାର୍ଷିକ ଟ ୪୦୯ ମାତ୍ର ବୁଢ଼ି ଖର୍ଚ୍ଚିଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ରାଜା ଶ୍ରୀନିବାସ ପୁଣି ସେଥିରୁ ଟ ୨୦୯ କର୍ତ୍ତନ କରି ଦେଇ ଅଛନ୍ତି ।

କେ. ଜି. ଗୁପ୍ତ କମିଶନରଙ୍କ ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଦେହ-ତ୍ୟାଗର ଛମାସ ପୂର୍ବରୁ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟରୁ ମାସିକ ଟ ୪୦୯ ବୁଢ଼ି ମଞ୍ଜୁର ହୋଇଥିଲା । ତାହା ପୁରୀ ଟ୍ରେଜେରରୁ ମିଳିବାର ମଞ୍ଜୁର ଥିବାରୁ ସାମନ୍ତ ଦେହତ୍ୟାଗ ପାଇଁ ପୁରୀକୁ ଯିବା ସମୟରେ ୩ ମାସର ବୁଢ଼ି ପାଇଥିଲେ । ତାହା ତଦାୟ ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟାରେ ବ୍ୟୟିତ ହୋଇଥିଲା । ସାମନ୍ତ ସର୍ବଦା ଶ୍ରେୟସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଥିବାରୁ ବସ୍ତ୍ରପ୍ରତି ଉଦାସୀନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ତାହାଙ୍କର ଚିତ୍ତ ସହଜରେ ଥିଲା ।

୧୯୦୧ କ୍ରମ୍ବ ୧୯୦୭ ସାଲରେ କେ. ଜି. ଗୁପ୍ତ ସାହେବ ଶତ୍ରୁପଡ଼ା ଗସ୍ତ ସମୟରେ ଦିନେ ସକାଳେ ଆସି ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହରେ ଆଳାପ କରିଥିଲେ । ମାଟିର ଆଟୁଘର ଦେଖି କୋଠା କରିବାକୁ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ କହିଲେ । ସାମନ୍ତ ନିଜର ଦୁରବସ୍ଥା ଓ ରାଜାଙ୍କର ଶୁଭଦୃଷ୍ଟି ନ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାରୁ ସାହେବ କହିଲେ, “ମୁଁ ରାଜାଙ୍କ ସହିତ ଆପଣଙ୍କୁ ମିଳାଇ ଦେବି ।” ମାତ୍ର ସାମନ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ଆପଣଙ୍କର ସେପରି କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଆପଣ ହାକିମ ଥିବାରୁ ଆପଣଙ୍କ କଥା ରାଜା ଲଙ୍ଘି ପାରବେ ନାହିଁ; ବାହାରେ ମିଳିଯିବେ । ମାତ୍ର ରାଜା ବୁଝି ପାରବେ ଯେ ମୁଁ ଆପଣ ସମୀପରେ ଅଭିଯୋଗ କରିଅଛି । ତେଣୁ ଅନ୍ତଃକୋପ ବଢ଼ିବ । ବରଂ

ହୃଦେ ଚପସ୍ତ ହେବ ।” ତତ୍ତ୍ୱ ସାହେବ କହିଲେ, ଅଛା ମୁଁ ତାହା କୌଣସି କ୍ଷମା ଦେବ ।” କିନ୍ତୁ ସେପରି କରବାକୁ ଗୁପ୍ତ ସାହେବ ଅଧିକ ଦିନ ଓଡ଼ିଶାରେ ରହି ପାରଲେ ନାହିଁ । ପ୍ରଜାବକ୍ତୃର ଅନ୍ତୋଳନରେ ଏବଂ ସ୍ୱାଧୀନତା ନାୟକ ପ୍ରଭୃତି ବର୍ଣ୍ଣିତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ କେ. ଜି. ଗୁପ୍ତ ସରକାରଙ୍କୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ବୃତ୍ତି ସକାଶ ଲେଖିଥିଲେ । ତଦନୁସାରେ ମାସିକ ଟ ୫୦ ୯ ବୃତ୍ତି ମଞ୍ଜୁର ହୋଇଥିଲା । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଇଂରାଜୀ ପଦ୍ମବୃତ୍ତିକ ସରକାରରୁ ଆସିଥିଲା ପାଠକମାନଙ୍କର ଅବଗତ ନିମନ୍ତେ ସେ ସବୁର ପ୍ରତିଲିପି ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା । ତାହା ଏହି :—

No. 289 of 1903.

Government of India.

Finance and Commerce Department.

Pensions & gratuities.

To

The Right Hon'ble Lord George Francis

Hamilton, G. C. S. I.

His Majesty's Secretary of States for India.

Simla, the 17th September 1903.

My Lord,

We have the honour to forward, for your Lordship's consideration, a letter from the Government of Bengal, No. 1257 T. G. Miscellaneous, dated the 13th July 1903. enclosing a copy of a letter from the Superintendent of the Tributary Mahals, Orissa,

in which he recommends the grant of a literary pension to Mahamahopadhyaya Chandra Sekhara Sinha Hari-Chandana Mahapatra Samanta, a resident of Khondpara a Tributary State of Orissa

2. Mahamahopadhyaya Chandra Sekhara is the author of a work entitled Sidhanta Darpan, a treatise on Hindu Astronomy which was published in 1899 This work contains a system of positional Astronomy founded upon observations made by the naked eye, or with primitive instruments designed by the author himself, and it has entailed incessant and systematic application for many years. His labour in the field of Hindu Astronomy have received generous recognition from many persons of distinction, and the Indian Press generally has honoured him with appreciative notices.

3. The Pandit is an old man of 68 years of age, in poor circumstances and extremely feeble health, whose whole life has been consistently devoted to the study of science. The Bengal Government consider that the circumstances are exceptional, the case being a curious and interesting one of devotion to learning for its own sake, and the Lieutenant-Governor believes that Government in honouring such a student would honour itself. That Government is also of opinion that, in view of

the high social position of the Mahamahopadhyaya, the grant to him of a pension of Rs. 50/- per mensem would be suitable.

4. We consider that the grant of a pension to such a student would be entirely in consonance with native feeling, and would find a precedent in the policy under which we support many indigenous Sanskrit schools where instruction is given in subjects hardly more profitable than the pursuit of astronomical methods without the aid of modern instruments. Moreover, we regard the Pandit's work as by no means devoid of interest, and even value, since it throws light upon the beginnings of Astronomy, by showing what can be done by primitive instruments. We therefore strongly support the proposal made by the Bengal Government and beg that your Lordship's sanction may be accorded to it.

We have etc.

Sd/-Curzon.

Sd/-T. Raleigh.

Sd/-E. F. G. Law.

Sd/-E. R. Elles.

Sd/-A. T. Arundel.

Sd/-Denzil Ibbetson.

Financial.

India Office, London

No. 197.

20th November 1903.

To His Excellency The Right Honourable
The Governor-General of India in Council

My Lord,

I have considered in council your letter No.289 (Financial), dated the 17th September last. in which you recommend the grant of a literary pension of Rs. 50/- per mensem to Mahamahopadhyaya Chandra Sekhara Sinha Hari Chandana Mahapatra Samanta of Khondpara, in recognition of his labours in the field of Hindu astronomy.

2. In view of the exceptional character of this case and of the recommendation of your Government. I sanction the grant of the pension proposed.

I have, etc.,

Sd/-St. John Brodrick.

ଏହି ବୃତ୍ତିକୁ ସ୍ଥାୟୀ କରିବା ନିମିତ୍ତ ସାମନ୍ତଙ୍କର ପୁରସ୍କାରେ ଗୁପ୍ତ ସାହେବଙ୍କ ନିକଟରେ ଆପଣ କରୁଥିଲେ । ସାହେବ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ଆପଣମାନଙ୍କ ପିତା ଏକବର୍ଷ ଭୋଗକଲେ ତାହା ଦଶଲରେ ଅସିବ । ତତ୍ପରେ ମୁଁ ସରକାରଙ୍କୁ ଲେଖି ସ୍ଥାୟୀତ୍ବ ସମ୍ବଳରେ ମଞ୍ଜୁର କରାଇପାରେ ।” ମାତ୍ର କାଳ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନ ପାରିବାରୁ ଅଧୁନା ସାମନ୍ତଙ୍କ ପୁରସ୍କାରେ ଘୋର ଅର୍ଥାଭାବରେ କାଳାଭିପାତ କରୁ ଅଛନ୍ତି ।

ଉପାଧି ଲାଭ—୧୮୯୩ ର ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୮ ତାରିଖରେ କଟକରେ ଦରବାର ହେବା ଏବଂ ସେଥିରେ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଉପାଧି ଓ ସନତ ମିଳିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ହୋଇ ସାମନ୍ତ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ନିମନ୍ତେ ପତ୍ର ପ୍ରେରିତ ହୋଇଥିଲା । ସାମନ୍ତ ସେ ବସନ୍ତ ନଟବର ସ୍ଥିତିକୁ କହିବାରୁ ସେ ଅଧିକ ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ କହିଲେ, “ଉପାଧିପ୍ରାପ୍ତି ଯାହା ହେବାର ତ ହେଲାଣି, ଅଉ ଗୋଟାଏ କଟକ ଯିବେ କଣ !” ରାଜା ଏପରି ଅନିଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତେ ସାମନ୍ତ କଟକ ନ ଯିବାର ସ୍ଥିର ହେଲା । ଏ ସମ୍ବାଦ ହଠାତ୍ ପଣ୍ଡିତ ରାଜବଲ୍ଲଭ ମିଶ୍ର ପତ୍ରଦ୍ୱାରା ଗଜଜାତର ସୁପରିଣ୍ଡେଣ୍ଡେଣ୍ଟ ସାହେବଙ୍କୁ ଜଣାଇଦେଲେ । ସେହି ପତ୍ର ପାଇ ତଦାନନ୍ତର କମିସନର ପ୍ରତାପୀ ବୁକ୍ ସାହେବ କୁଳ ହୋଇ ଶଶିପତ୍ନୀ ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ଉତ୍ତରଣ କାର କରିବାରୁ ହୁକୁମ ଦେଇଦେଲେ । ଏଣେ ରାଜା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଦେବାନ ବାରୁ ରାଜମଣି ଦାସ ଓ ସିରସ୍ତାଦାର ସାଧୁଚରଣ ମହାନ୍ତିଙ୍କର ପରାମର୍ଶରେ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ନ ପଠାଇଲେ ସରକାର ବିରକ୍ତ ହେବାର ବୁଝିପାର ଦରବାରର ଦୁଇଦିନ ପୂର୍ବରୁ ହଠାତ୍ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ କଟକ ଯିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । କଥିତ ଅଛି ମିଶ୍ର ଦାସ (କଟକର ମଧୁସୂଦନ ଦାସ)ଙ୍କ ପତ୍ରଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ରାଜା ରାଜ ହୋଇ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ପଠାଇଦେଇଥିଲେ । ସାମନ୍ତ ନୌକାରେ ଯାତ୍ରା କରିବାର ସମସ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଗଲା । ସାମନ୍ତ ପଦ୍ମାବତୀ ଗ୍ରାମ-ଠାରୁ ନୌକାରେ ଯାତ୍ରାକରି ଦରବାର ଦିନ ପ୍ରାତଃ କାଳରେ ମହାନଦୀର ପ୍ରାସିଦ୍ଧ ବରଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ନୌକାରେହିଁ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ତତ୍ପରେ ପଞ୍ଜିକାରେ ଭୁଲରେ ସେଦିନ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ତା ୨୮ ରଖି ପରବର୍ତ୍ତରେ ତା ୨୭ ରଖି ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ନୌକାରେ ରହି ପରଦିନ ନଗରକୁ ଯିବାର ସ୍ଥିର କରୁଥିଲେ । ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସମୟରେ ଘନ ଘନ ତୋପନ ଶ୍ରବଣକରି ସନ୍ଦେହରେ ପଡ଼ି ଭାବିଲେ, “ଆଜି କଣ ଦରବାର ହେଲା କି !” ଏହିପରି ସନ୍ଦେହରୁ ହୋଇ ଅପରାହ୍ଣରେ ଦେଖିଲେ ଯେ

ଅଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କର ଛନ୍ଦ ଓ କାହାଳୀ ସେହିବାଟେ ଯାଉଅଛି । ସେହିଲେଖ ମାନଙ୍କଠାରୁ ବୁଝିଲେ ଯେ “ଅଜ ଦରବାର ହୋଇଗଲା ଏବଂ ଶତ୍ରୁପତ୍ନୀର ସାମନ୍ତ ଉପସ୍ଥିତ ନ ହେବାରୁ ସେଠା ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ଉତ୍ତରଣ ଦ୍ଵଦ୍ଵାମ ହୋଇଗଲା ।” ଏ ସମ୍ବାଦରେ ସାମନ୍ତ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ଘୋଡ଼ା-ଗାଡ଼ିରେ ସହର କମିସନର ସାହେବଙ୍କ କୋଠି ଅଭିମୁଖରେ ଧାବମାନ ହେଲେ । ସାହେବ ବାରବାଟୀ କିଛି ମଧ୍ୟରେ ଥିବାର ଶୁଣିପାରି ହଠାତ୍ କିଛି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଦରବାର ଭଙ୍ଗପରେ ସାହେବ ମେମ୍ବର ସହିତ କ୍ଳବରେ ଥିଲେ । ଗାଡ଼ିର ବେଗ ଦେଖି ଚପରାଶି ନିଷେଧ କଲା ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ସାକ୍ଷାତ ହେବାର ଅସମ୍ଭବ ବୋଲି କହିଲା । ମାତ୍ର ସାମନ୍ତ ତାହା ନ ମାନି ଉଚ୍ଚସ୍ଵରରେ କହିଲେ, “ଆମେ ଏତେ ଦୂରରୁ ଦେଖା କରିବାକୁ ଆସିଛୁ, ତେମେ ମନା କରୁଛ ।” ଏହା କହି ଦୂରରୁ ସାହେବଙ୍କୁ ଦେଖିବା ମାତ୍ରେ ଯାନରୁ ଅବତରଣ କରି ତାହାଙ୍କ ସମୀପକୁ ସରଳ ଭାବରେ ଧାବତ ହେଲେ । ତାହାଙ୍କୁ ଦେଖି ସାହେବ କହିଲେ, “ଅପ୍ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ।” “ହଁ ହଜୁର” । ଅଜି କାହିଁକି ଆସିଲ ନାହିଁ ବୋଲି ପଚାରିବାରୁ ସାମନ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ମୋ ପାଞ୍ଜିରେ ଅଜ ଭୁଲରେ ତା ୨୭ ହୋଇଅଛି ।” ସାହେବ କିଛି ବୁଝି ନ ପାରି ଉତ୍ତର ରହି ରହିଲେ । ତତ୍ପରେ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ସାହେବ, ମୁଁ ଶୁଣୁଛି ଆମ ପୃଥ୍ବୀ ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ଉତ୍ତରଣ ବ୍ୟବହାର; ତେବେ ମୋତେ ଯେ ଉପାଧି ମିଳିବ, ପୋଷାକ ମିଳିବ; ସେ ମୋର ଜଣ ହେବ; ଆପଣ ଆମ ରାଜାଙ୍କୁ କ୍ଷମା ଦଅନ୍ତୁ ।” ଏହା ସବୁ ଶୁଣି ସାହେବ ତରତର ହୋଇ କହିଲେ, “ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋହର ସମୟ ନାହିଁ, ଏହା ଖେଳ ସମୟ; କାଲି ସକାଳ ୮ଟା ବେଳେ ଆମ ଝିକାଠିରେ ଦେଖା କରିବ ।” ଏହା କହି ସନ୍ତୋଷ ଦେଇ ଚାଲିଗଲେ । ସାମନ୍ତ ସେହି ସନ୍ତୋଷରେ ସ୍ଵଦାମତରଣ ନାୟକଙ୍କ ଗୃହକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲେ ଯେ ସେ ବଡ଼ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ବସିଅଛନ୍ତି । ସ୍ଵଦାମା ବାବୁ ହଠାତ୍

ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଦେଖି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ପ୍ରଣାମପୂର୍ବକ କହିଲେ, “ଅପଣ
 ଆଉ କାହିଁକି ଆସିଲେ ? ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେପରି ଭାବ ଜାତ ହୋଇଅଛି,
 ସେଥିରେ ଶତ୍ରୁପତ୍ନୀର ସର୍ବନାଶ ହେବ ।” ତହିଁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ମୁଁ
 ସେ ସବୁ ଶୁଣିଲିଣ, ସାହେବଙ୍କୁ ସବୁ କହି ଆସିଛି, କାଲି କୋଠିକୁ ଯିବାକୁ
 ସେ ମୋତେ କହିଅଛନ୍ତି ।” ଏ ସମ୍ବାଦ ପାଇ ସୁଦାମବାରୁ ଅଶ୍ବସ୍ତ ହୋଇ
 କହିଲେ, “ସାଆନ୍ତ, ଏ କଥା ଆଉ କେହି କରପାର ନ ଥାନ୍ତେ, ମୁଁ
 ମଧ୍ୟ ପାର ନ ଥାନ୍ତି । ଯଦି ସମୟ ଦେଲେଣି ତେବେ ରକ୍ଷା ହେବାର ଆଶା
 ହେଉଅଛି ।” ତତ୍ପର ଦିନ ଯଥା ସମୟରେ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ନଦୀକୂଳରୁ ଦେଇ
 ସୁଦାମ ବାରୁ ସାହେବଙ୍କ କୋଠିରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସାହେବ
 ହୃଦରେ ଏବଂ ସାମନ୍ତ ଓଡ଼ିଆରେ କହିଥାନ୍ତି । କଥା ଶେଷରେ ସାମନ୍ତ
 କହିଲେ, “ମୋର ଉପାଧି ପ୍ରଭୃତି କିଛି ଦରକାର ନାହିଁ; ବୋଝିଆ
 ଉପରେ ଗଣ୍ଡିର, ସେ ସବୁ ଫେରାଇ ଦିଅନ୍ତୁ, ଆମ ରାଜାଙ୍କୁ ସମା
 ଦଅନ୍ତୁ ।” ଏହିପରି ବାରିୟାର ଅନୁରୋଧ କରବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସାହେବ
 ଗାରବ ରହି କିଛି ଉତ୍ତର ଦେଉ ନ ଥାନ୍ତି । ଶେଷକୁ ଦାନ୍ତରେ କଲମ କାମୁଡ଼ି
 ରୁହିଲେ ଏବଂ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା କାଲି ଉତ୍ତରଣ ଯିବ, ଆଜ୍ଞ
 ବନ୍ଦ ହେଲା । ଆଖଣ୍ଡ ସହିତ କାଲି ଦେଖାହେବ ।” ତହିଁ ସାମନ୍ତ
 କହିଲେ, “ସାହେବ, କାଲି ଏତିକିବେଳେ ଆସିବ ତ ?” ସାହେବ
 ବୁଝି ନ ପାରି ସୁଦାମବାରୁଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ରୁହିବାରୁ ସେ ବୁଝାଇ ଦେଲେ ।
 ସାହେବ ସଲମ କରି “ହଁ, ଏହି ସମୟ” ବୋଲି ପୁନଃ ପୁନଃ
 ଶିରଷାଲନ ପୂର୍ବକ ସମ୍ମତି ଦର୍ଶାଇଲେ । ତତ୍ପର ଦିନ ସୋମବାର
 ପ୍ରାତଃକାଳରେ ସାମନ୍ତ କନିଷ୍ଠପୁତ୍ରଙ୍କ ସହିତ ସାହେବଙ୍କ କୋଠିରେ
 ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସାହେବ ବାହାରକୁ ଆସି ପଶ୍ଚିମ ଦିଗର ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ
 ଦେଖାଇ ସପ୍ତଶଯ୍ୟାପଟକୁ ଲମ୍ବ୍ୟକରି କହିଲେ, “ଏ ପାହାଡ଼ର
 ଉଚ୍ଚତା କେତେ କହି ପାରିବେ ?” ତହିଁ ସାମନ୍ତ ମାନପନ୍ଥ, ପାଖାନ୍ତି

ଚଷମା ନିକଟରେ ନ ଥିବାରୁ ଇତସ୍ତତଃ ହେଲେ ଏବଂ ପୃଥକ୍‌ଦ୍ୱାରା ବସାରୁ ଉପକରଣ ଅଣାଇଁ ଶିକୁ ପୋତି, ମା ନୟନ୍ତ ସାହାଯ୍ୟରେ ଅବଲୋକନପୁରକ ଖଡ଼ୀରେ ଗଣନା କରି କହିଲେ, “ଏହା ୧୧୭୮ ହାର, ୧୭ ଅଙ୍ଗୁଳ ହେଲା ।” ସାହେବ ତାହା ଶୁଣି କୋଠି ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ ପୁରକ ମାନଚିତ୍ର ଦେଖି ପ୍ରକୃତ ଉଚ୍ଚତା ଥିବାରୁ ସଲମ, ସଲମ କହିଲେ ଏବଂ ସେହି ମାନଯନ୍ତକୁ ମୁଣ୍ଡରେ ଲଗାଇ ବାରମ୍ବାର ତଦ୍ୱାରା ଦେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତତ୍ପରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନନ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ, “ଯାଅ, ଉତ୍ତରଣ ବନ୍ଦ ହେଲା । ଆଗାମୀ ସୋମବାରଦିନ ଏହି କୋଠିରେ ଦରବାର ହୋଇ ସନନ୍ଦ ଦିଆଯିବ ।” ତଦନ୍ତୁସାରେ ସାମନ୍ତ ଅଭିସାତବନ କଟକରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ଦରବାର ଦିବସରେ ସୁଦାମ ବାବୁ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇଗଲେ । ସେତେବେଳେ ସେଠାରେ କେତେକ ରଜା ଓ ରାଜପୁତ୍ର ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସାମନ୍ତ ପୋଷାକ ପିନ୍ଧି ଆସି ନ ଥିବାରୁ ସୁଦାମ ବାବୁ ଗୋଟିଏ କୋଂଗରେ ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରେଷ୍ଠାକ ପିନ୍ଧାଇ ଦେଇଥିଲେ । ତଦନନ୍ତର ସାହେବ ଆସନ ନିକଟକୁ ଆସି ଦୃଷ୍ଟ ଧରି ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ସେଥିରେ ବସାଇ ଦେଲେ ଏବଂ ଅଭର, ତନ୍ଦନ, ଲଗାଇଦେଇ ଗୋଟିଏ ପୁଷ୍ପମାଳା ତାହାଙ୍କ ଗଳାରେ ଲମ୍ବାଇଦେଲେ ଏବଂ ପୁଷ୍ପବ୍ୟଞ୍ଜନରେ ଟିକିଏ ବନ୍ଧୁଦେଇ ତାହା ସାମନ୍ତଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଧରାଇଦେଲେ । ତତ୍ପରେ ସନନ୍ଦ ପାଠପୁରକ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ତାହା ଅର୍ପଣ କଲେ । ଅନନ୍ତର ତୋପଧ୍ୱନିସହ ଦରବାର ଭଙ୍ଗହେଲା ।

ଉଲ୍ଲିଖିତ ଘଟନାରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଉପାଧିଲାଭ ପ୍ରକୃତ ବୈଷୟିକ ସମ୍ମାନପ୍ରତି ଅନାସ୍ଥା ଏବଂ ଶତ୍ରୁ ନିକଟର ସ୍ୱିତ୍ୱକ ପ୍ରତି ଚମାଚରଣ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି ।

ସ ମନ୍ତ୍ରକୁ ଯେଉଁ ସନନ୍ଦ ମିଳିଥିଲା ତାହାର ପ୍ରତିଲିପି ଏହି:—

SANANDA.

To

Pandit Chandrasekhar Singh Harichandan
Mahapatra of the Tributary State of
Khandparah in Orissa.

I hereby confer upon you the Title of Maha-
mahopadhyaya as a personal distinction

Sd/-Lansdowne,

Simla

Viceroy and Governor

The 3rd June 1893

General of India.

ଅଜ୍ଞ କାଲି ଲୋକେ ଉପାଧି ଗ୍ରହଣ ସକାଶେ ବହୁ ବ୍ୟୟ
ସ୍ୱୀକାରପୂର୍ବକ ନାନାପ୍ରକାର ଯୋଗାଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଶତ୍ରୁର
ଅନିଚ୍ଛାତରଣଲଗି ନାନାବିଧ ଆୟୋଜନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉଅଛନ୍ତି ।
ମାତ୍ର ସାମନ୍ତ ମହାସ୍ୱା ଅବାରୁ ବାହ୍ୟକ ସମ୍ମାନପ୍ରତି ଏବଂ ଶତ୍ରୁର ଅସ୍ୱର୍ଗ
ବ୍ୟବହାରପ୍ରତି ଭ୍ରଷ୍ଟେଷ କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେ କବିଙ୍କର ଭକ୍ତି ଯଥାର୍ଥ
ରୂପେ ବୁଝିଥିଲେ—

ତୃଷ୍ଣାଂ ଛଦ୍ଧିଭଜନମାଂ ଜନ୍ମମଦଂ ପାପେ ରତିଂ ମା କୃଥାଃ
ସତ୍ୟଂ ବ୍ରହ୍ମହ୍ୟନ୍ତୁଯାହୁ ସାଧୁପଦବୀଂ ସେବସୁ ବିଦ୍ମୁଃକ୍ତନାନ୍
ମାନ୍ୟାନ୍ ମାନୟୁ ବିଦ୍ମୁଃଶୋଽପ୍ୟନ୍ତୁନୟୁ ପ୍ରଣ୍ୟାପୟୁ ସ୍ୱାନ୍ ଗୁଣାନ୍ ।
କର୍ତ୍ତିଂ ପାଳୟୁ ଦୁଃଖିତେ ହରୁଦୟା ମେତତ୍ ସତାଂ ଚେଷ୍ଟିତମ୍ ॥

ଅର୍ଥାତ୍ ଲୋଭ ତ୍ୟାଗ କର, କ୍ଷମା ଆଚରଣ କର, ଗର୍ବ ପରିତ୍ୟାଗ କର,
ପାପରେ ମନ ଦିଅ ନାହିଁ, ସତ୍ୟ କହ, ସାଧୁମାର୍ଗର ଅନୁସରଣ କର,
ବିଦ୍ୱାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ସେବାକର, ମାନ୍ୟ ଲୋକମାନଙ୍କପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ

କର, ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ବିନୟ ପ୍ରକାଶ କର, ସ୍ତ୍ରୀୟ ଶୁଣ ବିଶ୍ୟାତ କରାଅ, ଜାତି ସ୍ଥାପନ କର, ଏବଂ ଘାନ ପ୍ରତି ଦୟା କର ଏହାହିଁ ସାଧୁ-ଗଣର କାର୍ଯ୍ୟ ।

ଉପାଧି ବ୍ରହ୍ମଣର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦିନ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କମିତ୍ କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କୋମ୍ପାନୀ ଗୃହରେ ଗୋଟିଏ ସଭା କରାଯାଇଥିଲା । ସେଠାରେ ତାଳଚେର, ତେଜାନାଲ, ଅଠଗଡ଼, ବଡ଼ାମ୍ବା, ନରସିଂହପୁର ଏବଂ କନିକା ପ୍ରଭୃତି ରାଜ୍ୟର ବାଲକ ଓ ବୟସ୍କ ରାଜାମାନେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସୁଦାମ, ଯୋଗେଶ, ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନ ରାଓ ଏବଂ ଗୌରୀଶଙ୍କର ପ୍ରଭୃତି ବାବୁମାନେ ଏବଂ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ତର୍କପଞ୍ଚାନନ ପ୍ରଭୃତି ପଣ୍ଡିତମାନେ ମଧ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟ ସମଗ୍ରକୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ପୁଷ୍ପମାଳାରେ ଭୂଷିତ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଅଭିନନ୍ଦନ ପଦ୍ମମାନ ପାଠପୁରୁଷ ତାହାଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରୁଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ତର୍କପଞ୍ଚାନନ ଅନର୍ଗଳ ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ଭାଷାରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଭୂସୂଚୀ ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତତ୍ତ୍ୱସଙ୍ଗେ ଶ୍ରୀମତୀ ମହାରାଣୀ ଭକ୍ତୋତ୍ତମଙ୍କର ଶୁଣତ୍ରାହତା ପ୍ରଭୃତି ଗୁଣର ମଧ୍ୟ ପ୍ରଶଂସା କରି ବକ୍ତୃତା କରୁଥିଲେ ।

ରାଧାନାଥ—ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ କବିବର ରାଧାନାଥ ସାମନ୍ତଙ୍କର ପରିଚୟ ପାଇଥିଲେ । ସେ ଯେତେବେଳେ ଶିକ୍ଷା ବିଭାଗର ଜଣେ ଇନ୍‌ସ୍ପେକ୍ଟର ଥାଇ ଗସ୍ତରେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଯାଉଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦିନ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଏବଂ ନାନା ବିଷୟରେ ଶାସ୍ତ୍ରାଳାପ କରି ସୁଖାନ୍ତୁଭବ କରୁଥିଲେ । ସାମନ୍ତଙ୍କର ଆଶ୍ରିତ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ରାଧାନାଥ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାହାଙ୍କପ୍ରତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭକ୍ତ କରୁଥିଲେ । ସାମନ୍ତ ଓ ରାଧାନାଥ ଉଭୟେ ଶୁଣତ୍ରାହତ ଥିବାରୁ ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ଘନସ୍ଥ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ସାମନ୍ତ ମଧ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କର

ବିନୟ ସୌଜନ୍ୟାଦି ସନ୍ଦର୍ଶନରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀତି ହୋଇଥିଲେ । ରାଧାନାଥ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ଗୁଣସ୍ଥାପକ ଥିଲେ । ତାହୁଣ ଗୁଣଗନ୍ଧା ବ୍ୟକ୍ତି ଓଡ଼ିଶାରେ ଆଉ ନାହାନ୍ତି କହିଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହେବ ନାହିଁ । ରାଧାନାଥ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଯେପରି ଭାବରେ ପରିଚୟ କରିଥିଲେ ସୋଗେଶ ବାବୁଙ୍କ ଭଲ ବୋଧହୁଏ ଅନ୍ୟ କେହି ତାହାଙ୍କୁ ସେପରି ଚିହ୍ନିପାର ନ ଥିଲେ । ଦେଶରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଆଦର ହେଉ ନ ଥିବା ଦେଖି ରାଧାନାଥ ଚିଠିପତ୍ରରେ ଓଡ଼ିଶା ଓ ବଙ୍ଗପ୍ରଦେଶର ଅନେକଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦେଇଥିଲେ । ସେହି ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ମହେଶଚନ୍ଦ୍ର ନ୍ୟାୟରାଜଙ୍କୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଲେଖିଥିଲେ ଏବଂ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଭୂପାଳ ସକାଶ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରସାଦ କରାଇଥିଲେ । ସାମନ୍ତଙ୍କୁ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଦେଖିବା ମାତ୍ରେ ରାଧାନାଥ ରକ୍ତ ନିଧୁପାତ୍ର ହେଲାପରି ବୋଧ କରୁଥିଲେ । ସେ ସାମନ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଗ୍ରହନକ୍ଷତ୍ରାଦି ସମ୍ମୁଖରେ ଅନେକ ଶିକ୍ଷା କଥା ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ପିଲାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ମୁଦ୍ରଣବିଷୟରେ ସେ ବହୁ ପତ୍ର କରିଥିଲେ ।

ରାଧାନାଥ ସ୍ବୟଂ ସୌଜନ୍ୟପ୍ରିୟ ଥିବାରୁ ବାମଣୀରାଜ ସ୍ବତନ୍ତ୍ରଦେବଙ୍କ ସୌଜନ୍ୟ ଶ୍ରବଣର ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ଏକଦା ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ରାଧାନାଥ ବାମଣୀରୁ ଯାହା କରୁଥିଲେ । ତଦାୟ ସତ୍ତ୍ବରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ତତ୍ତ୍ବ ତୋଷାମୋଦାମାନଙ୍କର ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ଏହି କବିଜ୍ଞାଟି ଲେଖି ଦେଇଥିଲେ—

ଧୁକ ଡୋଷାମୋଦା ଧୁକ ଧୁକ ଡୋର

ସ୍ୱାଧୀନ ସ୍ୱାଧୀନ ଜୀବନ.

ଧୂଳି ଡେଇଁ ଜୀବିକା ଧୂଳି ଧୂଳି ସେବୁ

କାହାଣୀ-ଜନିତ ଧନ । ୧ ।

ସତ୍ୟବାଦୀ ହୋଇ ଶେଷ ବଞ୍ଚୁଥିଲେ
 ଯୁଗେ ବଞ୍ଚୁଥିଲ ପର,
 ଖୋସାମୋଦୀ ହୋଇ ଅମର ହେଲେହେଁ
 ମରଯିବା ସଙ୍ଗେ ସରି । ୨ ।

ଲଗୁଅଛି ସ୍ବାଦୁ ଖୋସାମୋଦୀ ବାଣୀ
 ସଜ ସରସୁଳୀ ପରା,
 ସାବଧାନ, ସେହୁ ପୁଲୀରେ ହୋଇଛି
 କପଟ ଜହର ଭରା । ୩ ।

କହୁଅଛି ସୁବେ ଛନ୍ଦ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ଲଗି
 ସମର୍ପି ପାରଇଁ ପ୍ରାଣ,
 ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟ ହେତୁ ସମୟ ଅସିଲେ
 ନାଶିପାରେ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରାଣ । ୪ ।

ତୁମ୍ଭ ବିପକ୍ଷକ ନନ୍ଦା କଥା କହୁ
 ମୋଦ ଜନ୍ମାଏ ଯେ ମନେ,
 ଜାଣିଥାଅ ସେହୁ ନିଶ୍ଚୟଟି ସେହୁ
 ନିମ୍ନକ ବୁଦ୍ଧରୁ ଜଣେ । ୫ ।

ସଜା ଏହି କବିତା ଶ୍ରବଣରେ ଅନନ୍ତତ ହୋଇ ପୁରସ୍କାର ସ୍ବରୂପ
 ଶ୍ରୀଧାନାଥଙ୍କୁ ଟ ୫୦୦ କା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । କବିବଚ୍ଚ ଶ୍ରୀଧାନାଥ କପର
 ବୃଣଗ୍ରାହକ ଥିଲେ ଓ କପରଭାବେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କୁ ଚାକିରି ପାରିଥିଲେ,
 ତାହା ତଦାୟ ଦରବାର କବିତାରୁ ସାମନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପଦ୍ୟଗୁଡ଼ିକ
 ପାଠକଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଉପଲବ୍ଧ ହେବ । ସେହୁ ପଦ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପରଶିଷ୍ଟ
 ଅଧ୍ୟାୟରେ ସଲିବଷ୍ଟ ହେବ ।

ଶ୍ରୀଧାନାଥଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଶଶିଭୂଷଣ ରାୟ ଉପଯୁକ୍ତ
 ସିତାଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ପୁତ୍ର ଅଟନ୍ତି । ସେ ମଧ୍ୟ ପିତୃବଚ୍ଚ ଗୁଣକ ହୋଇ

ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଗୁଣବିଧା ଶଶିଭୂଷଣଙ୍କର ସ୍ଵଭାବଗତ ଧର୍ମ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ । ତାହା ଛାଡ଼ି ଦୃଢ଼ବାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଧୁନାତନ ଯୁଗରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିରଳ ଲକ୍ଷିତ ହୁଅନ୍ତି । ଥରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସପ୍ତମ କଟକକୁ ଆଗମନ କରିଥିଲେ । ପୁରୀରୁ ବସା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ କମିଶନର କୋଠି ସମ୍ମୁଖସ୍ଥ ବୁକ୍ସ ମୂଳରେ ପିତାଙ୍କୁ ବସାଇ ଦେଇ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପୁତ୍ର ବସା ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ଯାଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଶଶିଭୂଷଣ ନଦୀରୁ ସ୍ନାନ ଶେଷକରି ଫେରୁଥିଲେ । ସେ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଏପରି ଭାବରେ ବସିବାର ଦେଖି ସେହିପରି ଆଦ୍ର ବସ୍ତ୍ର ଦେହରେ ଦର୍ପଣୀ ରାଜଭବନର ପଶ୍ଚିମପାଶ୍ଵ ଗୁମ୍ଫାରେ ତଥାୟା ବାସସ୍ଥାନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଦେଲେ ଏବଂ ସାମନ୍ତଙ୍କପାଇଁ ପାକଦ୍ରବ୍ୟାଦିର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିସାରି ନିଜ ଗୁମ୍ଫାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ କଲେ । ସାମନ୍ତ ମହୋଦୟ ଶଶିଭୂଷଣଙ୍କର ସୌଜନ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ସେ ବିଷୟ ପରେ ତତ୍ପ୍ରତି ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଜଣାଇଥିଲେ ।

ଯୋଗେଶ ବାବୁ—ଅଧ୍ୟାପକ ଯୋଗେଶ ବାବୁଙ୍କ ସହ ସାମନ୍ତଙ୍କର ପୁରୀରୁ ପରିଚୟ ହୋଇଥିଲା । ୧୮୯୪ ମସିହାରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଦ୍ରଣ ପ୍ରସ୍ତାବ ହୁଅନ୍ତେ ଯୋଗେଶବାବୁ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରୁ ଡକାଇ ଆଣିଲେ । ଗୁମ୍ଫାଗୌରୀ ଡାକଘର ସମ୍ମୁଖସ୍ଥ କୋଠାରେ ସାମନ୍ତ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । ଯୋଗେଶବାବୁ ପ୍ରତ୍ୟହ ପୁରୀରୁ ଓ ଅପରାହ୍ଣରେ ସେଠାକୁ ଆସୁଥିଲେ ଏବଂ ବହୁ ସମୟ ବସି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ତତ୍ତ୍ଵମାନ ବୁଝୁଥିଲେ ଏବଂ ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ପ୍ରଶ୍ନଦ୍ଵାରା ଅନୁଶୀଳନ କରୁଥିଲେ । ଯୋଗେଶ ବାବୁ ଈଦୃଶ ଜ୍ଞାନପିପାସୁ ଥିଲେ ଯେ ଯେତକି ପରିଶ୍ରମ କରି ନୂତନ ତଥ୍ୟ ଅବଗତ ହେଉଥିଲେ ସେତକି ପ୍ରମୁଖ ହୋଇ ଯୁଧା ତୃପ୍ତ ହୋଇ ସମୟ ପରିହାର ପୁରକ ଅଧ୍ୟବସାୟ କରୁଥିଲେ । ସାମନ୍ତ ସେ ସମୟକୁ ଭୁଲି ଓ ଦୁର୍ବଳ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାହାଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ମାମାସାରେ

ଲଗିଥିଲେ । ଏହିପରି ପ୍ରାୟ ଏକମାସ କାଳ ଅଲୋଚନା ହୋଇଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ଯୋଗେଶ ବାବୁ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଅବସର ନେଇ ଏହି ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ମୁଖବନ୍ଧ ଇଂରାଜୀରେ ଲେଖିଥିଲେ । ସେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଯନ୍ତାଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୟଂ ନିରୀକ୍ଷଣପୂର୍ବକ ସମସ୍ତ ଦେଖିଥିଲେ ଏବଂ ଦୂରବାସୀ ଯନ୍ତା ଆଣି ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଦେଖାଇ ଥିଲେ । ସାମନ୍ତ ତାହା ଦେଖି କହୁଲେ, “ଆପଣମାନେ ଏପରି ସୁନ୍ଦର ଯନ୍ତା ପାଇଛନ୍ତି, କାହିଁକି ସହଜ ନ ହେବ ? ତାହା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆପଣ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖି ଅନୁଭବ କରନ୍ତୁ ।”

ଦଳଶାମ ମିଶ୍ର ନାମକ ଜନୈକ ପଣ୍ଡିତ ତାଳପତ୍ର ପୁସ୍ତକରୁ ଓଡ଼ିଆ ଅକ୍ଷରରେ କାଗଜରେ ଲେଖିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ବଙ୍ଗାକ୍ଷରରେ ଲିଖିତ ହୋଇ ଗ୍ରନ୍ଥ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା । ପୁରୁଷ ଗୁଡ଼ିକ ଶତ୍ରୁପତ୍ନୀକୁ ଅସୁଥିଲା ଏବଂ ସୁଶିଷ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧବିଚାର ମିଶ୍ର ପତି ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ ଦେଉଥିଲେ ଓ ସାମନ୍ତ ସ୍ୱୟଂ ଦୋଷଗୁଡ଼ିକର ସଂଶୋଧନ କରି ଦେଉଥିଲେ । ଏପରି ଭାବରେ କଲିକତାରେ ୧୮୯୯ରେ ପୁସ୍ତକର ମୁଦ୍ରଣ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପ୍ତ ହେଲା । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇ ପ୍ରଚୁରିତ ହେଲାକୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଭ୍ରମୁସା ପ୍ରଶଂସା ହେଲା ଏବଂ ସ୍ୱଦେଶରୁ ଓ ବିଦେଶରୁ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ନୂତନ ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବହୁ ପ୍ରଶ୍ନ ଆଗତ ହେଲା । ସାମନ୍ତ ଅନାୟାସରେ ସେହି ସବୁ ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ କରି ଉତ୍ତର ପଠାଇ ଦେଉଥିଲେ । ପୁସ୍ତକର ଦୁର୍ବୋଧତା ଅନେକଙ୍କ ମନରେ ସନ୍ଦେହ ଜାତ ହୋଇଥିଲା । ବାସ୍ତବରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ଅନେକ ସ୍ଥଳ ବଡ଼ ଦୁର୍ବୋଧ ହୋଇଅଛି । ବିଷୟର ଜଟିଳତା ସେହି ଦୁର୍ବୋଧତାର କାରଣ ରିଲା ଅତି କିଛି ନୁହେଁ । ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଅଦ୍ୟାବଧି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ଟୀକା କିମ୍ବା ଅନୁବାଦ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ସାମନ୍ତଙ୍କର ମଧ୍ୟମ

ପୁତ୍ର ଗଦାଧରଙ୍କୁ ଶେଷ ଥର ପୁରୀ ଅବସ୍ଥାନ ସମୟରେ ପିତାଙ୍କଠାରୁ ବୁଝି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ସାମନ୍ତ ୧୩ଦିନ ମାତ୍ର ପୁରୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଦେହ ତ୍ୟାଗ କରିବାରୁ ଗଦାଧରଙ୍କର ଉକ୍ତ ମନୋରଥ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଗଲା ।

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଦ୍ରଣରେ ପ୍ରାୟ ୪ ୧୨୫୦୯ ବ୍ୟୟିତ ହୋଇଥିଲା । ସୁଦାମ ବାବୁଙ୍କ ଯତ୍ନରେ ଆଠମସିକର ବଦାନ୍ୟ ରାଜା ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମହେନ୍ଦ୍ର ଦେଓ ୪ ୧୦୦୦୯ ମନିଅର୍ଡର ଦ୍ୱାରା କଟକକୁ ପଠାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଟଙ୍କା ସକାଶ ରାଜନା ପଡ଼ିଥିଲା । ଏ ବିଷୟ ମୟୂରଭଞ୍ଜାଧୀଶ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଶୁଣିପାରି ପ୍ରଥମେ ତାହାଙ୍କୁ ଜଣାଇ ନ ଥିବାରୁ ଯୋଗେଶ ବାବୁଙ୍କ ଠାରେ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଏବଂ ଅନ୍ଧର ୪ ୩୦୦୯ ଅବଶ୍ୟକ ଥିବାର ଯୋଗେଶଙ୍କଠାରୁ ଅବଗତ ହୋଇ ୪ ୪୦୦୯ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ୪ ୨୫୦୯ ବ୍ୟୟିତ ହେବାରୁ ଅବଶିଷ୍ଟ ୪ ୧୫୦୯ ଯୋଗେଶ ବାବୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଯୋଗେଶ ବାବୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ବୁମିକାରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ଯେ ସୁଦାମ ବାବୁଙ୍କର ବିନା ଯତ୍ନରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇପାରି ନ ଥାନ୍ତା । ସେହି ବୁମିକାରେ ମଧ୍ୟ ସାମନ୍ତଙ୍କର ରଣମୁକ୍ତି ନିମିତ୍ତ ଯୋଗେଶ ବାବୁ ସାଧାରଣଙ୍କ ନିକଟରେ ନିବେଦନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଥରେ ଦେଖିପାରି ନ ଥିବାରୁ ଦୁଃଖିତ ହୋଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧିବେଶନ ସମୟରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଶୋକ ପ୍ରସାବ ହେବାରୁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ତତ୍ତ୍ୱାୟ କନିଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଧରଙ୍କୁ କହିଲେ—“ମୁଁ ବଡ଼ ହୃତଭାଗୀ; ଆପଣଙ୍କ ପିତାଙ୍କୁ ଥରେ ବାରପଦାକୁ ନେଇ ପୁଜା କରିବାର ମାନସ ଥିଲା, ତାହା ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିଗଲା ।” ସାମନ୍ତଙ୍କର ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟି ଫିୟାରେ କେତେକ ରଣ ଥିବାର ଚନ୍ଦ୍ରଧରଙ୍କଠାରୁ

ଶୁଣିପାର ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସ୍ବତନ୍ତ୍ରପ୍ରବୃତ୍ତି ହୋଇ କିଛି ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଧରାକୋଟର ରାଜା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେହି କେହି ମଧ୍ୟ କିଛି କିଛି ସାହାଯ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ ।

ଯୋଗେଶ ବାବୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ପରମଭକ୍ତ ଥିଲେ । ସେ କଟକରୁ ନାନା ବିଷୟକ ପ୍ରଶ୍ନମାନ ଶଶିପତ୍ନୀଙ୍କୁ ପଠାଇ ତହିଁର ଉତ୍ତର ଅଣାଉଥିଲେ । ଗ୍ରନ୍ଥସୁଦୃଶାନନ୍ତର ସାମନ୍ତ ବର୍ଷେ ରାୟ ପ୍ରେସରେ ପଞ୍ଜିକା ଛପାଇବାକୁ କଟକ ଆସିବାର ଚାହିଦା ପାଞ୍ଜିଦାନ ପରେ ଶୁଣିପାର ଯୋଗେଶ ବାବୁ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଆଗମନ ସମ୍ବାଦ ଯଥା-ସମୟରେ ପାଇ ନ ଥିବାରୁ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ସେ ନିଜର କେତେକ ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ ନିମନ୍ତେ ଆଉ ଦୁଇ ସପ୍ତାହ କଟକରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବାକୁ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ସାମନ୍ତଙ୍କର ସ୍ବାକୃତି ହେବାରୁ ଯୋଗେଶ ବାବୁ ୩୧ ଟଙ୍କା ନର ଅବକାଶ ଗ୍ରହଣ କରି ସମସ୍ତ ବିଷୟ ରୁଚିନେଲେ । ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ ସମୟରେ ଯୋଗେଶ ବାବୁ ଚନ୍ଦ୍ରଧରଙ୍କୁ ଟଙ୍କା ୧୦୦ ଦେଲେ । ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଧର ପିତାଙ୍କର ବନାନ୍ତମଣ୍ଡରେ ତାହା ଗ୍ରହଣ ନ କରି ପିତାଙ୍କୁ ଜଣାଇବାରୁ ସାମନ୍ତ ସେ ଟଙ୍କା ନେବାକୁ ଅସ୍ବାକୃତ ହେଲେ । ଯୋଗେଶ ବାବୁ କହିଲେ—“ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ଗୁରୁଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ଉଚିତ ଓ ଏହା ଅତି ସାମାନ୍ୟ ହେଲେହିଁ ଆପଣ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ ।” ଏହିପରି କହି ସେହି ଟଙ୍କାତକ ସାମନ୍ତଙ୍କର ପାଦ-ତଳେ ଦଶନା ସ୍ବରୂପ ରଖି ଦେବାରୁ ଅଗତ୍ୟା ତାହା ଗ୍ରହଣ ହେଲା ।

ଏକଦା ଥିବେଟ୍ ସାହେବ (ଜଣେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ) ସାମନ୍ତଙ୍କୁ 'କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କଟକ ଆସି ଯୋଗେଶ ବାବୁଙ୍କୁ ଜଣାଇବାରୁ ସେ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଶଶିପତ୍ନୀଙ୍କୁ ଡକାଇ ଆଣିଲେ । କଟକ ବର୍ମାଲ ସ୍କୁଲରେ ସାମନ୍ତ, ଥିବେଟ୍ ସାହେବ, ଆଉ ଦୁଇଜଣ ସାହେବ,

ଯୋଗେଶ୍ଵରୀ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ମଧୁସୂତକୁ ଘେନି ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧ ସଭା ହେଲା । ଥିବେଟ୍ ସାହେବ ଇଂରାଜରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରିବାରୁ ଯୋଗେଶ ବାବୁ ତାହା ସାମନ୍ତକୁ ବୁଝାଇ ଦେଉଥାନ୍ତି ଏବଂ ସାମନ୍ତ ଯାହା ଉତ୍ତରାଧିପତିଙ୍କୁ ଦେଉଥାନ୍ତି, ତାହା ସାହେବକୁ ଇଂରାଜରେ ବୁଝାଇ ଦେଉଥାନ୍ତି । ଏହିପରି ସାହେବଙ୍କର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ସାମନ୍ତ ତତ୍ପରିଣାତ୍ ଦେଇ ସାର ସ୍ଵୟଂ ସାମନ୍ତ ସାହେବଙ୍କୁ ୪ ଗୋଟି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଗ୍ଲୋବ୍ ନ ଦେଖିଲେ ଉତ୍ତର ଦାନରେ ଅସମର୍ଥ ଥିବାର ସାହେବ ପ୍ରକାଶ କରିବାରୁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ଏଠାରେ ଗ୍ଲୋବ୍ ଦେଖି କାଲିକ କହନ୍ତୁ ।” ସାହେବ କହିଲେ, “ଗ୍ଲୋବ୍ ବିଲତରେ ଅଛି ।” ତହିଁ ସାମନ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ମାନ୍ଦ୍ରାଜ କଲିକତାରେ ତ ଅଛି, ସାହେବ ମିଛ କହୁଛନ୍ତି କାହିଁକି ?” ନ କହିବେ ତ ନାହିଁ ।” ଏହା ଶୁଣି ସାହେବ ଖୁସି ହୋଇ “ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ, ସନ୍ଧ୍ୟା ସନ୍ଧ୍ୟା,” କହି ଏପରି କୋରରେ କରମର୍ଦ୍ଦନ କରିଥିଲେ ଯେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଚିତାମଳ ହସ୍ତରେ ପୀଡ଼ା ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ସେ ଚାରିଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେଥିରେ ଅଳ-ଭୋଜନ କରିବା ସମୟରେ କେଶ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନ ପୃଥ୍ବୀର ଭ୍ରମଣ ଓ ଦ୍ଵିରତାସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଦ୍ଧୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ସାହେବଙ୍କର ଚେଷ୍ଟା ଥିଲା ଯେ, ସାମନ୍ତ ପୃଥ୍ବୀର ଗର୍ଭ ସ୍ଵୀକାର କରନ୍ତୁ । ଥିବେଟ୍‌ଙ୍କର ଜଣେ ସଙ୍ଗୀ ସାହେବ ସାମନ୍ତଙ୍କର କନିଷ୍ଠ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଆପଣ ପିତାଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତୁ, ସେ ପୃଥ୍ବୀର ଭ୍ରମଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସରକାରଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଏକମତ ହୁଅନ୍ତୁ; ସରକାରଙ୍କର ବିଶେଷ ପ୍ରିୟପାତ୍ର ହେବେ । ଅତଏବ ତାହାଙ୍କ ମତ ମିଳାଇ ଦିଅନ୍ତୁ ।” ସାମନ୍ତ ପୁତ୍ରମଣ୍ଡଳରୁ ଏହା ଶୁଣିବାମାତ୍ରେ “କହିଲେ, ମୁଁ ମିଳାଇ ଦେବି କଣ ? ମୁଁ ଯାହା ଲେଖିଛି ତାହା କେହି ଖଣ୍ଡନ କରିଦେଲେ ବଳେ

ମିଳିଯିବ ।” ମତର ଐକ୍ୟ ହେଲେ ଗର୍ବହୀନେଶ୍ୱରୀ ବିଶେଷ ସମ୍ବନ୍ଧ ଦେବାର ଅଶା ଦେବାରୁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ମୋହର ମତ ମୁଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ପାରବି ନାହିଁ, ଏଥିପାଇଁ ସରକାର ମୋତେ ହାଜତରେ ରଖନ୍ତୁ ବା କିହଲ ଦଅନ୍ତୁ ।” ଯୋଗେଶ ବାବୁ ଏଥିରେ ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ଯୁକ୍ତି କରିବାକୁ ବାରଣ କରିବାରୁ ସେ ପ୍ରସଙ୍ଗ ସେହିଠାରେ ସୁଗତି ରହିଲା । ଏହିପରି ନାନାଭାବରେ ଯୋଗେଶ ବାବୁ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ଚିହ୍ନିପାରିଥିଲେ । ସେ ଯାହା ଯାହା ସାମନ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଶିକ୍ଷା କରିଅଛନ୍ତି ଅନ୍ୟ କେହି ସେପରି ଶିକ୍ଷା କରିପାରି ନାହାନ୍ତି । ଯୋଗେଶ ବାବୁ ଯେଉଁ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ସାମନ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଅବଗତ ହୋଇଥିଲେ, ସେଥିର କେତେକାଂଶ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣର ସ୍ତ୍ରୀୟ ମୁଖବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି ।

ସୁସ୍ଥପଞ୍ଜିକାର
ଆବଶ୍ୟକତା
ଓ
ପ୍ରଚାର

ପ୍ରାଚୀନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଚନ୍ଦ୍ରବିଷୟକ ସ୍କୁଲ ଗଣନାରେ ତଥ୍ୟାଦର ଦ ୧୪ ଶ୍ରର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଘଟୁଥିବ ରୁ ତନନ୍ତୁଯାୟୀ ଗଣିତ ପଞ୍ଜିକାରେ ଯଥାର୍ଥ ସମୟର ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ । ଏଣୁ

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସୁସ୍ଥପଞ୍ଜିକାର ପ୍ରଚାର ନିମିତ୍ତ ପ୍ରୟାସୀ ହେଲେ ସୁସ୍ଥପଞ୍ଜିକାର ଆବଶ୍ୟକତା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକମାନଙ୍କରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଉପଲବ୍ଧ ହେବ ।

ବୁଝି ପଞ୍ଚତଥେଃ କ୍ଷୟେ ରସମିତା ନାତ୍ୟଃ ପୁରାଣୋର୍ମତା
ନିତ୍ୟଂ ଯତ୍ପରମାସ୍ରତୋ ବ୍ୟବହୃତୌ ସୁଲେଷ୍ୟତେ ପଞ୍ଜିକା ।
ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନୁଭବଂ ନ ଲକ୍ଷ୍ୟତ ବଗ୍ନେ ଯୁକ୍ତି ଯିତସ୍ତନ୍ୟୁୟା
ତତ୍ପ୍ରାକ୍ତତ୍ତ୍ୱରଣାୟ କାମ୍ୟବିଧୟେ ସୁସ୍ଥାପବତନ୍ୟତେ ॥
ପଞ୍ଚପ୍ରକାଶର ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ଳୋକ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ସୁସ୍ଥାବସ୍ଥାମାନଙ୍କର ସର୍ବାଦା ଉତ୍ତର ଝଦଣ ବୁଦ୍ଧି ବିଷୟରେ ଏବଂ ଝଦଣ ଶକ୍ତି ବିଷୟରେ ସମ୍ପଦ ଥିବାରୁ ବ୍ୟବହାର ନିମିତ୍ତ ସୁଲପଜିକା ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ମାତ୍ର ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ତହିଁର ଭ୍ରମ ଅନୁଭବ କରିଥିବାରୁ ଏବଂ ବାକ୍ୟମାତ୍ର ପ୍ରମାଣ ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷାନୁଭବରେ ବଳବତ୍ତ ଥିବାରୁ ଗ୍ରାହ୍ୟ କାମ୍ୟକର୍ମମାନଙ୍କର ଅନୁଷ୍ଠାନ ସକାଶ ଅନ୍ୟ ଏକ ସୁସ୍ଥପଞ୍ଜିକା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । କାରଣ ତାହା ଶୟନକୁ ଅନୁସାରେ କାମ୍ୟକର୍ମ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।

ଉଦ୍‌ବାହୋପନୟ ପ୍ରୟାଣନିଲୟବିହୀନସ୍ତୁ ଦ୍ରାଢ଼ମହ —
ରମେଷ୍ଠିଷ୍ଠାଞ୍ଜଳାପ୍ରୟେ କଳମୟା ସୁଶ୍ଳୋଚ୍ୟତେ ପଞ୍ଜିକା ।
ଦୁକ୍ଷିଜାପମର୍ଶଣ ଗ୍ରହଣୟଗ୍‌ଯୋଗୋଦୟ ସ୍ତଂ ମହା—
ପାତାଦ୍ୟଂ ଉତ୍ତରାଦି କାର୍ଯ୍ୟମନୟା ସୁସ୍ଥାର୍ଚ୍ଚିତଦ୍ରୋଭବମ୍ ॥

ଷଷ୍ଠ ପ୍ରକାଶ, ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ବିବାହ, ଉପନୟନ, ଶୁଭଯାତ୍ରା, ଗୃହପ୍ରବେଶ ଓ ଯଜ୍ଞକ ମହତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟରେ ଶୀଘ୍ର ବାଞ୍ଛିତଫଳ ପ୍ରାପ୍ତିନିମନ୍ତେ ମୁଁ ସୁସ୍ଥପଞ୍ଜିକାର ବିଷୟ କହୁଅଛି । ଏହାଦ୍ୱାରା ଦୁକ୍ଷିଜା ଯାନ୍ତି, ଶର, ଗ୍ରହଣଦ୍ୱୟ, ଗ୍ରହଯୁକ୍ତ ଓ ଗ୍ରହଯୋଗ, ଉଦୟ ଓ ଅସ୍ତ, ବ୍ୟତିପାତାଦି କାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଉତ୍ତର ଓ ନିଷିଦ୍ଧାଦି ସୁସ୍ଥ ରବିସ୍ତୁଟ ଓ ସୁସ୍ଥ ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ତୁଟ ଜନିତ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଯିବ ।

ଏକଦି ନିତ୍ୟାନ୍ୟପରଦି କାମାନ୍ୟବେକ୍ଷ୍ୟ କର୍ତ୍ତୁଂ ଯଦ ପଞ୍ଜିକାୟାଂ ।
ଅସମ୍ପଦଃ ସ୍ୟାଞ୍ଜଗତଃ ପ୍ରୟାସାତ୍ କାର୍ଯ୍ୟଂ ତଦା ସୁସ୍ଥମତେନ ସବଂ ॥

ଷଷ୍ଠ ପ୍ରକାଶ ୨୭ ଶ୍ଳୋକ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ସୁଲପଜିକାନ୍ତ୍ରସାରେ ନିତ୍ୟକର୍ମଗୁଡ଼ିକ ଏବଂ ସୁସ୍ଥପଞ୍ଜିକାନ୍ତ୍ରାୟା ବିବାହାଦି କାମ୍ୟକର୍ମଗୁଡ଼ିକ କରିବାକୁ ଦ୍ୱିବିଧ ପଞ୍ଜିକା ଅବଶ୍ୟକ । ମାତ୍ର

ଦୁଇଗୋଟି ପଞ୍ଜିକା ରଖିବିରୂପରୂପକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏହି ପରଶ୍ରମ ହେତୁରୁ ଯଦି ଲୋକମାନଙ୍କର ଅସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟର ଦୃଢ଼ ତେବେ ନିତ୍ୟ ଓ କାମ୍ୟାଦି ସମସ୍ତ ଅନୁଷ୍ଠାନ କେବଳ ସୁସ୍ଥପଞ୍ଜିକାଦ୍ୱାରା କରାଯିବ । କାରଣ ସୁସ୍ଥପଞ୍ଜିକା ଅପେକ୍ଷା ସୁସ୍ଥପଞ୍ଜିକା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ ।

ଯଥାସମୟରେ ହିନ୍ଦୁର ପଦ୍ମାଦି ଅନୁଷ୍ଠାନ ନ ହେଲେ ଶାସ୍ତ୍ରାଦିଦ୍ୱାରା ଦୋଷାବଦ୍ଧ ହୁଏ । ସୁତରାଂ ସୁଲକ୍ଷଣାଦି ପଞ୍ଜିକାର ଅନୁସରଣରେ ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତରାଜ୍ୟ କରାଯିବ ନୁହେଁ । ବୃହତ୍ ସହଜତାରେ ଉକ୍ତ ଅଛି ଯେ—

ବେଳାଘ୍ରାନ୍ତେ ପଦ୍ମାଦି ଗର୍ଭପତ୍ରିକା ଶସ୍ତ୍ରକୋପଣ ।

ଅତିବେଳେ କୁସୁମଫଳସମ୍ବୋଧୟଂ ଶସ୍ୟନାଶଃ । ଷଷ୍ଠ । ପ୍ରା । ଶ୍ଳୋ ୩୪

ଅର୍ଥାତ୍ ଯଥାର୍ଥ ସମୟ ପୂର୍ବରୁ ପଦ୍ମାଦି ଅନୁଷ୍ଠାନ ହେଲେ ଗୃହଣୀକର ଗର୍ଭରେ ବ୍ୟାଘାତ ଘଟେ ଓ କର୍ତ୍ତାଙ୍କର ଶସ୍ତ୍ରାଘାତ ହୁଏ ଏବଂ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟର ପରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ସମ୍ପାଦିତ ହେଲେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଉଦ୍ୟାନସ୍ଥ ପୁଷ୍ପଫଳମାନଙ୍କର କ୍ଷୟ ହୁଏ, ଭୟ ଜାତ ହୁଏ ଓ ଶସ୍ୟ ନାଶ ହୁଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଗର୍ଭସହଜତାରେ ଉକ୍ତ ଅଛି ଯେ—

ଦୁର୍ଦ୍ଦିନେ ପଦ୍ମାଦି ନୃପା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବଗିଚାଦି ।

ପ୍ରଜାଶ୍ଚ ସୁଖିନଃ ସର୍ବେ ଭୟଭୋଗବିବର୍ଜିତାଃ ॥ ଷଷ୍ଠ । ପ୍ରା । ଶ୍ଳୋ ୩୫

ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁର୍ଦ୍ଦିନେକାଳାଦ୍ୱାରା (ସୁସ୍ଥପଞ୍ଜିକାମତରେ) ପଦ୍ମାଦି ସମ୍ପଲ୍ଲ ହେଲେ ରାଜାମାନେ ଶହଶହ ଓ ସହସ୍ରାଧିକ ଧନ ଏବଂ ସମସ୍ତ ପ୍ରଜା ଭୟ ଓ ଭୋଗବିବର୍ଜନ ହୋଇ ସୁଖରେ ବାସ କରନ୍ତି ।

ଏହିସବୁ କାରଣରୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସୁସ୍ଥ ପଞ୍ଜିକାର ନିୟମଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଣୟନ କରି ସ୍ତ୍ରୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସୁତରାଂ ତଦନୁସାରେ

ଓଡ଼ିଶାରେ ମୁଖ୍ୟ ପଞ୍ଜିକା ପ୍ରଚାରକ ହେଲା । ସେହିଦିନୁ ସମାଜ ଭିତରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ପଞ୍ଜିକା ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରି ଆସୁଅଛି ଓ କରିବ ।

୧୮୭୭ ମସିହାରେ ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ନିତ୍ୟ ନୈମିତ୍ତିକ କାର୍ଯ୍ୟର ପରିଚାଳନା ନିମନ୍ତେ ବିଶିଷ୍ଟ ପଞ୍ଜିକା ଆବଶ୍ୟକ ହେବାରୁ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ସଭା ହୋଇଥିଲା । ସେହି ସଭାରେ ସାମନ୍ତ ପଞ୍ଜିକାର ବିଶିଷ୍ଟତା ପ୍ରମାଣିତ ହେବାରୁ ସେହି ଦିନଠାରୁ ତତ୍ତ୍ୱାତ୍ମକ ପଞ୍ଜିକାନ୍ତସାରେ ମନ୍ଦିରର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳିତ ହୋଇ ଆସୁଅଛି । ସାମନ୍ତ ସେ ସମୟରେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ସଦାଶିବ ଶତ୍ରୁରତ୍ନଙ୍କ ସହାୟତାରେ କିଛିଦିନ ନୂତନ ପଞ୍ଜିକା ମୁଦ୍ରିତ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଆଉ ଜଣେ ଶିକ୍ଷା ବଞ୍ଚଳା ପାଞ୍ଜି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଏବଂ ତାହା ବଙ୍ଗଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ହେଉଥିଲା । ଏହିପରି ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଆସ୍ଥାନ ଦୃଢ଼ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ସମୟରେ ସେ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରତିବାଦକାରୀମାନଙ୍କୁ ଯୁକ୍ତି ବଳରେ ଜାରି କରିଥିଲେ । ସାମନ୍ତ ପଞ୍ଜିକା ପ୍ରଥମେ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂକୋମ୍ପାନୀରେ ଓ ପରେ ରାୟ ପ୍ରେସରେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା । ପଞ୍ଜିକା ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲେହଁ ସାମନ୍ତ ଛପା ପାଞ୍ଜି ବ୍ୟବହାର କରୁ ନ ଥିଲେ । ସ୍ୱୟଂ ତାଳପତ୍ର ପଞ୍ଜିକା ନିର୍ମାଣ କରି ତତ୍ତ୍ୱାତ୍ମକ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ତଲାଉଥିଲେ । କାଗଜ ସବୁ ଅପବିତ୍ର ପଦାର୍ଥରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିବାର ଶୁଣି ତାହାକୁ ଅଶୁଚି ମନେ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଦେବାଳୟକୁ ତାହା ନେଉ ନଥିଲେ କିମ୍ବା ଭଲ ଲୁଗା ପିନ୍ଧିଥିବା ସମୟରେ ସ୍ପର୍ଶ କରୁ ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ସବଦା ତାଳପତ୍ର ପଞ୍ଜିକା ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ତାଳପତ୍ର ପଞ୍ଜିକାରେ ଗୋଟିଏ ପୃଷ୍ଠାରେ ଏକ ପକ୍ଷର ବିଷୟ ଲିଖିତ ହୋଇ ପାରୁଥାଏ । ସେହିହେତୁ ତତ୍ତ୍ୱାତ୍ମକ ଗଦାଧର ସିଂହ ମଧ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରତି ସେହିପରି ତାଳପତ୍ର ପଞ୍ଜିକାର ବ୍ୟବହାର କରୁଅଛନ୍ତି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଦାଧର ହିନ୍ଦୁ ସାମନ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପୁରୋହିତଙ୍କ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିତ୍ ପଣ୍ଡିତ ବଳରାମ ଦାଶଙ୍କ ସହ ଏକତ୍ର ପଞ୍ଜିକା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛନ୍ତି । ବଳରାମ ପଞ୍ଜିକା ଗଣନାରେ ଯେପରି ଦକ୍ଷ ସେହିପରି ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷରେ ମଧ୍ୟ ନିପୁଣ ଅଟନ୍ତି । ସମ୍ପ୍ରତି ସେ ଗଡ଼ଜାତରେ ବହୁଲୋକର କୋଷ୍ଠୀ ନିର୍ମାଣ କରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଫଳ କଥନରେ ଖ୍ୟାତି ଲାଭଅଛନ୍ତି । ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ରଘୁନାଥ ଭରଣାବୁଝଣ ଓ ଶହସ୍ତ୍ର ନନ୍ଦ ନାମକ ଭ୍ରାତୃଦ୍ୱୟ ମଧ୍ୟ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତାନୁସାରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଗୋଟିଏ ପଞ୍ଜିକା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛନ୍ତି ।

ଅନ୍ତିମକାଳ—ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଅନ୍ତିମକାଳ କ୍ଳେଶଦାୟକ ଥିଲା । ମାତ୍ର ସାମନ୍ତ ଅଦୃଷ୍ଟବାଦୀ ଥିବାରୁ ସେ ସବୁ କ୍ଳେଶ ସ୍ୱକର୍ମଜିତ ଓ ଅବଶ୍ୟ-ସହ୍ୟ ମନେକରି ସ୍ତ୍ରୀୟ ଅସାଧାରଣ କଷ୍ଟସହସ୍ତୁତା ଗୁଣରେ କଦାପି ସେଥିରେ ଅଧୀର ହେଉ ନ ଥିଲେ । ଜ୍ୟୋତିଷ ତତ୍ତ୍ୱର ଆବିଷ୍କରଣରେ ଦିବାସ୍ୟ କଠୋର ଅଧ୍ୟବସାୟ କରିବାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଅର୍ଣ୍ଣ, ଅଗ୍ନିମାନ୍ୟ ଓ ଅନ୍ଧବୃଦ୍ଧି ରୋଗରେ ପୀଡ଼ିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେହି ରୋଗର ଯାତନାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ଅୟୁବେଦବିତ୍ ନାନାବିଧ ଔଷଧର ଅଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ସେ ସ୍ୱୟଂ ଅୟୁବେଦବିତ୍ ଥିବାରୁ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ବିବିଧ ଔଷଧ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇ ସେବନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପ୍ରାମାଣିକ ବୈଦ୍ୟମାନଙ୍କଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଔଷଧ ସେବନ କରୁଥିଲେ । ସେ ମୂର୍ଖ ବୈଦ୍ୟ ବା ନୁତନ ବୈଦ୍ୟଠାରୁ କଦାପି ଔଷଧ ବ୍ୟବହାର କରୁ ନ ଥିଲେ । ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ତତ୍କାଳୀନ ଗୁଜ୍ରକର୍ମଚାରୀ ଓ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବୈଦ୍ୟ ହରିମ୍ ମହସ୍ସଦ ଇସ୍ତଫ୍ ଔଷଧାଦି ବିଷୟରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ବିଶେଷ ଉପଦେଷ୍ଟା ଥିଲେ । ସାମନ୍ତ ଅୟୁବେଦୀୟ ଓ ହରିମ୍ ଔଷଧ ଭଲ ଜାଣୁଥିବାରୁ ଔଷଧର ପକ୍ଷପାତୀ ନ ଥିଲେ । ନାନାବିଧ ତାହାଙ୍କର ସହଚର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ନିତ୍ୟକର୍ମ-କରଣରେ ସେ କଦାପି ବୁଝି କରୁ ନ ଥିଲେ । ଏହି ସବୁ ରୋଗର

ପ୍ରାଦୁର୍ଭବିତ୍ୱରୁ ସେ ଚରମ ବୟସରେ ବଶେଷ ପଥ୍ୟାଣୀ ଥିଲେ । କୌଣସିପ୍ରକାର ଗରିଷ୍ଠ ବା ଦୁଷ୍ଟାତ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଭକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ସେ ବଡ଼ ଭୟ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ତଦ୍ୱୟ ଅନ୍ଧାର ନିମିତ୍ତ ପଥ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ନାନାସ୍ଥାନରୁ ସଂଗୃହୀତ ହେଉଥିଲା । ଅର୍ଥାଭବସମ୍ମାନ ହେଲେହେଁ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କର ପିତୃଭକ୍ତି ବଶତଃ ପ୍ରୋକ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟାଦିର ସଂଗ୍ରହ କଷ୍ଟକର ହେଉ ନ ଥିଲା ।

ସାମନ୍ତଙ୍କର ପୈତୃକ ଭୂମି ବୃତ୍ତିଦ୍ୱାରା ପରିବାରବର୍ଗଙ୍କର ଭରଣପୋଷଣ ତ କଷ୍ଟକର ହୁଏ, ସେଥିରେ ପୁଣି ପୁତ୍ର, କନ୍ୟାମାନଙ୍କର ବ୍ରତୋପନୟନ ଓ ବିବାହାଦିରେ ଋଣ ହୋଇଯିବାରୁ ଅନ୍ତମକାଳକୁ ତାହାଙ୍କର ଅର୍ଥାଭବ ପ୍ରକଳାକାର ଧାରଣ କରିଥିଲା । ସମୟେ ସମୟେ କୌଣସି କୌଣସି ରାଜା ସ୍ୱତଃ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ କିଛି କିଛି ସାହାଯ୍ୟ କଲେ ମଧ୍ୟ ତଦ୍ୱାରା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅଭବ ମୋଚନ ହେଉ ନ ଥିଲା । ଏତେ ଅଭବ ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ସ୍ୱୟଂ କାହାର ନିକଟରେ ଯାଚକ ସ୍ୱରୂପ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁ ନ ଥିଲେ । କେବଳ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଅଦୃଷ୍ଟ ଉପରେ ଓ ଭଗବାନଙ୍କ ସର୍ବନିବୀଡ଼କତ୍ୱ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ସ୍ଥିର ରହୁଥିଲେ । “ସର୍ବନିବୀଡ଼କୋ ଦୂରଃ” ଏହି ମହାବାକ୍ୟକୁ ସର୍ବଦା ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଥିଲେ । ଅର୍ଥାଭବର ଦୃଶ୍ୟକରଣ ବିଷୟରେ କେହି ତାହାଙ୍କୁ କହିଲେ ସେ ଉତ୍ତର ଦେଉଥିଲେ—“ବୃତ୍ତ୍ୟର୍ଥଂ ନାତି ଚେଷ୍ଟେତ, ସାପି ଧାନ୍ତେବ ନିର୍ମିତା ।” ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବିକା ନିବୀଡ଼ପାଇଁ ଅତି ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ ବିଧାତା ପୂର୍ବରୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଦେଇଥାନ୍ତି । ସ୍ୱତତ୍ତ୍ୱ ଏତାଦୃଶ ଅଭବ ହେଲେହେଁ ତାହାଙ୍କର କୌଣସି ସାଂସାରକ କାର୍ଯ୍ୟ ବାକି ରହୁ ନ ଥିଲା; ବରଂ ସ୍ତ୍ରୀୟ ହୁଲ ମର୍ଯ୍ୟାଦାନ୍ତରାୟୀ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦିତ ହେଉଥିଲା । ଏହି ଘୋର କଳିଯୁଗରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଉତ୍ସର୍ଗ-

ନିର୍ଭରଶୀଳ ଅନେକ ଲୋକ ପ୍ରୋକ୍ତ ବାକ୍ୟର ଠିକ୍ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କାଳାତିପାତ କରିଯାଉ ଅଛନ୍ତି, ଅଥଚ ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଚରମାବସ୍ଥାରେ ସୁଦ୍ଧା ଅଲସ୍ୟ ତାହାଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରି ନ ଥିଲା । ପ୍ରଭୃତିରେ ଯଥାସମୟରେ ଗାନ୍ଧୋଜ୍ଞାନ, ସ୍ଥାନାଦ ନିତ୍ୟକର୍ମ, ଭୋଜନ, ସଜ୍ଜନସଜ୍ଜା ଓ ଶାସ୍ତ୍ରାଲାପ; ସନ୍ଧ୍ୟା ଓ ରାତ୍ରିରେ ଯଥାବଧି ନିତ୍ୟକର୍ମ ପ୍ରଭୃତିରେ ଲବମାନ୍ ବ୍ୟତ୍ୟୟ ଦେଖାଯାଉ ନ ଥିଲା । ଅନ୍ତଃମୂଳରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର ଅପେକ୍ଷା ଭକ୍ତି ଗ୍ରନ୍ଥର ଚର୍ଚ୍ଚା ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ହେଉଥିଲା । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତର ପାଠ ଓ ଶ୍ରବଣରେ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରଗାଢ଼ ଅନୁରାଗ ଥିଲା । ଯେଉଁ ପଣ୍ଡିତ ସ୍ୱସ୍ମୃତ ଭଗବତର ଅର୍ଥ ଜାଣୁଥିଲେ ତାହାଙ୍କପ୍ରତି ସାମନ୍ତଙ୍କର ଗଭୀର ଭକ୍ତି ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲା । କାରଣ ସେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ “ବିଦ୍ୟା ଭଗବତାବଧୂ” ଏବଂ “ବିଦ୍ୟାବତୀ” ଭଗବତେ ପରାସ୍ତା” ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରକୃତ ବିଦ୍ୱାନ୍ ନ ହେଲେ କେହି ଭଗବତ ଅର୍ଥ କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଶତ୍ରୁପଡ଼ାବାସୀ ରାମ ପରମପୁରୁ ଜଣେ ଭଗବତ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ସାମନ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟହ ତାହାଙ୍କଠାରୁ ସ୍ୱସ୍ମୃତ ଭଗବତର ଅର୍ଥ ଶ୍ରବଣ କରୁଥିଲେ । ପୁରାଣ ଶ୍ରବଣ ସମୟରେ ତଦାୟ କଲେବର ରୋମାଞ୍ଚିତ ଓ ଲୋଚନଦ୍ୱୟ ଅନନ୍ତାଶ୍ରୁପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଉଥିଲା । ମୁଁ ପୁରୁଷରେ କହିଅଛି ଯେ ଶତ୍ରୁପଡ଼ାରେ ଶତ୍ରୁରାୟୋପାଧିକ ପଣ୍ଡିତ ଧ୍ୟାନବନ୍ତ ମିଶ୍ର ପରମ ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲେ ଓ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଭଗବତ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ତଦାୟ ବଶଧରମାନେ ଯୁକ୍ତପୌତ୍ରାଦିକ୍ରମେ ନ୍ୟୁନାଧିକ ପରିମାଣରେ ଭଗବତରେ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲେ । ସାମନ୍ତଙ୍କର ସ୍ୱସ୍ମୃତାଧ୍ୟାପକ ଅନନ୍ତ ଶତ୍ରୁରାୟଙ୍କର ଭଗବତରେ ଗଣେଷ ରୂପପ୍ରତି ଥିଲା ଏବଂ ତତ୍ପୁତ୍ର ବାଲଧର ପୁରୋହିତ ପିତାଙ୍କଠାରୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତର ଅର୍ଥ ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ତଦାୟ ଯୁକ୍ତ ଓ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ରାଜବଲ୍ଲଭ ମିଶ୍ରଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସ୍ୱସ୍ମୃତ ଭଗବତରେ

ଜ୍ଞାନ ଥିଲା ଏହାଙ୍କଠାରୁ ସେହି ବଣ ପଣ୍ଡିତଶୂନ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ରଣପୁର କିଛିାନ୍ତର୍ଗତ ସ୍ୱାମିଚନ୍ଦ୍ରପୁର ଶାସନନିବାସୀ ବଳଭଦ୍ର ବଡ଼ପଣ୍ଡାକର ସ୍ୱସ୍ମୃତ ଭଗବତରେ ସମ୍ୟକ୍ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ନ ଥିଲେହେଁ ତହିଁର ଅଷ୍ଟାଦଶ ସହସ୍ର ଶ୍ଳୋକ ଏକ ପ୍ରକାର ଅଥସହ କଣ୍ଠସ୍ଥ ଥିଲା ଏବଂ ଯେ କୌଣସି ଚରିତ କିଛିସା କରିବା ମାତ୍ରେ ସେ ତତ୍ପ୍ରଣୀତ ସେହି ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକ ପାଠ କରି ତହିଁର ସାଧାରଣ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିଦେଉଥିଲେ । ଉକ୍ତ ବଡ଼ପଣ୍ଡା ବେଦାନ୍ତଜ୍ଞ ନ ଥିବାରୁ ଭଗବତର ଗୁଡ଼ ତତ୍ତ୍ୱ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିପାରୁ ନ ଥିଲେ । ତଥାପି ଅଷ୍ଟାଦଶ ସହସ୍ର ଶ୍ଳୋକ ଅଧ୍ୟୁଷ୍ଟ କରିବା ବିଷୟଜନକ ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ କି । ନୟାଗଡ଼ର ଯୋଗନାଥ ରଥ ସ୍ୱସ୍ମୃତ ଭଗବତରେ ଚିଣ୍ଟେଇ ଜ୍ଞାନ ଲଭି କରିଥିଲେ । ଉକ୍ତ ପଣ୍ଡିତଚନ୍ଦ୍ର ସାମନ୍ତଙ୍କ ସମୀପକୁ ବହୁବାର ଆଗମନ କରି ସମ୍ମାନିତ ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ ।

ଚରମ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଦନ୍ତଗୁଡ଼ିକ ସ୍ଥଳିତ ବା ଶିଥିଳ ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ସ୍ୱସ୍ମୃତ ଶ୍ଳୋକର ଉଚ୍ଚାରଣରେ ବ୍ୟାଘାତ ହେଉ ନ ଥିଲା । ତାହାଙ୍କର ପ୍ରବଳ ଉଚ୍ଚାରଣ ଶକ୍ତି ଥିଲା । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଶ୍ଳୋକୋଚ୍ଚାରଣ ଶୁଣିଲାବେଳେ ବୋଧ ହେଉଥିଲା ସତେ କି ପଦ୍ମରୁ ପ୍ରସ୍ତରପାତ ହେଉଅଛି । ସେହିପରି ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଲେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ବୋଧହୁଏ ଦନ୍ତଗୁଡ଼ିକ ଭଗ୍ନ ହୋଇଯାନ୍ତା । ସାମନ୍ତ କହନ୍ତି ଯେ ତଦାୟୁ ଗୁରୁ ଅନନ୍ତ ଶାନ୍ତିଙ୍କର ଉଚ୍ଚାରଣ କ୍ଷମତା ତାହାଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ । ଦନ୍ତସଂକ୍ରମଣକ୍ରମେ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିବାରୁ ଶାନ୍ତି ପଦାର୍ଥର ଚିନ୍ତାଦରେ ତାହାଙ୍କୁ କୌଣସି ଅସୁବିଧା ଭୋଗ କରିବାକୁ ହେଉ ନ ଥିଲା ।

ବିଦଗ୍ଧମାଧବ, ବୃଷ୍ଟକର୍ଣ୍ଣାମୃତ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ୱାମିବ୍ରହ୍ମରେ ତାହାଙ୍କର ଅନୁରାଗ ବଳବତ୍ତର ଥିଲା । ମେଘ ସବୁ ବ୍ରହ୍ମର ପାଠ ଓ ଶ୍ରବଣ ସମୟରେ

ତାହାଙ୍କର ନେତ୍ର ଅଶ୍ରୁଦ୍ୱାରା ଏବଂ କଲେବର ପୁଲକିତ ପୁଣି ହୋଇଯାଉଥିଲା । ନାରାୟଣ ଶତକ ଓ ଗୁଣିବୁ ସ୍ତୋତ୍ର ଅର୍ଥ କରିବା ସମୟରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର କଣ୍ଠ ଅନନ୍ଦରେ ଗଦ୍‌ଗଦ ହୋଇଯାଉଥାଏ । ସ୍ୱସ୍ମୃତ ସାହୃଦ୍ୟରେ ବିଶେଷତଃ ଭକ୍ତିଗ୍ରନ୍ଥରେ ତାହାଣ ଅଧିକଶକ୍ତିସମ୍ବଳ ବ୍ୟକ୍ତି ଏ ଅଧମ ଲେଖକର ଦୁଷ୍ଟି ପଥରେ କଦାପି ପଡ଼ି ନାହାନ୍ତି ।

ଅନ୍ତମ ସମୟ ବେଳକୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ନାମ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଯାଇଥିବାରୁ ଶଶିପତ୍ନୀକୁ ବହୁ ସାଧୁ ସନ୍ତାନଙ୍କର ସମାଗମ ହୋଇଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ପାଦଧୂଳି ସ୍ୱସ୍ଥର୍ଗରେ ଶଶିପତ୍ନୀ ବାସ୍ତବିକ ପବିତ୍ରତା ଲବ୍ଧ କରିଅଛି । ସେ ସମୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ନାନାକଥା ମଧ୍ୟରେ ପୁଷ୍ପସେନ ପ୍ରବଳ ଉତ୍ତାପିତ କରୁଥାନ୍ତି । ପୁରୀରେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ତାହାଙ୍କର ଚିରପୋଷିତ କାମନା ଥିବାରୁ ତାହା କିପରି ଫଳବତୀ ହେବ ସେ ବିଷୟରେ ସନ୍ତତ ଭାବନା କରୁଥାନ୍ତି । ସେ ନିଜର ଅୟୁର୍ଗଣନା କରି ମୃତ୍ୟୁର ସମୟ ଅବଧାରଣା କରିଥିଲେ ହେଁ ଫଳତ ଲ୍ୟୋଭିଷ୍ଠରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ନ ଥିବାରୁ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଗଣନା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ରହୁଥିବାରୁ ନ ଥାନ୍ତି । ମୃତୁଦିବସ ଯେତିକି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେଉଥାଏ ପୁରୀ ପ୍ରୟାଗ ନିମିତ୍ତ ତାହାଙ୍କର ତେତିକି ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ବଢ଼ୁଥାଏ । ପରିବାରବର୍ଗ ମଧ୍ୟ ଏପରି ବୁଦ୍ଧି ବୟସରେ ତାହାଙ୍କୁ ବିଦେଶ ଛାଡ଼ି ଦେବାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁକୂଳ ହେଉଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର “ଯାହୁଣୀ ଭାବନା ଯସ୍ୟ ସିଦ୍ଧିର୍ଭବତି ତାହୁଣୀ” ଏହି ବାକ୍ୟାନୁସାରେ ଜାଲାତ୍ରନାଥ ସାମନ୍ତଙ୍କର ପୁରୀପ୍ରୟାଗ ବିଷୟରେ ସୁବିଚାରବସ୍ତୁ କରିଦେଲେ । ପୁରୀଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସ୍ୱୟଂ ପ୍ରଥମେ ଗର୍ଭସ୍ଥମେଣ୍ଡୁ ପ୍ରଦତ୍ତ ପେନ୍‌ସନ ଗ୍ରହଣ ନ କଲେ ଅନ୍ୟକୁ ଦିଆ ନ ଯିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ହେବାରୁ ଏବଂ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୁରୀ ଟ୍ରେଜେସ୍ ଅଫିସରଙ୍କଠାରୁ ପତ୍ର ଆସିବାରୁ ତାହାଙ୍କର ପୁରୀଗମନ ନିମିତ୍ତ ପୁତ୍ର-କଲହାଦ ସ୍ୱୀକୃତ ହେଲେ । ସେହି ପତ୍ର ଏହି—

ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସ୍ବିତ୍

ଦ୍ବିତୀୟ ମହାପାତ୍ର ସାମନ୍ତ—ଜାଣିବେ ।

ଯେ ଦେହୁ ଆପଣଙ୍କ ସକାଶେ ଗତ ଉତ୍ତମର ମାସ ତା ୭ ରକ
ଠାରୁ ସରକାର ବାହାଦୁର ମାସିକ ଟ ୫୦୯ ଦ୍ବିପାବରେ ପେନ୍ସନ୍
ମନ୍ଦୁର କରଅଛନ୍ତି ଅତଏବ ଆପଣ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଉକ୍ତ ପେନ୍ସନ୍
ଦା । ଟଙ୍କା ନେଇଯିବେ ଓ ଭଗାସ୍ବତରେ ପ୍ରଜା ମାସରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ
ସେହି ଟଙ୍କା ନେଇ ଯାଉଥିବେ । ଇତି । ୫ । ୪ । ୦୪

Sd/ J. N. Ghose

Try.-Officer.

ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ସାମନ୍ତ ସବୁ ଶୁଭରେ ଯାଇ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କର ଦର୍ଶନାନ୍ତେ
ସନ ୧୯୦୪ ମସିହା ଜ୍ୟେଷ୍ଠମାସ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ଦ୍ବାଦଶୀ ପୂର୍ବାହ୍ନ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ
ଦଶ ସମୟରେ ଗଳଚନ୍ଦ୍ର ଅବଲେବନ ପୂର୍ବକ ଭୁଲସୀ ମୂଳରେ
ଗଜଜାଥ ନାମ ଶ୍ରୀଶ ସ୍ବରରେ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁ କରୁ ତାହାଙ୍କର ଅମର
ଆତ୍ମା ଭୌତିକ ଦେହରୁ ଅପସ୍ଥିତ ହୋଇ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ଠାରେ ଲୀନ
ହୋଇଗଲା ଏବଂ ଭକ୍ତ-ବାଞ୍ଛା-କଳ୍ପତରୁଙ୍କ ଅର୍ପଣ ଦୟାରେ ଉକ୍ତଙ୍କର
ମନୋରଥ ସଫଳ ହେଲା । ଏହି ଦୁଃସମ୍ବାଦ ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଓଡ଼ିଶାର
ସବୁ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଯିବାରୁ ସମସ୍ତେ ହାହାକାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।
ନାନା ସ୍ଥାନରେ ଶୋକସଭା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇ ତଦାୟୁ ଆତ୍ମାର ସମ୍ବନ୍ଧି
କାମନା କରାଗଲା ଏବଂ ପରିବାରବର୍ଗଙ୍କ ସନ୍ତାନ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରସାଦମାନ
ଗୃହୀତ ହୋଇ ସେ ବିଷୟ ତାହାଙ୍କର ଅତ୍ମୀୟ ସ୍ବଜନମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ
ବିଜ୍ଞାପିତ ହେଲା ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଲେଖାନ୍ତର ସମୟକୁ ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ କେବଳ
ତଦାୟୁ ମଧ୍ୟମ ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ସେହି ଘୋର ଦୁଃସମ୍ବାଦ ସ୍ବଗୃହରେ ପ୍ରବେଶ

କରିବା ମାତ୍ରେ ପରିବାରବର୍ଗ ଶୋକ ସନ୍ତାପରେ ଅଧୀର ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ତାହାଙ୍କର ସହଧର୍ମିଣୀ ସୀତା ଦେବା ସେହି ଦିନଠାରୁ ପବିତ୍ର ବୈଧବ୍ୟବ୍ରତ ପାଳନପୁରାଣ ଅତି କଷ୍ଟରେ କାଳଯାପନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସାମନ୍ତଙ୍କର କନିଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ଶୀଘ୍ର ପୁରୀକୁ ଯିବାରୁ ଉଦୟତ୍ରାତା ତାହାଙ୍କର ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟା ସମାଧାନ କଲେ । ସୁଗାୟା ସାମନ୍ତଙ୍କର ସୁଦୂରସାର୍ଥ ପୁରୀରେ 'ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ହଲ୍' ନାମକ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗମ ନିର୍ମିତ ହେଲା । ସେହି ଦୁର୍ଗମ ସଲଗ୍ନରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସମିତିର ଛନ୍ଦାଳୟ ପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇ ପ୍ରତିବର୍ଷ ସେହି ହଲ୍‌ରେ ଉକ୍ତ ସମିତିର ବାର୍ଷିକ ଅଧିବେଶନ ସମାହତ ହେଉଅଛି ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସଭାସମିତିମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପରିଚାଳିତ ହେଉଅଛି ।

**ଗଣପଡ଼ା ପରିତ୍ୟାଗ,
ଶ୍ରୀ ଶେଷବର ଦେହ ବିସର୍ଜନ
ଓ**

ଉଦ୍‌ବିଷ୍ଣୁବାଣୀର ସାର୍ଥକତା—

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ
କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବାକୁ
ଓ ସର୍ବଦା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ
ଦର୍ଶନ ଲାଭ କରିବାକୁ
ଲାଲ୍ୟୁତ ହେଲେ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-

ଦର୍ପଣର ହୟୋବିଂଶ ପ୍ରକାଶରେ ସେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, କ୍ଷେତ୍ରର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଥରେ ହେଲେ ପୁରୀକୁ ଯାଇ ଉଦ୍‌ବିଷ୍ଣୁବାଣୀରେ ନେତ୍ର ଓ ମନର ପବିତ୍ରତା ସମ୍ପାଦନ କରୁଥିଲେ । ଅର୍ଥକ ସୁଚ୍ଛଳତା ନ ଥିବାରୁ ସେ ସର୍ବଦା ଶିବିକାରେ ପୁରୀ ଯାତ୍ରାର ସୁବିଧା ପାଇନଥିଲେହେଁ କଦାପି ବଳଦ ଗାଡ଼ିରେ ଯାତ୍ରା ନ ଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ତାହାଙ୍କର ବଳବୟସ ଥିଲା ସେତେବେଳେ ସେ ପାଦଚାରୀ ହୋଇ ସଙ୍ଗରେ ପୁରୋହିତ ସୁପକାର, ଭରବାହକ ଓ ଛତ୍ୟ ଭଲ ଦୁଇ ଏକ ଜଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣ୍ଡିତ ନେଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯେତେଦିନ ସେ ପୁରୀରେ ରହୁଥିଲେ ବସାରେ ତାହାଙ୍କର ଭୋଜନ ନିମନ୍ତେ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପାକ ହେଉ ନ ଥିଲା । କେବଳ

ଦୁଇପ୍ରକାର ମହାପ୍ରସାଦ ସେବା କରି ମନ୍ଦିରରେ ଜପାଦ୍ୱାରା ନିତ୍ୟକର୍ମର ଅନୁଷ୍ଠାନଦ୍ୱାରା ବହୁ ସମୟ ଯାପନ କରୁଥିଲେ । ସାମନ୍ତ ମହାପ୍ରସାଦକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭକ୍ତ କରୁଥିଲେ । ସେ ସମ୍ଭବରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ବଂଶ ପ୍ରକାଶରେ ୧୧୨ ଶ୍ଳୋକରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି—

ବୃନ୍ଦପ୍ରତିନିବୃତ୍ତୟୋ ମନ୍ତ୍ରଜବାଥୟୋ ଯନ୍ତ୍ରହା—,
ପ୍ରସାଦପରପୂରତୋଦରକରା ନନାଃ ପାବନାଃ ।
ପୁନନ୍ତି ପତିତାନ୍ ପଥ ସ୍ମୃତନୁମାରୁତେ ମୀବୁଶୋ
ଦୁଶୋବଂହକୁ ମେନ୍ଦୁହଂ ମହମଦୋ ମହାନ୍ତଂ ମହଃ ॥

ଅର୍ଥାତ୍ ବିଶୁଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଯଦାୟ ମହାପ୍ରସାଦ ଉଦରରେ ଓ ମୁଖରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଏବଂ ହସ୍ତରେ ଗ୍ରହଣ ପୂର୍ବକ ମନ୍ଦିରରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ସମୟରେ ମାର୍ଗରେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଜଳେବର ସଂସ୍କୃଷ୍ଟ ପବନଦ୍ୱାରା ମାଦୁଶ ପତିତ ଜନମାନଙ୍କୁ ପବିତ୍ର କରିନ୍ତି ସେହି ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କର ତେଜ ସର୍ବଦା ମହାୟୁ ନେତ୍ର ଦ୍ୱୟର ମହୋସ୍ରବ ସମ୍ପାଦନ କରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ସର୍ବଦା ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କର ରୂପ ଦର୍ଶନ କରୁଥାଏ ।

ପୁରୀ ନଗରରେ ପ୍ରବେଶ ମାତ୍ରେ ତାହାଙ୍କର ଶରୀର ରୋମାଞ୍ଚିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ସେ ଅନନ୍ଦରେ ଗଦ୍‌ଗଦ ହେଉଥିଲେ । ମନ୍ଦିରର ସିଂହଦ୍ୱାରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ବାଲଶଯାହାତଠାରୁ ପ୍ରଣାମ ଅରମ୍ଭ କରୁଥିଲେ । ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଅଷ୍ଟୋତ୍ତରଶତ ଦଣ୍ଡପ୍ରଣାମ କରୁଥିଲେ । ଦଣ୍ଡପ୍ରଣାମ ସମୟରେ ଶ୍ରବଣେକବକ୍ରତ ଯେଉଁ ପଦାରବିନ୍ଦାଞ୍ଚକ ସେ ପାଠ କରୁଥିଲେ ତାହା ଏହି—

ଧ୍ୟୟଂ ସଦା ପରଭବନ୍ ମରାଣ୍ଡ ଦୋହଂ
ଗର୍ଭାସ୍ତଦଂ ସିବବରହଦୁତଂ ଶରଣ୍ୟମ୍ ।

ଭୃତ୍ୟାଞ୍ଜିତଂ ପ୍ରଣତପାଳ ଭବାବୃଣୋତଂ
 ବନ୍ଦେ ମହାପୁରୁଷ ତେ ଚରଣାରବିନ୍ଦମ୍ । ୧ ।
 ତଂକ୍ତ୍ୱା ସ୍ୱଦୁଷ୍ଟ୍ୟଜସ୍ୱରେପୂର୍ତ୍ତିତସ୍ତ୍ରାଜ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀଂ
 ଧର୍ମିଷ୍ଠ ଅର୍ଥବଚସା ଯଦଗା ଦରଣ୍ୟମ୍ ।
 ମାୟାମୁଗଂ ଦୟିତସ୍ତେଷ୍ଠ ତ ମନ୍ଦ୍ୟଧାବଦ୍
 ବନ୍ଦେ ମହାପୁରୁଷ ତେ ଚରଣାରବିନ୍ଦମ୍ । ୨ ।
 ରେଣାରବିନ୍ଦକଲଶଧୂକକାର୍ମୁକାର—
 ମୀନାତପତ୍ରମବସ୍ତ୍ରକୁଶବଜ୍ରଶଙ୍ଖେଃ ।
 ଯତିହୃତଂ ପରମ ଯୋଗିଭି ରର୍ଚନାୟଂ
 ବନ୍ଦେ ମହାପୁରୁଷ ତେ ଚରଣାରବିନ୍ଦମ୍ । ୩ ।
 ଯତ୍ କାଳୟୋରଗଫଣାମଣିରତୁଣୋଭି
 ଗୋତ୍ରାଙ୍ଗନାକରସସ୍ତେରୁଦ୍ରଯୋଗଯୋଗ୍ୟମ୍
 ଶ୍ରୀକାକରଂ ବିହୃତ ଗୋକୁଳ ଗୋପରସଂ
 ବନ୍ଦେ ମହାପୁରୁଷ ତେ ଚରଣାରବିନ୍ଦମ୍ । ୪ ।
 ଗମ୍ଭୀରସ୍ତମପମୁନାଦ୍ରୁଦସ୍ତ୍ରୁତୋତ୍ର—
 କାଳୀୟମୂର୍ତ୍ତିମଣିରତୁବିଚିତ୍ରନୃତ୍ୟମ୍ ।
 ନାନାବଧୂତଲତୋଦ୍ଭବମୂଳକନ୍ଦଂ
 ବନ୍ଦେ ମହାପୁରୁଷ ତେ ଚରଣାରବିନ୍ଦମ୍ । ୫ ।
 ଯତ୍ଶୈବନିଃସ୍ପୃତସ୍ତତ୍ପ୍ରବସେଦକେନ
 ଗର୍ଥେନ ସୁର୍ଜ୍ୟଧି ବୃତନେ ଶିବଃ ଶିବୋଽବୁତ୍ ।
 ଧାତୁର୍ମନଃ କଲୁଷଶୈଳବିସ୍ମୁଷ୍ଟବକ୍ରଂ
 ବନ୍ଦେ ମହାପୁରୁଷ ତେ ଚରଣାରବିନ୍ଦମ୍ । ୬ ।
 ଯତ୍ ପାଦପଦ୍ମରଜସା ସଦୃଶାପ୍ୟହଲ୍ୟା
 ଶୈଳୀଂ ବିହାୟ ତନୁମାପସ୍ପଦାବ୍ୟରୂପମ୍ ।

~~ସାମନ୍ତ~~ ଯଦାଶ୍ରୟ ମୁପେତ୍ୟ ବିମୁକ୍ତବନ୍ଧା

ବନ୍ଦେ ମହାପୁରୁଷ ତେ ଚରଣାରବିନ୍ଦମ୍ । ୭ ।

ଉତ୍ତରାଞ୍ଜଳସଲସଲଗତଦବାଳଂ

ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାରସାହସମହାହୃଦୟାନିକାରଂ ।

ବକ୍ରାକ୍ଷୁଣ୍ଠଧୃତସରୋରୁହଲଞ୍ଜନାଦ୍ୟଂ

ବନ୍ଦେ ମହାପୁରୁଷ ତେ ଚରଣାରବିନ୍ଦମ୍ । ୮ ।

ସେ ପ୍ରତିହାସମାନଙ୍କର ବେହାଘାତକୁ ଅତୀବ ପବିତ୍ର ଓ ପାପହାସ ମନେ କରୁଥିଲେ । କୌଣସି ଦିନ ତଥାୟ ପୁଷ୍ପରେ ବେହାଘାତ ହେଉ ନ ଥିବାରୁ ଦିନେ ସେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠମୂରେ କର ଯୋଡ଼ି ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ—“ହେ ପ୍ରଭୋ, ମୁଁ ମହାପାପ କରିଥିବାରୁ ମୋହର ଦେହରେ ପବିତ୍ର ବେହାଘାତ ହେଉ ନାହିଁ । ଏଣୁ ମୋହର ସେହି ସମସ୍ତ ପାପ କିପରି ଦୂର ହେବ ସେଥିପ୍ରତି କୃପା କରାଯାଉ ।” ଏତିକି ଜଣାଇ ଦର୍ଶନଶେଷରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଛମ୍ପୁରୁ ଫେରିବା ସମୟରେ ଜଣେ ପ୍ରତିହାସୀ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପୁଷ୍ପରେ ବେହାଘାତ କଲା । ତହିଁ ସାମନ୍ତ ବୁଲିପଡ଼ି ଆନନ୍ଦରେ ଗଦ୍‌ଗଦ ହୋଇ ଶିରରେ ହସ୍ତସ୍ଥାପନପୁର୍କ “କୁତାର୍ଥୋଽସ୍ମି, ଧନ୍ୟୋଽସ୍ମି” ବୋଲି ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ । ତାହା ଦେଖି ପ୍ରତିହାସୀଗଣଙ୍କର ଓ ଦର୍ଶକ-ବୃନ୍ଦଙ୍କର ବିସ୍ମୟ ଜାତ ହେଲା । ଏଥିରୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରତି କିପରି ଭକ୍ତି ଓ ଭଗବାନଙ୍କର ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତି କିପରି ଦୟା ଥିଲା ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି ।

ପୁରୀରେ ସ୍ୱଳ୍ପ ଅବସ୍ଥାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣରେ ସେ ଯେଉଁ ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି ତାହା ପାଠକମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରୁଅଛି—

ଦାସୀ ପାଦରଜାଂସି ନିର୍ଜର ଶିରୋଧାରୀଣି ସୁଧୀଂସୁକା
 ସୁଜଂବୁଜଂସୁ ଦୁତଦର୍ପଦମନା ଯନ୍ତ୍ରସ୍ଥିତଃ ପାପିନାଂ ।
 ତନ୍ତ୍ରା ଦସମୋକ୍ତଂ ବୈଭବବତ ସେନ୍ଦ୍ରୋତ୍ତମେ ଜାତୁମେ
 ନୈବଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମେ ଶିବତମେ ସ୍ଥାତୁଂ ବିରାଗୋଦୟଃ ।

ଶ୍ଳୋକଟିର ଭାଷା କଠିନ ଥିବାରୁ ତହିଁର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିବା
 ଉଚିତ ମନେ କରୁଁ । ଯେଉଁଠାରେ ଦାସୀମାନଙ୍କର ପାଦଧୂଳି
 ଦେବତାମାନଙ୍କର ଶିରୋଧାରୀ ହେଉଅଛି, ଯେଉଁ ପବନସେନ୍ଦ୍ରରେ
 ପାପିମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥାନ ସୁଧୀସୁଧ ଯମକ ଦୂତମାନଙ୍କର ଗର୍ବ ଗର୍ବ
 କରୁଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁସ୍ଥାନରୁ ଯମଦୂତମାନେ ପାପିମାନଙ୍କୁ ନେଇପାରୁ
 ନାହାନ୍ତି ଏବଂ ଯେଉଁଠାରେ ଜଗତର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ (ମୁକ୍ତି)
 ଅବସ୍ଥାନ କରୁଅଛି; ସେହି ସେନ୍ଦ୍ରୋତ୍ତମ ମଙ୍ଗଳମୟ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସେନ୍ଦ୍ରରେ
 ବାସ କରିବାକୁ କଦାପି ମୋହର ବିରାଗୋଦୟ ନ ହେଉ ଅର୍ଥାତ୍ ସର୍ବଦା
 ଅଞ୍ଜୁରାଗର ଉଦୟ ହେଉ ।

ସାମନ୍ତ ପ୍ରତିବର୍ଷ ପୁରୀରେ ମକରବେଢ଼ା ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ବାହାର
 ତତ୍ପ୍ରବୃଦ୍ଧନ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଉଥିଲେ । ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଛି—
 ‘ଯେଉଁମାନେ ମକରବେଢ଼ାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି
 ସେମାନଙ୍କ ପିତୃଲୋକବୃନ୍ଦଙ୍କର ସନ୍ନିଧି ହୁଏ ।’ ବର୍ଷେ ସାମନ୍ତ ନିଜର
 ଅସ୍ତ୍ରାସ୍ତ୍ର ବଶତଃ ଯାଇ ନ ପାରି ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ପୁରୀ ଯିବାକୁ ଆଦେଶ
 ଦେଲେ । ମାତ୍ର ପୁତ୍ର ବିଦେଶଗମନରେ ଭାତ ହେଉଥିବାରୁ କିଛି ବିବେକ
 ନ କରି ଆପଣାର ଅସ୍ତ୍ରୀକାର ଗୁହମଧ୍ୟକୁ ପିତାଙ୍କ ନିକଟକୁ କହି ପଠାଇଲେ ।
 ତହିଁ ସାମନ୍ତ ଯଦ୍ଧି ଅବଲମ୍ବନପୁରୀ ଗୁହମଧ୍ୟରୁ ବାହାରପଡ଼ି କହିଲେ
 ‘ଗୀତବାସ, ତେମେ ପଟ୍ଟବାସ ପଡ଼ିଛି ଏବଂ ଜାଣିଛି ଯେ—

ଅନାକ୍ରୋଧେପି ହରୁତେ ପିତୃବାକ୍ୟଂ ସ ଉତ୍ତମଃ,
 ଉକ୍ରୋଧେପି ହରୁତେ ଯସ୍ତୁ ସ ମଧ୍ୟମ ଉଦାହୃତଃ,
 ଉକ୍ରୋଧେପି ହରୁତେ ନୈବ ସ ପୁତ୍ର ମଳ ଉଚ୍ୟତେ ।

ମୁଁ କହୁଲି ଯାଅ, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବ ଏବଂ ପିତୃଲେକକ
 କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ । ତୁମର କି ଗୁରୁତର କାର୍ଯ୍ୟ ଅଛି ଯେ ଅସ୍ବାକୃତ ହେଲ ?
 ତୁମର ଅସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ଥିବାର ମୁଁ ତ କିଛି ଦେଖୁନାହିଁ । ହଉ, ମୁଁ ଯାଉଛି ।”
 ଏହା କହି ଶିବକାଶ୍ଚେନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପୁରୀ ଯାହା କଲେ ।

ଥରେ ସାମନ୍ତ ପୁରୀ ପିବା ସମୟରେ ନିଜ ଗୃହରୁ ବହୁର୍ଗତ
 ହୋଇ ସମାନ ଦୂରରେ ପାଦନିଷେପପୂର୍ବକ ଗମନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।
 ମାର୍ଗରେ ସ୍ଥାନ ଭେଜନାଦି କାର୍ଯ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯେତେବେଳେ ସେ
 ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟକୁ ଯାଉଥାନ୍ତି ସେତେବେଳେ ଗମନମାର୍ଗର ସେହି ସ୍ଥାନରେ
 ଗୋଟିଏ ଚିହ୍ନ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଭେଜନାଦି କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷରେ ପୁନଶ୍ଚ
 ଯେତେବେଳେ ଚାଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି ସେତେବେଳେ ସେ ସେହି
 ଚିହ୍ନଠାରୁ ପାଦ ନିଷେପ କରନ୍ତି । ଏହିପରି କ୍ରମରେ ରାସ୍ତାରେ ଛିନିବନ
 ଅଟାତ ହେଲା । ଚତୁର୍ଥ ଦିନ ସାମନ୍ତ ପୁରୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ
 ଏକବାରେ ମନ୍ଦିରର ସିଂହଦ୍ୱାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗମନ କରି ପତିତପାବନଙ୍କ
 ଦର୍ଶନ ଶେଷରେ ସଙ୍ଗରେ ଥିବା ବନମାଳୀ ନନ୍ଦଙ୍କୁ କହିଲେ—“ନନ୍ଦେ,
 ଅମରରଠାରୁ ସିଂହଦ୍ୱାର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋ ପାଦୁଣ୍ଡରେ ୧୪୧୨୦୦ ପାଦୁଣ୍ଡ
 ହେଲା । ତାଳଭଙ୍ଗା କୋଶରେ ଏହା ସତାଇଣ କୋଶ ହେଲା ।” ନନ୍ଦେ
 କହିଲେ—“ଦୋଉ ତ ଅମୃତମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ଆସୁଥିଲ
 ଏବଂ ବାଟରେ ରୋଷେଇବାସ ଅତି ବହୁତ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଥିଲା; ଏ ହସାବ
 ରଖିଲ କିପରି ?” ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ମୁଁ ପରା ମନେ ମନେ ହସାବ କରି
 ଗଣି ଗଣି ଆସୁଥିଲି । ଯେତେବେଳେ ବାଟରେ ଚିହ୍ନ ଦେଇ ମୁଁ ଗ୍ରାମ
 ମଧ୍ୟକୁ ଯାଏଁ ତେମେ କଣ ଦେଖି ନାହିଁ ? ଅଉ ମଧ୍ୟ ଏଥର ମୁଁ ଅମ୍ଭ

ଘରଠାରୁ ସମାନ ଦୂରରେ ପାଦ ପକାଇ ଆସୁଥିଲ ।” ~~ସମସ୍ତ~~ ସ୍ତ୍ରୀ ନନ୍ଦେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଗଲେ । ଏଥିରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଗଣନାଶକ୍ତି ଓ ପ୍ରଜ୍ଞା ପାଠକମାନେ ସହଜରେ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରବେ ।

ସାମନ୍ତ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଲଭ କରିଥିଲେହେଁ ସ୍ତ୍ରୀୟ ବିଚାର ଉପରେ ତାହାଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ନ ଥାଏ । ସେ ଯଦୁନାଥ ଓ ବାସୁଦେବ ନାମକ ନିଜ ପୁତ୍ରଦ୍ୱୟଙ୍କର ଅସୁର୍କାୟ ସାଧନ କରି ରଖିଥିଲେ । ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କ ଗଣନାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିବସର ଅନେକ ଦିନ ପୂର୍ବରୁ ଉକ୍ତ ପୁତ୍ରଦ୍ୱୟ ଏକ ଦିନ ମାତ୍ର ବ୍ୟବଧାନରେ ପରଲୋକ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବାରୁ ଫଳିତ ଜ୍ୟୋତିଷ ଉପରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଏକପ୍ରକାର ଅବିଶ୍ୱାସ ହୋଇଗଲା । ତେଣୁ ସେ ବହୁ ଯତ୍ନରେ ନିଜର ଅସୁସ୍ଥ ଗଣନା କରିଥିଲେହେଁ ଗଣ୍ଡର ସନ୍ଦେହରେ ପଡ଼ିଥିଲେ । ମୁଁ ସୁଦ୍ଧା ଲେଖିଅଛି ଯେ ପୁରୀରେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ସେ ଚିତ୍କାଳରୁ ବାହାଜର ସ୍ମରଣେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣର ସର୍ବଶେଷ ଶ୍ଳୋକରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ନିଜର ଅଭିଳାଷ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ତାହା ଏହି—

ବେଲୋଦ୍ୟଦ ସିଦ୍ଧଗୋନ୍ଦେ ସୁହାମାଦସ୍ତବାବଲୀପାନ୍ଦେ,
ଗାନ୍ଧଂ ମମ ସୁପବନ୍ଦେ ନିପତତ୍ତୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଶେନ୍ଦେ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ସମୁଦ୍ରତୀରସ୍ଥ ଯେଉଁ ଶେନ୍ଦରେ ଗାଳାଚଳ ବିଦ୍ୟମାନ ଏବଂ ଯେ ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଦେବତାମାନଙ୍କର ସ୍ତୁତିସ୍ତବନ ଅଟେ, ସେହି ସୁପବନ୍ଦେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଶେନ୍ଦରେ ମୋହର ଶରୀର ପଡ଼ିତ ହେଉ ।

ସାମନ୍ତଙ୍କର ଗଣନାକ୍ରସାରେ ଯେତେବେଳେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଦେହତ୍ୟାଗର ସମୟ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଗଲା ସେତେବେଳେ ସେ ପୁରୀ ଯିବାକୁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଗର୍ଭଣ୍ଡମେଷ୍ଟରୁ ଯେଉଁ ଟ ୫୦୯ ମାସିକ ବୁଦ୍ଧି ମଞ୍ଜୁର ହୋଇଥିଲା ତାହା କେଉଁ ଟ୍ରେଜେରରୁ ନେଲେ

ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଫୁଲପା ଦେବା ବୋଲି ପ୍ରଥମେ ସରକାରରୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରା
ଯାଇଥିଲା । ସାମନ୍ତ ଭବିଷ୍ୟତରେ ପୁରୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବାର ଚଂକଳ
କରିଥିବାରୁ ପୁରୀ ଟ୍ରେଜେରରୁ ଟଙ୍କା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ସେତେବେଳେ
ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ । ସରକାରରୁ ଅସ୍ଥିତିବା ପତ୍ରର ପ୍ରତିଲିପି ଏହି,—

Office of the Accountant General,
Bengal, The Treasury Calcutta,
the 11th January /04 No. P/734
From

The Accountant General, Bengal
To

The Collector of Cuttack.

Sir,

His Majesty's Secretary of State
for India in Despatch No. 197Finl:
dated 20th November 1903,
having sanctioned the grant of a
literary pension of Rs. 50/- a month
to Mahamahopadhyaya Chandra
Shekhar Singh Hari Chandan
Mahapatra Samant of Khandpara,
I have the honour to request that
you will be so good as to furnish
me with the marginally noted
particulars of him to enable me to
issue a permanent Pay order for
the payment of his pension.

1. Personal mark
2. Height
3. Date of birth
4. Residence
5. Sect
6. Place of
payment

I have &c.,
Sd/- Chuni Lal,
Assistant Accountant Genl.,
Bengal.

ସାମନ୍ତଙ୍କର ପୁରୀ ପ୍ରୟାଗର କିଛି ଦିନ ପୂର୍ବରୁ ~~ନିଜରୁ~~ ଅଭି
ଶକ୍ତି ପତ୍ର ଆସିଥିଲା ଯେ ଯଦି ଏକମାସ ମଧ୍ୟରେ ସାମନ୍ତ ନିଜେ ~~କିଛି~~
ଟଙ୍କା ଗ୍ରହଣ ନ କରିବେ ତେବେ ତାହା ‘ଲୁପ୍ତ’ ହୋଇଯିବ । ଏହି ପତ୍ର
ପାଇବାପାନ୍ଦେ ସାମନ୍ତ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପ୍ରସାଦଲଭ ସଦୃଶ ମନେକଲେ ।
କାରଣ ତାହାଙ୍କର ଅଭିଳାଷ ପୂରଣରେ ପରିବାରବର୍ଗ ଘୋର ଅନ୍ତରାୟ
ହୋଇଥିଲେ । ପତ୍ର ପାଇ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କହିଲେ, “ମୁଁ ନ ଗଲେ ଟଙ୍କାଗୁଡ଼ାକ
ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ; ମୋର ତ ଯିବାର ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୋଇଅଛି; ତେବେ ପୂର୍ବରୁ
ନ ଯିବି କାହିଁକି ?” ଟଙ୍କା ପାଇବା କଥା ଶୁଣି ପରିବାରର ସମସ୍ତେ
ସ୍ତବ୍ଧ ହେବାରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଶୁଦ୍ଧପ୍ରୟାଗର ଉଦ୍‌ଯୋଗ ହେଲା । ସେ ରାଜା
ନଟବର ସିଂହଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଯାଇ କହିଲେ—“ମୁଁ
ଚଉଦ କୋଶ ଛାଡ଼ିଛି, ଅଳ୍ପଦିନପରେ ଚଉଦପା ଛାଡ଼ିବି” । ଏହା କହି
ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କରି ଆସିଲେ । ନଟବର ଉକ୍ତ ବାକ୍ୟର ଅର୍ଥ ବୁଝି
ନ ପାରିବାରୁ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ତାହାଙ୍କୁ ବୁଝାଇଦେଲେ ଯେ ସାମନ୍ତ ଚଉଦ
କୋଶ ରାଜ୍ୟକୁ ଛାଡ଼ି ଅଳ୍ପଦିନ ପରେ ପୁରୀରେ ଚଉଦପା ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀର
ଛାଡ଼ିବେ ବୋଲି କହିଗଲେ । ତତ୍ପୂର୍ବ ନଟବର କହିଲେ, “ସେ
କଣ ଏହା ଜାଣିଛନ୍ତି ? ଅଛା ଫଳରେ ତ ଜଣାଯିବ ।”

ସାମନ୍ତଙ୍କ ଯାତ୍ରାର ଆୟୋଜନ ହେବାରୁ ନାନାସ୍ଥାନରୁ ଶତ ଶତ
ଲୋକ ଆସି ରୁଣ୍ଡହୋଇ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ଜଣ
ଜଣଙ୍କଠାରୁ ସାମନ୍ତ ଶେଷ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ । କନିଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଧର
କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କ ଉପରେ ଗୃହଭାର ଅର୍ପଣ କଲେ ।
ଯେତେବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଅଶଶ୍ରୁଜଳକବିରୂପିତ ହୋଇ ତୁଳସୀମାଳା
ଗ୍ରହଣପୂର୍ବକ ଯଶ୍ଵି ଅବଲମ୍ବନରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରକତୁଲ ମହାଯାତ୍ରା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ
ଘରୁ ବାହାର ପଡ଼ିଲେ ସେତେବେଳେ ପୁତ୍ରକଳହ ଓ ଦାସଦାସୀ

ସମସ୍ତଙ୍କର ଦେହ ଅଶ୍ରୁପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା । ସେତେବେଳେ ସେ ଉପିତରହ
 ଶ୍ରେଷ୍ଠପୁତ୍ରଙ୍କୁ କହିଲେ, “ପୀତବାସ, ମୁଁ ଯାଉଛି, ତୁମେମାନେ ପରେ
 ଯିବ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଥାଅ । ମାତ୍ର ଗଦାଧର ଇନ୍ଦ୍ରପରକାଳକୁ ସଙ୍ଗରେ
 ଯାଉଛନ୍ତି” । ଏହାର ମର୍ମ ସେ ସମୟରେ କେହି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବୁଝିପାରିଲେ
 ନ ଥିଲା । ସାମନ୍ତ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର କାନ୍ଦୁରେ ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି
 ସ୍ବୟଂ ରଚନା କରି ଲେଖିଦେଇଥିଲେ ।

ପ୍ରାସାଦୋପରବୁଦ୍ଧିରୁପ୍ରପତନଂ ପାତୋ ବିମାନେ ଶୟୋ—

ଶୁଣ୍ଠାଲେ ବୃଷ୍ଟିମାରଣଂ ନରଶକୃତପାତୋ ନବେଦ୍ୟେଶୟୋଃ ।

ମୀନୋନ୍ମିଶ୍ର ମହା ପ୍ରପାନକ ଜଗନ୍ନାଥାର୍ପଣଂ ଯତ୍ପୁରେ

ବର୍ଷାନ୍ତଃ ସମବୁଦ୍ଧିଦ୍ବାଦ୍ଭୂତଗଣଃ ତହାସ୍ତେ କିଂ ମଙ୍ଗଳମ୍ ॥

ଏହି ଶ୍ଳୋକଲିଖିତ ଘଟନ ଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଷକ ମଧ୍ୟରେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ
 ଘଟିଥିଲା । ତତ୍ତତ୍ୟ ବଡ଼ଦେଉଳ ଉପରେ ଗୋଟାଏ ବୁଡ଼ା ଶାଗୁଣୀ
 ବସିଥିଲା ଏବଂ ତନ୍ମନସ ହା ସମୟରେ ଗୋପିନାଥ ଦେବଙ୍କ ବିଜେ
 ପ୍ରତିମା ବିମାନ ସହୃଦ ତଳେ ପଡ଼ି ଯାଇଥିଲେ । ରାମ ପରମବୁଦ୍ଧ
 ପ୍ରଦତ୍ତ ଅଶ୍ରିର ବାହୁଗୁଡ଼ିଏ ସାମନ୍ତ ଫଶ୍ କରୁଥିଲେ । ସେ ଥରେ
 ରାମ ପାଇକଗୁଣାମକ ରାଜାଙ୍କର ଭୃତ୍ୟକୁ ମାରି ଗୋଡ଼ାଇବାରୁ
 ବାଳକ ବୃଷ୍ଟି ହାଡ଼ିହାତରେ ମରା ଯାଇଥିଲା । ସରତ ପାତୁଣୀ ପଣ୍ଡା
 ବ୍ରାହ୍ମଣର ନାତୁଣୀ ଗୁଣ୍ଡିଚାମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ମଳତ୍ୟାଗ କରିଥିଲା ଏବଂ
 ରଥଉପରେ ପ୍ରସାଦ ଅଧରପଣାମଧ୍ୟରୁ କେରାଣ୍ଡିମାଛ ବାହାରଥିଲା ।
 ଏହି ସମସ୍ତ ଦେଖି ସାମନ୍ତ ଉକ୍ତ ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର
 ଶ୍ଳୋକଟି ଗୁହ୍ୟମୟ କାନ୍ଦୁରେ ଲିଖିତ ଥିବାରୁ କେହି ଦେଖି ନ ଥିଲେ ।
 ଯେତେବେଳେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିହିୟା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଗୁହ୍ୟକୁ
 ଲିପାହେଲା ଯେତେବେଳେ ପୀତବାସ ସାମନ୍ତ ସେହି ଶ୍ଳୋକକୁ ଦେଖି
 ଲେଖିପକାଇଲେ ଏବଂ ତାହାର ଅର୍ଥ ବୁଝିନେଲେ ।

ସାମନ୍ତ ମୃତ୍ୟୁର ଦି ୧୨ ନ ପୂର୍ବରୁ ଅପରିଚିତ ମଧ୍ୟମ ପୁତ୍ର ଗଦାଧରଙ୍କ ସହ ଶିବିକାସେବଣପୂର୍ବକ ଯାଉ ଯାଉ ବାଟରେ ଧକ୍କା ଟକିଏ ଅଟକିଗଲେ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ କହୁଥାନ୍ତି, “ଗଦାଧର, ସବାରି ରହୁଛି କାହିଁକି ?” ଏପରି ପ୍ରଶ୍ନର କାରଣ ତଦାୟ ବ୍ୟାକୁଳତା । କିଛି ବୟସ୍କ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ କାନେ ପୁରୀରେ ପହଞ୍ଚିବା ପୂର୍ବରୁ ମାର୍ଗରେ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଯିବ, ଏହୁ ଅଶଙ୍କା ତାହାଙ୍କର ବରାବର ରହୁଥାଏ । ତେଣୁ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ କହୁଥାନ୍ତି, “ଗଦାଧର, ବେହେରାମାନଙ୍କୁ କିଛି ପୁରସ୍କାର ଯାଚିବ, ସେମାନେ ମୋତେ ଶୀଘ୍ର ପୁରୀରେ ପହଞ୍ଚାଇଦେଲେ ତାହା ପାଇବେ ।” ସେତେବେଳେ ସେ କହୁଥିଲେ, “ଶ୍ରେୟଂସି ବହୁବିଘ୍ନାନି’ କାଳେ କୌଣସି ବୟସ୍କ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଯିବ, ବେଗେ କମିତି ପୁରୀରେ ପହଞ୍ଚିଯିବ ।” ଯାହାହେଉ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ସାମନ୍ତ ପୁରୀସେତ୍ରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ଗାଳତ୍ୟକୁ ଚ୍ୟୁତ ଦେଇ ପୁଲକପୁର୍ଣ୍ଣ ଗାନ୍ଧୀରେ ମହାନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେଥର ନିତାନ୍ତ ଦୁର୍ଦ୍ଦଳ ହୋଇଯାଇ ଥିବାରୁ ସାମନ୍ତ ପୁତ୍ରଙ୍କର ହସ୍ତାବଳୀମୁନପୂର୍ବକ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଗରୁଡ଼ ସ୍ତମ୍ଭ ନିକଟରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କଲେ ଏବଂ ଦଶଗୋଟି ଦଣ୍ଡ ପ୍ରଣାମାନନ୍ତର ରତନକୁ ଯାଇ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଛମୁରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଲେ । ସେଠାରେ ବଜ୍ରକରପୁଟ ହୋଇ ଜଣାଇଲେ, “ପ୍ରଭୋ, ଏ ମହାପାତକୀ ଛମୁରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଅଛି, ଏ ଜନ୍ମରେ ଏତିକି ମାତ୍ର ଦର୍ଶନ କରି ବିଦାୟ ନେଉଅଛି । ଏ ନାରାଜୀ ପ୍ରତି ବୃଥା କରି ଏଠାକୁ ଆଣିଥିବାରୁ କୃତାର୍ଥ ହୋଇଅଛି ।” ଏହିପରି ନାନା ପ୍ରକାର ନିବେଦନ କରି ଏବଂ ଛୁତି ସ୍ତୋତ୍ରାଦି ପାଠପୂର୍ବକ ଦର୍ଶନ ସମାପନ କଲେ ଏବଂ ଅତି କଷ୍ଟରେ ବେଢ଼ା ପରିହାସ କରି ବସାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବୃତ୍ତ ହେଲେ । ଯେଉଁଠାରେ ଗାଳତ୍ୟ ଦୁଷ୍ଟ ହେଉଥିବ, ସେହିଠାରେ ବସା କରିବାକୁ ପୂର୍ବରୁ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଅଦେଶ ଥିବାରୁ ତଦନ୍ତସାରେ ମାର୍କଣ୍ଡ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଥିବା

ପାରିବୁଦି ଗୁଣାକର ବସା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲା । ବସାକୁ ଅସିବାପରେ
 ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦେହ କିଛି ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହେଲା ଏବଂ କିମ୍ପେ ମୁହୂର୍ତ୍ତର ଶରୀରକୁ
 ଅବମଣ କଲା । ସେଥର ଅଉ ଜ୍ୱର ଗୁଡ଼ିକ ନାହିଁ । ଔଷଧ ସେବନ
 କରିବାକୁ ପୁଣି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାରୁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ଅଉ କାହିଁକି
 ଔଷଧ କରିବ, ଏହା ତ ନିଦାନ ସମୟ; ତେବେ ତୁମ୍ଭର ମନ ବୋଧ
 ହୋଇଯାଉ, ଯାହା କରିବାର କର ।” ତେଣୁ ଗଦାଧର ବହୁ ଔଷଧର
 ପ୍ରୟୋଗ କଲେ, ମାତ୍ର ସମସ୍ତ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଗଲା । ମୃତ୍ୟୁର ଦୁଇଦିନ
 ପୂର୍ବରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ହୃଦ୍ୱା ଜାତ ହେବାରୁ ସେ ପୁଣି କହିଲେ, “ଦେଖ,
 ଏହା ଯାମଲ ହୃଦ୍ୱା ଉଠିଲା, ବଡ଼ ଅସାଧ୍ୟ । ମାଧବ କର ନିଦାନ
 ଦେଖ, ଏହାର ଲକ୍ଷଣ କ’ଣ ?” ତତ୍ପରୀତ ଗଦାଧର ଗୁରୁ ପିଟାଇ
 ଦେଖିଲେ, ସେହି ଲକ୍ଷଣଗୁଡ଼ିକ ଦୃଷ୍ଟ ହେଲା । ପୁନଶ୍ଚ ଗଦାଧର ଯଥାବିଧି
 ଚିକିତ୍ସା କରିବାକୁ ଅନୁମତି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାରୁ ସାମନ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଲେ
 “ଏ ରୋଗ ତ ଅସାଧ୍ୟ, ତଥାପି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଛି—ଜୀବନର ଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତ
 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚିକିତ୍ସା କର୍କିବ୍ୟ, ତେଣୁ ମୁଁ ମନା କରୁ ନାହିଁ ।” ପୁଣି ଜାକ୍ରରକୁ
 ତକାଇ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଇଲେ, ମାତ୍ର ଫଳ କିଛି ହେଲା ନାହିଁ । ପରଦିନ
 ଏକାଦଶୀରେ ଘନ ଘନ ଶ୍ୱାସ ବହୁବାକୁ ଲାଗିଲା ଏବଂ ସମସ୍ତ ଦିନଟି
 ସେହିପରି ଅତିବାହିତ ହେଲା । ତତ୍ପର ଦ୍ୱାଦଶୀ ଦିନ ସାମନ୍ତ କହିଲେ,
 “ଗଦାଧର, ତୁମ୍ଭେ ସ୍ନାନ କଲଣି କି ନାହିଁ ? ନ କରୁଥିଲେ ଶୀଘ୍ର ସ୍ନାନ-
 କରି ମୋତେ ଶୁଦ୍ଧ ଜଳରେ ସ୍ନାନ କରାଇ ପରଶ୍ଚୂତ କରାଇଦିଅ ।” ପୁଣି
 କହିଲେ, “ଜ୍ୱରରେ କିପରି ସ୍ନାନ କରାଇ ଦେବ; ଚିକିତ୍ସା ହେଉଅଛି,
 ସ୍ନାନ କରାଇ ଦେଲେ ମୋତେ ଲୋକେ କଣ କହିବେ ?” ସାମନ୍ତ
 କହିଲେ, “ମୃତ୍ୟୁ ସକାଶ ଲୋକେ ଜ୍ୱରକୁ ଭୟ କରନ୍ତି । ମୁଁ ତ ମୃତ୍ୟୁକୁ
 ବରଣ କରି ଏଠାକୁ ଆସିଅଛି, ଅଜି ତ ମୋହର ମୃତ୍ୟୁ ହେବ, ଅଉ
 ଜ୍ୱରକୁ ଭୟ କଣ ? ମୁଁ ଅପରଶ୍ଚୂତ ଭାବରେ ଅସ୍ନାନ ଅ ହୋଇ ମରବାକୁ

ତେମେ କଣ ଇଚ୍ଛା କର ?” ଏହା ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ ପଦ୍ମାଧର ଶୀଘ୍ର ସ୍ବୟଂ ସ୍ନାନକରି ପିତୃଦେବଙ୍କୁ ତୁଳସୀ ଚଉରା ମୂଳକୁ ନେଇ ସ୍ନାନ କରି ଦେଲେ ଏବଂ ପରସ୍ପୃତ ବସ୍ତ୍ରରେ ଦେହ ପୋଛାଦେଇ କୌଷେୟ ବସ୍ତ୍ର ପରିହୃତ କରାଇଦେଲେ । ତତ୍ପରେ ତିଳକ ଗ୍ରହଣ କରାଇ ଦେଇ ଗଳାରେ ତୁଳସୀମାଳା ପକାଇ ଦେଲେ । ସେତେବେଳେ ସାମନ୍ତ ଶୀତ ସ୍ବରରେ ‘ଜଗନ୍ନାଥ’ ‘ଜଗନ୍ନାଥ’ ବୋଲି ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଥିଲେ । ତିଳକ ଗ୍ରହଣ ପ୍ରଭୃତି କରାଉଥିବା ସମୟରେ ସାମନ୍ତ ଦୁଇହସ୍ତ ଭୂମି ଉପରେ ଅର୍ପଣ କରି ବସିଥିଲେ । ହଠାତ୍ ତାହାଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତ ଟିକିଏ ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇ ଶରୀର ସେହି ଦିଗକୁ ତଳି ପଡ଼ିବାରୁ ପୁଣି ଧରି ପକାଇ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ, “କଣ ହେଲା କି ?” ଆଉ ଉତ୍ତର ମିଳିଲା ନାହିଁ । ତହିଁ ଗଦାଧର ପିତାଙ୍କୁ ଗୃହକୁ ନେଇଯାଇ ଶଯ୍ୟାରେ ଶୟନ କରାଇଦେଲେ ; ଗଦାଧର ମୁକ୍ତାବଳୀର ଉପଗୁରମାନ କରି ମହାପ୍ରସାଦ ଜଳ ଟିକିଏ ଭୃଷ୍ଟରେ ଦେବାରୁ ତାହା ଭିତରକୁ ଗୁଲିଗଲା ଏବଂ ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ଅମର ଅମ୍ଳା ବୈକୁଣ୍ଠ ଧାମକୁ ଗୁଲିଗଲା । ତତ୍ପରୀତ ମନବୋଧ ହେବାପାଇଁ ତାଙ୍କର ଡକାଇ ଦେଖାଗଲା ଯେ ଆଉ ପ୍ରାଣବାୟୁ ନାହିଁ ।

ଭକ୍ତ-ବାସ୍ତାବ୍ୟ କଳ୍ପତରୁ ପରମକାରୁଣିକ ଭଗବାନଙ୍କର ଅପାର ‘କରୁଣାରୁ ଭକ୍ତ ସାମନ୍ତଙ୍କର ବହୁକାଳର ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଶ୍ରୀ ଶେଷରେ ଗାନ୍ଧିପତିନ-ଦ୍ବାରା ସିଦ୍ଧ ହେଲା ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟଦ୍ବାଣୀ ସାର୍ଥକତା ଲଭିଲା । ୧୯୦୪ ମସିହା ଜ୍ୟୈଷ୍ଠମାସ (ଅଧିମାସ) ବୃଷପକ୍ଷ ଦ୍ବାଦଶୀ ପୂର୍ବାହ୍ନ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଦଣ୍ଡ ସମୟରେ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ଦେହତ୍ୟାଗ ହୋଇଥିଲା । ଅକସ୍ମାତ୍ ଏ ସମ୍ବାଦ ପୁରୀରେ ଘୋଟିଗଲା । ତତ୍ପୂର୍ବର ସାମନ୍ତଙ୍କର ସେଠାରେ ଅବସ୍ଥାନ ହେଉଥିବାର କେହି ଜାଣି ନ ଥିଲେ, କାରଣ ମୃତ୍ୟୁର ୧୩ ଦିନ ମାତ୍ର ପୂର୍ବରୁ ସାମନ୍ତ ପୁରୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ଘୋର ଦୁଃସମ୍ବାଦରେ

ପୁରୀବାସୀ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଟଙ୍କିଏ ଦେଖି ପାର ନ ଥିବାରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁତପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ନିରାକୃଷ୍ଣର ପ୍ରୟମ ମହାତ୍ମା ନିରାକୃଷ୍ଣର ଭାବରେ ଗୁଲିଗଲେ । ସେ ତଦାୟ ଜୀବନରେ ଆକୃଷ୍ଣର କଣ ଜାଣି ନ ଥିଲେ ।

ସାମନ୍ତଙ୍କର ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟା ପୁରୀ ଓ ଶଶିପଡ଼ା ଉଭୟ ନିବାସରେ ସମାବେଦର ସହିତ ହୋଇଥିଲା । ସେଥିରେ ଯେଉଁ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟିତ ହୋଇଥିଲା, ସେ ସମସ୍ତ କଟକରୁ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା । ସୁଦାମ ବାବୁ ଓ ଗୌରୀଶଙ୍କର ବାବୁ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ହୃଦୟବାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ଚକ୍ରଧରଙ୍କଠାରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ-ସମ୍ବାଦ ପାଇବା ମାତ୍ରେ ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ଏବଂ କହିଥିଲେ, “ଅମୃତମାନଙ୍କର ଅବଶିଷ୍ଟ ଅମୃତ ଯାଇଥାନ୍ତା ପଛକେ, ସେ ଆପଣେ ହେଲେ ବଞ୍ଚିଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ବ୍ୟକ୍ତିର ବିଧାନ ଉପରେ ହାତ କାହାର ଆଛୁ ?”

ସାମନ୍ତଙ୍କର ଦେହତ୍ୟାଗର ୨୧ ବର୍ଷ ପରେ ୧୯୨୫ ସାଲ ଡିସେମ୍ବର ଦଶ ତାରିଖରେ ତଦାୟ ପତ୍ନୀ ସୀତାଦେବୀ ପବନ ବୈଧବ୍ୟ-କ୍ରମେ ଯଥାବିଧି ପାଳନପୂର୍ବକ ସ୍ବର୍ଗାରୋହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ସୀତାଦେବୀ ପତିବିୟୋଗଠାରୁ ପ୍ରତ୍ୟହ ଏକବାର ମାତ୍ର ହରିଷ୍ୟାଳ ଭୋଜନ କରି କାଳଯାପନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ବ୍ରତୋପବାସାଦି ବିଧି ପାଳନ କରିଥିଲେ । ସାମନ୍ତଙ୍କର ୩୩ ବର୍ଷଠାରେ ପତିବିୟୋଗ ଏବଂ ୪୭ ବର୍ଷଠାରେ ମାତୃବିୟୋଗ ହୋଇଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁର ପ୍ରାୟ ଏକବର୍ଷ ତିନିମାସ ପରେ ଶଶିପଡ଼ାର ରାଜା ନଟବର ସିଂହ ମଧ୍ୟ ପରଲୋକପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ।

ସତ୍ୟଜୀ—ସାଧୁ ସଙ୍ଗ ବ୍ୟତୀତ ମୟାମୁକ୍ତର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉପାୟ ନାହିଁ । ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କହି ଅଛନ୍ତି ଯେ—

ନ ବୋଧୟିତ ମାଂ ଯୋଗୋ ନ ସାଂଖ୍ୟଂ ଧର୍ମଂ ଧବ ବା
ନ ସ୍ବାଧ୍ୟାୟଃ ପ୍ରପଞ୍ଚାଗୋ ନେଷ୍ଟାପୁତ୍ରିଂ ନ ଦକ୍ଷିଣା ॥

ବ୍ରତାନି ଯଦ୍ବିଶୁଦ୍ଧାଂସି ଗର୍ଥାନି ନୟମାଂସମାଃ
ଯଥା ବରୁକ୍ତେ ସତ୍ସଙ୍ଗଃ ସଙ୍ଗସଙ୍ଗାପ ହୋ ହୁ ମାମ୍ ॥

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଯେ ସଙ୍ଗସଙ୍ଗବିନାଶକ ସତ୍ସଙ୍ଗ ଭଗବାନଙ୍କୁ
ଯେତେଦୂର ଅବରୋଧ କରିପାରେ, ଯୋଗ, ସାଂଖ୍ୟ, ଜ୍ଞାନ, ଧର୍ମଧାର୍ମିକ,
ବେଦାଧ୍ୟୟନ, ତପସ୍ୟା, ସନ୍ନ୍ୟାସ, ଇଷ୍ଟପୁତ୍ରି, ଦକ୍ଷିଣା, ସକଳ ବ୍ରତ,
ସକଳ ଯଜ୍ଞ, ଗର୍ଥ ଭ୍ରମଣ ଓ ଯମ ନୟମ ତେତେଦୂର ବାଧ୍ୟ କରିପାରେ
ନାହିଁ । ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ଯୋଗାଦିଦ୍ୱାରା ଭଗବାନଙ୍କୁ ଗୌଣରୂପେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରି
ଯାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଏକମାତ୍ର ସତ୍ସଙ୍ଗଦ୍ୱାରା ଭଗବାନ ସବଦା ହୃଦୟରେ
ଅବରୁଦ୍ଧ ହୁଅନ୍ତି । ଅଜ୍ଞାନତ୍ୱମେ ସୁଦ୍ଧା ଯଦି ସାଧୁସଙ୍ଗ ହୋଇଯାଏ
ତେବେ ଜୀବର ଅନେକ ମଙ୍ଗଳ ଲଭ ହୋଇଥାଏ । ଗଙ୍ଗାଦି ଗର୍ଥ
ସମୁଦ୍ରରେ ଅବଗାହନ କଲେ ସେମାନେ ପବନ କରିନ୍ତି ସତଃ, କିନ୍ତୁ
ସାଧୁଗଣର ଦର୍ଶନ ମାତ୍ରେ ପବନିତା ଲବ୍ଧ ହୁଏ । ଅତଏବ ଏହି ସ୍ୱସାରରେ
ସାଧୁସଙ୍ଗହିଁ ଏକମାତ୍ର ଭବବନ୍ଧନ ମୋଚନର ଉପାୟ ।

ତନ୍ମୁଣେଶ୍ୱରଙ୍କର ନିତ୍ୟକର୍ମ ଓ ଶରୀର ରକ୍ଷାର ଆବଶ୍ୟକ କାର୍ଯ୍ୟ
ନିମିତ୍ତ ବ୍ୟୟିତ ସମୟ ଭଲ ଅବସିଷ୍ଟ ସମୟତକ କେବଳ ସତ୍ସଙ୍ଗରେ
ଯାପିତ ହେଉଥିଲା । ସେ କବିଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଉତ୍ତମରୂପେ
ଉପଲବ୍ଧ କରି ପାରିଥିଲେ—

ବାସ୍ତ୍ବ ସଞ୍ଜନ ସଙ୍ଗମେ ପରଗୁଣେ ପ୍ରୀତି ଗୁରୌ ନମ୍ରତା
ବଦ୍ୟାୟାଂ ବ୍ୟସନଂ ସ୍ବଯୋଷି ତିରତି ଲୌକାପବାଦାଦ୍ ଭୟମ୍ ।
ଭକ୍ତହୃଦିଣି ଶକ୍ତସ୍ବହୃଦମନେ ସଂସର୍ଗ ମୁ କ୍ତଃ ଶଳେ
ଯେଷ୍ଟେତେ ନିବସନ୍ତି ନିର୍ମଳଗୁଣା ସ୍ତେଷ୍ୟେ ନରେଷ୍ୟେ ନମଃ ॥

ଅର୍ଥାତ୍ ସର୍ବ ସଙ୍ଗରେ ଇଚ୍ଛା । ପର ଗୁଣରେ ଅନୁରାଗ, ଗୁରୁକ-
ମନ୍ତ୍ରର ନମ୍ରତା, ବିଦ୍ୟାରେ ପରିଶ୍ରମ, ସ୍ତ୍ରୀୟ ପତ୍ନୀଠାରେ ଆସକ୍ତି,
ଲୋକାପବାଦପ୍ରତି ଭୟ, ନାରାୟଣଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତି, ଆତ୍ମଦମନ ବିଷୟରେ
ସାମର୍ଥ୍ୟ ଏବଂ ଦୁଷ୍ଟସଂସର୍ଗ ତ୍ୟାଗ ଏହି ସବୁ କର୍ମଳ ଗୁଣ ଯେଉଁ
ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କଠାରେ ଥାଏ ସେମାନଙ୍କୁ ନମସ୍କାର ।

ନାନା ସ୍ଥାନରୁ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟକୁ ପଣ୍ଡିତଗଣ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ
ଆଳାପ କରିବାରୁ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଆସିଥିଲେ । ପୁରୀର ମାର୍କଣ୍ଡେୟ
ତର୍କ-ପଞ୍ଚାନନ, ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ତର୍କ-ବାଚସ୍ପତି, ସାମନ୍ତ ବିଶ୍ୱନାଥ
ମହାପାତ୍ର କି ବ ଗର୍ଗ, ମଧୁସୂଦନ ତର୍କ-ବାଚସ୍ପତି, ମହା-
ମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଜଗନ୍ନାଥ ମିଶ୍ର ଏବଂ ଗଦାଧର ମିଶ୍ର କାବ୍ୟଗର୍ଗ ପ୍ରଭୃତି
ପଣ୍ଡିତମାନେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଶାସ୍ତ୍ରାଳାପ କରି ପରମ ପ୍ରୀତି
ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ତର୍କ ବାଚସ୍ପତି ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରରେ
ଧୁରଣ ହେଲେହେଁ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାଠାରେ ଅଭିଜ୍ଞ ନୁହେଁ, ମାତ୍ର ସ୍ମୃତି
ଶାସ୍ତ୍ରରେ ତାହାଙ୍କର ବିଶେଷ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଅଛି ଏବଂ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଭାଷାରେ
ସେ ଅନର୍ଗଳ ବକ୍ତା ଅଟନ୍ତି । ଏକଦା ସେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସ୍ମୃତିଶାସ୍ତ୍ର
ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବହୁ ସମୟ ବିଚାର କରି ପରାଜିତ ହେବାରୁ କହିଲେ, “ମୁଁ
ଅପଣଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କଲି ; ସ୍ମୃତିଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅପଣଙ୍କଠାରୁ
ମୋହର ଅନେକ ଶିକ୍ଷଣୀୟ ବିଷୟ ଅଛି ।” ତହିଁ ସାମନ୍ତ ଉତ୍ତର
ଦେଲେ, “ଅପଣ ଉପଯୁକ୍ତ ପିତାଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ପୁତ୍ର ଏବଂ ବୁଲିନ
ବ୍ରାହ୍ମଣ । ଅପଣଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ବଳରେ ମୁଁ ଯତ୍ନ କରୁଛି ଜାଣିଅଛି ।
ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମୋହର ଜ୍ଞାନ ନଗଣ୍ୟ, ମୁଁ ଅପଣଙ୍କଠାରୁ ସେ ବିଷୟ
ଶିକ୍ଷା କରିବାରୁ ଇଚ୍ଛାକରେ ।” ଏହା ଏ ଲେଖକର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବିଷୟ ।
ଉକ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ମୋହର ସମ୍ପର୍କୀୟ ବନ୍ଧୁ ହୋଇଥିବାରୁ ଏବଂ

ଅନ୍ୟାପି ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କଠାରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଏହିପରି
ନାନା ଗଳ୍ପ ଶୁଣାଯାଏ ଏବଂ ସେ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଦେବତାତୁଲ୍ୟ ଭାବେ
କରୁଥିବାର ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ।

ଜଣେ ସାମାନ୍ୟ ନାମିତର ସତ୍ସଙ୍ଗଦ୍ୱାରା କିପରି ଶ୍ରେୟସ୍ବତ୍ତ୍ୱ
ହୋଇଥିଲା ତାହା ଏହି ଗଳ୍ପରୁ ପାଠକମାନେ ଅବଗତ ହେବେ ।
ଶତ୍ରୁପତ୍ନୀବାସୀ ଶିଖର ମହାପାତ୍ର ନାମକ ଜଣେ ନିରକ୍ଷର ନାମିତ
ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହରେ ସେବାକାରୀ ଥିବାରୁ ପ୍ରାୟ ସବୁଦିନ ତନ୍ତ୍ରଶେଖରଙ୍କର
ସଂସର୍ଗ ଲଭ କରୁଥିଲା । ତେଣୁ ସେ କି ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ କି ଲୌକିକ ଅନେକ
ବିଷୟରେ ଅଭିଜ୍ଞତା ଲଭ କରୁଥିଲା । ଏକଦା ପୁରୀରୁ ଆଗତ ପଣ୍ଡିତ
ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ତର୍କପଞ୍ଚାନନଙ୍କୁ ଶୌର କରବା ସମୟରେ (ଶାସ୍ତ୍ରରେ
ତାହାଙ୍କର ପ୍ରଗଲ୍ଭତା ଓ ବାବଦୁକତା ବିଷୟ ପୂର୍ବରୁ ଶୁଣିଥିବାରୁ)
ପଚାରିଲା, “ଅଜ୍ଞ, ବେଦାନ୍ତରେ ଯେଉଁ ପଞ୍ଚୀକରଣ ବିଷୟ ଲେଖାଅଛି
ସେ ବିଷୟ ଟିକିଏ ମୋତେ ବୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତୁ ।” ପଣ୍ଡିତେ ନାମିତର ପ୍ରଶ୍ନ
ଶୁଣି ଚମତ୍କୃତ ହୋଇ କହିଲେ, “କି ରେ, ତୁ ଏ ଶବ୍ଦ ଶୁଣିଲ
କେଉଁଠାରୁ ?” ସେ କହିଲା, “ମୁଁ ପଠାଣି ସାମନ୍ତଙ୍କ ଘୁଆରେ ଅଧିକାଂଶ
ସମୟ ରହୁଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଅଛି ।” ତତ୍ପୁଁ ପଣ୍ଡିତେ କହିଲେ, “ତୁ
ଆହାଙ୍କ ପାଖରେ ଅଛି ସେ ମୋହୁ ଅପେକ୍ଷା ବଡ଼ ପଣ୍ଡିତ, ତୁ ତାଙ୍କ
ପଚାରିଲେ ସେ ବୁଝାଇ ଦେବେ । ମୁଁ ଆଉ ବୁଝାଇବି କଣ ?” ଆଉ
କିଛି ଦିନ ପରେ ଶିଖର ମହାପାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟୋପଲକ୍ଷରେ ନୟାଗଡ଼ର
ରାଜପୁରୋଧୀ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିତ୍ ପଣ୍ଡିତ ବୈଦ୍ୟନାଥ ରାଜଗୁରୁଙ୍କ ଗୃହକୁ
ଯାଇଥିଲା । ସେ ପୂର୍ବରୁ ରାଜଗୁରୁଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟାବମାନ ଶୁଣିଥିଲା ।
ସେ ଦିନ ରାଜଗୁରୁ ମୂଳା ନକ୍ଷତ୍ରରେ ଶୌର ହେଉଥିବାର ଦେଖି କହିଲା,
“ରାଜଗୁରୁ ଆଜି, ଆପଣ ତ ମହାପଣ୍ଡିତ ଓ ରାଜଦ୍ୱାରର ପ୍ରଚାରକ ହୋଇ

ଅର୍ଥାତ୍ ସବୁ ସଙ୍ଗରେ ଇଚ୍ଛା. ପର ଗୁଣରେ ଅନୁରାଗ, ଗୁରୁକ-
 ମୁଖ୍ୟ ନମ୍ରତା, ବଦ୍ୟାରେ ପରିଶ୍ରମ, ସ୍ତ୍ରୀୟ ପତ୍ନୀଠାରେ ଅସକ୍ତି,
 ଲୋକାପବାଦପ୍ରତି ଭୟ, ନାରାୟଣଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତି, ଆତ୍ମଦମନ ବିଷୟରେ
 ସାମର୍ଥ୍ୟ ଏବଂ ଦୁଷ୍ଟସଂସର୍ଗ ତ୍ୟାଗ ଏହି ସବୁ କର୍ମଳ ଗୁଣ ଯେଉଁ
 ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କଠାରେ ଥାଏ ସେମାନଙ୍କୁ ନମସ୍କାର ।

ନାନା ସ୍ଥାନରୁ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟକୁ ପଣ୍ଡିତଗଣ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ
 ଆଳାପ କରିବାକୁ ଖଣ୍ଡପଡ଼ା ଆସିଥିଲେ । ପୁରୀର ମାର୍କଣ୍ଡେୟ
 ତର୍କ-ପଞ୍ଚାନନ, ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ତର୍କ-ବାଚସ୍ପତି, ସାମନ୍ତ ବିଶ୍ଵନାଥ
 ମହାପାତ୍ର କ.ବ.ଜର୍ଣ୍ଣ, ମଧୁସୂଦନ ତର୍କ-ବାଚସ୍ପତି, ମହା-
 ମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଜଗନ୍ନାଥ ମିଶ୍ର ଏବଂ ଗଦାଧର ମିଶ୍ର କାବ୍ୟଜର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଭୃତି
 ପଣ୍ଡିତମାନେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଶାସ୍ତ୍ରାଳାପ କରି ପରମ ପ୍ରୀତି
 ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ତର୍କ ବାଚସ୍ପତି ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରରେ
 ଧୁରଣ ହେଲେହେଁ କେ.ପି.ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଭିଜ୍ଞ ହୁଏନ୍ତି, ମ.ହ. ସ୍ଵା.ତି.
 ଶାସ୍ତ୍ରରେ ତାହାଙ୍କର ବିଶେଷ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଅଛି ଏବଂ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ
 ସେ ଅନର୍ଗଳ ବକ୍ତା ଅଟନ୍ତି । ଏକଦା ସେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସ୍ଵ.ତି.ଶାସ୍ତ୍ର
 ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବହୁ ସମୟ ବିଚାର କରି ପରାଜିତ ହେବାରୁ କହିଲେ, “ମୁଁ
 ଅପଣଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ଵ ସ୍ଵୀକାର କଲି ; ସ୍ଵ.ତି.ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅପଣଙ୍କଠାରୁ
 ମୋହର ଅନେକ ଶିକ୍ଷଣୀୟ ବିଷୟ ଅଛି ।” ତହିଁ ସାମନ୍ତ ଉତ୍ତର
 ଦେଲେ, “ଆମ ଉପଯୁକ୍ତ ପିତାଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ପୁତ୍ର ଏବଂ ଭୂଲୀନ
 ବ୍ରାହ୍ମଣ । ଅପଣଙ୍କ ଅଶୀର୍ବାଦ ବଳରେ ମୁଁ ଯତ୍ନ କିଛି ଜାଣିଅଛି ।
 ତର୍କ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ମୋହର ଜ୍ଞାନ ନଗଣ୍ୟ, ମୁଁ ଅପଣଙ୍କଠାରୁ ସେ ବିଷୟ
 ଶିକ୍ଷା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରେ ।” ଏହା ଏ ଲେଖକର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବିଷୟ ।
 ଉକ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ମୋହର ସମ୍ପର୍କୀୟ ବନ୍ଧୁ ହୋଇଥିବାରୁ ଏବଂ

ଏପରି କରୁଅଛନ୍ତି, ଆଉ କିଏ ବା ନ କରିବ ?” ସକଳରୁ ଶୁଣି ଶ୍ରୀମନ୍ତାନ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ, “କି ରେ, ଆମେ କଣ କରୁଛୁ କହିଲୁ !” ନାସିତ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା ମୁଲା ନକ୍ଷତ୍ରରେ ପରା ଶୈର ନିଷିଦ୍ଧ, ଆପଣ ଆଜି କିପରି ଶୈର ହୋଇ ବସିଛନ୍ତି ?” ସକଳରୁ ତମକି ପଡ଼ି ପାଞ୍ଜି ଅଣାଇ ଦେଖିଲେ ଯେ ପ୍ରକୃତରେ ସେ ଦିନ ମୁଲା ନକ୍ଷତ୍ର । ତେଣୁ ବଡ଼ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ କହିଲେ, “ମହାପାତ୍ର, ଏ କଥା ପଠାଣି ସାମନ୍ତଙ୍କ କହିବୁ ନାହିଁ ତି, ସେ ଶୁଣିଲେ ମୋତେ କଣ କହିବେ ?”

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ମୁଦ୍ରଣ ପୂର୍ବରୁ ପୁଥିବାର ପ୍ରିୟତା ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଭ୍ରମଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାହାଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ରହିଥିଲା । ଉକ୍ତ ବିଷୟରେ ସାମନ୍ତ ପ୍ରିୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପଗତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ଭାରତ ଭିତ୍ତି ସମଗ୍ର ପୁଥିବାର ମତ ବିରୋଧରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଦେବା ବଡ଼ ଦୁରୁଦ୍ଧ ବ୍ୟାପାର ମନେକରି ହୃଦୟରେ ସେହି ସନ୍ଦେହକୁ ସ୍ଥାନ ଦେଇଥିଲେ । ସେହି ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ ନିମିତ୍ତ ଦେବା ପ୍ରମାଣର ଅନୁସନ୍ଧାନପୂର୍ବକ ସର୍ବଦା ଭବିତ ଥାନ୍ତି ଏବଂ ଭଗବାନଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଥାନ୍ତି । ଉକ୍ତାଶ୍ଚକ୍ଷୁପ୍ରଦ ଭଗବାନଙ୍କ ଅପାର ମହିମାରୁ ଦିନେ ଜଣେ ସବାନ୍ତ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୋଦଳା ଆଠଗଡ଼ରୁ ଆସି ସାମନ୍ତଙ୍କ ଘରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ତାହାଙ୍କର ନାମ ଚକ୍ରପାଣି ମିଶ୍ର । ସେ ଦେବା ଉପାସକ ଥିବାରୁ ତଦାୟ କୃପାରେ ସବାନ୍ତତା ଲଭି କଲେହେଁ ସମ୍ମତ ଭାଷାରେ ଅନରକ୍ଷା ଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ ସାମନ୍ତ ତାହାଙ୍କର ସବାନ୍ତତାର ପରିଚୟ ନିମନ୍ତେ ଗୃହ ମଧ୍ୟରୁ ନିଜ ହସ୍ତରେ ଗୋଟିଏ ଶୁଷ୍କ ବରକୋଳୀ ମଞ୍ଜି ଧରି ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ପରୁରଲେ । ମିଶ୍ର ଧ୍ୟାନନିଷ୍ଠ ହୋଇ ପ୍ରଥମେ ବାଜଂ, ତଥ୍ପରେ ବିନ୍ଦୁସୁକ୍ତ ବାଜଂ ଓ ଶେଷରେ ବଦରା ବାଜଂ, ବଦରା ବାଜଂ ବୋଲି ମୁଖରେ ଶୀଘ୍ର ସ୍ଵରରେ କହିଥାନ୍ତି, ଅଥଚ ସମ୍ମତ ଭାଷାରେ ଅନରକ୍ଷାତାବଶତଃ ବଦରା ବାଜଂ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରି

ପାରୁ ନ ଥାନ୍ତି । ସାମନ୍ତ ତାହାଙ୍କର ଏହିଭାବ ବୁଝିପାରୁ କହିଲେ, “ହଁ, ମୁଁ ଗୋଟିଏ ବରକୋଳୀ ମଞ୍ଜି ଧରିଅଛି ।” ଏଥିରୁ ମିଶ୍ରଙ୍କର ଦେଖି ସହାୟତା ଉପଲବ୍ଧ କରି ସାମନ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତାପନ ପୂର୍ବକ କହିଲେ, “ମୋ ମନରେ ବହୁଦିନରୁ ଗୋଟାଏ ସନ୍ଦେହ ଅଛି, ଆପଣ ତାହା ମୋତଳ କରନ୍ତୁ ।” ତାହା ଶୁଣି ମିଶ୍ର ପୂର୍ବବତ୍ କେତେକ ସମୟ ଧ୍ୟାନନିଷ୍ଠ ହେବା ପରେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ଦୁଇଗୋଟି ବୁଦ୍ଧତ୍ ପଦାର୍ଥ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରଶ୍ନ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କଲେ ଏବଂ କହିଲେ, “ଗୋଟିଏ ତେଜସ୍ବୀନ୍ ଓ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ତେଜୋହୀନ; ତେଜସ୍ବୀନ୍ ପଦାର୍ଥଟି ଅନ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ବହୁଶୁଣରେ ବଡ଼ ।” ସର୍ବଶେଷରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ପୃଥିବୀର ନାମ କହି କିଏ ଗଢି କରୁଅଛି ଓ କିଏ ସ୍ଥିର ଅଛି, ଏ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଥିବାର ପ୍ରକାଶ କଲେ ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସଂଦ୍ଧା ଗଢି କରୁଅଛନ୍ତି ଓ ପୃଥିବୀ ସ୍ଥିର ରହିଅଛି ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରକାଶ କରିବାରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ଦୂର ହେଲା ଏବଂ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟିତ ହେଲେ ।

ତତ୍ପରେ ସାମନ୍ତ ବିନାତଭାବରେ ଶଶ୍ବତାର ତତ୍କାଳୀନ ରାଜା ବୃଞ୍ଜବିହାରୀ ଓ ତାଙ୍କୁ ଭ୍ରାତା ନିକଟରୁ କୋଷ୍ଠୀ ଦୁଇଶକ୍ତି ତାଳପତ୍ରରେ ଲେଖି ସର୍ବଜ୍ଞଙ୍କୁ ଦେଲେ । ସର୍ବଜ୍ଞ ସେହି ତାଳପତ୍ରଦ୍ବାରା ବୃଞ୍ଜବିହାରୀଙ୍କ କୋଷ୍ଠୀଶକ୍ତି ତଳେ ପକାଇ ଦେଇ କହିଲେ, “ଏ କୋଷ୍ଠୀ ଅଲ୍ଲୀୟ, ଏବଂ ଏହାର ସ୍ତ୍ରୀ ରାକ୍ଷସୀ । ସ୍ବାମୀର ମୃତ୍ୟୁପରେ ଏ ସ୍ତ୍ରୀ ଗୁହ୍ୟତାଗ କରି ପୂର୍ବଦିଗକୁ ପଳାଇଯିବ ।” ଅପର କୋଷ୍ଠୀ ଦେଖି କହିଲେ, “ହଁ, ଏହା ବଳବତ୍ତର ଏବଂ ଏ କୋଷ୍ଠୀର ଲୋକ ନିକଟରେ ରାଜା ହେବ, ବହୁକାଳ ରାଜତ୍ବ କରିବ ।” ସର୍ବଜ୍ଞଙ୍କର ଉତ୍ତର କଥାଟି ପ୍ରକୃତରୂପେ ଘଟିଥିଲା । କିଛିଦିନ ପରେ ତଦ୍ବିପାଶି ମିଶ୍ର ସ୍ବର୍ଗର ବିଷୟ ଜାଣିବାପ୍ରକାଶ ସାଧନ ନିମିତ୍ତ ସେହି ତାରିଖୀ ପର୍ବତର ଉପରକୁ ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେହିଠାରେ ପର୍ବତ ଉପରୁ ପଡିତ ହୋଇ ମୃତ ହେଲେ ।

ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ଲକ୍ଷ୍ମୀଧର ବକ୍ସ ପଞ୍ଚନାୟକ ଓ ମପ୍ପିତା ନାରାୟଣ ସଦସ୍ୟ
 କ୍ଷମାକର ବାଲ୍ୟସଖା ଥିଲେ । ସେ ଦୁହେଁଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ସମୟ
 ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ସହ ସଦାଳାପରେ ଯାପିତ ହେଉଥିଲା । ବକ୍ସ ଗଣିତ
 ଶାସ୍ତ୍ରରେ ରସିକ ଥିବାରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ସଙ୍ଗଦା ତତ୍ତ୍ୱବିଷୟକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି
 ଉତ୍ତର ବୁଝୁଥିଲେ । ସାମନ୍ତ କେବଳ ମାତ୍ର ଦଶକ ପଣକିଆ ଭଲ ଅନ୍ୟ କିଛି
 ଅଙ୍କ ପଢ଼ି ନ ଥିଲେହେଁ ସ୍ୱଳ୍ପାୟ ଅସାଧାରଣ ଧୀମତ୍ସବଳରେ ବକ୍ସଙ୍କର
 ସମସ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ କରି ଦେଉଥିଲେ । କେହି ତାହାଙ୍କୁ କୌଣସି
 ଜଟିଳ ଅଙ୍କବିଷୟକ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ ସେ ତତ୍ତ୍ୱସିଖାତ୍ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱସ୍ମୃତଶ୍ଳୋକ
 ରଚନା କରି ସେଥିରେ ସେହି ଅଙ୍କର ସୂତ୍ର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଦେଉଥିଲେ ।
 ସାମନ୍ତ ନବ୍ୟସାଧରେ ଭଗ୍ନାଂଶର ସ୍ୱରୂପ ଦେଖି ନ ଥିଲେହେଁ
 ଉମେଶବାବୁଙ୍କ ପାଠାଗଣିତର ସମସ୍ତ ଭଗ୍ନାଂଶ ଅଙ୍କ ଅତି ସହଜ ସୂତ୍ରରେ
 ସମାଧାନ କରି ଦେଉଥିଲେ । ମୁଁ ବାଲ୍ୟବୟସରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ପଣ୍ଡିତ
 ରାଜବଲ୍ଲଭ ମିଶ୍ରଙ୍କଠାରୁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନାନା ଗଳ୍ପ ଶୁଣିଥିଲେହେଁ ଏବଂ
 ଅଙ୍କ ବିଷୟକ କେତେକ ସ୍ୱସ୍ମୃତ ସୂତ୍ର ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେହେଁ ମୋହର
 ତତ୍କାଳୀନ ଜ୍ଞାନାଭାବରୁ ଓ ସ୍ମୃତିଶକ୍ତିର ଦୁର୍ବଳତା ହେତୁରୁ ସେଥିମଧ୍ୟରୁ
 ଗୋଟିଏ ସୁଦ୍ଧା ସୂତ୍ରର ଉଲ୍ଲେଖ କରିପାରିଲି ନାହିଁ ।

ମୋହର ପିତୃଦେବ ପଣ୍ଡିତ ନାରାୟଣ ସଦସ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟହ ଦବା
 ଭୋଜନ ପରେ ଅଳ୍ପସିଖା ଚିଣ୍ଡାମାନନ୍ଦର ତାଳପତ୍ର ଖେଳା ଓ ଲେଖନୀ
 ଧରି ସାମନ୍ତଙ୍କ ଦୁଆରକୁ ଆସୁଥିଲେ ଏବଂ ସାମନ୍ତ ଗୃହ ମଧ୍ୟରୁ ଦାଣ୍ଡପିଣ୍ଡାକୁ
 ଆସିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେବଳ ପୃସ୍ତକ ଲିଖନରେ ବ୍ୟାସ୍ତ ହେଉଥିଲେ ।
 ବହୁକାଳ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଥାଇ ସୁଦ୍ଧା ମତ୍ତପିତା ସ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରାକ୍ରନ୍ତବାସନାର
 ଅଭାବବଶତଃ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷାରେ ପାରଗ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ।
 କେବଳ ସ୍ୱସ୍ମୃତ ବ୍ୟାକରଣ ଓ ସାହିତ୍ୟରେ ବିଶେଷ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଲାଭ
 କରିଥିବାରୁ ସେହି ବିଷୟକ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଏବଂ ଭକ୍ତି ଗ୍ରନ୍ଥର ଅଲେଖନାରେ

କାଳକ୍ଷେପଣ କରୁଥିଲେ । ସେ କାବ୍ୟ, ବ୍ୟାକରଣ, ପୁରାଣ ଓ ସ୍କନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟକ ବହୁ ତାଳପତ୍ର ପୁସ୍ତକ ଲେଖିଥିଲେ । ମୟାୟ ପିତୃଦେବ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିଷ୍ଠାପର ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ । ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ ପୁରାଣରେ ନୀଳକଣ୍ଠେଶ୍ଵର ମହାଦେବଙ୍କ ସନ୍ଧିଧିରେ ରୁଦ୍ରାଭିଷେକ ନ କରି ଏବଂ ନିଜ ଗଡ଼ରେ ଥିବା ଜଗନ୍ନାଥ, ଗୋପୀନାଥ ପ୍ରଭୃତି ଦେବତାମାନଙ୍କର ଦର୍ଶନ ନ କରି ଜଳ ଗ୍ରହଣ କରୁ ନ ଥିଲେ । ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ସନ୍ଧ୍ୟାପାସନା ଶେଷରେ ନିଜ ଗୃହ ଦେବତାବୃନ୍ଦଙ୍କର ପୂଜାବଧାନ ପୂର୍ବକ ପଦ୍ମପଦ୍ମର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦେଉଳକୁ ଯାଉଥିଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ବଡ଼ସିଂହାର ଦର୍ଶନ ପରେ ଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରି ସନ୍ଧି ଭୋଜନ କରୁଥିଲେ । ସେ ସନ୍ତତ ନାରାୟଣଙ୍କ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଅତିପ୍ରସାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିବାରୁ ଅତିଅଧିକ ବିଷୟରେ ତାହାଙ୍କର ବହୁ ମମୟ ଯାପିତ ହେଉଥିଲା । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭଗବତରେ ଉକ୍ତ ଅଛି—

“ଜୀବର ଭଲ ମନ୍ଦ ବାଣୀ, ମରଣ କାଳେ ତାହା ଜାଣି ।” ଏହି ବାକ୍ୟର ସାର୍ଥକତା ଅନେକଦିନ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ମୋହର ପିତୃଦେବ ୨ । ୪ ଦିନ ସାମାନ୍ୟ ଜ୍ଵରରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ମୃତ୍ୟୁ ଦିବସର ପୂର୍ବାହ୍ନରେ ବୃହତ୍ ବାଉଁଶର ବ୍ୟଞ୍ଜନ (ପାଣିଦିଆ ବାଇଗଣ ଭରତା) ସହ ଅଳ୍ପ ଭୋଜନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ଅପରାହ୍ନ ୩ ଘଣ୍ଟା ସମୟରେ ମୟାୟ ମାତୃଦେବୀ, ଜ୍ୟେଷ୍ଠା ଭଗିନୀ ଓ ମୋହର ଉପସ୍ଥିତିରେ ନାରାୟଣ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁ କରୁ ସ୍ଵର୍ଗାରୋହଣ କରିଥିଲେ । ଏପରି କି ମହାପ୍ରସାଦ ଜଳ ଟିକିଏ ଦେବାକୁ ମଧ୍ୟ ଅବସର ହେଲା ନାହିଁ । କାରଣ ସେ ଦକ୍ଷିଣପାର୍ଶ୍ଵରେ ଶୋଇ ନାରାୟଣ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ହଠାତ୍ ଉତ୍ଥାନ ଭାବ ଧାରଣ କରନ୍ତେ (ଚିତ୍ ହୁଅନ୍ତେ) ‘ନାରାୟଣ’ ଶବ୍ଦର ‘ନାରି’ ଏହି ଦୁଇଟି ଅକ୍ଷର ଉଚ୍ଚାରଣ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାଣବାୟୁ ଉଡ଼ିଗଲା ।

ମଦ୍ୟାୟୁ ଧୈର୍ଯ୍ୟଦେବ ସ୍ତ୍ରୀୟୁ ପୈତୃକ ଭୂସମ୍ପତ୍ତି ସାହାଯ୍ୟରେ ପରିବାର
ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଭରଣ ପୋଷଣ କରୁଥିଲେହେଁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ସହାୟତାରେହିଁ
ପୁତ୍ରକନ୍ୟାଦିଙ୍କର ବିବାହ ଓ ଉପନୟନାଦି ଜନିତ ଅତିରିକ୍ତ ବ୍ୟୟର
ସମାଧାନ କରୁଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ନବଦୁର୍ଗର ତଦାନନ୍ତର ବଦାନ୍ୟ
ରାଜା ଲକ୍ଷ୍ମକେଶର ମାନଧାତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ କର୍ମର ଅନୁଷ୍ଠାନ
ନିମନ୍ତେ ମୋହର ପିତାଙ୍କୁ ପଠାଇ ଦକ୍ଷିଣା ଓ ପୁରସ୍କାରରୂପେ ଯେଉଁ
ଧନ ଉପାର୍ଜିତ କରାଇ ଦେଉଥିଲେ ତଦ୍‌ଦ୍ୱାରା ମପ୍ପିତା ଅତିରିକ୍ତ ବ୍ୟୟର
ନିବାହ କରୁଥିଲେ ।

ଶଶ୍ତ୍ରପତାବାସୀ ପଣ୍ଡିତ ଦାମୋଦର ଦାଶ, ହରି ପରମଗୁରୁ, ରାମ
ପରମଗୁରୁ, ଅର୍ଜୁନକୁ ପଞ୍ଚନାୟକ ଓ ଅଷ୍ଟାବଧାନ ସଦାଶିବ କବିରତ୍ନ
ପଞ୍ଚନାୟକଙ୍କ ସ୍ୱସର୍ଗରେ ସାମନ୍ତ ବହୁ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରୁଥିଲେ ।
ସାମନ୍ତ ମହୋଦୟ ଅଷ୍ଟାବଧାନଙ୍କର ଏକକାଳୀନ ବିଭିନ୍ନ ଅଠ ଗୋଟି
ବିଷୟର ସମାଧାନ ଦେଖି ଚମତ୍କୃତ ହେଉଥିଲେ ଏବଂ ଦାମୋଦର
ବାହୁନାଥଙ୍କର ଫାଇ ଚଉପଦା ରଚନାରେ ଦୈବାଶକ୍ତି ସନ୍ଦର୍ଶନ କରି
ପ୍ରଭୃତ ଆନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ବାହୁନାଥ ବିଦ୍ୱାନ୍ ନ
ହେଲେହେଁ ଶଶ୍ତ୍ରପତାର ବାଲ୍ୟକେଶର ମହାଦେବଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ ଅଭ୍ୟୁତ
ରଚନାଶକ୍ତି ଉପାର୍ଜନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ଶକ୍ତି ବଳରେ ସେ
ମନୋହର ଚତୁଷ୍ପଦା କବିତା ରଚନା କରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମୋହିତ କରୁଥିଲେ ।
ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଚତୁଷ୍ପଦା କବିତା ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଉପହାର
ଦେଉଅଛି ।

ସରିଗଇଟି କୃଷକକୁ କଶୋରୀ ।

ସୋରସେକ ଦୟା ନ ବହୁଲ ହେ ହରି । ଘୋଷା ।

ହରିଶଚେନ୍ଦ୍ରାକୁ ଅଛ କି ମନ୍ଦ କରି,
କରଗତି ତୁମ୍ଭକୁ ସୁମର ସୁମର,
ମରସିବ ସେ ସିନା ତୁମ୍ଭ ଲାଗି ନବାନା,
ବିନା ଅପରାଧରେ କଲ ଯା ଏତେ ଅନା,
ଅନାଦର କଲଣି ସବୁ ଭୋଗ ନବାନା
ବିନା ଦରଶନରୁ ତୁମ୍ଭର । ୧ ।

ଭରଥୁଲ ଯେ ବୁଝା ଅଙ୍ଗେ ଚତୁର,
ତୁରତେ ପକାଇଲଣି ବାହାର କରି,
କରି ତାକୁ ଏପରି କି ଯଶ ହେବ ହରି,
ହରି କରଣ ମଣୁଅଛି ଅନଳ ପରି,
ପରିତେଜ୍ୟା କଲଣି ଶେଷ ତୁଳା ନାଗରୀ,
ଗରଷ୍ଟମାନେ ଜବା ଅଧର । ୨ ।

ଧରଣୀ ମଧ୍ୟରେ ଥିଲ କେ ତାକୁ ସରି,
ବାରଦ-ସୁକୁନ୍ତଳା ତୁଳାଅଙ୍ଗୀ ଅବଳା,
ବଳାବଳ କଲେଣି ତାକୁ ରୁକ୍ମିଣୀ ବଳା,
ବଳାସତ ସମ୍ପାଦିକ ସେ କରଇ ହେଲା,
ହେଲା ନ କର ବୁଝିବହାର । ୩ ।

ହାରିଲେଣି ସଖୀଏ ଉପରୁର କରି,
କରିପ୍ରସନ୍ନା ବସୁଧାକୁ ଆଦର,
ଦରିଅରୁ ସରୋଜ ପଲବ ଆଣି ଶେଷ,
ସେ ଯଥାବିଧିମତେ ଶେଷାଇ ନାଗବ୍ରଜ,
ବ୍ରଜରାଜ ନନ୍ଦନ ବିଜୟ କରି ଅଜ
ଜନ୍ମ ସୁଖୀକି କର ପାରି । ୪ ।

ଧାରବାରପଣ ଜଣା ଗଲଣି ହର,
 ହରିତାଳ ବରନାର ସଙ୍ଗ ବିହର,
 ହରିଚନ୍ଦନ ବାର— ବର ଶ୍ରୀ ନରେଶ୍ୱର,
 ସୁରଣ କର ହର ପାଦେ ନିବେଶି ଶିର,
 ସୀରପାଣି-ଅନୁଜ ଶୁଣି ହେଲେ ବାହାର,
 ହା ରମଣି ହା ରାଧା ସୁମର । ୫ ।

ଏହି କବିତାଟିରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଦର ଶେଷ ଅକ୍ଷର ଦୁଇଟି ପରବର୍ତ୍ତୀ ପାଦର ଆଦ୍ୟାକ୍ଷର ଦୁଇଟି ସଙ୍ଗେ ସମାନ ହୋଇଥିବାରୁ ମନୋହର ହୋଇଅଛି । ବାହୁନୀପତି ଏହି ପଦ୍ୟଟିର ରଚନା ଶେଷ କରି ସୀରପାଣି ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ବୁଝି ନ ପାରିବାରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ ପଚାରିଲେ, “ଆଜ୍ଞା କାଲି ଗୋଟିଏ ଚଉପଦ ରଚନା କଲି ଯେ ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ପଦର ଅର୍ଥ ବୁଝି ପାରୁନାହିଁ ।” କେଉଁପଦ ବୋଲି ସାମନ୍ତ ପଚାରିଲେ ବାହୁନୀପତି ‘ସୀରପାଣି’ ଶବ୍ଦଟି କହିଲେ । ସାମନ୍ତ ପଚାରିଲେ, “ବାହୁନୀପତି, ତେମେ ତ ଅର୍ଥ ବୁଝି ପାରୁନାହିଁ, କବିତା ବସାଇଲ କିପରି ?” ବାହୁନୀପତି କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ମୋତେ ସେ ପଦଟି ତ ଦିଶିଗଲା, ବସାଇ ଦେଲି । ପଛେ ଭାବିଲାବେଳକୁ ଅର୍ଥ ବୁଝି ପାରିଲି ନାହିଁ, ତେଣୁ ଛମୁକୁ ପଚାରିବାକୁ ଆସିଲି ।” ସାମନ୍ତ ତହିଁ ଅର୍ଥ କହି ଦେଲେ ଏବଂ ବାହୁନୀପତିଙ୍କ ପ୍ରତି ବାଲ୍ୟକେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହ ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହେଲେ ।

ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ କବିତ୍ୱ
 ଓ
 ସୁରଣ ଶକ୍ତି—

ଦେବ ଭାଷାର ପ୍ରସ୍ତୁତି ଏହି ଭାରତବର୍ଷରେ ନାନା ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପାରଦର୍ଶୀ ଅସଂଖ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଅକ୍ଷୟ କାର୍ତ୍ତି ପ୍ରାପନପୁରକ ଅମରତ୍ୱ ଲଭ କରିଅଛନ୍ତି । ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ବଳରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର

ମଧ୍ୟ ଭାଗରୁ ପ୍ରମୁଖ ପ୍ରାତଃସ୍ମରଣୀୟ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟାଳୟ ସଙ୍ଗେ ସମାନ
 ଅସନ ଗ୍ରହଣପୂର୍ବକ ଭରତର ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଭାରତର
 ବହିର ପ୍ରଦେଶବାସୀ ଏବଂ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ପଣ୍ଡିତମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ
 ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଯେପରି ପରିଚୟ ପାଇଥିଲେ ଉତ୍କଳବାସୀମାନେ ସେପରି
 ପାଇପାରି ନ ଥିଲେ । ଉତ୍କଳର ଅରଣ୍ୟାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଅବରୁଦ୍ଧ ହୋଇ
 ଧନ-ଜନ-ସହାୟ-ଶୂନ୍ୟ ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଅଲୌକିକ ପ୍ରତିଭା
 ବଳରେ ଯେଉଁ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଉପାର୍ଜନ କରିଥିଲେ ତାହା ଅନିବାରଣୀୟ ।
 ସେ ଯଦି ବଙ୍ଗଳା ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଦେଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତେ, ତେବେ
 ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟାର ଅଦ୍ଭୁତ ଅଧିକ ଉଲ୍ଲସ ସାଧନ କରିଥାନ୍ତେ
 ଏବଂ ବହୁ ନୂତନ ଯନ୍ତ୍ରର ଆବିଷ୍କାର କରିଥାନ୍ତେ । ଅନେକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ
 ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ
 କରୁଅଛନ୍ତି । ଭବିଷ୍ୟତରେ ମଧ୍ୟ ତତ୍ତ୍ୱସମାନଧର୍ମୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ପ୍ରଶଂସା
 କରିବେ । ଯେତେବେଳେ ସେ ସୂର୍ଯ୍ୟୋପରାଗ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ
 ସ୍ଥାନକୁ ମିଳିବ, ସେକଣ୍ଠ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଣନାକର ପ୍ରଥମେ ପୃଥିବୀ ସମ୍ମୁଖରେ
 ଉପସ୍ଥାପିତ କଲେ, ସେତେବେଳେ ସମସ୍ତେ ବିଶେଷ ଚମତ୍କତ
 ହୋଇଥିଲେ । ସେ ପୃଥିବୀର ପ୍ରିୟତା ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଶ୍ରମଣ ବିଷୟରେ
 ସ୍ଥିରସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୋଇ ସମୁଦାୟ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟମତର
 ପ୍ରତିଜ୍ଞାଚରଣରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାରୁ ବୈଦେଶିକ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର
 ଦୂରକଟାକ୍ଷରେ ପଡ଼ିଥିଲେ । ମାତ୍ର ଆଗତ ପ୍ରଶ୍ନମାନଙ୍କର ସମ୍ବନ୍ଧିତ ଉତ୍ତର
 ବିଧାନପୂର୍ବକ ଅକାଷ୍ୟ ଯୁକ୍ତିବଳରେ ସ୍ତ୍ରୀୟମତର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ଥାପନରେ
 ସମର୍ଥ ହେବାରୁ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସେହି ବୈଦେଶିକମାନଙ୍କର ମୁଖ ମୁଦ୍ରିତ
 ହୋଇଗଲା ।

ସମ୍ଭୂତ ସାହିତ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଯେପରି ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ
 ଓ କବିତ୍ୱ ଥିଲା ତାହା ତତ୍ତ୍ୱପ୍ରଣୀତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ହୟୋବଂଶ ପ୍ରକାଶ-

ବଞ୍ଚିତ ସୁରୁତ୍ତୋତ୍ତମସ୍ତବ ପାଠକଲେ ସହଜରେ ଉପଲବ୍ଧ ହେବ ।
 ସ୍ତବକର ବାଦ୍ୟଲଭୟରେ ଗ୍ରନ୍ଥମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ଢଗଗୋଟି ଶ୍ଳୋକ
 ଉଦ୍ଧୃତ କରି ପାଠକମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରୁଅଛୁ ।

ଯା ବାଗ୍‌ଗା ବୁଦ୍ଧଶବ୍ଦେଡ଼ିତ ଗୁଣବିତତେଃ ଶ୍ରୀପଦେବର୍ଣ୍ଣନାଦ୍ୟା
 ସା ସ୍ୟାଦ୍‌ବିଶ୍ୱାଶୁଭଦ୍ରା ସତତମପି ଯୁତାବଦ୍ୟବଦ୍‌ଦ୍ୟପଦୈଃ ।
 ଯା ତଦ୍‌କ୍ରା ସ୍ୱପୁକ୍ରାପି ଚ ସ୍ୱଭଗପଦୈଃସ୍ତ୍ୟକ୍ୟତେ ସଭିରେଷା
 ତସ୍ମାତ୍‌କୃଷ୍ଣାଚଳେଶାମଳ ଗୁଣଜଳଧେ ବର୍ଣ୍ଣନାୟୋଽହ ବନ୍ଦୁଃ ।

୨୩ ଶ ପ୍ରକାଶ ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକଃ ।

ଅର୍ଥ—ସରସ୍ୱତୀ, ବ୍ରହ୍ମା ଏବଂ ମହାଦେବ ପ୍ରଭୃତି ଦେବତାମାନେ ଯଦ୍‌ଯୁ
 ଗୁଣସମୂହର ସ୍ତୁତି କରନ୍ତି ସେହି ଲକ୍ଷ୍ମୀପତିଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନାଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥ
 ଶୋଭିତ ହୋଇଥାଏ, ତାହା ଅସୁନ୍ଦର ଗଦ୍ୟ ପଦ୍ୟରେ ରଚିତ
 ହୋଇଥିଲେହେଁ ସର୍ବଦା ସୁସାରର ଅମଙ୍ଗଳ ଧ୍ୱଂସ କରେ । ଯେଉଁ
 ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଭଗବଦ୍‌ବର୍ଣ୍ଣନା ନ ଥାଏ ସେଥିରେ ପଦବିନ୍ୟାସ ସ୍ୱତର
 ହୋଇଥିଲେହେଁ ସଞ୍ଜନମାନେ ତାହାକୁ ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି । ତେଣୁ
 ଜ୍ଞାନାତ୍ମବାସୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ନିର୍ମଳ ଗୁଣ-ସମୁଦ୍ରରୁ କଣିକାମାତ୍ର ଏହି
 ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବଞ୍ଚିତ ହେବ ।

ନାନୋଦ୍ୟାନୋଦ୍ୟତାନୋକହବହଲଦଳସ୍ଥୟ ଶାନ୍ତାତପାତ୍ରି—
 ନିତ୍ୟପ୍ରତ୍ୟଗ୍ରସୌଧାବଳିଦଳିତ କଳାନାଥଭୁଞ୍ଜିତକାନ୍ତିଃ ।
 ଅଶ୍ରାନ୍ତଭ୍ରାନ୍ତବାତପ୍ରମଥୁତପଥୁକଶ୍ରୀନ୍ତରସେମଶାନ୍ତିଂ
 ବୃନ୍ଦାତ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗର୍ଜ୍ଜିତଲଧୁରଧୁରୁଷଃ କମ୍ବୁସଃ କାପିପୁଣ୍ଡଃ ।

୨୩ ଶ ପ୍ରକାଶ ୪ର୍ଥ ଶ୍ଳୋକଃ ।

ଅର୍ଥ—ଯେଉଁଠାରେ ଉଦ୍ୟାନରେପିତ ନାନାପ୍ରକାର ବୃକ୍ଷର
 ବହୁଲପତ୍ରହାୟାଦ୍ୱାରା ରୌଦ୍ରପୀଡ଼ା ଶାନ୍ତ ହୁଏ, ଯହିଁରେ ନିତ୍ୟ ନୂତନ

ନିମ୍ନ ଅଞ୍ଚଳବାସୀମାନଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଆବାସଭୂମି ଖୁବ୍ ଲାଭ ପଦ୍ଧତିର
ସୌଧରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁସ୍ଥାନରେ ସର୍ବଦା ପ୍ରବାହତ ପବନ
ପଥକମାନଙ୍କର ଶ୍ରାନ୍ତି ଅପନୋଦନ କରୁଅଛି ଏବଂ ଯାହାର ନିକଟରେ
ସମୁଦ୍ର ଗର୍ଜନ କରୁଅଛି ସେହି ଉଚ୍ଛ୍ଵାସୋତ୍ସାହମୟୀ ଶଙ୍ଖସେନା ପୁରୀ
ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅମଙ୍ଗଳ ଶାନ୍ତି କରୁ ।

ପଟାପଟୁରୁଗୀବୃତପ୍ରକଟହାଟକଣ୍ଠା ଜଗତ୍—

କଟାହଠନାମ୍ବୁ ଚୋରୁକଟାପପାତକମଃ ।

ବଟଦ୍ରୁମତଟୋଭଟଦ୍ରୁମ ରନିଷ୍ଠବୁଟାଟଗଂ

ଫଟାଧରଫଟାଛଟାନଟନପାଟଗପାଟୟେତ୍ ॥

୧୨ଶ ପ୍ରକାଶ ୯୩ ଶ୍ଳୋକ

ଅର୍ଥ—ଯଦ୍ୟପି ପୀତବସନର ଶୋଭା ବିଶ୍ୱକ ସୁବର୍ଣ୍ଣର କାନ୍ଥରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ
କରୁଅଛନ୍ତି, ଯାହାଙ୍କର ଗନ୍ଧ କଟାପପାତମାତ୍ରେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରୁପ କଟାହଠ ଅର୍ଥାତ୍
ଜୀବାଦି ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଧାର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ, ଯେ କଲ୍ୟାଣର ନିକଟରେ
ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି, କାଳୀୟସର୍ପର ଫଣୋପରି ନୃତ୍ୟକାରୀ ସେହି
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅନିଷ୍ଟସମୁଦ୍ଧକୁ ଧ୍ୱଂସ କରନ୍ତୁ ।

ସ୍ଫୁଟିଶାସ୍ତ୍ରରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଗଭୀର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ସନ୍ଦର୍ଶନ କରି
ତତ୍କାଳୀନ ପଣ୍ଡିତମାନେ ବିସ୍ମିତ ହେଉଥିଲେ । ପୁରୀ ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପ ପଣ୍ଡିତ
ସଭାର ସ୍ଫୁଟିଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କୌଣସି ବିଷୟରେ ସନ୍ଦେହ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ
ତାହା ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଉପନ କରାଯାଉଥିଲା ଏବଂ ସେ ଅନାୟାସରେ ସେ
ବିଷୟରେ ମୀମଂସା କରିଦେଉଥିଲେ । ସାମନ୍ତଙ୍କର ସ୍ଫୁଟିଶାସ୍ତ୍ରାଧୀକ
ଅନୁଶୀଳନରୁ ଓ ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରାଧୀକ ଚିନ୍ତନରୁ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ
ଭୁବନେଶ୍ୱର ବଡ଼ପଣ୍ଡାଙ୍କ ଭଳି ତାହାଙ୍କର ପଠକଶାରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି
ପଣ୍ଡିତ ତାହାଙ୍କୁ ପଡ଼ାଇବାକୁ ସାହସ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଶଶିପତ୍ନୀ

କିଛି ଗୁରୁତ ମନୁଷ୍ୟପୁର ଶାସନ ନିବାସୀ ବାଣୀକୁଞ୍ଜର ଉପାଧ୍ୟାୟ ପଣ୍ଡିତ ଗଳକଣ୍ଠ ମିଶ୍ର ନବଦ୍ଵୀପରୁ ନ୍ୟାୟଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଆସି ତତ୍କାଳୀନ ରାଜା ବୁଝିବଦ୍ଵାରାଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ନିଜର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଦେଖାଇବାରୁ ରାଜା ତାହାଙ୍କୁ ଦଦାସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଦର୍ଶନାଧ୍ୟାପକସ୍ବରୂପ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ରାଜକୁଳରେ ଗୁରୁ ହେବା ଶୁଣି ଅନନ୍ଦିତ ହେଲେ ଏବଂ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ପଢ଼ାଇବାକୁ ଆସିଲେ । ମାତ୍ର ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ନାନାବଧ ଜଟିଳ ପ୍ରଶ୍ନରେ ଗୁରୁ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ଉତ୍ତର ଦାନରେ ଅସମର୍ଥ ହେବାରୁ ରାଜାଙ୍କୁ କହିଲେ, “ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ପଢ଼ାଇବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ମୋର ନାହିଁ ।” ସେ ଗର୍ଭର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଲଭ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କର ଧୀ ଶକ୍ତି ଯେପରି ଅସାଧାରଣ ତାହା ମୁଁ କହପାରିବି ନାହିଁ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରି ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ନମୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକଟି ପାଠକଲେ ।

ସୀତାଶୋକ ମମତ୍ତ୍ୟଦୈନ୍ୟ ମସ୍ବରକୈର୍ଯ୍ୟିତ ମନ୍ଦୋଦରୀ—
 କଣ୍ଠେ ମଙ୍ଗଳସୁନ୍ଦ ମାସୁଲଘୃତା ମେକେଷୁଣା ଯୋଃଲ୍ଲନାତ୍ ।
 ଲଲୋନ୍ମୁଳିତ ସପ୍ତଶାଳ ବିତତେଃ ଶ୍ବେତାତପହାୟୁତ—
 ହେତୁସ୍ବୟ ବିଦଗ୍ଧତା ବିବରଣେ ବ୍ରହ୍ମାପି ଜହାୟୁତେ ।

ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି ଧର୍ମସୁର-ପ୍ରଣୀତ ସାହତ୍ୟରତ୍ନାକର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ନାୟକଲକ୍ଷଣ ବର୍ଣ୍ଣନରେ ଲିଖିତ ଅଛି । ଏହାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଏହି:—ଯେ ଗୋଟିଏ ଶରରେ ସୀତାଙ୍କର ଶୋକ, ଦେବତାମାନଙ୍କର ଦୁଃଖ, ରାକ୍ଷସଗଣର କ୍ରୁରତା, ମନ୍ଦୋଦରୀ କଣ୍ଠର ମଙ୍ଗଳସୁନ୍ଦ, ସୀତା ରକ୍ଷଣରେ ଅସାମର୍ଥ୍ୟରୂପ ନିଜର ଦୁର୍ବଳତା ହେଦନ କରିଥିଲେ, ଅବଲୀଳା ହମେ ସପ୍ତଶାଳ ଭେଦନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଅସୁତସ୍ବୟଙ୍କ ଛନ୍ଦର କର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ, ତାହାଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ବ ବର୍ଣ୍ଣନ ବିଷୟରେ ବ୍ରହ୍ମା ମଧ୍ୟ ପରାସ୍ତ ଥିବାରୁ ।

ସାମନ୍ତଙ୍କର ଅଲୌକିକ ସରଣ ଶକ୍ତି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଅନ୍ୟତମ କାରଣ
 ଥିଲା । ଶତାବଧାନ ପଣ୍ଡିତ ଗୁରୁଲଳକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ତାହାଙ୍କ ସ୍ବଭାବର
 ପଣ୍ଡିତ ବହୁଦନରୁ ଭାବରେ ଜାତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ କହଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି
 ହେବ ନାହିଁ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଯାହା ଥରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ ତାହା
 ତଦାୟ ସ୍ବଭାବରେ ଜୀବନାବଧି ଅକ୍ତିତ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା ।
 ଯେତେବେଳେ ବିଷୟ ସେ ମୁଖସ୍ଥ ରଖିଥିଲେ, ତାହାଙ୍କ ସ୍ମରଣଶକ୍ତି ନ ଥିଲେ
 କେବଳ ଅବୁଝି କରିବା (ଘୋଷିବା) ସାହାଯ୍ୟରେ କଦାପି ସେପରି
 ହୋଇପାରି ନ ଥାନ୍ତା । ବିଶେଷତଃ ନିତ୍ୟକର୍ମର ବାହୁଲ୍ୟବଶତଃ ପଠନ
 ନିମିତ୍ତ ତାହାଙ୍କର ଅଧିକ ସମୟ ନିଯୋଜିତ ହୋଇ ଯାଉ ନ ଥିଲା ।
 କିନ୍ତୁ କୌଣସି ନୂତନ ପୁସ୍ତକର ନାମ ଶୁଣିଲା ମାତ୍ରେ ଜ୍ଞାନଲପ୍ତା ବଳରେ
 ସେ କୌଣସିମତେ ତାହା ସଂଗ୍ରହ କରି ତହିଁର ଅଧ୍ୟୟନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ
 ହେଉଥିଲେ । ସ୍ଥାନାନ୍ତରମାନଙ୍କରୁ ପୁସ୍ତକ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ସକାଶ ସେ
 ମଧ୍ୟ ଯଥାଶକ୍ତ ବ୍ୟୟ କରି ଲୋକ ନିୟୁକ୍ତ ରଖୁଥିଲେ । ରଘୁବଂଶୀୟ
 ଷଟ୍କାବ୍ୟର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଶ୍ଳୋକ ହିମାଳୟରେ ସେ ଅବୁଝି କରିପାରୁଥିଲେ
 ଏବଂ ନୈଷଧ କାବ୍ୟକୁ ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭଲ ପାଉଥିବାରୁ ତହିଁର ପ୍ରତ୍ୟେକ
 ଶ୍ଳୋକ ଅନର୍ଗଳଭାବରେ ମୌଖିକ ପାଠ କରିପାରୁ ଥିଲେ । ସ୍ବସ୍ମତ
 ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତର ପ୍ରାୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ସହସ୍ର ଶ୍ଳୋକ ତଦାୟ କଣ୍ଠରେ ନୃତ୍ୟ
 କରୁଥିଲା । ସ୍କୁଲେ ବିଷୟରେ ଭଗବତର ପାଠ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରବଣ ତାହାଙ୍କର
 ଅଧିକତର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୋଇଥିଲା । ବଙ୍ଗାକ୍ଷର କିମ୍ବା ନାଗରାକ୍ଷର
 ପରିଚୟରେ ଅସମର୍ଥତ୍ବରୁ ସେ ବଙ୍ଗୀୟ ରଘୁନନ୍ଦନ-ସ୍ବଭାବ ଉଲ୍ଲାସରେ
 ଲେଖାଇ ଅଧ୍ୟୟନପୂର୍ବକ ସେଥିର ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଅୟତ୍ତ କରିଥିଲେ ।
 ସ୍ବାମୀଗୁରୁର ଅଧିକାଂଶ ତଦାୟ ସ୍ବଭାବରେ ବାସ କରୁଥିଲା । ଯେଉଁ
 ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟାରେ ସେ ଅଧ୍ୟବସାୟ କରିଥିଲେ ତତ୍ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ
 ପ୍ରାଚୀନ ପୁସ୍ତକର ଅୟତ୍ତୀକରଣ ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା

ଅନାବଶ୍ୟକ । ତଥାପି ରସନା ସୂର୍ଯ୍ୟସିକାନ୍ତ ଓ ସିକାନ୍ତଶିରୋମଣି ପ୍ରଭୃତି
ଗୁଣିତ-ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ବନ୍ଧର ନିତ୍ୟ ଲାଭାପେକ୍ଷ ଥିଲା । କେହି କୌଣସି
ଶବ୍ଦ ବା ଭାବର ଉତ୍ତାପନ କରନ୍ତେ ତତ୍ତ୍ଵଶାତ୍ ସେ ସେହି ଶବ୍ଦ ଅଥବା
ଭାବଗର୍ଭକ ଶ୍ଳୋକ ପାଠପୁରକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରୁଥିଲେ । କୋଷଗ୍ରନ୍ଥରେ
ତାହାଙ୍କର ଅସାମାନ୍ୟ ଅଧିକାର ଥିଲେହେଁ ଅପ୍ରଚଳିତ ବା କଠିନ
ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ସକାଶ ପ୍ରାଚୀନ କବି ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ପ୍ରୟୋଗ ଭିନ୍ନ ଅଭିଧାନର
ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ୁ ନ ଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଗଭୀର ଅନ୍ତରାଳ ଥିବାରୁ
ସେ ବୈଦେହ୍ୟଶ-ବିଳାସ, କୋଟି-ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ-ସୁନ୍ଦରୀ ପ୍ରଭୃତି ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତା
ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ-ଚମ୍ପୁ ପ୍ରଭୃତି କବିସୂର୍ଯ୍ୟ-କବିତା ଏବଂ
ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ କବିଙ୍କର ରଚିତ କାବ୍ୟାଦି ପାଠପୁରକ ବିନୋଦ
କରୁଥିଲେ । ସେ ସବୁର ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳ ମୃତ୍ୟୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାଙ୍କର ସ୍ମରଣ
ଥିଲା । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜ ଉଭୟ କବିଙ୍କୁ ସେ ପ୍ରଶଂସା
କରୁଥିଲେହେଁ ବଳଦେବ ରଥଙ୍କୁ ଅଧିକତର ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ । ଏକଦା
କୌଣସି ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ବିଷୟରେ ବକ୍ସି ପଞ୍ଜନାୟକଙ୍କ ସହିତ
ତାହାଙ୍କର ପାଠାନ୍ତର ଘଟିବାରୁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ନାହିଁ ବର୍ଷ ପୁରରେ
ରାମପରମପୁରୁଷ ଘରୁ ମୁଁ ଖଣିଏ ପୋଥି ଆଣି ପଢ଼ିବା ସମୟରେ
ଦେଖିଥିଲି ସେଥିରେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ଅଛି । ସେ ପୁସ୍ତକରେ ଗୋଟିଏ
ଖଣ୍ଡିତକି ଲାଗିଛି, କଳାପୋଥିଟିଏ, ତାହାର ଅମ୍ବକ ପତ୍ତରେ ଏ ବାକ୍ୟଟି
ଥିବାର ମୋହର ସ୍ମରଣ ହେଉଅଛି, ତାହା ଅଶାବ୍ଦ ଦେଖିବା ।” ତହିଁ
ରାମପରମପୁରୁଷ ପୁସ୍ତକ ଯୋଗିନାଥ ପରମପୁରୁଷଦ୍ଵାରା ସେ ପୁସ୍ତକ ଆଗତ
ହୋଇ ଦେଖାଗଲା ଯେ ଠିକ୍ ସେହିକି ପତ୍ତରେ ଉକ୍ତ ବାକ୍ୟଟି ଅଛି ।
କି ଅମାନ୍ତୁଷିକ ସ୍ମରଣଶକ୍ତି ! ଆଜିକାଲି ଏକଥା ଶୁଣି କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତି

ଅବଶ୍ୟକ କରପାରିନ୍ତି, ମାତ୍ର ମୁଁ ଏ ବିଷୟରେ ଯୌଗିକାଥ ପରମ୍ପରା
ଓ ଶତ୍ରୁପକାର କେତେକ ବୃଦ୍ଧଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଅଛି ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ବାଲାବସ୍ତାରେ ଯାହା କିଛି ପଢ଼ିଥିଲେ ବୁଦ୍ଧାବସ୍ଥାରେ
ସେ ସବୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ମୁଖସ୍ଥ ଥିଲା । ଯେଉଁମାନେ ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ
ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ ସେମାନେ ତଦ୍ୱାରା ସ୍ମୃତିଶକ୍ତିର
ପ୍ରାବଲ୍ୟ ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । ଶତ୍ରୁପକାରୀ ଅଧିକାଂଶ
ଲୋକଙ୍କର ପିତୃପିତାମହଙ୍କର ନାମ ସେ ଜାଣିଥିଲେ । କାରଣ ଯାହା
କେବେ ଥରେ ସେ ଶ୍ରବଣ କରୁଥାନ୍ତି ତାହା ତଦ୍ୱାରା ସ୍ମୃତିପଥରେ ଲଗି
ରହିଥାଏ । ଗଜଜାତର ଅଧିକାଂଶ ରାଜବଂଶର ବିବରଣ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ
ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବର ବିବରଣ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କୁ ଜଣା ଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣ କର୍ମ ଅର୍ଥାତ୍
ଯାଗ, ହୋମ, ଶ୍ରାଦ୍ଧ, ତର୍ପଣ ଓ କୁପାଦର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପ୍ରଭୃତି ବହୁବିଧ ପାଠ
ତାହାଙ୍କର କଣ୍ଠସ୍ଥ ଥିଲା । ଶ୍ରାଦ୍ଧାଦି କାର୍ଯ୍ୟରେ ପୁରୋହିତଙ୍କ ବନା
ସାହାଯ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ବାକ୍ୟ ନିଜେ ପାଠକର କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ପୁରୋହିତ
ନାମମାତ୍ର ପୁସ୍ତକ ଧରି ବସିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ପୁରୋହିତ ନ ଥିଲେ କାର୍ଯ୍ୟରମ୍ଭ
ହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ସେ ଜାଣନ୍ତି ପୁରୋହିତଙ୍କ ବନା କୌଣସି କର୍ମ
ସାଙ୍ଗ ହୁଏ ନାହିଁ । ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହରେ ଯେ ପୌରୋହିତ୍ୟ କରନ୍ତି ସେ
ସାଧାରଣ ପୁରୋହିତ ଭୁଲ୍ଲ ହୁଅନ୍ତି । ସାମନ୍ତଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ସେ ସମସ୍ତ
କର୍ମ ବିଶୁଦ୍ଧରୂପେ ଜାଣନ୍ତି ।

ପୂର୍ବକାଳରେ ଶ୍ରୀହର୍ଷ, କାଳିଦାସ ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ସ୍ମୃତିଧର
ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ବିଷୟ ଶୁଣାଯାଏ । ଭୋଜରାଜଙ୍କ ସଭାରେ ନୂତନ କବିତା
ରଚନା କରିବାର ଘୋଷଣା ବିଷୟକ ଗଲା ଏବଂ ଶ୍ରୀହର୍ଷଙ୍କର ଶାରଦା
ପୀଠରେ ଅବସ୍ଥାନ ସମୟରେ ଶବରଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଅନାର୍ଯ୍ୟ ଭାଷାରେ କଳହ-
ବୃତ୍ତ-ପ୍ରକାଶ ବିଷୟକ ଗଲା ଶ୍ରୁତିଗୋଚର ହେଲେହେଁ ତାହା ବହୁ

ପୁରୀକାଳର କଥା ଅଧୁନକ ଯୁଗରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ସଦୃଶ ସ୍ମୃତିଧର ମନ୍ତ୍ରିତଙ୍କର ବିଷୟ କଣ୍ଠଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ସ୍ମୃତିଶକ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନାନାପ୍ରକାର ଗଳ୍ପ ଶୁଣାଯାଉଥିଲେହେଁ ଗ୍ରନ୍ଥର ବାହୁଲ୍ୟ ଭୟରେ ସେ ସମସ୍ତ ପରିତ୍ୟକ୍ତ ହେଲା ।

ସ୍ତୁତି ଶ୍ରୀ ଭୋଜସଜ୍ଜ ହିତ୍ତୁବନ ବିଜୟିନ୍ ସନ୍ତତଂ ସତ୍ୟବାଦିନ୍
ପିତା ତେ ଯା ଗୁପ୍ତତା ନବନବଦୟତା ସ୍ବର୍ଣ୍ଣକୋଟିର୍ମୟା ।
ସର୍ବାଂ ତାଂ ଦେହ ଚୂର୍ଣ୍ଣଂ ସକଳରୂପଜନେ କ୍ଷୟତେ ସତ୍ୟମେତ-
ଲୋବା ଜାନନ୍ତି କେଚିନ୍ନବବୃତ୍ତ ମିତି ଚେଦେହ ମେ ଲକ୍ଷମୁଦ୍ରାଃ ।

ପ୍ରବଳ ପ୍ରତାପ ଭୋଜସଜ୍ଜଙ୍କ ସଭାରେ ଯେତେ ପଣ୍ଡିତ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଅସାଧାରଣ ସ୍ମୃତିଧର ଥିଲେ । କେହି ନୂତନ କବିତା ରଚନା କଲେ ତାହାକୁ ଏକ ଲକ୍ଷ ମୁଦ୍ରା ପୁରସ୍କାର ପ୍ରଦତ୍ତ ହେବାର ଘୋଷଣା କରାଯାଇଥିଲା । ମାତ୍ର କୌଣସି ପଣ୍ଡିତ ନୂତନ କବିତା ରଚନା ପୂର୍ବକ ସଭାରେ ପାଠ କରିବା ମାତ୍ରେ ଅନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନେ ତତ୍ତ୍ଵବିଶେଷରେ ତତ୍ତ୍ଵଶାତ୍ ତାହାର ଆକୃଷ୍ଟି କରି ଦେଉଥିଲେ । ସ୍ମୃତିସ୍ବଂ ତାହା ନୂତନ ରଚନାରୁପେ ପରିଗଣିତ ହେଉ ନ ଥିଲା । ଏଣୁ କବିବର କାଳିଦାସ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଅଲୌକିକ ପ୍ରତିଭା ବଶତଃ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟିତ ଶ୍ଳୋକଟି ରଚନା ପୂର୍ବକ ଉକ୍ତ ଲକ୍ଷମୁଦ୍ରା ପାରିତୋଷିକ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ ।

ଶ୍ଳୋକାର୍ଥ—ହେ ହିତ୍ତୁବନ ବିଜୟିନ୍ ସର୍ବଦା ସତ୍ୟବାଦୀ ଭୋଜସଜ୍ଜ ! ଅପଣଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ହେଉ । ଭବିଷ୍ୟତା ମୋହଠାରୁ ଯେଉଁ ଅନେକ୍ଷତ କୋଟି ସ୍ବର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା କରଜ କରିଅଛନ୍ତି ତାହା ମୋତେ ଶୀଘ୍ର ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତୁ । କାରଣ ଏ ବିଷୟରେ ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ଅବଗତ ଥିବାରୁ

ଏହା ସତ୍ୟ ଅଟେ । ଯଦ୍ୟପି ଏହା କେହି ନ ଜାଣନ୍ତି ତେବେ ମୋହର ନୁହେଁ କବିତାର ପୁରସ୍କାର ଏକ ଲକ୍ଷ ମୁଦ୍ରା ମୋତେ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତୁ ।

ଚରିତ୍ର—ଏହି ପରିଦୃଶ୍ୟମାନ ଜଗତରେ ଚରିତ୍ରବତ୍ତ ମନୁଷ୍ୟର ମେରୁଦଣ୍ଡ ତୁଲ୍ୟ । ଯେପରି ମେରୁଦଣ୍ଡର ଅଭାବରେ ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନଧାରଣ ଅସମ୍ଭବ ସେହିପରି ଚରିତ୍ରବତ୍ତ ନ ଥିଲେ ଲୋକ ମୃତବତ୍ ହୋଇଯାଏ ଏବଂ ନିଜାନ୍ତ ଗୀତ ବ୍ୟକ୍ତିର ସୃଜା ଘୃଣାଭୁଜନ ହୁଏ । ଯେତେ ପଣ୍ଡିତ ହେଉ ପଛକେ ଚରିତ୍ରହୀନ ହେଲେ ଲୋକଙ୍କ ନିକଟରେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ପଶୁ ରୂପରେ ପରିଗଣିତ ହୁଏ । ଯାହାର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ଚରିତ୍ରବତ୍ତ ମିଶ୍ରିତ ଥାଏ ସେ ଦେବତାସଦୃଶ ପୂଜା ପାଏ । ଚରିତ୍ରବତ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ସୁଖ୍ୟାତି ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ । ଏହି ଦୁଷ୍ଟରହିତାର ଯୁଗରେ ତାହା ଚରିତ୍ରବାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ନାହାନ୍ତି କହିଲେ ଅତିରକ୍ତିତ ହେବ ନାହିଁ । ତଦୟ ଚରିତ୍ର ସମସ୍ତଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ହେଲେ ବହୁ ଜନ୍ମାଣ ସାଧୁତ ହୁଅନ୍ତା । କୌଣସିପ୍ରକାର କଳଙ୍କ ତାହାଙ୍କ ଚରିତ୍ରକୁ ଲବ ମାତ୍ର ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରି ନ ଥିଲା । ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ତଦୟ ଚରିତ୍ର ଭୁଲଗୟ ନୁହେଁ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସତ୍ୟ ଓ ସହିଷ୍ଣୁତାରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ତୁଲ୍ୟ; ଭଗବଦ୍‌ବ୍ରତ ବିଷୟରେ ରାଜର୍ଷି ଜନକ ସଦୃଶ ଏବଂ ସ୍ବଚ୍ଛତାରେ ଗଙ୍ଗାଜଳ ସମାନ ଥିଲେ । ସେ ନିଜର ସଜରହିତା ହେତୁରୁ ସମୟେ ସମୟେ କାହାର କାହାର କୋପଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିଥିଲେ ଏବଂ ଦାରିଦ୍ର୍ୟକୁ ଚିର ସହଚର ରୂପେ ବରଣ କରିଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଯଦି ପୃଥିବୀର ସ୍ଥିରତା ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଭ୍ରମଣ ବିଷୟରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ମତର ପ୍ରତିକୁଳାଚରଣ କରି ନ ଥାନ୍ତେ ତେବେ ତାହାଙ୍କୁ ଦାରିଦ୍ର୍ୟର କରାଳ କବଳରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା ଏବଂ ଆଜି ତଦୟ ପରିବାରବର୍ଗ ଈଦୃଶ ଆର୍ଥିକ ଦୁର୍ଗତି ଲଭି କରୁ ନ ଥାନ୍ତେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଚରିତ୍ରକୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରି ଅଲେକନା କଲେ ସୁବିଧାଜନକ ହେବ । (୧) ଭକ୍ତ, (୨) ଶୌଚ

ଓ ଧର୍ମକଷ୍ଟା, (୩) ବଦାନ୍ୟତା ଓ ଅଭିଧୂସେବା, (୪) ସତ୍ୟପ୍ରିୟତା ଓ ସ୍ୱଚ୍ଛବାଦତା, (୫) ଦୟା, କ୍ଷମା ଓ ପରୋପକାରତା, (୬) କଷ୍ଟସହୃଷ୍ଟତା ଓ ଯୈର୍ଯ୍ୟ, (୭) ବନୟ ଓ ସୌଜନ୍ୟ, (୮) ନିର୍ଭୀକତା ବା ସତ୍ସାହସ, ଏବଂ (୯) ପରିହାସ-ରସିକତା ଓ ସରସତା, ଏହି ନଅ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରା ଯାଇପାରେ ।

ଭକ୍ତି—ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ଭଗବଦ୍‌ଭକ୍ତି ମିଶ୍ରିତ ଥିଲେ ତାହା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଳଙ୍କାର ସଦୃଶ ରହୁ ସଂଯୋଗ ହୁଏ ଏବଂ ସ୍ୱୟଂ ପୁଷ୍ପରେ ସୁବାସ ସଂଯୋଗ ସଦୃଶ ମନୋହାରୀ ହୁଏ । ଈଶ୍ୱରଭକ୍ତି ସାମନ୍ତଙ୍କ ଚରଣର ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ । ତାହାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ କବିତ୍ୱ ଥିବା ପୁଣି ସେ ଭଗବଦ୍‌ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ଭଲ ଅନ୍ୟ କବିତା ରଚନା ନ କରିବା ତହିଁର ନିଦର୍ଶନ ଅଟେ । ତଥାୟ ଅନର୍ଘ-ସନ୍ଦର୍ଭ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକାଶର ଅନ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଏବଂ ସମୁଦାୟ ହିନ୍ଦୋବଂଶ ପ୍ରକାଶରେ ଭଗବଦ୍‌ବର୍ଣ୍ଣନା ଏବଂ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶେଷରେ ଜଗନ୍ନାଥାର୍ପଣ ତାହାଙ୍କ ଭକ୍ତିର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ ଅଟେ । ଯେ ସାଂସାରକ ବିଷୟ ମଧ୍ୟରେ ଥାଇ ନାନାବିଧ ବାଧାବିଘ୍ନ ସତ୍ତ୍ୱେ ସର୍ବଦା ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଅନୁଗତ ଥାଏ ସେ ପ୍ରକୃତ ଭକ୍ତପଦବାରୀ । ସାମନ୍ତ ବିଷୟାନ୍ତରରେ ନ୍ୟାୟତ ହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ସର୍ବଦା ଈଶ୍ୱର ଚିନ୍ତନ ଓ ଭଗବନ୍ନାମୋଚାରଣରେ କାଳାତିପାତ କରୁଥିଲେ । ସେ ସାକାରବାଦୀ ଥିବାରୁ ପ୍ରତିମା ପୂଜା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଶ୍ରୀମେଢ଼ପୁ ଜଗନ୍ନାଥଦେବଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ ଅର୍ପଣ ପୂର୍ବକ ନିରନ୍ତର ତଥାୟ ଦର୍ଶନ ବିଷୟରେ ଲାଭାୟିତ ଥିଲେ । ସେ ଶିବ, ଦୁର୍ଗା, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଗଣେଶ ଓ ସରସ୍ୱତୀ ପ୍ରଭୃତି ଦେବ-ଦେବୀଙ୍କୁ ନିଷ୍ଠାମ ଭାବରେ ପୂଜା କରୁଥିଲେହେଁ ଭଗବତ୍‌ଚରଣାରବିନ୍ଦରେ ସନ୍ତତ ଅସକ୍ତ ଥିଲେ । ଭଗବଦ୍‌ ଭକ୍ତିପ୍ରାପ୍ତି ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନାର ପ୍ରଧାନ ବିଷୟ ଥିଲା । ସେ ନିରନ୍ତର ବୃଷ୍ଟି ପାଦପଦ୍ମରେ ଭକ୍ତି ରଖି ଅନାସକ୍ତ ଭାବରେ ଗୃହ କାର୍ଯ୍ୟର ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ ।

ଭଗବାନଙ୍କର ଅଗ୍ରଧନା ସମୟରେ କୌଣସି ବୈଷ୍ଣବିକ ବ୍ୟାପାର ତଦାୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଗୋଚର ହେଲେ ତାହା ବିଷବତ୍ ହଜାୟମାନ ହେଉଥିଲା । ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଷୟରେ ସେ ଅଧ୍ୟବସାୟୀ ଥିଲେହେଁ ତାହାଙ୍କର ମନ ଭଗବାନଙ୍କ ଭଲ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦିଗରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବୃତ୍ତ ହେଉ ନ ଥିଲା । ଦିନେ ସାମନ୍ତ ଦିଅଁଘରେ ବସି ଜପ କରିବା ସମୟରେ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଷୟ ମନରେ ଉଦ୍ବିତ ହେବାରୁ ତାହା ଖଡ଼ି ଗୋଟାଳରେ ବାମ ହସ୍ତରେ କାନ୍ଥରେ ଲେଖିଦେଲେ । ନିତ୍ୟ କର୍ମ ଶେଷରେ ତଦାୟ ଜ୍ୟୋତି ପୁତ୍ରଙ୍କୁ କହିଲେ, “ପୀତବାସ, ଅଛା ମୁଁ ଜ୍ୟୋତିଷ ପଢ଼ିଲି; ତାହା ମୋ ନିତ୍ୟ କର୍ମରେ ବ୍ୟାଘାତ କରୁଅଛି ।” ସେ ଏ ବିଷୟ ମଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଦର୍ପଣର ୧୫ ଶ ପ୍ରକାଶର ୭୧ ଶ୍ଳୋକରେ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି । ସେହି ଶ୍ଳୋକ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଉପକ୍ରମରେ ସଲିବଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି ।

ମନ୍ତ୍ରୋପଦେଷ୍ଟା ଗୁରୁଙ୍କ ପ୍ରତି ତାହାଙ୍କର ଯେପରି ଭକ୍ତି ଥିଲା ତାହା ସାଧାରଣତଃ ଦେଖା ଯାଏନାହିଁ । ସେ ବୁଝିଥିଲେ ଯେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ଶ୍ରୀଗୁରୁବିଷ୍ଣୁଗୁରୁଭେବ ମହେଶ୍ୱରଃ, ଗୁରୁଃ ସାକ୍ଷାତ୍ ପରଂ ବ୍ରହ୍ମ ତସ୍ମୈ ଶ୍ରୀଗୁରୁବେ ନମଃ । ଅଜ୍ଞାନଦମ୍ଭିରାଜସ୍ୟ ଜ୍ଞାନଃଜ୍ଞାନ ଶଳାକୟା, ଚକ୍ଷୁରୁନ୍ମୀଳିତଂ ଯେନ ତସ୍ମୈ ଶ୍ରୀଗୁରୁବେ ନମଃ । ଅଶଶ୍ଚ ମଣ୍ଡଳାକାରଂ ବ୍ୟାପ୍ତଂ ଯେନ ଚକ୍ଷୁରଞ୍ଜଂ, ତପ୍ତଦଂ ଦର୍ଶିତଂ ଯେନ ତସ୍ମୈ ଶ୍ରୀଗୁରୁବେ ନମଃ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଗୁରୁଙ୍କୁ ଯେଉଁଠାରେ ଦେଖୁଥିଲେ, ଥୁଲି ହେଉ ବା କାଦୁଅ ହେଉ ତତ୍ତ୍ୱଶାତ୍ ସେଠାରେ ଦଣ୍ଡପ୍ରଣାମ କରୁଥିଲେ । ଏହିପରି ଅନେକବାର ଘଟିବାରୁ ଗୁରୁଦେବ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ କଷ୍ଟ ହେବା ଭୟରେ ସୁଦୂର ସମ୍ଭାଦ ଦେଇ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରୁଥିଲେ । ସାମନ୍ତ ରାଜଦ୍ୱାର ଭଲ ଅନ୍ୟଦ୍ୱାରକୁ ଯାଉନଥିଲେ ହେଁ ବିବାହ ବ୍ରତାଦି କାର୍ଯ୍ୟରେ ଗୁରୁଦେବ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲେ ତାହାଙ୍କ ଗୃହକୁ ଯାଇ ଭୋଜନ

କରୁଥିଲେ । ସ୍ବୟଂ ଅଭବବାନ୍ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଗୁରୁକୁ ଯଥାଶକ୍ତି ସାମୟିକ ସାହାଯ୍ୟଦାନ କରୁଥିଲେ । ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କମଧ୍ୟରେ ପିତା ମାତା ତାହାଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେବତାସଦୃଶ ପରିଦ୍ରଷ୍ଟ ହେଉଥିଲେ । ସେ ଭଦ୍ରମରୁପେ ଅବଗତ ଥିଲେ ଯେ ପିତାଧର୍ମଃ ପିତାସ୍ବର୍ଗଃ ପିତାହୁ ପରମଂ ତପଃ, ପିତର ପ୍ରୀତିମାପଲେ ପ୍ରୀୟନ୍ତେ ସର୍ବଂ ଦେବତାଃ । ପିତାମାତାଙ୍କର ଆଦେଶ ପ୍ରାପ୍ତି ମାତ୍ରେ ତାହା ଶିରୋଧାର୍ଯ୍ୟ କରି ତଦନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟସାଧନ କରୁଥିଲେ । ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭରେ ଗୁରୁ ଓ ପିତାମାତାଙ୍କୁ ଦ୍ରଶ୍ୟମସ୍ବର୍ଗ ସେମାନଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହପ୍ରାର୍ଥନା କରିଅଛନ୍ତି । ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ପାଠରେ ତାହାଙ୍କର ଅତିଶ୍ରାନ୍ତି ଦେଖି ମାତା ସେଥିରୁ ନିବୃତ୍ତ ହୋଇ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଖେଳିବାକୁ କହିଥିଲେ । ମାତ୍ର ସାମନ୍ତ ବାଳଗୃପଲ୍ଲ ବଶତଃ କେତେଥର ସେହି ଆଦେଶ ପାଳନ କରି ନ ଥିବାରୁ ପରିଶତବୟସରେ ଅନୁତାପ କରୁଥିଲେ ।

ସାମନ୍ତଙ୍କର ବ୍ରାହ୍ମଣଭକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଅସାଧାରଣ ଥିଲା । ସେ କହନ୍ତି— “ବର୍ଣ୍ଣାନାଂ ବ୍ରାହ୍ମଣୋ ଗୁରୁଃ”, ତେଣୁ ବ୍ରାହ୍ମଣଦେଖିବା ମାତ୍ରେ ତାହାଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କରୁଥିଲେ । ଏପରି କି ବ୍ରାହ୍ମଣ ମୂର୍ଖ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ତାହାଙ୍କପ୍ରତି ଭିଲେମାତ୍ର ସମ୍ମାନର ହୁଟି କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେ ଭଗବଦ୍ ବାକ୍ୟରୁ ବୁଝିଥିଲେ ଯେ “ଅବିଦ୍ୟା ବା ସବିଦ୍ୟା ବା ବ୍ରାହ୍ମଣୋ ମାମଜ୍ଞା ତନୁଃ ।” ସଦ୍ୟ ଉପନୀତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବାଳକକୁ ଦେଖିଲେ ସାମନ୍ତ ନମସ୍କାର କରନ୍ତି ଏବଂ ତାହାକୁ ଅଶୀର୍ବାଦ ଜଣା ନ ଥିଲେ ତାଳପତ୍ରରେ ଲେଖିଦେଇ କହନ୍ତି, “ଏତକ ମୁଖସ୍ଥ କରିବ, କାଲି ଆସି ମୋତେ ଅଶୀର୍ବାଦ କରିବ ।” କି ନିଷ୍ପତ୍ତି ଭକ୍ତି । କିପରି ସ୍ବପର୍ମବିଶ୍ବାସ ! ଅଜକାଲ ଏବମ୍ବିଧ ବ୍ୟବହାର ଦର୍ଶନ କରିବା ଦୂରେ ଥାଉ ଶୁଦ୍ଧ ଗୋଚର ମଧ୍ୟ ହେଉନାହିଁ ।

ଶୌଚ ଓ ଧର୍ମନିଷ୍ଠା—ମନ ପବନ ଥିଲେ, ବାହ୍ୟ ଶୌଚ ଅନାବଶ୍ୟକ ବୋଲି କେତେକଙ୍କର ମତ । ମାତ୍ର ବାହ୍ୟଶୁଚିତା ଅନ୍ତଃ ଶୌଚର ଦ୍ଵାରସ୍ଵରୂପ । ପ୍ରଥମେ ବାହ୍ୟ ଶୌଚ ହିଁ ଅନ୍ତଃଶୁଚିତ୍ଵ ଅନୟନ କରେ । ଯେଉଁମାନେ ଯୋଗୀ ଏବଂ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ତତ୍ତ୍ଵଜ୍ଞାନ ଲବ୍ଧ ହୋଇଥାଏ ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବାହ୍ୟ ଶୌଚ ଅନାବଶ୍ୟକ ହୋଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ବସନ୍ତୀମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବାହ୍ୟଶୌଚ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ସ୍ନାନର ପୂର୍ବରୁ ଓ ପରେ କପର ପବନତା ଅନୁରୂତ ହୁଏ ତାହା ଅନେକେ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରୁଥିବେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଅନ୍ତଃଶୁଚି ଯେପରି ବାହ୍ୟଶୌଚ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଅତୁଳନୀୟ) ହୁଅଁଛି ଭଲ କଥା କହଲେ, ଅଜିକାଲି ଅନେକ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଉପହାସ କରିବେ; କିନ୍ତୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ପଞ୍ଚବଧ ବସ୍ତ୍ର ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଢିନିପ୍ରକାର ହୁଅଁ ଓ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଭଲ । ଶେଯହୁଅଁ ବା ରାଢ଼ିଅସ, ପୋଶଗହୁଅଁ, ଦାଣ୍ଡହୁଅଁ, ଦନପିକା ଓ ଦଅଁଘର ଲୁଗା । ସେ ହୁଅଁ ଲୁଗା ପିନ୍ଧି ଅନ୍ୟ କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଦୂରେ ଥାଉ, ପାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖାଉ ନ ଥିଲେ । ସ୍ନାନ ପରେ ରାନ୍ଧିରେ ଶୟନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ସେ ଶୁଦ୍ଧବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନପୂର୍ବକ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେ କହୁଥିଲେ, “ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ-ଦୋଷ, ସ୍ପର୍ଶଦୋଷ ଓ ଲେପଦୋଷ ଏହି ତିନିଗୋଟି ବସୟ ଯେ ପ୍ରତିପାଳନ ନ କରେ, ସେ ପ୍ରକୃତ ହିନ୍ଦୁ ନୁହେଁ ।” ପ୍ରସାବ କରିଗଲେ ସମନ୍ତ ଗୋଡ଼ହାତ ଧୋଇ ଭୁଲି କରନ୍ତି । ତଥାପି ସେ ଲୁଗା ପ୍ରସାବ-ହୁଅଁ ହୁଏ । ଏହିପରି ହୁଅଁଛି ପ୍ରଥା ତଦାୟ ପୂର୍ବ ପୁରୁଷ ନୃସିଂହ ଭ୍ରମରବରଙ୍କ ସମୟରୁ ଆରବ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ଦଣ୍ଡକୁ ବାହାରଲେ ପାନ ଖାଇବା ଦୂରେ ଥାଉ ସେ ଭୁଲି କରି ମୁଖ ପରିଷ୍କୃତ କରନ୍ତି । ବହୁଦୈର୍ଘ୍ୟ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ଏବଂ ଭୋଜନ ଶେଷରେ ତାହାଙ୍କର ଦାନ୍ତ ଖୁଣ୍ଟା ହେବାକୁ ଖଡ଼ିକାଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ରଖା ଯାଇଥାଏ । ପାଇଖାନା ଯିବା

ସମୟରେ ସେ ଗୋଟିଏ ଖଣ୍ଡି ଯନ୍ତ୍ରପତ୍ର ଧରିଆନ୍ତି । ମନ୍ଦୋଦାରୀଶ୍ରୀଙ୍କୁ
 ଭୂମିପ୍ରଥନାୟକ ସ୍ବୟଂ ସେଥିରେ ଭୂମିର ଦୁଇ ଅଙ୍ଗୁଳ ଭିତରୁ
 ମାଟି ଖୋଳି ସେଥିରେ ତାହାଙ୍କର ହାତମାଟି ହୁଏ । କାରଣ ଉପରର
 ମୁଣ୍ଡିକା ବିଷ୍ଣୁ ତୁଲ୍ୟ ଅଶ୍ରୁକ । ସେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ ନିତ୍ୟାବୃତ୍ତ-
 ପଦ୍ମ ଅନୁସାରେ ସବଦା ଚଳୁଥିଲେ ଏବଂ ଗୋବିନ୍ଦ ସାମନ୍ତରାୟଙ୍କ
 ସ୍ବକଳିତ ସୁରସବସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ କର୍ମର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରୁଥିଲେ ।
 ଭକ୍ତଙ୍କ ଚର୍ମ ଅଶୁଦ୍ଧ ବୋଲି ସାମନ୍ତ ତାହାକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ମାତ୍ର
 ବ୍ୟାଘ୍ର ଓ ମୃଗର ଚର୍ମ ଶୁଦ୍ଧ ଥିବା ଏହି ବାକ୍ୟରେ ଲିଖିତ ଅଛି ।
 “ବୈଶ୍ଣାଭ୍ୟୋ କାର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧିର୍ଭବତି ମୃଗଭବେ ଚର୍ମଣି ଜ୍ଞାନ ସିଦ୍ଧିଶ୍ଚେଲେ
 ନୀରୋଗତାଳଂ ପ୍ରଭବତି ବିମଳେ କମ୍ବଳେ ଦୁଃଖ ମୋକ୍ଷଃ । ବେଦେ
 ବିଦ୍ଵଂ ବିଚିତ୍ରଂ କୁମ୍ଭେ ଭବବସନେ ଗୃସନେ ପୁଷ୍ପି ରକ୍ଷା ଦୌର୍ଭାଗ୍ୟଂ
 ଦାରବେଷ୍ୟାତ୍ ଭୃଶସ୍ତ୍ରଣ ନରତଂ ପ୍ରସ୍ତରେ ବ୍ୟାଧୁ ଦୌସ୍ତ୍ୟଂ ।” ସାମନ୍ତ
 ସବଦା ଚେଲାସନରେ ଓ ସ୍ବସ୍ତିକାସନରେ ବସି ଜପ ଧ୍ୟାନ କରୁଥିଲେ ।
 ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଛଅ ଯୋଡ଼ା ଲୁଗା ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ଅପର ଦିନକୁ
 ତାହା ଧୌତ ହୋଇ ରଖାଯାଇ ଥାଏ । ସାମନ୍ତ କାଗଜ ଚୂର୍ଚ୍ଚିରେ ବସି
 ହେଉଥିଲେ । କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ବସିବାକୁ ହେଲେ ସେଠାରେ ପୂର୍ବରୁ
 ଜଳସେଚନ ହୁଏ । ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ଗୁହର ବାସନଗୁଡ଼ିକ ମଜ୍ଜା ହେବା ପରେ
 ଶୁଷ୍କ ବସ୍ତ୍ରରେ ପୋଛି ହୋଇ ସେଥିରୁ ପାଣି ଛଡ଼ିଲେ ତାହା ଶୁଦ୍ଧ ହୁଏ
 ଏବଂ ସେଥିରେ ଭଲ ଜଳ ସେଚନ କରାଯାଇ ତାହା ପାକଶାଳାକୁ ବା
 ଦେବ ଗୁହକୁ ନୀତ ହୁଏ । ଇଦାନାଂ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତା-ନିବାରଣର ବ୍ୟବସ୍ଥା
 ସଙ୍ଗେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ବ୍ୟବହାରର ଅକାଶ ପାତାଳ ପ୍ରଭେଦ
 ଦେଖାଯାଏ । ଶୀତାରେ ଭକ୍ତ ଅଛି “ସ୍ବଧର୍ମେ ନିଧନଂ ଶ୍ରେୟଃ ପରଧର୍ମେ
 ଭୟାବହଃ ।” ଯାହାର ଯେଉଁ ଧର୍ମ, ସେ ତଦନୁଯାୟୀ ଚକ୍ର ଚକ୍ର ମୁଦ୍ରା
 ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମଙ୍ଗଳ ହୁଏ ।

ସାମନ୍ତଙ୍କର ଧର୍ମନିଷ୍ଠା ବସନ୍ତରେ କବରକୁ ଫକର ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଠାରୁ
ଶ୍ରୁତ—କେହି ଜଣେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ବ୍ୟବହୃତ କୃପ ମଧ୍ୟରେ ପିଆଜ
ଗୃହ ପକାଇ ଦେଇ ଥିବାରୁ ତାହା ଅପବିତ୍ର ବୋଧ କରି ସାମନ୍ତ
ସେହି କୃପରୁ କେତେକ ଜଳ ନିଷ୍କାଶିତ କରି ଦେଇଥିଲେ । କାରଣ
ପଲ୍ଲୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅମେଧ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ଅଟେ । ତେଣୁ ତାହା ଦେବ ଦେବୀଙ୍କର
ନୈବେଦ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଗୃହୀତ ହୁଏ ନାହିଁ । ବୈଜ୍ଞାନିକ ମତରେ ମଧ୍ୟ
ପଲ୍ଲୀ ଏ ଦେଶର ଜଳବାୟୁ ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସକାସ୍ୟ ଅଟେ ।
ବାସ୍ତବିକ ଯେଉଁମାନେ ଅଜ୍ଞତାବଶତଃ ତାହା ପ୍ରତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆସକ୍ତ
ସେମାନଙ୍କର ସାବଧାନ ହେବା ଉଚିତ ।

୧୮୯୪ ମସିହାରେ କଲିକତାର ଦରବାରରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ
ଯେତେବେଳେ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପତ୍ର ଆସିଥିଲା, ସେତେବେଳେ ସାମନ୍ତ
କହିଲେ, “ମୁଁ ଜାହାଜରେ କଲିକତା ଗଲେ ମୋର ନିତ୍ୟକର୍ମରେ
ବ୍ୟାଘାତ ଘଟିବ ।” ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସେ ସେଠାକୁ ଯିବାକୁ ନାହିଁ କରି
ପଠାଇଲେ । କି ଧର୍ମନିଷ୍ଠା ଓ ହାସାରକ ସମ୍ମାନ ପ୍ରତି ଅନାସକ୍ତ । ସମ୍ପ୍ରତି
ଏରୂପ କାର୍ଯ୍ୟରେ କାହାର ଅନିଚ୍ଛା ହେବା ଦୂରେ ଆଉ ବରଂ ସେ
ସେଥିପାଇଁ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ ଓ କାନା ପ୍ରମତ କରିବାର ଦେଖାଯାଏ ।
ପାଠମାନଙ୍କର ଅବଗତ ନିମନ୍ତେ କଲିକତାରୁ ଆସିଥିବା ପତ୍ରର
ପ୍ରତିଲିପି ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା—

Government of Bengal.

Political Department,

Calcutta, the 8th March 1894

Dear Sir,

The Lieutenant-Governor will hold a Darbar in
the reception rooms at Belvedere on Tuesday, the

20th instant, at 5 P. M., for the purpose of investing you and other gentlemen with the titles which have been bestowed upon you by His Excellency the Viceroy and Governor-General. I am desired to request that, if possible, you will be so good as to attend at Belvedere not later than 4-45 P. M., on the above date.

The favour of a very early reply is requested informing me whether you will be able to attend.

Yours truly.

Sd/ Illegible

Under-Secretary.

N. B. Gentlemen to be invested should drive in by the side gate opposit the Alipore Jail and enter the house by the flight of stone steps on the south side.

To

Mahamahopadhyaya Chandra Sekhar Sinha
Hari Chandana Mahapatra Samanta.

ହିନ୍ଦୁଧର୍ମରେ ଯେତେ ପ୍ରକାର ବ୍ରତ ଓ ଉପବାସର ବଧୂ ଅଛି ସାମନ୍ତ ପ୍ରାୟ ସେ ସମସ୍ତର ପାଳନ କରୁଥିଲେ । କୃଷ୍ଣଗୁପ୍ତାୟଣ ବ୍ରତର ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ସେ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ ହେଁ ତାହା ଛାଡ଼ୁନଥିଲେ । କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ପ୍ରତିପଦ୍ ତିଥିରେ ୧୫ ଗୁଣ୍ଡା, ତୃତୀୟ ଦିନ ୧୪ ଗୁଣ୍ଡା, ଏକାଦଶୀ ଦିନରେ ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନ ଏକଗୁଣ୍ଡା ଏବଂ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ପ୍ରତିପଦ୍ ଠାରୁ ଦ୍ଵିତୀୟ ଦିନ ଗୁଣ୍ଡା ଦ୍ଵିତୀୟ ଦିନ ୧୫ ଗୁଣ୍ଡା ଭୋଜନ କରିବା ଗୁପ୍ତାୟଣ ବ୍ରତର ବଧୂ ଅଟେ । ଶିବରାତ୍ରି ଦିନ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଶିବ ମନ୍ଦିରରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ରାତ୍ରି ଜାଗରଣ ପୂର୍ବକ ଶ୍ଳୋକ ଓ

ସୋହାଦର ଅର୍ଥ କରୁଥିଲେ । ସେହି ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଦୁର୍ଗ୍ୟ ଏହି ଲେଖକର ଅନୁଭୂତିରେ ଅସିଅଛି ।

କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୁଷ୍ଟ ହେଉଥିଲେ କିମ୍ବା ନିଜ ପ୍ରତି କୃତ୍ରିମତା କରୁଥିଲେ ସାମନ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ହୋମ କରାଉଥାନ୍ତି ଏବଂ ଦାନ କରିବାର ବାକ୍ୟ-ଗୁଡ଼ିକ ତାଳପତ୍ରରେ ଲେଖି ଦେଇଥାନ୍ତି । ସେଥିରେ ପୁରୋହିତ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ନପାରିଲେ ସ୍ଵଳ୍ପ ଉଚ୍ଚାରଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ତାହାଙ୍କୁ ପୁନଃ ପୁନଃ ବୋଲୁଥାନ୍ତି । ଦିନେ ହୋମ ସମୟରେ ପୁରୋହିତ “ରୂପ” ପରିବର୍ତ୍ତରେ ‘ରୁଦ୍ଧ ମହାଗ୍ରହାୟୁ ନମଃ’ ବୋଲି ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତେ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ମୁଁ ତ ସାନ ରୂପକପାଇଁ ହୋମ କରୁଅଛି, ତୁମ୍ଭେ ବଡ଼ ରୂପକୁ କାହିଁକି ଡାକୁଅଛ ?” ତହିଁ ପୁରୋହିତ ନିଜର ଉଚ୍ଚାରଣ ଦୋଷ ବୁଝିପାରି ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ । ପୁରୋହିତ ପୁଷ୍ପ ଛଣ୍ଡାର ଦେବତାଙ୍କ ଉପରେ ନିଷେଧ କରିବା ସମୟରେ ‘ପୁଷ୍ପାଣି ବୌଷଟ୍’ ବୋଲି କହିବାରୁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ଗୋଟିଏ ପୁଷ୍ପ ତ ହେଉନାହିଁ, ପୁଷ୍ପାଣି କିପରି ହେଲା ?” ଏଥିରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ‘ବାକ୍ୟ ଓ କାର୍ଯ୍ୟର କିପରି ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିଲା ତାହା ସହଜରେ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି ।

ପ୍ରତି ଗୁରୁବାର ଦିନ ଗୃହର ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦେବୀଙ୍କ ନିକଟରେ ଗୁରୁବାର-କଥା ପାଠ କରାଯାଏ । ଥରେ ପୁରୋହିତ ପୂଜା ଶେଷରେ ଉକ୍ତ କଥା କହିବାରୁ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତେ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ପୋଥିରୁ ଦୁଇଟି ପଦ୍ଧତି ରହିଯାଇଛି, ତେମେ ତ ପଢ଼ିପାରିବ ନାହିଁ, ମୋହର ମୁଖସ୍ତ୍ର ଅଛି; ମୁଁ ପଢ଼ିଦେଉଛି, ତେମେ ପୁସ୍ତକ ଧରିଥାଅ ।” ଏହା କହି ସମସ୍ତ କଥା ନିଜେ ମୌଣିକ ପାଠ କରିଦେଲେ ।

ପ୍ରତିବେଶୀ କୁଳୀନ ବ୍ରାହ୍ମଣ-ଗୃହରୁ ବିବାହ ବ୍ରତାଦି କାର୍ଯ୍ୟରେ ପିଣ୍ଡକ ବ୍ୟଞ୍ଜନାଦି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ପୂର୍ବରୁ

ନିମନ୍ତ୍ରଣୀୟ ପଦାର୍ଥ ନାହିଁକେଲ ପୁଣ୍ୟ ତାହାକୁ ଦଥ ଯାଇଥାଏ ଏବଂ
 ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିବସର ପୂର୍ବଦିନ ମୌଖିକ କୁହା ଯାଇଥାଏ । ମାତ୍ର ସାମନ୍ତକୁ
 ପ୍ରସାଦ ଦେବାକୁ ହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀକୁ ବଡ଼ ସାବଧାନ ହେବାକୁ ପଡ଼େ ।
 ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭୋଜନ ଶେଷ ନ ହେଲେ ପ୍ରସାଦ ଗୃହୀତ ହୁଏନାହିଁ କିମ୍ବା ରାନ୍ଧି
 ୧୨ ଟା ପରେ ମହାନିଶା ହୋଇଯିବାରୁ ସାମନ୍ତ କିମ୍ବା ତଦାୟ ପୁତ୍ର
 କଳହାଦି କେନ୍ଦ୍ର ଆଉ ଭୋଜନ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏକଦା ଜଣେ ବଣିଷ୍ଠ
 ବ୍ରାହ୍ମଣ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପୁତ୍ରର ଉପନୟନ ଦିନ ବ୍ରାହ୍ମଣଭୋଜନ ହେବା ପୂର୍ବରୁ
 ରାନ୍ଧି ଦୀର୍ଘ ହୋଇଯିବା ଉତ୍ସରେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହକୁ ପ୍ରସାଦ ନେଲେ ।
 ସାମନ୍ତ ତାହା ଦେଖି କହିଲେ, “ତମର ତ ଏଥର ବଡ଼ ଚଞ୍ଚଳ
 ହୋଇଗଲା ?” ବ୍ରାହ୍ମଣ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ବ୍ରାହ୍ମଣ-ଭୋଜନ ହୋଇନାହିଁ,
 ବଳୟ ହୋଇଯିବ ବୋଲି ଆଗେ ନେଇଆସିଲି ।” ତାହା ଶୁଣି ଚନ୍ଦ୍ର-
 ଶେଖର ତମସ୍କୃତ ହୋଇ କହିଲେ, “ମହାପାତ୍ରେ, କି କଲ ! ବ୍ରାହ୍ମଣ-
 ମାନକୁ ଅମ୍ଭର ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ଦେବ ସିନା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହା ଅମ୍ଭ ଗୃହକୁ ଆସି
 ଥିବାରୁ ଆଉ ବ୍ରାହ୍ମଣ-ଯୋଗ୍ୟ ହେବନାହିଁ, ତେଣୁ ଏହାସବୁ ପୋତିବାକୁ
 ହେବ ।” ଏହା କହି ଭୃତ୍ୟଦ୍ୱାରା ଦାଣ୍ଡ ଦୁଆରେ ଗାତ ଖୋଲାଇ ସେ
 ସମସ୍ତ ଜିନିଷ ନିଜେ ଆଇ ପୋତାଇ ଦେଲେ । କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ
 ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ ଓ ସେହିଦିନଠାରୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ
 ସାବଧାନ ହୋଇଗଲେ । କି ଅସାଧାରଣ ଧର୍ମନିଷ୍ଠା ! ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ
 ଏଭଳି ଘଟଣା ଅବଶ୍ୟାସଯୋଗ୍ୟ ହୋଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଏହା ୩୦ ବର୍ଷ
 ପୂର୍ବର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଘଟଣା ।

ଯିହୁଁ ଜାତିର ବେଦରେ ଅଧିକାର ନ ଥିବାରୁ ସାମନ୍ତ ନିୟମିତ
 ରୂପେ ବେଦପାଠ କର ନଥିଲେ । ମାତ୍ର ଯେଉଁସବୁ ମନ୍ତ୍ର ଶୁଣି ଶୁଣି
 ତାହାଙ୍କର ମୁଖସ୍ଥ ଥିଲା ସେସବୁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ହୃଦ୍ରେ କହୁ ନଥିଲେ,

କାରଣ ବ୍ରାହ୍ମଣକୁ ମନ୍ଦୋପଦେଶ ଦେବା ଯଦିୟୁ ଜାତିର ଅଧିକାର ନାହିଁ ।
ଅବଶ୍ୟକ ହେଲେ କୌଣସି ମନ୍ଦ ସେ କେବଳ ତାଳପତ୍ରରେ କିମ୍ବା
ଖଡ଼ୀରେ ଲେଖିଦିଅନ୍ତି ।

ପୁରୋହିତଙ୍କର ଦେବପୂଜା ଶେଷରେ ନୈବେଦ୍ୟ ପ୍ରସାଦରୁ ଚଣ୍ଡ
ପ୍ରାପ୍ୟ ଥାଏ । ବିଷ୍ଣୁପୂଜାର ଦଶାଂଶ, ଦେବୀପୂଜାର ଚତୁର୍ଥାଂଶ ଏବଂ ଗଣେଶ
ପୂଜାର ସମ୍ବଦାୟ ପ୍ରସାଦ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହରୁ ପୁରୋହିତ ପାଉଥିଲେ । ପ୍ରଥମେ
ନୈବେଦ୍ୟରୁ ଯେଉଁ ଚଣ୍ଡ ବାହାର କରି ଦିଅନ୍ତି ତାହା ଚଣ୍ଡ-ନୈବେଦ୍ୟ
ନାମରେ ଅଭିହତ, ତାହା ପୁଣି ବିଷ୍ଣୁକ୍ଷେନ (ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପ୍ରତିହାସ) କୁ
ପାଣିଛତାର ଦିଆଯାଏ, ‘ବିଷ୍ଣୁକ୍ଷେନାୟ ଚଣ୍ଡନୈବେଦ୍ୟଂ ନମଃ ।’
ପୁନଶ୍ଚ ଅନ୍ୟ ପ୍ରସାଦ ସବୁ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରାଯାଏ । ‘ପ୍ରସାଦଂ
ବାସୁଦେବସ୍ୟ ସର୍ବେ ଗୃହନ୍ତୁ ବୈଷ୍ଣବାଃ ।’ ଏହିପରି ପୂଜା ଶେଷହେଲେ
ଚଣ୍ଡ ନୈବେଦ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପୁରୋହିତଙ୍କୁ ଦିଆଯାଏ । ପବ୍ ଦିନମାନଙ୍କରେ
ପୂଜା ଶେଷରେ ଚଣ୍ଡ ଦେବାକୁ ସାମନ୍ତ ନିଜେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତି । କାଳେ
ପୁଣି କଳହାଦି ଭଲ ପଦାର୍ଥଗୁଡ଼ିକରୁ ଚଣ୍ଡ ଦେବେନାହିଁ, ଏହି ଅଶଙ୍କା
ତାହାଙ୍କ ମନରେ ଜାତହୁଏ । ପଦାଦି ବିଶିଷ୍ଟ ଦିବସରେ ସାମନ୍ତ କହନ୍ତି,
‘ପୁରୋହିତେ ସିନା ତାଙ୍କ ପାଉଣା ନେଲେ, ଆମ ଘରୁ ତ ତାଙ୍କୁ କିଛି
ଦିଆଗଲା ନାହିଁ ।’ ଏହା ଶୁଣି ସାମନ୍ତଙ୍କ ପତ୍ନୀ ପୁନଶ୍ଚ ଘରୁ କିଛି ପିତ୍ତଳ
ପ୍ରଭୃତି ପୁରୋହିତଙ୍କୁ ଦିଅନ୍ତି ।

ଦ୍ରୋଣେଶ୍ଵରଙ୍କ ଲୋକାନ୍ତରର ପ୍ରାୟ ଗୁରବର୍ଷ ପୂର୍ବର ଘଟଣା
ଶୁଣିଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଧର୍ମନିଷ୍ଠା ନିକଟରେ ତତ୍ତାୟ ପୁଣି ହୁଅନ୍ତୁ ବା
ପତ୍ନୀ ହୁଅନ୍ତୁ କାହାର ପ୍ରତି ସ୍ନେହର ସ୍ଥାନ ନଥାଏ । ତତ୍ତାୟ ପତ୍ନୀ ପ୍ରତ୍ୟହ
ସାମନ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଗୀତାର ଦ୍ଵାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟର ଭକ୍ତିଯୋଗ ଶ୍ରବଣ କରନ୍ତି ।
ଏକଦା ଦ୍ଵାଦଶୀ ଅଳ୍ପ ଥିବାରୁ ଶୀଘ୍ର ନିତ୍ୟକର୍ମ ଶେଷକଲେ ଦ୍ଵାଦଶୀ

୧୫୪
ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର

ପାରଣା ହେବ ବୋଲି ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ; ମାତ୍ର ସେଦିନ ପତ୍ନୀ ଗୀତା ଶ୍ରବଣ କରିବାକୁ ଅହତା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଗୃହକାର୍ଯ୍ୟ ବଶତଃ ଅଗମନରେ ଟିକିଏ ବିଳମ୍ବ କରିଦେଲେ । ତତ୍ତ୍ୱ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ତମର କ’ଣ ମୋଠେଇ ପୁଅ ସ୍ନେହ ଅଛି ? ଏତେବେଳେ ତ ମୁଁ ରୁଗ୍ନ ହୋଇଗଲିଣି, ସେତେବେଳେ ସିନା ମୁଁ ଜାକିଦେଲେ ମୋ ଜାକକୁ କାନ ଡେରିଥାଅ ।” ଏହିପରି କଟୁକଥା କହିବାରୁ ପତ୍ନୀଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରୁ ଅଶ୍ରୁ ବିଗଳିତ ହେଲା ।

ସାମନ୍ତଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ପୀତବାସ ସିଂହ ଝଷ୍ଟିତ ସାହିତ୍ୟରେ ବିଶେଷ ବ୍ୟତ୍ୟୟ ଥିଲେହେଁ ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ସମ୍ୟକ୍ ଅଭିଜ୍ଞ ନ ଥିଲେ । ସେ ଦିନେ ରାତ୍ରିରେ ବିପତ୍ତରରେ ପତ୍ନୀଙ୍କ ଅବାସକୁ ଗମନ କରିଥିବାରୁ ସାମନ୍ତ କିପରି ଜାଣିପାରି ସକାନ୍ତ ପୁରୋହିତଙ୍କୁ କହିଲେ ଯେ କାଲି ପୀତବାସଙ୍କର ବିପତ୍ତର ଥିଲା । ସେ କାଲି ଉତ୍ତମ ଅଡ଼େ ପହଞ୍ଚି କରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଗୁଡ଼ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କରିବାକୁ ହେବ । ତାହାଙ୍କୁ ନ କହି କିମ୍ବା ବାକ୍ୟ ନ କରି ଗୌପ୍ୟାଏ ଗୁଡ଼ ଓ ଗୁରୋଟି ପରସା ପୀତବାସଙ୍କୁ ହୁଅଇଁ ତୁମ୍ଭେ ନେଇଯାଅ । ପୁରୋହିତ ସେହିପରି କଲେ; କିନ୍ତୁ ପୁତ୍ର ତାହାପରେ ଜାଣିପାରି ଲଜ୍ଜିତ ହେଲେ । ସାମନ୍ତଙ୍କର ଅଗୂର ଓ ଧର୍ମନିଷ୍ଠା ଲେଖିବାକୁ ହେଲେ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପୁସ୍ତକ ହୋଇପାରେ ।

ବଦାନ୍ୟତା

ଓ

ଅତିଥି ସେବା

}

ଲୋକ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ବଳରେ କେବଳ

ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜରେ ଅଦ୍ଭୁତ ହୁଏ, ମାତ୍ର

ବଦାନ୍ୟତା ଗୁଣରେ ଲୋକକୁ କି ପଣ୍ଡିତ

କି ମୂର୍ଖ ସମସ୍ତେ ଅତିଶୟ ଆଦର ସମ୍ମାନ କରନ୍ତି ଏବଂ ଦେବତା ଭୂଲ୍ୟ ଜ୍ଞାନ କରନ୍ତି । ହରିଷ୍ଚନ୍ଦ୍ର, ବଳ, କର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଭୃତି ସେହି ଦାତୃତ୍ୱ ଗୁଣରେ ଅତି ଜନସମାଜରେ ଅଦ୍ଭୁତ ହେଉଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଚିରକାଳ ମଧ୍ୟ ସମ୍ମାନିତ

ହେବେ । ନୀତିଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଛି, “ସକଳ ଗୁଣଭୂଷା ବିତରଣଂ ।”
ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଧନଶାଳୀ ହୋଇ ନ ଥିଲେହେଁ ଦରିଦ୍ରମାନଙ୍କୁ ଯଥାଶକ୍ତି
ଦାନକରିବା ବିଷୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଥିଲେ । ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପୈତୃକ
ଭୂଷଣରୁ ମଧ୍ୟ ଭୂମିଦାନ କରିଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ନିଜର ଶାଳପତ୍ରା ଓ
ଦୂବପତ୍ତୀ ମୌଜାରୁ ମନ୍ଦୋପଦେଷ୍ଟା ଓ ଶିଳାଦାତା ଗୁରୁଙ୍କୁ, ପୁରୋହିତଙ୍କୁ
ଏବଂ ବନମାଳୀ ନନ୍ଦ, ରଘୁନାଥ ମହାପାତ୍ର, ରାମ ପରମଗୁରୁ ଓ ମପ୍ପତା
ନାରାୟଣ ସଦସ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ କିଛି କିଛି ଭୂମିଦାନ କରିଯାଇ
ଅଛନ୍ତି । କେତେକ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ପୁତ୍ରକନ୍ୟାର ବ୍ରତୋପନୟନ
ଓ ବିବାହ ନିମିତ୍ତ ଯଥାଶକ୍ତି ଦାନ କରୁଥିଲେ । ଏକଦା ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ
ସ୍ତ୍ରୀୟ ପୁତ୍ରର ବ୍ରତୋପନୟନ ନିମିତ୍ତ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାରୁ ସାମନ୍ତ
ଅର୍ଥାଭବବଶତଃ ଗୃହର ପିତୃଲଦ୍ୱୟା ବକ୍ଷାପକାଇ ତାହାଙ୍କୁ ୪ ୩୦ କା
ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ନିଜର ସାମାନ୍ୟ କିଛି ଅପରାଧ ହେଲେ ସେଥିପାଇଁ
ସେ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କରୁଥିଲେ । ଦିନେ ସେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଗୃହଭୂମି ଦେଖିବାକୁ
ଶାଳପତ୍ରା ମୌଜାକୁ ଯାଇଥିବାରୁ ନାପିତ ତାହାଙ୍କର ପାଦପୌତ
କରିଦେଲା, ଏବଂ ସେହି ଗୋଡ଼ଧୂଆ ପାଣି ଅଲକ୍ଷିତ ଭାବରେ ଗୋଟିଏ
ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ବୃକ୍ଷମୂଳକୁ ବହୁଗଲା । ସାମନ୍ତ ତାହା ଦେଖିବାମାତ୍ରେ ବିଷ୍ଣୁ
ବୃକ୍ଷରେ ଗୋଡ଼ଧୂଆ ପାଣି ପଡ଼ିଲା ବୋଲି ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ
କିଛି ଭୂମିଦାନ କରିଥିଲେ ।

ଯେଉଁମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସାମନ୍ତଙ୍କର ଅସାମର୍ଥ୍ୟ ବୁଝିଥିଲେ
ସେମାନେ କଦାପି ସାହାଯ୍ୟାର୍ଥୀ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ତାହାଙ୍କର ନାମ
ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଶୁଣି ଦୂରସ୍ଥାନରୁ ସ୍ୱଜା ଲୋକେ ସାହାଯ୍ୟପ୍ରାର୍ଥୀ ହେଉଥିଲେ ।
ଥରେ ନୟାଗଡ଼ବାସୀ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଆସି ଶ୍ରୀରାଜ ଖର୍ଚ୍ଚପାଇଁ ସାହାଯ୍ୟ
ମାଗିଥିଲେ । ସେଦିନ ସାମନ୍ତଙ୍କ ନିକଟରେ କିଛି ଟଙ୍କା ନ ଥିବାରୁ ନିଜ

ହସ୍ତରୁ ସୁନାମୁଦିଟିଏ କାଢ଼ି ବନ୍ଧକ ଦେଇ ଦୁଇଟଙ୍କା ଅଣିବା ସକାଶ ଭୃତ୍ୟକୁ ବରଦ କଲେ । କିନ୍ତୁ ବନ୍ଧକଗ୍ରସ୍ତତା ମୁଦିଟି ନ ରଖି ଯୋଡ଼ିଏ ଟଙ୍କା ଦେଇ ପଠାଇବାରୁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ମୁଁ ସିନା ସ୍ବାକାର କରିଥିବାରୁ ଦୁଇଟଙ୍କା ଦେବ, ବନ୍ଧକ ନ ରଖିଲେ ମୋ ଦେବାପରି ତ ହେଲା ନାହିଁ । ଏଣୁ ବନ୍ଧକ ରଖିବାକୁ ହେବ” ବୋଲି ପୁନଶ୍ଚ ମୁଦିଟି ପଠାଇ ଦେଲେ ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ସେହି ଦୁଇଟଙ୍କା ଦେଲେ । କିପରି ସାହିବ ଦାନ, ପାଠକମାନେ ବିଚାର କରନ୍ତୁ । ସୁଧୋପସ୍ଥ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ସମୟରେ ସେ ସ୍ଥାନାଦି ନିତ୍ୟକର୍ମ ଶେଷ କରି ପଇସାଗୁଡ଼ିଏ ଧରି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଦରିଦ୍ରମାନଙ୍କୁ ଚିତରଣ କରନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ପୂର୍ବରୁ ଯଥାଶକ୍ତ କେତୋଟି ଟଙ୍କା ଭଙ୍ଗାଇ ପଇସା ରଖାଯାଇଥାଏ ।

ନିଜର ବାଡ଼ି ବଗିଚାରୁ କୌଣସି ଫଳ ନୁହେଁ ହୋଇ ତୋଳା ହେଲେ ସେ ପ୍ରଥମେ ତାହା ଠାକୁର ଘରକୁ ଓ ପରେ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଡାକି ଦେଉଥିଲେ ଏବଂ ତତ୍ପରେ ନିଜ ଗୃହରେ ତାହା ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ଏକଦା ବଡ଼ ବାଇଗଣ ନୁହେଁ ତୋଳା ହୋଇଥିବାରୁ ସେଥିରୁ ଦୁଇଟି ଓ ଗୋଟିଏ ପଇସା ବନମାଳୀ ନନ୍ଦଙ୍କୁ ଦେଇ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ନନ୍ଦେ, ଏହି ବାଇଗଣ ଦୁଇଟି ଘିଅରେ ନ ଭଜିଲେ ଭଲ ଲାଗିବ ନାହିଁ । ଏହି ପଇସାଟି ନିଅ ଘିଅ କଣିବ ।” ପଇସାଟିଏ କାହିଁକି ଦିଆଗଲା ବୋଲି ତାହାଙ୍କ ଗୃହର କେହି ପଚାରିବାରୁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ଆମ ଘରେ ଘିଅରେ ବାଇଗଣ ଭଜା ହେବ, ମାତ୍ର ନନ୍ଦେ ତ ଗଣିବ, ସେ ଘିଅ କାହିଁ କିଣନ୍ତେ ? ସେଥିପାଇଁ ଗୋଟିଏ ପଇସା ଦେଲି । ଆମର ଘିଅ କିଣା ହୋଇ ଆସିଥିଲେ ସିନା ଟଙ୍କିଏ ଦେଇଥାନ୍ତୁ ।” ଅହା କି ହୃଦୟବତ୍ତ ! ନିଜଗଡ଼ବାସୀ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପୁତ୍ର କନ୍ୟାଦିଙ୍କର ବିବାହ ବ୍ରତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ନାରିକେଳ

ଆମାନ୍

ପ୍ରଗତିଦ୍ୱାରା ନିମନ୍ତଣ କରନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଯଥାଶକ୍ତି ଦହ, ଦୁଧ, ପରବା ଓ କିଛି ଟଙ୍କା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି ।

ଅତିଥିସେବା ଗୃହସ୍ଥର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ । ଅତିଥି ଗୃହରୁ ବିମୁଖ ହୋଇଗଲେ ଗୃହସ୍ଥର ଅମଙ୍ଗଳ ହୁଏ । ସେଥିପାଇଁ ଉକ୍ତ ଅତିଥି ଯେ—ଅତିଥି ଯିଏ ଭଗ୍ନାଶୋ ଗୃହାତ୍ ପ୍ରତି ନିବର୍ତ୍ତିତେ, ସତସ୍ତେ ଦୁଷ୍ଟତା ଦତ୍ତା ପୁଣ୍ୟମାଦାୟ ଗଚ୍ଛତି । ଅର୍ଥାତ୍ ଅତିଥି ଯେଉଁ ଗୃହରୁ ନିର୍ଗତ ହୋଇ ଫେରିଯାଏ ସେହି ଗୃହସ୍ଥର ନିଜର ପାପଗୁଣଙ୍କ ଦେଇ ଏବଂ ଗୃହସ୍ଥର ପୁଣ୍ୟସମୂହ ସ୍ୱୟଂ ଗ୍ରହଣ କରି ରୁଲିଯାଏ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଅତିଥିମାନଙ୍କର ସେବା ନିମନ୍ତେ ସର୍ବଦା ସାବଧାନ ଥାନ୍ତି । ସେ ନିଜେ ନିତ୍ୟକର୍ମୀଦ୍ୱରେ ବହୁ ସମୟ ବ୍ୟାପ୍ତ ରହୁଥିବାରୁ ଅତିଥିମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟହ ଭୋଗଦାନ ନିମିତ୍ତ କେତେକ ଗୁରୁଲ ଗୃହର ଦାଣ୍ଡତରଫରେ ରଖାଯାଇଥାଏ ଏବଂ ଭୋଗମାନଙ୍କୁ ସେଥିପାଇଁ ବହୁ ଡାକିତ୍ କରାଯାଇଥାଏ । ଯେପରି କୌଣସି ଉତ୍ସବ ଦ୍ୱାରରୁ ଫେରି ନ ଯାନ୍ତି ସେଥିପାଇଁ ଗୃହର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେ ସାବଧାନ କରିଦେଇଥାନ୍ତି । କୌଣସି ଅତିଥି ଉପସ୍ଥିତ ହେବାର ଶୁଣିବାମାତ୍ରେ ସାମନ୍ତ ତତ୍ପରତା ଗୃହରୁ ଆସି ତାହାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରନ୍ତି । ଆପଣାର ଭୋଜନପୁର୍ବରେ ଅତିଥି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ତାହାଙ୍କୁ ଭୋଜନ କରାଇ ତତ୍ପରେ ସେ ନିଜେ ଭୋଜନ କରନ୍ତି । ନିଜର ଅହାସାର୍ଥ ଯାହା ଯାହା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥାଏ ସେ ସବୁ ପଦାର୍ଥରୁ କିଛି କିଛି ଯେପରି ଅତିଥିଙ୍କୁ ଦିଅଯିବ ସେଥିପାଇଁ ସେ ପତ୍ନୀପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପୂର୍ବରୁ ସଚର୍କ କରାଦେଇଥାନ୍ତି । ଯେଉଁ ଅତିଥି ଗୃହରେ ଭୋଜନ ନ କରିବାର କଥା ତାହାଙ୍କର ପାକସକାଶ ସେ ସ୍ୱୟଂ କିମ୍ବା ତଦ୍ୱାରା ପତ୍ନୀ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଦିଅନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହରେ ଅତିଥ୍ୟ ସ୍ୱୀକାରପୁର୍ବକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପାକ କରନ୍ତି ସେମାନେ ତାହାଙ୍କର ସିଧାସାମଗ୍ରୀ ଦେଖି ବସିତ

ହୁଅନ୍ତି । ସେଥିମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଅବଶ୍ୟକ ପଦାର୍ଥର ଅଭାବ ନ ଥାଏ ।
ଏପରି କି କଟା ପରିବା ଓ ବଟା ମସଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥ ଥାଏ ।

ପିତୃ ଶ୍ରାଦ୍ଧ ଦିବସରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭୋଜନ ସମୟରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର
ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନ ଓ ସାତ୍ତ୍ୱିକତା ଦେଖି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ପରମପ୍ରୀତ ହୁଅନ୍ତି ।
ସେଥିପାଇଁ ପୂର୍ବରୁ ପୁରୀରୁ ମହାପ୍ରସାଦ ଆନତ ହୋଇ ରଖାଯାଇଥାଏ ।
ଗୃହରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନାନାପ୍ରକାର ଖଟା, ଚଟଣୀ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟକାଞ୍ଚୀ ପ୍ରଭୃତି ପଦାର୍ଥ
ସାମନ୍ତ ସ୍ୱୟଂ ପରିବେଷଣ କରୁଥାନ୍ତି ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ସହିତ
ହାସ୍ୟକୌତୁକ ବିଷୟକ ବଥୋପକଥନ କରୁଥାନ୍ତି । ତାହୁଣ ସାତ୍ତ୍ୱିକ
ଚିନ୍ତାକଳାପ ଏ ଯୁଗରେ ଅଭାବ ଦେଖାଯିବା ସମ୍ଭବପରି ନୁହେଁ ।

ସତ୍ୟପ୍ରିୟତା

ଓ

ସୃଷ୍ଟବାଦିତା

}

ଏ ସ୍ୱସାର ସତ୍ୟ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ।

ସତ୍ୟହିଁ ଲୋକକୁ ମନୁଷ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ କରେ ।

ସତ୍ୟବାଦିତା ଲୋକତରଫର ପ୍ରଧାନ

ଅଙ୍ଗରୂପରେ ପରିଗଣିତ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସତ୍ୟବାଦିତା ନିମ୍ନିତ୍ତ
ଜୀବନବ୍ୟାପୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ସେ ଯେ ପ୍ରଶଂସା ବା ସମ୍ମାନ
ସକାଶ ସତ୍ୟ କହୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ । ସତ୍ୟବାଦିତା ତାହାଙ୍କର
ସ୍ୱଭାବଗତ ଧର୍ମ । ସେ କାହାକୁ ମିଥ୍ୟା କହିବାର ଦେଖିଲେ ବଡ଼ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ
ହେଉଥିଲେ । କେହି କୌଣସି ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷା ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ଅବଶ୍ୟକ
ସମୟରେ ତାହାଙ୍କ ମୁଖରୁ ପ୍ରକୃତ କଥା ବାହାରିପଡ଼େ । ଯେତେବେଳେ
ପଣ୍ଡିତ ରାଜବଞ୍ଚିତ ମିଶ୍ର ଓ ସାମନ୍ତ ଏକତ୍ର ପଞ୍ଜିକା ମୁଦ୍ରିତ କରାଉଥିଲେ
ସେତେବେଳେ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ସୂର୍ଯ୍ୟୋପରାଜ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣର ଗଣନା
ଶିକ୍ଷା କରି ନ ଥିଲେ । ଦିନେ ସାମନ୍ତଙ୍କର କଳିଷ୍ଠ ପୁତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଧର ସିଂହ
ରାଜବଞ୍ଚିତ ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ସୂର୍ଯ୍ୟୋପରାଜ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ବିଷୟ ଶିକ୍ଷା ନ ଦେବାକୁ
ପିତାଙ୍କୁ କହିବାରୁ ସାମନ୍ତ କାରଣ ଜିଣିବା କଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଧର କହିଲେ,

“ମିଶ୍ର ସେହି ଦୁଇଟି ବିଷୟ ଶିଖିଗଲେ ଏହିଥା ପାଞ୍ଜି କରିଯିବେ, ଅମର ଆଉ ପରାମି ମିଳିବ ନାହିଁ ।” ତତ୍ପରଦିନ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ଆସିବାରୁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ମିଶ୍ର, ତମରୁ ସୁଧୋପରାଗ, ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ବିଷୟ ଶିଖାଇ ଦେବନାହିଁ ।” ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ କାରଣ ପଚାରିବାରୁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ତେମେ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ପାଞ୍ଜି କରିଯିବ, ଅମର ଆଉ ପରାମି ମିଳିବ ନାହିଁ ।” ପଣ୍ଡିତେ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ଏହା ତ ଶ୍ରମଭରଣ କଥା ନୁହେଁ ।” ତତ୍ତ୍ବ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ମୁଁ କଣ ଜାଣିଥିଲି କି, କାଲି ପରା ଚନ୍ଦ୍ର ଧର ଏ କଥା ମୋତେ କହିଲେ ।” ତାହା ଶୁଣି ଚନ୍ଦ୍ର ଧର ନିକଟରୁ ଉଠି ଗୁହ୍ୟ ମଧ୍ୟରୁ ପଳାଇଗଲେ ଏବଂ ମାତାଙ୍କ ଆଗରେ କହିଲେ । ମାତା କହିଲେ, “ତେମେ ଏ କଥା ତାଙ୍କୁ କାହିଁକି କହିଲ ? ମୁଁ ତ କୌଣସି କଥା ଗୋପନରେ କହିଥିଲେ ସେ ତାହା ଦାଣ୍ଡରେ ପ୍ରକାଶ କରିଦିଅନ୍ତି ।” ସେହିଦିନଠାରୁ ଗୁହ୍ୟରେ ସମସ୍ତେ ସାବଧାନ ହୋଇଗଲେ ।

ଯେତେବେଳେ ନୟାଗଡ଼ର ରାଜା ଅପୁରୁଷ ବଳଭଦ୍ର ସିଂହ ମାନଧାତା ପରଲୋକପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେ ସେତେବେଳେ ରଘୁନାଥ ସିଂହ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ହୋଇ ରାଜା ହେଲେ । ଏଥିରେ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ରାଜା ନଟବର ସିଂହ ବିରୋଧୀ ହୋଇ କହିଲେ, “ନୟାଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ପ୍ରାପ୍ତ ।” ତେଣୁ ଗଜଜାତର ତତ୍କାଳୀନ ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ସ୍ବପରଶ୍ରେଣ୍ଡେଣ୍ଡ ନନ୍ଦକିଶୋର ବାବୁ ନୟାଗଡ଼ ଓ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାର ରାଜବଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବାରୁ ନାନା ଲୋକେ ନାନା କଥା କହିଲେ । ମାତ୍ର ବାବୁଙ୍କର ସେଥିରେ ବିଶ୍ବାସ ହେଲାନାହିଁ । ସେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ସତ୍ୟନିଷ୍ଠା ଓ ସ୍ବତ୍ବବାଦତାର ପରୀକ୍ଷା ପଦରୁ ପାଇଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଆପଣ ତ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସଦୃଶ, ଏ ବିଷୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ କଥା କହନ୍ତୁ ।” ତତ୍ତ୍ବ ସାମନ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ତାଙ୍କର ଅମର ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଏଗାର ଦିନ ଅଶୌଚ ପାଳନା ଥିଲା ।

ଏବେ ବେତେକାଳ ହେଲା ଛିନିଦିନ ପାଳନାରେ ରହିଲାଣି ।” ତଦାସ୍ ବାକ୍ୟରୁ ଜଣିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ହେବ ଯେ ନୟାଗଡ଼ରେ ରଘୁନାଥ ସିଂହ ସ୍ଥାୟୀ ହେଲେ । ତତ୍ପରେ ନଟବର ନାନା ଉପଦ୍ରବ କରି ନୟାଗଡ଼ରେ ମେଲି ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ଅନୁମିତ ହେଲା ଏବଂ ସେହି ବସବ ଶୁଷ୍ପଣ ଅକାର ଧାରଣ କରିବାରୁ ରଘୁନାଥ ସିଂହଙ୍କର ଅଭିଯୋଗ ହିମେ ନଟବର ସିଂହ ଦୋଷୀ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ । ମଧୁବାବୁଙ୍କ ପରି ଓକିଲ ନ ଥିଲେ ନଟବର ସିଂହଙ୍କର ସବନାଶ ଘଟିଥାନ୍ତା । ସେହିଦିନଠାରୁ ମଧୁବାବୁ ନଟବରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗାତ ବସି ମିତ୍ରତା-ସୁନ୍ଦରେ ଅବଦାନ ହେଲେ । ଏହି ଘଟନାରେ ସାମନ୍ତ ନଟବର ସିଂହଙ୍କର ଘୋର ଅପ୍ରିୟଭୁଜନ ହୋଇଥିଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସ୍ମୃତିବାଦୀ ଥିବାରୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଘଟନାରେ ନଟବରଙ୍କର ଚୟୁଃଶୂଳ ହୋଇଥିଲେ । ନଟବର ଅପୁତ୍ରକ ଥିବାରୁ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଦାସୀ ସୁନ୍ଦ ମହେନ୍ଦ୍ର ସିଂହଙ୍କୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କୁ ସ୍ତ୍ରୀୟ ସମାଜରେ ଚଳାଇ ନେବାପାଇଁ ନଟବର ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ଦଦା ସାମନ୍ତଙ୍କର ବିନା ଅନୁମତିରେ ତାହା କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇ ନ ପାରିବାର ଭାବି ନଟବର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଦଦା, ମୁଁ ଗୋଟିଏ କଥା ବିଚାରୁଛି, ଦୋଉଙ୍କ କଥାରେ ତାହା ସିଦ୍ଧ ହେବ ।” ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “କଣ କହୁଛୁ ।” ତତ୍ତ୍ୱେ ନଟବର ସିଂହ ମହେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସୁସମାଜରେ ଚଳାଇନେବା କଥା ପଚାରିବାରୁ ସାମନ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ତାହା କି ହୋଇପାରେ ? ଅସମ୍ଭବ କଥା । ଏ ବଢ଼େଲ ସମାଜରେ ଅନ୍ତର ପୁଅ ମିଶିବ, ଏହା ମୁଁ କହିପାରିବି ନାହିଁ ।” ତେଣୁ ଶୁଦ୍ଧ ସମ୍ପର୍କରେ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ କିଛି କହି ପାରିଲେ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ପରୋକ୍ଷରେ ଘୋର ଶତ୍ରୁତାଚରଣ କଲେ । ଶତ୍ରୁତାବଦ୍ଧ ପ୍ରତି ଭ୍ରୁଷେପ ନକରି ଏହିପରି ନାନା ଘଟନାରେ

ସାମନ୍ତ ସତ୍ୟ କଥା କହିବାକୁ ଘୋର ଅଭବମଧ୍ୟରେ ରହି କାଳଯାପନ କରିଥିଲେ ।

ଦୟା, କ୍ଷମା ଓ ପରୋପକାରିତା } ଦୟା ନାମ ପରଦୁଃଖାପହରଣେଚ୍ଛା, ଅର୍ଥାତ୍ ପରଦୁଃଖ ହରଣ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକୁ ଦୟା କହନ୍ତି । ଦୟାଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ଅମରତ୍ୱ ଲଭ କରେ । ପୌରାଣିକ ଯୁଗରେ ଦଧୀନି, ଜାମୁତବାହନ ଓ ରକ୍ତି ଦେବ ପ୍ରଭୃତି ଏବଂ ଅଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଇଣ୍ଡରଚନ୍ଦ୍ର ବିଦ୍ୟାସାଗର ପ୍ରଭୃତି କେତେ ଦୟାବାନ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଅସଂଖ୍ୟ ଜୀବି ପ୍ରାପନ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତର ନବମସ୍କନ୍ଧରେ ସୁଧୀ ବଶୀୟ ରାଜା ରକ୍ତି ଦେବଙ୍କର ଭଗବତ୍ ପ୍ରାର୍ଥନା ବିଷୟକୁ ଏହି ଶ୍ଳୋକ ପାଠକଲେ ହୃଦ୍ଯୁର ପରଦୁଃଖକାତରତା କିପରି ଚରମସୀମାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗମନ କରିଅଛି ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମିତ ହେବ । ପୃଥୁରାଜଙ୍କ ପ୍ରତି ଭଗବାନଙ୍କର ଉକ୍ତି ଏହି—

ନ କାମୟେତ୍ ସତ ମୀଶ୍ଵରତ୍ପତ୍ନୀ ମନ୍ତ୍ରାୟୁକ୍ତା ମୟୁନର୍ତ୍ତବ ବା ।
ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରପଦ୍ୟେଶୀଳ ଦେହଭ୍ରାତାମନ୍ତ୍ରଷ୍ଟ୍ରୀତୋ ଯେନ ଭବନ୍ତ୍ୟ ଦୁଃଖାଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ଈଶ୍ଵରଙ୍କଠାରୁ ଅକ୍ଷୈଷ୍ଠର୍ଯ୍ୟଯୁକ୍ତ ଶ୍ରେଷ୍ଠଗତି ପାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁନାହିଁ କିମ୍ବା ପୁନର୍ଜନ୍ମ ଲଭି ନ କରିବାକୁ ତାହାଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁନାହିଁ । ଜଗତରେ ଯେତେପ୍ରକାର ପ୍ରାଣୀ ଅଛନ୍ତି ସେହି ସମସ୍ତଙ୍କ ହୃଦୟରେ ରହି ସେମାନଙ୍କର ତାବଜାୟୁ କ୍ଳେଶ ମୁଁ ଯେପରି ଭୋଗକରିବି ଏବଂ ତଦ୍ଭାଗ ସେମାନେ ଦୁଃଖମୁକ୍ତ ହୋଇ କିପରି ସୁଖଭୋଗ କରିବେ ଏହାହିଁ ମୁଁ ଭଗବତରଣାରବିନ୍ଦରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଅଛି ।

ଈଶ୍ଵରଚନ୍ଦ୍ର, ବିଦ୍ୟାସାଗର ଉପାଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦୟାସାଗର ନାମ ଲଭ କରିଥିଲେ । ମହାତ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପରମଦୟାଳୁ ଥିଲେ । ପ୍ରାଣୀପ୍ରତି

ଦୟା ତାହାଙ୍କର ନୈସର୍ଗିକ ଗୁଣ ଥିଲା । ପରର ଦୁଃଖ ଦେଖିଲେ ତାହାଙ୍କର ହୃଦୟ ଦ୍ରବୀଭୂତ ହୁଏ ଏବଂ ନେତ୍ରରୁ ଲୋତକପାତ ହୁଏ । ତଦାୟ ଦୟାଗୁଣରୁ ଭୃତ୍ୟମାନେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଅଧିକ ବେତନ ପାଇବାକୁ ପ୍ରୟୋଗିତ ହେଲେହେଁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହ ଛାଡ଼ିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁ ନ ଥିଲେ । ପରପ୍ରାପ୍ତିମାନେ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ଦୟାରୁ ତିଳେ ମାତ୍ର ବଞ୍ଚିତ ନ ଥିଲେ । ଗୋ-ସେବା ତଦାୟ ନିତ୍ୟକର୍ମର ଗୋଟିଏ ଅଙ୍ଗ ଥିଲା । ଦୟାଗୁଣର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସେ ମଧ୍ୟ ମାଂସ ଭୋଜନ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଦେହରେ ମଶକ ଦଂଶନ କଲେ ତାହାର ବିତାଡ଼ନ ଭଲ ସାମନ୍ତ ତାହା ଉପରେ ଚପେଟାଘାତ କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେ ପିପିଲିକାଦିଙ୍କ ଗର୍ଭରେ କିଛି କିଛି ମିଶ୍ରପଦାର୍ଥ ରଖିଦେଉଥିଲେ । ସେ କହନ୍ତି, “ଗାତରେ ମିଠା ଜିନିଷ ରଖିଦେଲେ ସମସ୍ତେ ଏକାଠି ହୋଇଯିବେ, ଅଉ ଗୁରୁଆଡ଼େ ଖେଳେଇ ହୋଇ କାମୁଡ଼ିବେ ନାହିଁ ।” ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହରେ ଗବାଦ ଗୁହପାଳିତ ପଶୁ ବୁଦ୍ଧ ହୋଇଗଲେ ସେମାନଙ୍କର ପାଳନ ନିମନ୍ତେ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ଉପସ୍ଥିତ ଯୁଗରେ ଅଶ୍ବାଦି ପଶୁ ବୁଦ୍ଧ ହୋଇଗଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ବନ୍ଧୁକ ସୁଲରେ ବନାଣ କରିବା ଏବଂ ବୁଲୁ ବୁଲୁରମାନଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡ ପ୍ରହାରରେ ହତ୍ୟା କରିବା ବ୍ୟାପାର ସଙ୍ଗେ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ବ୍ୟବହାର ଭୁଲନା କଲେ ସ୍ବର୍ଗ ନରକ ଭୁଲ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ହୁଏ ।

ଶାସନନୀତିରେ ଦଣ୍ଡର ଆବଶ୍ୟକତା ଥିଲେହେଁ ମହାତ୍ମାମାନେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଶ୍ରମାଗୁଣରେହିଁ ଶାସନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଅକସ୍ମାତ୍ ଅପରାଧ କରୁ ଥିଲେ ଶ୍ରମା ପାଇଲେ ବଡ଼ ଲଜ୍ଜିତ ହୁଏ, ପୁନଶ୍ଚ ସେପରି ଦୋଷ କରିବା ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ସାବଧାନ ହୁଏ । ସାଧାରଣତଃ ଦୁଷ୍ଟମାନେ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ଧର୍ମ ଡେଇଁ ଓ ଅଭିଶାପ ଭୟରେ ଅପରାଧ କରିବାକୁ ସାହସୀ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଶ୍ରମା

ଭଲ ଜୀବନରେ ତାହାକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେଇନାହାନ୍ତି । କୌଣସି ଭୂତ୍ୟ ଦୋଷ କଲେ ତାହାକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେବା ଦୂରେ ଥାଉ ମୁଖରେ ଭରସାର ସୃଜା କରନ୍ତି ନାହିଁ, କେବଳ ସାବଧାନ କରିଦିଅନ୍ତି । ଏପରି ଦେଖାଯାଇଅଛି ଯେଉଁ ଭୂତ୍ୟ ସାମନ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଥରେ ତାଙ୍କିତ୍ ପାଇଥାଏ ସେ ପୁନଃ କଦାପି ସେପରି ଅପରାଧ କରନାହିଁ । ପୁରୀର ଅସ୍ତ୍ରୀୟଜନମାନେ କୌଣସି ଦୋଷ କଲେ ସେ ସେମାନଙ୍କୁ କହନ୍ତି, “ତେମେ ତ ଜାଣିବା ଲୋକ ହୋଇ ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛ, ଅନ୍ଧ ଲୋକମାନେ ଅଭି କ’ଣ ନ କରିବେ ?”

ଯେତେବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର କଟକ ଦରବାରକୁ ଗମନ କରିବାର ପ୍ରସ୍ତାବ ହେଲା ସେତେବେଳେ ନଟକର ସିଂହ ପ୍ରକାଶଚନ୍ଦ୍ରରରେ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ନିଷେଧ କରିବାରୁ ତାହାଙ୍କର ଯାହା ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ସେହି ସମୟରେ ପଣ୍ଡିତ ରାଜବଲ୍ଲଭ ମିଶ୍ର ହଠାତ୍ କମିସନର ସାହେବଙ୍କ ନିକଟକୁ ପହଞ୍ଚିବା ସେ ବସ୍ତୁ ଜଣାଇ ଦେବାରୁ ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ଉତ୍ତରଣ କରାଯିବାର ହୁକୁମ ହୋଇଗଲା । ସେହି ଉତ୍ତରଣ ବନ୍ଦ କରିବାପାଇଁ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ କେତେ କଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ପହଞ୍ଚିବେଳେ ବସ୍ତୁ ସାମନ୍ତ କଟକରୁ ଶୁଣିଯାଇ ରାଜବଲ୍ଲଭ ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ଗୋପନରେ ଜଣାଇ କହିଲେ, “ତେମେ ଶତ୍ରୁପକାର ସଙ୍ଗୀନାଶ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲ, ଏହା ରାଜା ଜାଣିଲେ ତମର ଚେରପାରୁ ରହିବ ନାହିଁ । ଯାହାହେଉ ଭବିଷ୍ୟତରେ ନ ବରୁଣ ହଠାତ୍ ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବ ନାହିଁ । ତେମେ ତ ଭାରତରେ ପଢ଼ିଛ “ସହସା ବିଦ୍ୟାତ ନ ହିୟା ମରବେକଃ ପରମାପଦାଂ ପଦଂ ।”

ତେଣେ ରାଜା ଅନୁମାନରେ ବୁଝିଲେ ଯେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପୁତ୍ର ଏକଥା କମିସନରଙ୍କୁ ଜଣାଇଅଛନ୍ତି, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କୋପପ୍ରକୃତିତ ହୋଇ ରହିଲେ ।

ନିଜ ପୁତ୍ରପ୍ରତି ରାଜାଙ୍କର କୋପ ହୋଇଥିବା ସାମନ୍ତ ଶୁଣି ମଧ୍ୟ
ରାଜବଞ୍ଚିତ ମିଶ୍ରଙ୍କ ନାମ ପ୍ରକାଶ ନ କରି ତାହାକୁ ଶମା ଦେଲେ ।

ପରୋପକାରତା ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ । ଉକ୍ତ ଅଛି:—
“ପରୋପକାରଃ ସ୍ୱର୍ଗାୟ ପାପାୟ ପରପୀଡ଼ନଂ ।” ଜଗଦୀଶ୍ୱର ମନୁଷ୍ୟକୁ
ଜ୍ଞାନଧନାଦି ଯାହା କିଛି ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି ସେ ସମସ୍ତ କେବଳ ନିଜର
ସୁଖ ନିମନ୍ତେ ନୁହେଁ । ପରର୍ଥେ ସେ ସବୁର ବ୍ୟବହାର କରିବା
ଇଚ୍ଛାରକର ଅଟେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଜୀବନରେ ଅନେକ ଲୋକର
ଉପକାର କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ସେ ପରର୍ଥକୁ ସ୍ୱାର୍ଥ ବୋଲି ମନେ
କରୁଥିଲେ । ସେ ଯଥାର୍ଥ ବୁଝିଥିଲେ ଯେ;—

ସୁଦ୍ରାଃ ସନ୍ତ ସହସ୍ରଣଃ ସ୍ୱଭରଣବ୍ୟାପାରପୂର୍ଣ୍ଣୋଦରଃ
ସ୍ୱାର୍ଥୋ ଯସ୍ୟ ପରର୍ଥଏବ ସ ପ୍ରମାନେକଃ ସତାମଗ୍ରଣୀଃ ।
ଦୁଷ୍ଟୁରୋଦରପୁରଣାୟ ପିବତି ସ୍ରୋତଃପତଂ ବାଡ଼ବୋ
ଜାମୁତସ୍ତୁ ନିଦାଘସ୍ତୁତଜଗତ୍ସନ୍ତାପବଞ୍ଚିତ୍ତୟେ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଭରଣ ପୋଷଣ ବ୍ୟାପାରଦ୍ୱାରା ଉଦର ପୂର୍ଣ୍ଣ
କରୁଥିବା ହଜାର ହଜାର ସୁଦ୍ର ପ୍ରାଣୀ ଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଯେ ପରର୍ଥକୁ ସ୍ୱାର୍ଥ
ବୋଲି ମନେକରେ ସେ ଏକା ସାଧୁମାନଙ୍କର ଅଗ୍ରଣୀ ଅଟେ । ଯେମିତି
ବାଡ଼ବାଗ୍ନି ସ୍ତ୍ରୀୟ ବିଶାଳୋଦରର ପୁରଣ ନିମନ୍ତେ ସମୁଦ୍ରକୁ ପାନକରେ,
କିନ୍ତୁ ମେଘ ନିଦାଘପୀଡ଼ିତ ଜଗଦ୍‌ବାସୀମାନଙ୍କର ସନ୍ତାପ ବିନାଶ ନିମିତ୍ତ
ଅର୍ଥାତ୍ ବୃଦ୍ଧିକରିବା ସକାଶ ସମୁଦ୍ରର ଜଳ ଶୋଷଣକରେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଯଥାଶକ୍ତ ଅନେକଙ୍କୁ ଧନବସ୍ତୁ ଦାନ ତ କରୁଥିଲେ,
ବିନା ପାରଶ୍ରମିକରେ ଅସଂଖ୍ୟ କୋଷ୍ଠୀ ନିର୍ମାଣ କରି ଫଳ କଥନରେ
ନିଜର ବହୁମୁଖ ସମୟ ବ୍ୟୟ କରୁଥିଲେ । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଗୁହ୍ୟବାମାନ୍ତେ

ରାଜାମାନଙ୍କ ନିକଟକୁ ସାମନ୍ତ ସୁପାରିଶ ପଦ୍ମ ଲେଖି ଦେଉ ଥିଲେ । ପରସ୍ପର କଲହବଶତଃ କାହାର ଶବ୍ଦ ସଂସ୍କାର ହୋଇପାରୁ ନ ଥିବାର ସମ୍ଭାବ ପାଇବାମାତ୍ରେ ରହିରେ ଉଠି ଗୋଲମାଲ ସମାଧାନପୂର୍ବକ ଶବ୍ଦଦ୍ୱାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରି ଦେଉଥିଲେ । କୌଣସି ଦୁଃସ୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତିର ରୋଗ ହୋଇଥିବାର ଶୁଣିଲେ ସେ ନିଜ ବ୍ୟୟରେ ଔଷଧ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ନିଜର ବ୍ୟବସାୟ କୌଣସି ସ୍ତ୍ରୀ ବ୍ୟକ୍ତିର ପ୍ରସବରେ ବ୍ୟାଘାତ ହେଲେ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଧାନ୍ଦାକୁ ପଠାଇ ପ୍ରାଣୀର କ୍ଳେଶ ମୋଚନ କରୁଥିଲେ । ନିଜର ସବାରି ପାଲ୍ଲୀ ପ୍ରଭୃତି ଅବଶ୍ୟକ ପଦାର୍ଥ ସର୍ବଦା ପରୋପକାରରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ଏପରି କି ତାଙ୍କ ନିଜ କଲହାଦିଙ୍କର ଅଳଙ୍କାର ମଧ୍ୟ ଲୋକେ ମାଗି ନେଇ କାର୍ଯ୍ୟ ତଳାଉଥିଲେ । ଉପସ୍ଥିତ ଯୁଗରେ ବିନା ବେତନରେ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେବା କୃତ୍ତି ଦେଖାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଅଧିକାଂଶଙ୍କର ନିଜ ଜ୍ଞାନ ପରକୁ ପ୍ରଦାନ କରିବା ଅର୍ଥସାପେକ୍ଷ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ବିନା ପାରିଶ୍ରମିକରେ ନିଜର ବହୁମୁଖ ସ୍ତମ୍ଭ ନଷ୍ଟ କରି ଅନେକ ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ଶିଷ୍ୟ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହରେ ଖାଦ୍ୟପେୟ ଲବ୍ଧପୂର୍ବକ ପୃଥକ୍ ପ୍ରତିପାଳିତ ହୋଇ ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ । ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁଡ଼ ବିଷୟ ହେଲେହେଁ ସେ ଅନ୍ୟକୁ ଶିକ୍ଷାଦେବା ସକାଶ ଲବମାତ୍ର କୃତ୍ରିମ ହେଉ ନ ଥିଲେ । ଏହିପରି ନାନା ଭାବରେ ସାମନ୍ତ ପରୋପକାର ସାଧନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି ।

କଷ୍ଟସହୃଷ୍ଟତା

ଓ

ପୈର୍ଯ୍ୟ

}

କଷ୍ଟସହୃଷ୍ଟତା ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର

ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷଣ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଘୋର

କଷ୍ଟସହୃଷ୍ଟ ଥିଲେ । ସେ ଶାରୀରିକ କ୍ଳେଶ

ପ୍ରତି ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନ କରି ନାନାପ୍ରକାର କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ ବ୍ରତୋପବାସ ପାଳନ

କରୁଥିଲେ । ଦୁର୍ନାମ , ଅନ୍ଧବୁଦ୍ଧି ଓ ଅଶ୍ୱିମାନ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ୱେଗର ଯାତନାରେ ସେ କଦାପି ଅଧୀର ହେଉ ନ ଥିଲେ, ମାତ୍ର ଉପଯୁକ୍ତ ଚିକିତ୍ସା କରାଇ ସ୍ୱେଗୋପଶମନ ନିମିତ୍ତ ତେଷା କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଅନ୍ଧବୁଦ୍ଧିର ଶାନ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଚିକିତ୍ସା ବ୍ୟବସାୟୀ ଗିରି ନାମକ ବୈଦ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଦୋହର ପଇସା ଚଢ଼ୁ ଦେଲା ତେତେବେଳେ ସମସ୍ତେ ବସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲେ । ବୈଦ୍ୟ ଘଷିନିଆଁ ମଧ୍ୟରେ ଦୋହର ପଇସାକୁ ତତାଇ ତାହା ନାଲି ହୋଇଯାଆନ୍ତେ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଧରବା ସକାଶେ ଦୁଇ ଜଣ ଲୋକ ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ଜଣାଇବାରୁ ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ଲୋକ କ’ଣ କରବେ; ମୁଁ କ’ଣ ଜାଣିନାହିଁ କାଟିବ ବୋଲି, ତେମେ ଯାହା କରବାର କରଯାଅ । ମୁଁ କିଛି ହଲତଲ ହେବି ନାହିଁ ।” ତହିଁ ବୈଦ୍ୟ ସେହି ଉତ୍ତ୍ର ପଇସାକୁ ଚମୁଟାରେ ଧରି ବୁଦ୍ଧି-ଶିରର ଛେଦନ ନିମନ୍ତେ ଜଫ ଓ ତଳପେଟର ସନ୍ଧି ସ୍ଥଳରେ ଠିଆସ୍ଥାବରେ ପ୍ରବେଶ କରାଇଦେବାରୁ ଚକଚକ ହୋଇ ପୋଡ଼ିଗଲା ଓ ଗୁହରେ ଧୂମ ସୂର୍ତ୍ତ ହୋଇଗଲା ଏବଂ ପୋଡ଼ା ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ଉଦ୍ଗିଷ୍ଟ ହେଲା । ଏହୁପରି ଦୁଇବାର କରଗଲା । ସେତେବେଳେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୁହରେ ହିନ୍ଦଳର ସ୍ୱେଳ ଜାତ ହୋଇଗଲା ଓ ସମସ୍ତେ ହାହାକାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ପବଂବେତ୍ ଅଟଳ ରହି ନିଷ୍ପଦଭାବରେ ସେହି ମର୍ମନ୍ତୁଦ କଷ୍ଟ ସହ୍ୟ କରୁଥିଲେ । କି ଅମାନ୍ତସିକ ପୈର୍ଥୀ ! ଗୋଟିଏ ପିପାଲିକା ଦଂଶନରେ ମନ୍ତ୍ରଷ୍ଟ୍ୟ ଅସ୍ଥିର ହୋଇପଡ଼ୁଛି, କାହାର ଅଗ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ ନ କରି ଇନ୍ଦ୍ରଣ ଯାତନା ସହ୍ୟ କରିବା ମନ୍ତ୍ରଷ୍ଟ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଏକାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ ।

ଅଉ ଦୁଇଗୋଟି ଘଟନାରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ପୈର୍ଥୀର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟରୁ ମାସିକ ଟ ୫୦ ୯ ବୁଡ଼ି ମଞ୍ଜୁର ହୋଇଥିବାରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ପୁରୀ ସେନ୍ଦ୍ରବାସ ପକ୍ଷରେ ସୁବିଧା ହେବାର

ଭବନା କରି ଦିନେ ସାମନ୍ତ ଯାଇ ତହିଁତ୍ୟ ରାଜା ନିକଟର ସିଂହଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଗର୍ଭସ୍ତମେଷୁ ମୋତେ ପରାଗଟକା ବୁଝି ଦେଇ ଅଛନ୍ତି ।” ନିକଟର ତାହା ଶୁଣି ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ଗର୍ଭସ୍ତମେଷୁ ଯେଉଁ ନିରାଶ ଧନ ସଞ୍ଚୟ କରିଥାନ୍ତି ତାହାକୁ ଏପରିଭାବେ ଦାନ କରନ୍ତି; ତାହା ବିଷ୍ଣୁ ହୁଏ ।” ମୃତ୍ତ୍ୱ ଉପରେ ରାଜା ଏପରି କହିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସାମନ୍ତ କିଛି ମାତ୍ର ହୁଏ ବା ବିଚଳିତ ନହୋଇ କହିଲେ, “ସେ ରାଜା, ସେ ଯାହା ଦାନ କରୁଅଛନ୍ତି ତାହା ଅମୃତ ଗ୍ରାହ୍ୟ, ସେ କିପରି ଧନ ସଞ୍ଚୟ କରିଅଛନ୍ତି ତାହା ଅମୃତ ବୁଝିବା ଅନାବଶ୍ୟକ ।” ସାମନ୍ତ ଆସିବା ପରେ କେତେକ ଲୋକ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ରାଜା ଅକାରଣରେ ଦୋଷଙ୍କ ମନରେ କଷ୍ଟ ଦେଲେ ।” ସାମନ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ସେ ଯେପରି ଲୋକ, ତାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିରୁ ସେପରି କଥା ବାହାରି ପଡ଼ିଲା । ଶତ୍ରୁମୁଖରୁ ଏପରି ବାକ୍ୟ ଶୁଣି ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରିବା ସହଜ ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ । ସାମନ୍ତ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ ସେ ବିଷୟ ସରକାରଙ୍କୁ ଜଣାଇ ପାରିଥାନ୍ତେ ; ତଦ୍ୱାରା ନିକଟର ସିଂହଙ୍କର ଅନିଷ୍ଟ ଘଟିଥାନ୍ତା । ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ନିଜର ଧୀରତା ଗୁଣରେ ନିର୍ବିକାର ଚିତ୍ତରେ ସେହି ପରୁଷ ବାକ୍ୟକୁ ସହ୍ୟ କଲେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଘଟନା ଏହି ଯେ, ସାମନ୍ତଙ୍କର ବାସୁଦେବ ଓ ଯଦୁନାଥ ନାମକ ଯୁବକ ପୁତ୍ରଦ୍ୱୟ ଯେତେବେଳେ ଏକଦିନ ଅନ୍ତରରେ ବସନ୍ତ ଶ୍ରେଣୀରେ ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ ସେତେବେଳେ ବୁଢ଼ମୁ ମଧ୍ୟରେ ଗଭୀର ଶୋକର କୋଳାହଳ ଜାତ ହେଲା । ତାହା ଶୁଣି ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ଜନ୍ମ ମରଣ ତ ସଂସାରର ନିତ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ, ଯେତେବେଳେ ତ ହୁଅନ୍ତା, ପୁଣି ଜନ୍ମରେ କିଛି ପାପ ଥିଲା, ତେଣୁ ଏପରି ପୁତ୍ରଶୋକ ଭୋଗକରିବାକୁ ହେବ । ଏଥିପାଇଁ ରୁଡ଼େ କାନ୍ଦିବା ଆବଶ୍ୟକ କଣ ? ଶୀଘ୍ର ଶବ ସଂସ୍କାର କରାଯାଉ ।” ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଓ କଷ୍ଟସହଷ୍ଟତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଦ୍ଭୁତ ଅନେକଗଣ ଶୁଣାଯାଏ । ଛତ୍ରର ବାହୁଲଭୟରେ ସେସବୁ ପରିତ୍ୟକ୍ତ ହେଲା ।

ବିନୟ ଓ ସୌଜନ୍ୟ—ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଛି, “ବିଦ୍ୟା ଦଦାତି ବିନୟଃ ।” ମାତ୍ର ଅଧୁନିକ ଯୁଗରେ ବିନୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଅଛି । ମାତ୍ରା ଅଧିକ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । କାଳିଦାସ କହୁଅଛନ୍ତି—

ଭବନ୍ତି ନମ୍ରାସ୍ତରବଃ ଫଳୋଦ୍ଗମୈ
ନିର୍ବାମୁରୁଦୂର ବିଲମ୍ବିନୋ ଘନଃ ।
ଅନୁଜତାଃ ସତ୍ପୁରୁଷାଃ ସମୃଦ୍ଧିରଃ
ସ୍ଵଭବ ଏ ବୈଷ ପରୋପକାରଣାମ୍ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ବୃକ୍ଷମାନେ ଫଳପୁର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ନତି ହୁଅନ୍ତି, ମେଘସମୂହ ନୁତନ ଜଳଭାରେ ଅବନତି ହୋଇଯାନ୍ତି ଏବଂ ସାଧୁ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଶିଶୁର୍ଯ୍ୟବାନ୍ ହେଲେ ବିନୀତ ହୁଅନ୍ତି, ଏହାହିଁ ପରୋପକାରୀମାନଙ୍କର ସ୍ଵଭବ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ବିନୟ ଗୁଣ ତଥାପି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟକୁ ବୁଝିତ କରୁଥିଲା । ଅହଙ୍କାର ତାହାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଲବ ମାତ୍ର ସ୍ଥାନ ପାଇ ନ ଥିଲା । ତାହାର କୌଣସି ବିଷୟରେ ଗର୍ବ ହେଲେ ସେ ତାହାକୁ ଭଲ ପାଉନଥିଲେ ଏବଂ ସ୍ଵବିଧା ପାଇଲେ ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତି ଦେଖାଇ ପ୍ରକାଶକରେ ତାହା ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ବୁଝାଇ ଦେଉଥିଲେ । ସେ କହନ୍ତି, “ନନ୍ଦାଗଞ୍ଜନୋ ହରିଃ”, ଅର୍ଥାତ୍ ପରେମେଶ୍ଵର କାହାର ଗର୍ବ ଦେଖିଲେ ତାହା ଖବ୍ କରନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତମାନେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଶାସ୍ତ୍ରାଳାପ ପୂର୍ବକ ତଥାପି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପ୍ରଶଂସା କଲେ ସେ କହୁଥିଲେ, “ପୂର୍ବରେ ଯେଉଁ ସବୁ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ଭୁଲନାରେ ମୁଁ କିଛି ଜୁହେଁ । ଏ ଦେଶରେ ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ପଣ୍ଡିତପଦବୀତ୍ୟ ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ମୁଁ ତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନୁହେଁ । ଯାହା କିଛି ସାମାନ୍ୟ ଜନଲୋକ କରୁଅଛନ୍ତି ତାହା କେବଳ ସେହି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଅଖିବାକରୁ ।”

ଅବି ଲିଂଘିତ ଏବ ବାନରଭଞ୍ଜେ କନ୍ୟା ଗମ୍ଭୀରତା—
ମାପାତାଳ ନିମଗ୍ନ ଶୀବର ବସ୍ତ୍ର ଜୀନାତ ମନ୍ତ୍ରାଚଳଃ ।
ଦୈବ୍ୟ ବାତ ମୁପାସତେ ହି ବବୟଃ ସାରଂ ଚ ସାରସ୍ବତଂ
ଜାଲତେ ନିତରାମସୌ ଗୁରୁତ୍ବଲ କ୍ଳିଷ୍ଟୋ ମୁସରଃ କବଃ ॥

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଅନର୍ଘସ୍ବୟବରେ ମୁସର କବିକର ଏହି ଉକ୍ତିକୁ
ପଞ୍ଚନ କରୁନଥିଲେ । ସେ କହନ୍ତି, “କବି ବଡ଼ ଅଧ୍ୟବସାୟୀ ଥିଲେ ସତ୍ୟ
ମାତ୍ର ସେ କେବଳ ଯେ ବିଦ୍ୟାର ସାରବତ୍ତ ଜାଣିଥିଲେ, ଏକଥା କହବା
ତାହାଙ୍କର ଧୃଷ୍ଟତାର ପରିଗ୍ରହକ ।” ଉକ୍ତ ଶ୍ଳୋକଟିର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ
ଏହି ଯେ—“ବାନରମାନେ ସମୁଦ୍ର ଲିଂଘନ କରିଥିଲେହେଁ ତାହାର
ଗଭୀରତା ବିଷୟରେ ଅନଭିଜ୍ଞ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ମନ୍ଦର ପର୍ବତ ସମୁଦ୍ର ମନ୍ଥନ
ସମୟରେ ନିଜର ଗମଗ୍ର ପୃଥୁଳ ଶରୀରକୁ ପାତାଳପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରବେଶ କରାଇ
ଥିବାରୁ ସାଗରର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଭୀରତା ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲା । ସେହିପରି
କବିମାନେ ଦେବତାଙ୍କର ସହାୟତାବଶତଃ କେବଳ କବିତା ରଚନା
କରିପାରୁ ଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ମୁଁ ଅଧ୍ୟୟନ ନିମନ୍ତେ ଗୁରୁଗୃହରେ କ୍ଳେଶଭୋଗ
କରିକରି ବିଦ୍ୟାର ସାରବତ୍ତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅବଗତ ହୋଇଅଛି ।” ପୁନଶ୍ଚ
କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିରୁ ତଦାୟ ଅହଙ୍କାର ଉପଲବ୍ଧି କରି
ସାମନ୍ତ ହାସ୍ୟ ସମ୍ବରଣ କରିପାରୁନଥିଲେ । ଉକ୍ତିଟି ଏହି—“ତରଣି-
ତୁଳର ସାର, ଅଗ୍ରୟୁରୁ ନରନ୍ତର । ବୋଲେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ମୁଁ ଲଭିଛି
ଶବଦ-ସମୁଦ୍ର ପାର ।”

ଦୟା ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟାଦି ଯେଉଁ ସବୁ ସଦ୍‌ଗୁଣ ସୌଜନ୍ୟ ନିମିତ୍ତ
ଅବଶ୍ୟକ, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କଠାରେ ସେ ସମସ୍ତ ଏକାଧାରରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା ।
ସାହିତ୍ୟ ଓ ଭଗବଦ୍‌ଭକ୍ତି ସେଥିରେ ସମୁକ୍ତ ହୋଇ ବିଷ୍ଣୁପ୍ରତିମାର୍ପିତ ସ୍ବବାସିତ
ପୁଷ୍ପମାଳାରେ ତୁଳସୀ ଦଳ ମିଶ୍ରିତ ତୁଳା ଶୋଭମାନ ହୋଇଥିଲା । ସେ

ସୌଜନ୍ୟର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଦର୍ଶ ଥିଲେ । ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ତାହାଙ୍କଠାରୁ ହିଁ ସୌଜନ୍ୟ ଜନିତ ଯଶ ଏହି ପୃଥିବୀରେ ଜାତ ହୋଇଅଛି କହିଲେ ଅତିରଞ୍ଜିତ ହେବନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ତଦ୍‌ଦ୍ୱାରା ସୌଜନ୍ୟ ସାକ୍ଷାତ୍ ଅନୁଭବ କରିଅଛନ୍ତି ସେମାନେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଯାଇଅଛନ୍ତି । ଲେଖକ ଏହା ଅନେକ ବୃଦ୍ଧଙ୍କଠାରୁ ଶ୍ରବଣ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଦେହତ୍ୟାଗ ସମୟକୁ ଲେଖକର ବୟସ ଏକୋଇଶ ବର୍ଷ ହୋଇଥିବାରୁ ସେ ସ୍ୱୟଂ କେତେକ ଅନୁଭବ ମଧ୍ୟ କରିଅଛନ୍ତି । ମହେଶଚନ୍ଦ୍ର ନ୍ୟାୟରତ୍ନ, କେ. ଛ. ଗୁପ୍ତ କମିସନର, ଅଧ୍ୟାପକ ଯୋଗେଶଚନ୍ଦ୍ର, କବିବର ରାଧାନାଥ, ଗୁଣଗ୍ରାସ୍ତ୍ର ସୁଦାମବାରୁ, କର୍ମବୀର ଗୌରୀଶଙ୍କର, ବାଗ୍ମୀ ପ୍ରବର ପଣ୍ଡିତ ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ତର୍କପଞ୍ଚାନନ, ପଣ୍ଡିତ ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ତର୍କବୀରସ୍ତୁତି, ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ପଣ୍ଡିତ ମଧୁସୂଦନ ମିଶ୍ର ତର୍କବୀରସ୍ତୁତି ପ୍ରଭୃତି ସୁଧୀବ୍ରହ୍ମ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ସୌଜନ୍ୟ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ । ରାଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଠମଲ୍ଲିକର ମହେନ୍ଦ୍ର ଦେବ, ନୟାଗଡ଼ର ଲଜୁକେଶ୍ୱର, ମଞ୍ଜୁସାର ଜଗନ୍ନାଥ ରାଜମଣି, ବାମଣ୍ଡାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦେବ ଓ ମୟୂରଭଞ୍ଜର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ଗୁଣୀ ଶ୍ରୀ ରାଜା ସାମନ୍ତଙ୍କର ସୌଜନ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ।

ନିର୍ଭୀକତା

ବା

ସତ୍ ସାହସ

} କେତେକ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ସେମାନେ ରାଜା, ଧନୀ ଓ ରାଜକର୍ମରୂପମାନଙ୍କୁ ଭୟ କରି ସେମାନଙ୍କ ମତ ବିରୋଧରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଧନବଳ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରଭବଳଶୂନ୍ୟ ହେଲେହେଁ ହୃଦୟର ବଳବର୍ଣ୍ଣ ହେତୁରୁ କାହାକୁ ପ୍ରଭୃତ କଥା କହିବା ବିଷୟରେ ଭୟ କରୁ ନ ଥିଲେ ।

ମୁଁ ପୁରୁଷ କହୁଅଛି ଯେ ସେ ଅନେକବାର ସ୍ତ୍ରୀୟ ଶୁଭା
 ନଟବର ସିଂହଙ୍କ ମତର ପ୍ରତିଭୁଳାଚରଣ କରିବାରୁ ତଦାୟୁ କୋପଦୁଷ୍ଟି-
 ପଥରେ ପଡ଼ିତ ହୋଇଥିଲେ । ନୟାଗଡ଼ ମେଳରେ ନଟବରସିଂହ ଦୋଷୀ
 ସାବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଭୟଙ୍କର ବିପଦରେ ପଡ଼ିଥିବା ସମୟରେ କଟକର ଓକିଲ
 ବାରୁ ମଧୁସୂଦନ ଦାସଙ୍କ ଯତ୍ନରେ ସେହି ବିପଦରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିଥିଲେ ।
 ବିପନ୍ନକ୍ରମରେ ନଟବର ସିଂହ ମଧୁବାରୁଙ୍କୁ ଶ୍ରୀପତ୍ନୀକୁ ଅମଲ୍ଲଣ କରି ତଦାୟୁ
 ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା ନିମିତ୍ତ ଗୋଟିଏ ସଭା କରାଇଲେ । ସେଥିରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନୀୟ
 ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । କେତେକ କବି ଓ
 ପଣ୍ଡିତ ମଧୁବାରୁଙ୍କର ପ୍ରଶଂସାଗର୍ଭକ କବିତା ଓ ଶ୍ଳୋକ ପାଠ କରିଥିଲେ ।
 ସେତେବେଳେ ମଧୁବାରୁ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ନିବୁଦ୍ଧିତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି
 ଗଳ୍ପଟି କହିଥିଲେ—“କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ।
 ତାହାଙ୍କର ପତ୍ନୀ ଚୂର୍ଛ୍ଣୀରେ ଡାଲି ବସାଇଦେଇ ଜଳାନୟନ ସକାଶ ଗଲେ
 ଏବଂ ସ୍ବାମୀଙ୍କୁ କହିଲେ ‘ଜାଲେ ଡାଲି ଉତ୍ତରପଡ଼ିବ, ଟିକିଏ ଗୁଡ଼ିଥିବ ।’
 ପତ୍ନୀଙ୍କର ଗମନପରେ ପ୍ରକୃତରେ ଡାଲି ଉତ୍ତର ପଡ଼ିଲା ! ତହିଁ ପଣ୍ଡିତ
 ଅନନ୍ୟାସାୟ ହୋଇ ଅସନଶୃଙ୍ଗି ପୁରୁଷ ଚଣ୍ଡୀପାଠ କରି ବସିଲେ ।
 ମାତ୍ର ଡାଲି ଉତ୍ତର କି ଚଣ୍ଡୀପାଠକୁ ମାନିବ ! ତାହା ଉତ୍ତର ଉତ୍ତର ଚୂର୍ଛ୍ଣୀରୁ
 ଜାଲ ଲଭାଇ ଦେବା ସମୟରେ ପତ୍ନୀ ଅସି ଦେଖିଲେ ଓ ସ୍ବାମୀଙ୍କୁ କହିଲେ
 ‘ମଲା, ଏଠାଟାରେ ବସିଛ, ଡାଲି ଉତ୍ତର ପଡ଼ୁଛି ତମୁକୁ କ’ଣ ଦଶୁନାହିଁ ?’
 ଏହା କହି ଅଟିକାରେ ପାଣିମୁଠାଏ ପକାଇଦେଲେ ଏବଂ ଜାଲ
 କାଢ଼ିଦେଲେ । ତହିଁ ଉତ୍ତର ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ଏହା ଦେଖି ପଣ୍ଡିତେ
 ବିସ୍ମିତ ହୋଇ କହିଲେ ‘ତୁ କି ମନ୍ତ୍ର ପଢ଼ି ପାଣି ପକାଇଦେଲୁ ଯେ ଉତ୍ତର
 ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା; ମୁଁ ସପ୍ତଶତ ଚଣ୍ଡୀ ଶୁଣିଲି ତଥାପି ସେ ମାନିଲା ନାହିଁ ।’
 ପଣ୍ଡିତମାନେ ସିନା ପାଠ ପଢ଼ିଥାନ୍ତି, ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ଏହିପରି ବୁଦ୍ଧି ।”
 ଏହା ଶୁଣି ସଭାସ୍ଥ ସମସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ନିରୁତ୍ତର ରହିଲେ; କିନ୍ତୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର

ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ବିଶେଷତଃ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ନିନ୍ଦା ଶ୍ରବଣ କରି ସ୍ତ୍ରୀର ହୋଇ ରହିପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେ ଜଳଦଗମ୍ଭୀର ସ୍ଵରରେ ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି ପାଠକଲେ—

ଧୀରୋଽପି ଧୀରବୃତ୍ତ ଧୀରବର୍ଗେ
ମୁକ୍ତାତ୍ ପରାବୃତ୍ତ ମବଶ୍ୟ ମେଦି ।
ହ୍ୟାବୋଽପି ନୀରପ୍ରତିମାଶୁ ଲେହୋ
ମେଷସ୍ୟ ଶୃଙ୍ଗାଦପି ଯାତି ଭଙ୍ଗମ୍ ॥

ମଧୁକାରୁ ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ ଚିହ୍ନିପାକରନ୍ତେ ସାମନ୍ତ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକଲେ—
“ଅଧୀରବୃତ୍ତ ଧୀରବର୍ଗଃ ଧୀରଃ ଅପି ମୁକ୍ତାତ୍ ପରାବୃତ୍ତଂ ଅବଶ୍ୟଂ ଏତି ।
ନୀରପ୍ରତିମାଶୁଲେହଃ ହାରଃ ଅପି ମେଷସ୍ୟ ଶୃଙ୍ଗାତ୍ ଅପି ଭଙ୍ଗଂ ଯାତି ।
ଅର୍ଥାତ୍ ଅନେକ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ପରାବୃତ୍ତ କରିଥିବା ମହାପଣ୍ଡିତ ମଧ୍ୟ
ସମୟରେ ମୁକ୍ତଠାରୁ ପରାବୃତ୍ତ ଲଭକରେ; ଯେପରି ପଥର ଓ ଲୁହାକୁ
ପାଣି ଫଟାଇ ଦେଉଥିବା ହାତୀ ମଧ୍ୟ ସମୟରେ ମେଣ୍ଟା ଶିଙ୍ଗରେ
ଭାଙ୍ଗିଯାଏ ।” ଶ୍ଳୋକାର୍ଥ ଶୁଣି କଟକର ଓ ମଧୁକାରୁଙ୍କର ମୁଖ ମଲିନ
ହୋଇଗଲା । ସବୁଜୁ ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ଭୟ କଲେ ଏବଂ ମନେ ମନେ
ଚିନ୍ତାକଲେ, ସାମନ୍ତ ଏପରି କହିଦେଲେ, ପ୍ରତାପୀ ରାଜା ତାହାଙ୍କର
କିଛି ଅନିଷ୍ଟ କରିପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ନିର୍ଭୀକ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଲେଖା ମାତ୍ର ଭୟ
ନାହିଁ । ତତ୍ପରଦିନ ମଧୁକାରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହକୁ ଆସି ନାନାପ୍ରକାର
ମିଷ୍ଟାନ୍ନାଦି କରି କହିଲେ, “କାଲି ଆପଣଙ୍କ ମନରେ ମୁଁ ବଡ଼ କଷ୍ଟ ଦେଲି,
ମାତ୍ର ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ କହି ନାହିଁ । ଆପଣ ତ ଉତ୍କଳର ଚନ୍ଦ୍ରମା ସ୍ଵରୂପ ।” ତତ୍ତ୍ଵ
ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ମୋ ମନରେ ତ କିଛି କଷ୍ଟ ହୋଇନାହିଁ, ମୁଁ
ଯେ ଆପଣଙ୍କୁ ମୁକ୍ତ ଫୁକ୍ତ କହି ଆପଣଙ୍କ ମନରେ କଷ୍ଟ ଦେଇଛି ।
ଯାହାହେଉ ସମୟେ ସମୟେ ସେହିପରି ଦଃିଆଏ, ତାହା ଧର୍ମିକ୍ୟ

ନୁହେ ।” ମଧୁବାବୁ କହିଲେ, “ଅଜିକାଲି ମୋ ମନର କିଛି ଠିକ୍ ନାହିଁ, ନାନା ଚିନ୍ତା ମନରେ ରହି ତାହାକୁ ବିଚଳିତ କରିପକାଉଅଛି ।” ତାହା ଶୁଣି ସାମନ୍ତ ଟିକିଏ ହସି କହିଲେ, “ହଁ, ବିଷୟମାନେ ଯାହା ଖୋଜନ୍ତି, ଅପଣଙ୍କର ତ ସେହି ଭାବନା । କାହାପାଇଁ ମକଦ୍ଦମା ଲଢ଼ିଲେ କିଛି ଧନ ପାଇଯିବେ ।” ତତ୍ତ୍ୱ ମଧୁବାବୁ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ମୁଁ କ’ଣ ଅପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯୁକ୍ତି କରିପାରିବି ?” ଏହିପରି କଥୋକଥନ କରି ମଧୁବାବୁ ବସାକୁ ଫେରିଗଲେ । ଏଥିରୁ ପାଠକମାନେ ସାମନ୍ତଙ୍କର ନିର୍ଭୀକତା ବିଷୟ ବେଶ୍ ବୁଝିପାରିବେ ।

ମୁଁ ପୁରୁଷରେ ଲେଖିଅଛି ଯେ କେ. ଜି. ଗୁପ୍ତ କମିସନର ଦିନେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଗୃହକୁ ଆସିଥିଲେ । ସେ ଯେତେବେଳେ ଆସିଲେ ସେତେବେଳେ ସାମନ୍ତ ଦିଅଁଘରେ ବସି ଜପ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପୁତ୍ର ସାହେବଙ୍କର ଆଗମନ ସମ୍ଭାଦ ଦେବାରୁ କିଛିସଣ ପରେ ସାମନ୍ତ ଉଠିବେ ଦେଲେ, “କ’ଣ କରିବି, ମୋର ନିତ୍ୟକର୍ମ ନ ସରିଲେ ତ ମୁଁ ଉଠିପାରିବି ନାହିଁ । ସରିଗଲାଣି ଯେ, ଆଉ ଅଧଘଣ୍ଟେ ଲାଗିବ । ସାହେବଙ୍କୁ କହ, ଯେବେ ଅଧଘଣ୍ଟେ ଅପେକ୍ଷା କରିବେ ତେବେ ମୁଁ ଦେଖା କରିବି, ନଚେତ୍ ସେ ଯାନ୍ତୁ, ନିତ୍ୟକର୍ମ ଶେଷରେ ମୁଁ ଯାଇ ତାଙ୍କ ବସାରେ ଦେଖା କରିବି ।” ତାହା ଶୁଣି ସାହେବ ଅର୍ଦ୍ଧଘଣ୍ଟା ସମୟ ଅପେକ୍ଷା କରି ସାମନ୍ତଙ୍କ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆଳାପ କରୁଥାନ୍ତି । ସାମନ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ସେହି ନିତ୍ୟକର୍ମ ବେଶରେ ଯାଇ ସାହେବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଳାପ କଲେ । ଏଥିରୁ ପାଠକେ ବୁଝିନେବେ, ସାମନ୍ତଙ୍କର କିପରି ସାହସ ଓ ଧର୍ମନିଷ୍ଠା । ଜଣେ କମିସନର ସାହେବଙ୍କୁ ଅର୍ଦ୍ଧଘଣ୍ଟା ସମୟ ନିଜଗୃହରେ ବସାଇ ରଖିବାକୁ କିଏ ସାହସ କରିପାରେ । ଜଣେ ପୋଲିସ୍ କର୍ମଚାରୀ ଦ୍ୱାରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାର ସମ୍ଭାଦ ପାଇଲେ ଲୋକେ ଗୁହରୁ

ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ଛାଡ଼ି ଦୂଠାତ୍ ତାହା ସଙ୍ଗରେ ଦେଖା କରୁଅଛନ୍ତି ।
 ସୁପ୍ରସାହେବ ମଧ୍ୟ ତାହା ଗୁଣଗ୍ରାହକ ଓ ଅହଙ୍କାରଶୂନ୍ୟ ଥିଲେ ।
 ସେ ସମ୍ଭବତଃ ଗଡ଼ଜାତର ସର୍ବେସର୍ବ ହୋଇଥିଲେହେଁ ତାହାଙ୍କର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ
 ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଶଂସନୀୟ ଅଟେ ।

ପାଠକମାନେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର କୌଣସିପ୍ରକାର
 ପ୍ରଲେଭନରେ ଭୁଲିବାର ଲୋକ ନୁହନ୍ତି କିମ୍ବା ଭୟପ୍ରଦର୍ଶନରେ ଭୀତ
 ହେବାର ବ୍ୟକ୍ତି ନୁହନ୍ତି । ଯେଉଁ ସମୟରେ ପାଣ୍ଡାତ୍ୟ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିତ୍
 ଥିବେଟ୍ ସାହେବ କଟକ ନିମ୍ନ ସ୍କୁଲରେ ଯୋଗେଶବାବୁଙ୍କର ମାଧ୍ୟସ୍ଥରେ
 ପୃଥ୍ବୀର ଗତି-ସମ୍ଭବତା ନାନା ପ୍ରଶ୍ନ କରି ପଚାରିବେ ହେଲେ, ସେହି
 ସମୟରେ ପାଣ୍ଡାତ୍ୟ ମତ ସଙ୍ଗେ ମିଳିପିବାକୁ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ସେ ଅନେକ
 ପ୍ରଲେଭନ ଦେଖାଇ ଥିଲେ ଏବଂ ସଙ୍କେତରେ ଭୟପ୍ରଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ
 କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ନିର୍ଲୋଭ ସତ୍ସାହସୀ ସାମନ୍ତ ମହୋଦୟ ପ୍ରଲେଭନରେ
 ପଡ଼ିବା ଦୂରେ ଆଉ ବରଂ କହୁଲେ, “ସରକାର ଏଥିପାଇଁ ମୋତେ
 ଜିଦ୍ଦଲ ଦିଅନ୍ତୁ ପଛକେ, ମୁଁ ମୋହର ନିଜ ମତର ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିପାରିବି
 ନାହିଁ ।” ଏହା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଅନଳ ସାହସର ପରିଚୟ
 ନୁହେଁ କି ?

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଗଭୀର ସାହସର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ
 ଏହି ଯେ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଦ୍ରଣ ପ୍ରସ୍ତାବ ହେବାରୁ ସାମନ୍ତ
 ଗ୍ରନ୍ଥଶେଷରେ ସନ୍ଧିବିଷ୍ଣୁ କରିବାକୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଶ୍ଳୋକ ରଚନା
 କଲେ । ତାହାର ଅର୍ଥ ବୁଝି ଯୋଗେଶବାବୁ ସେହି ଶ୍ଳୋକ ମୁଦ୍ରିତ
 କରାଇବାକୁ ଭୀତ ହେଲେ । ସାମନ୍ତ କହୁଲେ, “ଆପଣ ଭୀତ ହେଉଅଛନ୍ତି
 କାହିଁକି ? ସରକାର ମୋହର ଯୁକ୍ତି ଖଣ୍ଡନ କଲେ ତ ମୋତେ ଦଣ୍ଡ
 ଦେବେ ? ହଉ, ମୋର ମତ ଖଣ୍ଡନ କରନ୍ତୁ, ମୁଁ ଦଣ୍ଡିତ ହେବାକୁ ଭୀତ
 ନୁହେଁ ।” ସେହି ଶ୍ଳୋକଟି ଏହି—

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡାଶ୍ରୟଶ୍ଚକ୍ଷୁରିତରଧରଣୀମଣ୍ଡଳପ୍ରାନ୍ତଶୈଳ—
 ପ୍ରୋଘଶ୍ଚୈଂଲଶ୍ଚଦନ୍ତାବଳବଳଦଳନାବୁଶ୍ଚକଣ୍ଡୀରବଶ୍ଚାଃ
 ସୋଽୟଂ ନାଳାଦ୍ଵିଂହାନୁୟୁବଦନଦଶନର୍ଗତଃ ପ୍ରାପ୍ତଦୁର୍ଗଃ
 ସ୍ତ୍ରୀତସ୍ତୃଣ୍ୟାଦରମ୍ଭ ପ୍ରଥମବିଗଣିତ ସୁକସାରଃ ପ୍ରବକଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍ “ଅଶ୍ରୟଶ୍ଚକ୍ଷୁରିତର ଗ୍ରହାଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ପୃଥିବୀ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥିର
 ଥିଲେହେଁ ତାହାର ଭ୍ରମଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରବଳ ଇଂଲଶ୍ଚାୟ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିତ୍-
 ମାନେ ବହୁଳ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସେମାନେ ହସ୍ତୀ ସ୍ବରୂପ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ
 ବଳ ଦଳନ ବିଷୟରେ ମୋହର ପ୍ରବନ୍ଧ ସିଂହସଦୃଶ ଅଟେ । ସିଂହ
 କୌଣସି ପଦ୍ମ ଗୁମ୍ଫାରୁ ବାହାର ଦୁର୍ଗାକୁ ଅଗ୍ରୟ କରିଥାଏ ଏବଂ
 ଜନ୍ମଗଣ ମଧ୍ୟରେ ତାହାର ବଳ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ମୋହର
 ଯେଉଁ ପ୍ରବନ୍ଧରୂପ ସିଂହ ମନ୍ଦାୟ ମୁଖ ଗହରରୁ ନିର୍ଗତ ହୋଇ ଶଶ୍ଚପତ୍ନୀ
 ଦୁର୍ଗକୁ ଅଗ୍ରୟ କରିଅଛି ଏବଂ ଯେଉଁ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସୁକସାର ନାମକ ବିଷୟ
 ପ୍ରଥମେ ଗଣିତ ହୋଇଅଛି ସେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଖ୍ୟାତି ବିସ୍ତାର କରୁ ।” ଲେକେ
 ମୌଖିକ କେତେ କଥା କହିଦେଇ ପାରନ୍ତି । ମାତ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରଣ
 ଶ୍ଳୋକ ମୁଦ୍ରତ କରାଇବା ବିଷୟରେ କାହାର ଏପରି ସାହସ
 ହେବ ?

ପରିହାସ-ରସିକତା

ଓ

ସରସତା

}

ଅନେକ ଭାବିକ ଏବଂ ଗାଣିତିକ
 ପଣ୍ଡିତ ସେହି ଶୁଷ୍କ କର୍କଶ ବିଷୟର
 ଅଲେକନାରେହେଁ ଜୀବନଯାପନ କରନ୍ତି;

ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ମନ ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଟକ ମଧ୍ୟରେ ଏବଂ ଭଗବତ୍
 ପାଦପଦ୍ମରେ ନିହିତ ଥିଲେହେଁ ନାରସ ନ ଥିଲା । ସେ ସମୟେ ସମସ୍ତେ
 ହାସ୍ୟ ପରିହାସରେ ଓ ହାବେଲା ପ୍ରଭୃତି ବାଣ ନିର୍ମାଣରେ ବିନୋଦ
 କରି ହୃଦୟକୁ ସରସ ରଖୁଥିଲେ । ବାସ୍ୟପାଇଁ ଦେଖିବାକୁ ସେ ଭଲ

ପାଉଥିଲେ । ଦିଲ୍ଲେଚନ ମହାପାତ୍ର ନାମକ ପାଲକାରର ଚତୁଷ୍ପଦ କବିତା ରଚନାରେ ପ୍ରଭୁତ୍ତମଳମନ୍ଦିତ ଦେଖି ସେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ଝାମୁ ବା ଦଣ୍ଡନାଟ, ଚୈତନ୍ୟୋଦ୍ଧା ନାଟ ଏପରି କି କେଳାନାଟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାଙ୍କର ଦର୍ଶନୀୟ ଥିଲା । ସେଥିରେ ସେ ନର୍ତ୍ତକ ନର୍ତ୍ତକୀମାନଙ୍କର ଭାବଭଙ୍ଗୀ-ଦେଖି ସ୍ତବ୍ଧ ଅନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ତଦ୍‌ଦ୍ୱାରା ପରହାସ-ରସିକତା ଓ ସରସତା ବିଷୟରେ କେତେକ ବିବରଣୀ ଶୁଣିଲେ ପାଠକବୃନ୍ଦଙ୍କର କୌତୁହଳ ଚରିତାର୍ଥ ହେବ ।

ଏକଦା ସାମନ୍ତଙ୍କ ଘରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଭୋଜନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ଜଣେ ବୟସ୍କ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନିଜ ଦେହରେ କଣ୍ଡରୋଗ ହୋଇଥିବାରୁ ମିଷ୍ଟପଦାର୍ଥ ଖାଇବାକୁ ଅନୁରୋଧ ହେବାର ଦେଖି ସାମନ୍ତ ପଚାରିଲେ, “ମିଶ୍ଟେ, ମିଠା ଜିନିଷ ଖାଇବାକୁ ନାହିଁ କରୁଛ କାହିଁକି ?” ବ୍ରାହ୍ମଣ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ମୋହର ସର୍ବାଙ୍ଗରେ କଣ୍ଡ ହେଉଅଛି, କାଳେ ମିଠା ଖାଇଲେ ସେ ଗୁଡ଼ାକ ପାଟିପିବ, ସେଥିପାଇଁ ନାହିଁ କରୁଛି ।” ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ତମର ଏ ବୟସରେ ଗୋଟିଏ ଅଙ୍ଗରେ କଣ୍ଡ ନ ହୋଇ, ସର୍ବାଙ୍ଗରେ କଣ୍ଡ ହୋଇଅଛି । ଏହା ତ ଭୀଷଣ କଥା ।” ତାହା ଶୁଣି ପେଟିମାନେ ବୁଝିପାରିଲେ ସେମାନେ ହସି ଉଠିଲେ । ସାମନ୍ତଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ପରହାସ ଅଦରସାସ୍ତକ ଥିବାରୁ ସେ ସବୁ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରେ ଲେଖନୀୟ ନୁହେଁ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଲିଟାଭୋଜା କରିବାକୁ ବଡ଼ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ସେ କେତେକ ସଙ୍ଗୀ, ପଣ୍ଡିତ ଓ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ, ପୁସ୍ତକମାନଙ୍କୁ ଏବଂ ଭୃତ୍ୟାଦିଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ବନକୁ ଯାଉଥିଲେ । ସେଠାରେ ଖେଚରାଳ, ପାୟସ, ବ୍ୟଞ୍ଜନାଦି ନାନାଦ୍ରବ୍ୟର ରନ୍ଧନ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ସମସ୍ତେ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ବସି ଭୋଜନ କରୁଥିଲେ । ରନ୍ଧନ ସମୟରେ ସଙ୍ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚା ଓ ଭୋଜନ ସମୟରେ ହାସ ପରହାସ ହେଉଥାଏ । ଯେତେବେଳେ ସେ

ଅକାଶ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଥିଲେ ସେତେବେଳେ ଅନେକବାର ବହୁଲେକ ଘେନି ବନ ଭୋଜ୍ୟ କରିବାକୁ ଯାଉଥିଲେ । ସେଠାରେ ପବିତ୍ର ଉପରେ ଆଶ୍ୱେତ୍ୱଣ କରି ଅକାଶମଣ୍ଡଳ ନିରୀକ୍ଷଣ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସ୍ୱର୍ଗରେ ରହି ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ଓ ଅପରାହ୍ଣରେ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ଦେଖୁଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରବାଳରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଉଦୟାଦ ଦେଖି ସେ ଉଦୟାନ୍ତରଗଣନାର ସାଧନ କରୁଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଶଶିପତ୍ନୀର ରାଜଗିରି, ମହିଷାଶୁଣି ଓ ଗୋସିଂହ ପବିତ୍ରତ୍ୱରେ ବହୁବାର ଆଶ୍ୱେତ୍ୱଣ କରୁଥିଲେ । ତଥାପି ଶିଷ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ରୁଦ୍ରନାଭାୟୁଷ ଯେଉଁସମୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିଲେ ସେହି ସମୟରେ ସେ ପାହାଡ଼ ପବିତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଅଭିଳାଷ ପୂରଣକରିବା ନିମନ୍ତେ ମଧ୍ୟ ଅନେକଥର ବନଭୋଜ୍ୟ କରାଯାଇଥିଲା ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ହାବେଲୀବାଣ ନିର୍ମାଣରେ ଦକ୍ଷ ଥିଲେ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟଙ୍କ ଠାରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ବାଣନିର୍ମାଣରେ ବିଶେଷତ୍ୱ ଥିଲା । ସେ ବାଣର ପ୍ରତ୍ୟେକ ମାଟିଗଣ୍ଠି ଓ ବାରୁଦଗଣ୍ଠିର ମାପ ରଖୁଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକଗଣ୍ଠିରେ ସମାନଭାବରେ କେତେଥର ମାଡ଼ ଦିଅଯିବ, ତାହାର ହିସାବ ରଖି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ନଳୀ, କାଣ୍ଡିଆ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟର ମାପ ରଖୁଥିଲା । ହାବେଲୀବାଣ ଉପରକୁ ଗଲବେଳେ ଏକଦୃଷ୍ଟିରେ ସାମନ୍ତ ଅକାଶକୁ ଚାହିଁଥାନ୍ତି ଏବଂ ତାହା କେତେ ଉଚ୍ଚକୁ ଗଲା ଗଣନାଦ୍ୱାରା ନିଶ୍ଚୟ କରୁଥାନ୍ତି । ତତ୍ପରେ ସଙ୍ଗୀମାନଙ୍କୁ କହନ୍ତି, “ଅହେ, ଜାଣିଲି, ଏଉଁଠାରେ ଏତିକି ମାଡ଼ ଦେଇଥିଲି ଯେ ଏହା ଏତେହାତ ଉଠିବ ଗଲା ।” ବାସ୍ତବିକ ତାହାଙ୍କର ହାବେଲୀ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ବ୍ୟର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ । ହାବେଲୀ ନିର୍ମାଣ ସମୟରେ ସେ ପ୍ରାଚୀନ କବିପ୍ରଣୀତ ହାବେଲ-ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିଏ ପାଠକରି ତାହାର ଅର୍ଥ ଭେଦମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଉଥାନ୍ତି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ଏହି—

ଯସ୍ତାବତ ପ୍ରତପଲଳଂ ଶିତତଳଂ ଘୋର ପ୍ରତାପାନଳେ—
 ଗର୍ଜିତଞ୍ଜିତ ସବବାଣ ଉଦଗାତ୍ ଯୋଞ୍ଵଂ ସ୍ଵରେନ୍ଦ୍ରଂ ପ୍ରତି ।
 ସୋଽୟଂ ବାଣପୁରନ୍ଦରେ ଦବ ଯଦା ବଜ୍ରଂ ବ୍ୟମୁଞ୍ଚିତଂ
 ଛିନ୍ନାସ୍ରତ୍ ପବ କୋଟୟଃ ପରମିୟଂ ନୈବାପି ନାଗାବଳୀ ।

ଏହିପରି ଆମୋଦପ୍ରମୋଦରେ ମଧ୍ୟ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଗଣିତ-ଚର୍ଚ୍ଚା ହେଉଥାଏ । ସବସାଧାରଣଙ୍କର ଗୋଧଗମ୍ୟ ହେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଉକ୍ତ ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା—ଯେଉଁ ହାବେଲୀବାଣ ଗର୍ଜନପୁରକ ପୃଥ୍ଵୀକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଲୋକିତ କରି ଏବଂ ଘୋର ପ୍ରତାପାଗ୍ନିଦ୍ଵାରା ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ବାଣମାନଙ୍କୁ ତର୍ଜିତ କରି ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଇନ୍ଦ୍ରକ ଆଡ଼କୁ ଉଡ଼ୁଥିବାବିଧି ଧାବିତ ହେଲା, ସେହି ବାଣଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯେତେବେଳେ ଆକାଶରେ ନିଜର ବଜ୍ର ତ୍ୟାଗ କଲା ସେତେବେଳେ ନାଗଛଳରେ ବୋଧହୁଏ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅସ୍ତ୍ରାଣ୍ୟ ବଜ୍ର ଛିନ୍ନ ହୋଇଗଲା । ହାବେଲୀରେ ଏପରି ଭାବରେ ନାଗ ଶଞ୍ଜାଥାଏ ଯେ ତାହା ଛୁଡ଼ିଲା ବେଳକୁ ଶବ୍ଦ କରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସାବଧାନ କରିଦିଏ ।

ମୃତ୍ୟୁର ପ୍ରାୟ ଚାରିମାସ ପୂର୍ବରୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସ୍ତ୍ରୀୟ ମଧ୍ୟମ ପୁତ୍ର ଗଦାଧର ସିଂହଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଗଦାଧର, ଲବଣ୍ୟବତୀ ପୋଥିଶଶିକ ଅଶିଳ ।” ଗଦାଧର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହୋଇ କହିଲେ, “ଲବଣ୍ୟବତୀ କ’ଣ ହେବ ?” ସାମନ୍ତ କହିଲେ, “ଶୁଷ୍କ କର୍କଶ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟା ଆଲୋଚନା କରି କରି ମୋହର ହୃଦୟଟା ଖରସ ହୋଇଯାଇଛି, ମୃତ୍ୟୁ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେଲାଣି, ରସାସୁକ କବିତାର ଅନୁଶୀଳନ କରି ମନଟାକୁ ଟିକିଏ ସରସ କରି ନ ଦେଲେ ଜନ୍ମାନ୍ତରରେ ଖରସ ହୋଇଯିବ । ଜନ୍ମାନ୍ତରାଶି ବାସନା ରଖିବାପାଇଁ ଟିକିଏ ଲବଣ୍ୟବତୀ ଛନ୍ଦ ପଢ଼ିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେଉଅଛି ।” ଗଦାଧର କହିଲେ, “ଛମୁକର ତ ନୈସର୍ଗିକାବ୍ୟ

ମୁଖକୁ ଅଛି, ତାକୁ ବଳି କ'ଣ ଲବଣ୍ୟବତୀ ସରସ କାବ୍ୟ ?” ସାମନ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ବାୟା, ତୁମ୍ଭେ ଜାଣ ନାହିଁ ନୈଷଧକାବ୍ୟ ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ଲିଖିତ । ମାତୃଭାଷା ଯେପରି ଅମୃମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିପାରିବ ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ସେପରି ହେବ ନାହିଁ ।” ତାହା ଶୁଣି ଗଦାଧର ଲବଣ୍ୟବତୀ ପୁସ୍ତକ ଆଣିଦେଲେ । ସାମନ୍ତ ଅମୂଳାନ୍ତ ଅରେ ପାଠକଲେ ଏବଂ ପଠନଶେଷରେ କହିଲେ, “ଏ ରସହସ୍ତ, ଏହାକୁ ଶୁଣିଲେ ପୁଣ୍ୟ ନାହିଁ, ବରଂ ପାପ ହେଲା । ଏଥିର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କିପରି କରିବାକୁ ହେବ ?” ଏହା ଭାବି ସେ ଗୌତମୀ ତନ୍ତ୍ରପାଠରେ ତହିଁର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଜନ୍ମାନ୍ତରର ବିଶ୍ୱାସ ଓ ମାତୃଭାଷା ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଅଛି । ଗ୍ରନ୍ଥର ବାହୁଲ୍ୟ ଭୟରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟ ଉପେକ୍ଷିତ ହେଲା ।

ଉପସଂହାର—ସମସ୍ତେ ଅକାଶକୁ ଦେଖୁଅଛନ୍ତି; ମାତ୍ର କବିର ଦର୍ଶନପ୍ରଣାଳୀ ସ୍ମୃତନ୍ତ । ସେ ଅକାଶର ଅସୀମତା ଓ ଉଦାରତା ପ୍ରଭୃତିର ଯେପରି ଉପଲବ୍ଧ କରିପାରେ, ସାଧାରଣଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ତାହା ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ନାହିଁ । ନଦୀ, ପର୍ବତ ଓ ଅରଣ୍ୟାଳୀ ପ୍ରଭୃତି ଚିହ୍ନକର ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏକପ୍ରକାର ଏବଂ ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅନ୍ୟ ଏକପ୍ରକାର । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଜୀବନ ଚରିତ ଜଣେ କବି କିମ୍ବା ସମାଲୋଚନକ ହସ୍ତରେ ପଡ଼ିଥିଲେ ଗୋଟିଏ ବୃହତ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ ହୋଇଥାନ୍ତା । ମୁଁ ପୂର୍ବରେ କହିଅଛି ଯେ ମାଦୁଣ ସ୍ୱଳ୍ପବିଦ୍ୟା ବ୍ୟକ୍ତି ପକ୍ଷରେ ମହାତ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଜୀବନଚରିତ ସର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାପୁସ୍ତକ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ଧୂଷ୍ଣତାର ପରିଚ୍ଛନ୍ନ ମାତ୍ର । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଯେପରି ଅସାର କର୍ଦ୍ଦମରାଣି ଉପରେ ସ୍ପୀୟ କରିଗପାତ କରି ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ସାରାଂଶ ଜଳ ଆକର୍ଷଣ କରନ୍ତି, ସେହିପରି ସଙ୍କଳନମାନେ ନିଜ ଗୁଣଗ୍ରାହତାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ମଦ୍ୟ ଉକ୍ତ

ଗୁଡ଼ିକରେ ଯଦି କିଛି ଗୁଣ ଥାଏ ତାହାହିଁ ଗ୍ରହଣପୁର୍କ ଦୋଷସମୁଦ୍ଧର ପରିହାର କରିବେ; ମୁଁ ଏତିକିମାତ୍ର ବିନୀତପ୍ରାର୍ଥନା କରେଁ । ପକ୍ଷୀରେ ମୋହର ବାକ୍ୟନିଚୟ ସଦୋଷ ହେଲେହେଁ ପରମଭ୍ରାତାବତ ମହାତ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ପବିତ୍ର ଚରିତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିବାରୁ କିଛି ବଶିଷ୍ଠା ଲଭ କରିବାର ଭରସା କରି ଅନ୍ତର କେତେକ ବିଷୟର ଉଲ୍ଲେଖ ପୁର୍କ ଏହି ପ୍ରକରଣର ଉପସ୍ଥାପନ କରିବ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଜଣେ ମହାପୁରୁଷ ଥିଲେ । ଘୋର କଷ୍ଟସହସ୍ତୁତା, ସସାର ପ୍ରତି ଅନାସ୍ଥା ଓ ସୁଖ ଦୁଃଖରେ ଅଟଳତା ପ୍ରଭୃତି ତାହାର ଜ୍ଵଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ତଭିଳ ତାହାଙ୍କର ପାଦଦ୍ଵୟରେ ଦୁଇଗୋଟି ଛଦ୍ମ ରେଖା ଥିବାରୁ ଜଣେ ସାମୁଦ୍ରକବିତ୍ ସାମନ୍ତକୁ ମହାପୁରୁଷ ବୋଲି କହିପାରୁ ଅଛନ୍ତି । ତହିଁର ପ୍ରମାଣ ବାକ୍ୟ ସାମୁଦ୍ରକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ । ନୀତିଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ:—

ବିପଦ ପୈର୍ଥ ମଥାଭ୍ୟାଦୟେ ଶମା,

ସଦସି ବାକ୍‌ପଟୁତା ଯୁଧିବିଦମଃ ।

ଯଶସି ଚୂରରୁଚି ବ୍ୟସନଂ ଶୁଭୌ,

ପ୍ରବୃତ୍ତି ସିଦ୍ଧମିଦଂ ହି ମହାତ୍ମନାମ୍ ॥

ଏହି ସମସ୍ତ ଗୁଣ ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାବିମ ଗୁଣ ତାହାଙ୍କଠାରେ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ନିଜେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ସନ୍ନିୟ ଧର୍ମରେ ଅଧମ ଥିବା ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଏଥିର ପୁର୍କ ଶ୍ଳୋକସମୂହରେ ସାମନ୍ତ ନିଜ ବଂଶର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଶ୍ଳୋକଟି ଏହି:—

ତତ୍ତ୍ୱଃ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନାଭିଧ ମହାପାତ୍ରାଦ୍‌ସ୍ତ୍ରାବେ ଦୀକ୍ଷିତୋ
ବିଦ୍ୟା ମୁଦ୍ୟତ ଶତ୍ରୁଗ୍ରାୟ ସ୍ତପଦାଦାନନ୍ଦମିଶ୍ରାଦ୍‌ ଗତଃ ।
ସୋଽହଂ ବ୍ରହ୍ମଗିରୀଶ ମାଧବ ପଦାବାସଃ ସ୍ୱଧର୍ମୀଧମଃ
ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗ୍ରନ୍ଥନଂ ଚକାର ଯଦିଦଂ ସ୍ୟାତ୍ କୃଷ୍ଣପାଦାର୍ପିତମ୍ ॥

ଏହି ଶ୍ଳୋକର ପୁରୁ ଶ୍ଳୋକରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସ୍ତ୍ରୀୟ ପିତା
ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ସିଂହଙ୍କର ପରିଚୟ ଦେଇଅଛନ୍ତି; ତେଣୁ ତତ୍ତ୍ୱଃ ଅର୍ଥାତ୍
ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁଙ୍କଠାରୁ ସେ ଜାତ ହୋଇଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି ।
ଶ୍ଳୋକର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ଏହି ଯେ, ମୁଁ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ମହାପାତ୍ରଙ୍କଠାରୁ
ମନ୍ତ୍ରୋପଦେଶ ପାଇଅଛି ଏବଂ ଶତ୍ରୁଗ୍ରାୟୋପାଧିକ ଅନନ୍ଦ ମିଶ୍ରଙ୍କଠାରୁ
ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ କରିଅଛି । ବ୍ରହ୍ମାଦିବାସୀ ଶ୍ରୀ ଜଳମାଧବଦେବଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ
ଅର୍ଥାତ୍ ଖଣ୍ଡପଡ଼ାରେ ମୋହର ବାସସ୍ଥାନ ଏବଂ ମୁଁ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଶ୍ରଦ୍ଧିୟୁକ୍ତରେ
ଅଧମ ଅଟେ । ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଅଛି, ତାହା
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପାଦପଦ୍ମରେ ଅର୍ପଣ କଲି । ତଥାପି କେହି ଜଣେ ଦୋଷଦର୍ଶୀ
ସାମନ୍ତଙ୍କଠାରେ “ଶ୍ରଦ୍ଧିୟୁ କୃତ୍ତିରେ ଅଧମ ଥିବା” ଦୋଷ ଅଭେଦ
କରିଥିବାର ଶୁଣି ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି ସ୍ମୃତିପଥାବୁଦ୍ଧ ହେଲା ।

ଖଲୋଽବଲେକତେ ଦୋଷାନ୍ ଗୁଣପୂର୍ଣ୍ଣେଷୁ ବସ୍ତୁଷୁ ।

ବନେ ପୁଷ୍ପଫଳାକାଣ୍ୟେ ପୁଷ୍ପପିବ ଶୁକରଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଯେପରି ଘୁଷୁର ଜାନାପୁଷ୍ପ ଓ ଫଳପୂର୍ଣ୍ଣ ବନରେ କେବଳ
ଶୁଷ୍କ ବିଷ୍ଣା ଖୋଜି ବୁଲୁଥାଏ, ସେହିପରି ଖଲଲେକ ଗୁଣପୂର୍ଣ୍ଣ ବସ୍ତୁ-
ସମୂହରେ କେବଳ ଦୋଷଗୁଡ଼ିକର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରୁଥାଏ । କ୍ଷତାତ୍
(ବିପଦଃ) ହାୟତି ଭତି କ୍ଷଦ୍ଧିୟଃ, ଏହି ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଅନୁସାରେ ସାମନ୍ତ

ଯୁଦ୍ଧବିଦ୍ୟାରେ ଅସମର୍ଥ ଥିଲେହେଁ ବହୁ ଲୋକଙ୍କୁ ନାନା ବିପଦରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ । ନଟବର ସୈନ୍ୟ ଓ ପଣ୍ଡିତ ରାଜବଞ୍ଚିତ ମିଶ୍ର ସେଥିର ଜ୍ଞାନରୁ ଉଦ୍ଧାହରଣ । ପୁନଶ୍ଚ ସେ ଶାସ୍ତ୍ରବିଷୟକ ବାଗ୍‌ଯୁଦ୍ଧରେ ଅସାଧାରଣ ଦକ୍ଷ ଥିଲେ ।

ଈଶ୍ବରଚନ୍ଦ୍ର ବିଦ୍ୟାସାଗରଙ୍କ ଭୂଲ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଜୀବନ କର୍ମମୟ ନ ଥିଲା । ସେ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଚିତ୍ତରେ ଓ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେହେଁ ଏକଦିନ ସୃଜା ବୃଥାରେ କାଳଯାପନ ନ କରି ଗତିଶୀଘ୍ରକୁ ଏହି ଶ୍ଳୋକର ସାର୍ଥକତା ସମ୍ପାଦନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି ।

ଅଞ୍ଜନସ୍ୟ ଯୟଂ ଦୁଷ୍ଟା ବଲ୍ଲୀକୟଂ ଚ ସଞ୍ଚୟଂ,
ଅବକ୍ୟଂ ଦବସଂ କୂର୍ମାଦାନାଧ୍ୟୟନକର୍ଷଭଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଯେପରି ପ୍ରତ୍ୟହ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଅଞ୍ଜନ ଆଖିରେ ଲଗାଇଲେହେଁ କେତେକ ଦିନ ପରେ ଡିବାଟି ଶେଷ ହୋଇଯାଏ ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧ ଲାଟ ଉଠି ରୁଡ଼ିକ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ଭାବରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ସଞ୍ଚୟ କଲେହେଁ କିଛିଦିନ ପରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଉଠିହୁଙ୍କା ଗଠିତ ହୁଏ, ସେହିପରି ପ୍ରତ୍ୟହ କିଛି କିଛି ଦାନ କରିବାଦ୍ୱାରା ପୁଣ୍ୟ ସଞ୍ଚୟ ଓ ଅଧ୍ୟୟନଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନ ସଞ୍ଚୟ ଏବଂ ସତ୍‌କର୍ମଦ୍ୱାରା ଅଦୁଷ୍ଟ ସଞ୍ଚୟ କରି ଲୋକମାନଙ୍କର ଦବସକୁ ସଫଳ କରିବା ଉଚିତ ।

ଧନଲୋଭ କିମ୍ବା କପଟତା ତଦୟା ହୃଦୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ନ ଥିଲା । ଗଡ଼ଜାତର 'ଅନେକ ରାଜା ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେହେଁ ସେ ପୁରସ୍କାରାଦିରେ ଲୋଭଶୂନ୍ୟତାବଶତଃ ଏବଂ ସ୍ତ୍ରୀୟୁ

ନିତ୍ୟକର୍ମରେ ବ୍ୟାପାତ ହେବା ଭୟରେ ବିନୀତଭାବରେ ସେ ସବୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଥିଲେ । ନଟବର ସିଂହ ନିଜର ପରଶ୍ରମକାତରତା ହେତୁରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଶତ୍ରୁ ଥିଲେହେଁ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ନିଜର ନିଷ୍ପେଷତା ଗୁଣରେ ପରୋପକାରୀ ତାହାଙ୍କର ମିତ୍ରତାଚରଣ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଚିତ୍ତ ସର୍ବଦା ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଟବରେ ଭ୍ରମଣପୂର୍ବକ ଭଗବତ୍ପଦାରବିନ୍ଦରେ ଆସକ୍ତ ଥିବାରୁ ସାଂସାରକ ବିଷୟରେ ଉଦାସୀନ ଥିଲା ଏବଂ ଗଙ୍ଗୋଦକବତ୍ ସ୍ବଚ୍ଛ ଥିବାରୁ ବୈଷୟିକ ଅବଲତା ସେଥିରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ନ ଥିଲା । ତାହାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଜନ୍ମା ପ୍ରଭୃତି ଏବଂ ଭୃତ୍ୟଗଣ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ବାସ୍ତବ୍ୟ ଥିଲେହେଁ ସେ ଅନାସକ୍ତଭାବରେ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରୁଥିଲେ । ସାମନ୍ତଙ୍କର ପବିତ୍ର ଦାମ୍ବତ୍ୟ ପ୍ରେମ ପ୍ରବଳ ଥିଲେହେଁ କୌଣସି ସମୟରେ ପତ୍ନୀଙ୍କର ଧର୍ମନିଷ୍ଠା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ହୁଟି ଦେଖିଲେ ତତ୍ତ୍ଵଶାନ୍ତ ସ୍ବଚ୍ଛବାକ୍ୟ କହିବାକୁ ସକ୍ଷମ ହେଉ ନ ଥିଲେ । ସ୍ବୟଂ ଘୋର ସ୍ବପନର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଇନ୍ଦ୍ରିୟବୃତ୍ତି ଚରତାର୍ଥ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଉପଦେଶକ୍ତଳରେ ପୁନ୍ନାଦିଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଏହି ବାକ୍ୟଟି ସମୟେ ସମୟେ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ—

ମାତ୍ରା ସ୍ବପ୍ନା ଦୁହନ୍ତା ଚ ନୈକହାସନସ୍ପ୍ରିୟଃ,
ବଳବାନନ୍ଦିୟୁଗ୍ରାମୋ ବିଦ୍ବାଂସମପି କର୍ଷତେ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ବିମାତା (ଜନ୍ମା ମା), ଭଗିନୀ ଏବଂ ଦୁହନ୍ତା ସହ ଏକାସନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବା ନାହିଁ; କାରଣ ବଳବାନ୍ ଇନ୍ଦ୍ରିୟସମୃଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ସ୍ବପ୍ନା ବିଚଳିତ କରିଦିଅନ୍ତି ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର କୌଳିନ୍ୟ ପ୍ରଥାକୁ ବର୍ଜନ କରିନଥିଲେ; ବରଂ ତାହାକୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ନିଜର କୁଳପରମ୍ପରାସାରେ ରାଜଗୃହ ଏବଂ ଗୁରୁଗୃହ

ଭଲ ଅପରଗୁହକୁ ଯାଉ ନ ଥିଲେ । ଯେ କୌଣସି ସ୍ଥାନକୁ ଗଲେହେଁ
 ଜଣେ ଭୃତ୍ୟ ବରାବର ସଙ୍ଗରେ ଥାଏ । ସେ ଗୀତକୁଳକୁ ଘୃଣା
 କରୁନଥିଲେ, ବରଂ ସେଥିରେ ଗୁଣୀ ଲେକ ଦେଖିଲେ ତାହାକୁ ସମାଦର
 କରୁଥିଲେ, ମାତ୍ର ଭୁଲର ଉଚ୍ଚତା ଓ ଗୀତତା ଅନୁସାରେ ଲେକେ
 ତାହାଙ୍କ ନିକଟରେ ଆସନ ପାଉଥିଲେ । ବାସ୍ତବିକ ଭୂଲୀନତା
 ହୃଦୟବତ୍ତର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଗୃହକ । କଥାରେ କହନ୍ତି ‘ଯଥା ଭୁଲେ ଜନ୍ମ
 ତଥା ଗରଷ୍ଠଃ ।’ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଏହି ଚକ୍ରର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଘଟୁଥିଲେହେଁ
 ପ୍ରାୟ ଶତକଡ଼ା ଉନଶତ ଭାଗ ଉକ୍ତ ବାକ୍ୟାନୁସାରେ ଘଟେ । ଜଣେ କବି
 ଜାତିରେ ତନ୍ତ୍ରବାୟୁ ଥିବାରୁ ବିକିମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ସଭାର ପଣ୍ଡାଦ୍ଭାଗରେ
 ତାହାଙ୍କର ଆସନ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରାଯାଇଥିଲା, ତେଣୁ ସେହି କବି
 କହିଥିଲେ—

ପୁରୋ ବା ପଣ୍ଡାଦ୍ଭା ଯଦିହ ନିବସାମଃ ଶିତିଭୁଜାଂ,
 ତଦା କା ନୋ ହାନି ବଂଚନରଚନାବୀତଜଗତାମ୍ ।
 ଅଗାରେ କାଗ୍ରାରେ ଭୂତକଳିଶହାରେ ମୁଗଦୁଶାଂ,
 ମଣେଷୁଲ୍ଲଂ ମୂଲ୍ୟଂ ସହଜସ୍ବଭାଗସ୍ୟ ଦୁଃଖମତଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଅନେମାନେ ବାକ୍‌ଗୁରୁତ୍ବରେ ଜଗତକୁ ଫିସ୍ କରୁଅଛନ୍ତି ।
 ରାଜାମାନଙ୍କର ସମ୍ମୁଖରେ ବା ପଣ୍ଡାଦ୍ଭାଗରେ ବସିଲେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର କିଛି
 ହାନି ହେବନାହିଁ; କାରଣ ଗୁହରେ, ଅରଣ୍ୟରେ ଏବଂ ରମଣୀମାନଙ୍କ
 ଭୂତକଳିଶୋପର ପଡ଼ିତ ହାରରେ ଗ୍ରଥିତ ସ୍ବଭାବସୁନ୍ଦର ଗାନ୍ଧୀମାନ୍
 ମଣିର ସମାନ ମୂଲ୍ୟ ହୁଏ । ଉକ୍ତ ଶ୍ଳୋକ ଶ୍ରବଣମାତ୍ରେ ସଭାସ୍ଥ କାଳିଦାସ
 କହିଥିଲେ—

ଉଚ୍ଛୌ ପଶୌ ଶୁକ୍ଳୌ ଦିବି ଚ ଭୁବି ଗୁବାରତଗତଃ,
 ସଦା ମୀନଂ ଭୃଷ୍ଟଂ ବସତି ସକଳସ୍ଥାଶୁଣିରସି ।

ବକେ ଗୁରୁଃ ସର୍ବୋଗୁଣସମୃଦ୍ଧଃ କଷ୍ଟିଦଧୁକୋ,
ଗୁଣାଃ ସ୍ଥାନେ ମାନ୍ୟା ନ ତୁ ନରବରସ୍ଥାନରହତାଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ବଗର ଉଭୟ ପକ୍ଷ ଶୁକ୍ଳ, ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରକର କେବଳ ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷ ଶୁକ୍ଳ, ବକ ଆକାଶରେ ଓ ପୃଥିବୀରେ ଗମନ କରେ, କିନ୍ତୁ ଚନ୍ଦ୍ର କେବଳ ଆକାଶରେ ଗତି କରନ୍ତି; ବକ ସର୍ବଦା ମୀନ ଭକ୍ଷକରେ, ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର କେବେ କେବେ ମୀନଗୁଣି ଭୋଗ କରନ୍ତି; ବଗ ସମସ୍ତ ଥୁଣ୍ଡା ଗଛରେ ବାସ କରନ୍ତାରେ, ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଏକମାତ୍ର ସ୍ଥାଣୁ ବା ମହାଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦିରରେ ବାସ କରନ୍ତି; ଏହିପରି ବଗଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ସମସ୍ତ ଗୁଣ ଅଧିକ ଥିଲେହେଁ ବକ କିଏ ? ନିଶ୍ଚୟ ଚନ୍ଦ୍ର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଅଟନ୍ତି । ଅତଏବ ଗୁଣମାନେ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ଥିଲେ ମାନ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି । ରାଜପୁତ୍ର୍ୟ ନ ହେଲେ ସେମାନେ କଦାପି ମାନ୍ୟ ହୋଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ତାହା ଶୁଣି ତନ୍ତ୍ରବାୟୁ କବି ନିଷ୍ପ୍ରଭ ହୋଇଗଲେ । ସ୍ୱତର୍ଘ୍ୟ ଦୁର୍ଲ୍ଲୀନତା ଯେ ଅଦରଶୀୟ ବସ୍ତୁ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସ୍ୱୟଂ ପରମଧାର୍ମିକ ଥିଲେହେଁ ଧର୍ମପ୍ରବୃତ୍ତ ନ ଥିଲେ । ଈଶ୍ଵରୀୟ ନ ହେଲେ ସେ କାହାକୁ ଧର୍ମୋପଦେଶ ଦେଉ ନ ଥିଲେ । ସେ ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅସାଧାରଣ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରି ତଦନୁସାରେ ଜୀବନରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥାଉଥିଲେ । ଇଂରେଜରେ ଯାହାକୁ **Practical man** କହନ୍ତି, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସେହିପରି ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । ଅନେକଙ୍କୁ ଏପରି ଦେଖାଯାଏ ଯେ ସେମାନେ ବହୁଧର୍ମୋପଦେଶ ଦିଅନ୍ତି, ମାତ୍ର ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ସୃଜା ପାଳନ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ତାହା ଧର୍ମୋପଦେଷ୍ଟାଙ୍କଠାରୁ ଜନସାଧାରଣ କି ଶିକ୍ଷା କରବେ ? ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ବ୍ୟବହାରକୁ ବିଶ୍ଳେଷ କରି ଯେଉଁମାନେ ତାହାଙ୍କର ଅନୁକରଣ କରି ପାରିଲେ ସେମାନେ ପ୍ରକୃତ ଧାର୍ମିକପଦବାର୍ତ୍ତା ହେବେ ।

ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ କବିଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଦେଖାଯାଏ ଯେ, ସେମାନେ କେବଳ ନିଜର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପୂର୍ବକ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ତାହା କବି ନୁହନ୍ତି । ସେ ତଦ୍‌ଦୃଶ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନ୍ୟ, ମଧ୍ୟ ଓ ପ୍ରାନ୍ତ ସର୍ବାନ୍ତ ଭଗବତ୍ ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଈଶ୍ଵର କୃପାରୁ ଓ ପୂର୍ବ ବାସନାରୁ ଯତ୍ନକ୍ଷତ ଜ୍ଞାନ ଲବ୍ଧ ହୋଇଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ସେ ସମ୍ଭବରେ ଟିକାନ୍ତ ଦର୍ପଣରେ ଅନେକ ଶ୍ଳୋକ ଲେଖି ଅଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶ୍ଳୋକଦ୍ଵୟ ପାଠ କଲେ କବିଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ଵ ଓ ମହତ୍ତ୍ଵର ଯଥାର୍ଥ୍ୟ ସହଜରେ ଉପଲବ୍ଧ ହେବ ।

ଦୁଷ୍ଟା ଦୁଷ୍ଟି ବିରୁଦ୍ଧ ମନ୍ୟ ଗଣିତଂ ଶାଶ୍ଵତ ଧର୍ମସ୍ୟ ବା,
 ଭ୍ରାନ୍ତିଂ ତଥ୍ୟତୟା ଭୁବଃ ପ୍ରବଦତାଂ ବାଂଞ୍ଚଞ୍ଚି ଭଞ୍ଜାୟବା ।
 ବିଦ୍‌ବତ୍‌ସ୍ତସଦ୍‌ ମତ୍‌ପ୍ରଳାପକ ପରିହାସ ପ୍ରକାଶାୟ ବା,
 ଯେ ନାହଂ ହୃଦ ଚିନ୍ତାତା ମୁଖଦେଃ କସ୍ମୈଚିଦସ୍ମୈନମଃ । ୧ ।
 ଶୁଦ୍ଧେ ବାସି ସମ୍ଭାଦ ବ୍ୟାଜେନାଥ ବିବଚ୍ୟତେ ।
 ତତ୍ତ୍ଵଂ ଶରୁଭ ଗୋଲାନାଂ ବାସନାବଗତ ଯତଃ । ୨ ।

ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ ଏହି;—ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ଗଣିତ ଦୁଷ୍ଟି-
 ବିରୁଦ୍ଧ ଥିବାର ଦେଖି ଧର୍ମର ରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ହେଉ, ଅଥବା ଯେଉଁମାନେ
 ପୃଥିବୀର ଭ୍ରମଣକୁ ପ୍ରକୃତ ବୋଲି କହନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ବାକ୍‌ଗୁରୁତ୍ଵର
 ଶକ୍ତିର ସକାଶ ହେଉ, କିମ୍ବା ପଣ୍ଡିତ ସମାଜରେ ମୋହର ପ୍ରଳାପ-ଜନିତ
 ପରିହାସର ପ୍ରକାଶ ନିମିତ୍ତ ହେଉ, ଯେ ମୋହର ହୃଦୟରେ ଅବସ୍ଥାନ
 ପୂର୍ବକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା ବିଷୟରେ ମୋତେ ମୁଖରିତ କରି ଅଛନ୍ତି, ସେହି
 ଅନିବାରଣୀୟ ବ୍ରହ୍ମକୁ ନମସ୍କାର କରୁଅଛି ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ— ଅନନ୍ତର ମୁଁ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ସମ୍ବାଦଛଳରେ
ଅକାଶ ମଣ୍ଡଳ, ଭୂମଣ୍ଡଳ ଓ ନକ୍ଷତ୍ର ମଣ୍ଡଳମାନଙ୍କର ଚକ୍ର ବିବେଚନା
କରୁଅଛି, ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ପୂର୍ବ ଜନ୍ମର ବାସନାରୁ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି
ଜ୍ଞାନଲାଭ କରୁଅଛି ।

ବାସ୍ତବରେ ଭଗବତ୍ କୃପାରୁ ଜନ୍ମାନ୍ତରାଶି ବାସନା ନ ଥିଲେ ସାମନ୍ତ
ବିନା ଗୁରୁ, ବିନା ଯନ୍ତ୍ର ଓ ବିନା ପୁଷ୍ପପୋଷକତାରେ ଏତାଦୃଶ
ମହାପଣ୍ଡିତ ଓ ଆବିଷ୍କାରକ ହୋଇପାରି ନ ଥାନ୍ତେ । କାଳିଦାସ
ଭଦ୍ରବଂଶରେ କହିଅଛନ୍ତି “ପ୍ରପେଦରେ ପ୍ରାକ୍ତନ ଜନ୍ମ ବିଦ୍ୟାଃ” ଏବଂ
ଅନ୍ୟ କବି କହିଅଛନ୍ତି “ପୂର୍ବ ଜନ୍ମନି ଯା ବିଦ୍ୟା ପୂର୍ବ ଜନ୍ମନି ଯଜ୍ଞନଂ,
ପୂର୍ବ ଜନ୍ମନି ଯା କନ୍ୟା ଅଗ୍ରେ ଧାବତି ଧାବତି ।”

(ଜନ୍ମାନ୍ତର ସ୍ଵପ୍ନାର ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟ ଉଭୟ ମିଳିତ ହୋଇ କିପରି
ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନାରେ ଦକ୍ଷିତା ଲାଭ କରେ ତହିଁର ଚରମ ଆଦର୍ଶ
ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଜନ ସମାଜରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ସେ ଘୋର
ଅର୍ଥାଭାବ ମଧ୍ୟରେ ପଡ଼ିତ ହେଲେହେଁ ଧନଲପ୍ତାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ନ ହୋଇ
ଏବଂ ସାଂସାରକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପ୍ରତି ଭ୍ରୁକ୍ଷେପ ନ କରି କେବଳ ଜ୍ଞାନଲପସାବଣତଃ
କଠୋର ଅଧ୍ୟବସାୟର ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଅଛନ୍ତି । ‘ଶରୀରଂ
ପାତୟେତ୍ ବା କାର୍ଯ୍ୟଂ ସାଧୟେତ୍’ ଏହି ମନ୍ତ୍ରରେ ଘଷିତ ହୋଇ ସେ
ଦିବାସନ୍ତ ପାନ, ଭୋଜନ ଓ ଶୟନରେ ଅନାସ୍ଥା ସ୍ଥାପନପୂର୍ବକ
ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଟର୍କାରୁପ ଶରୀର ତପସ୍ୟାରେ ନିମଗ୍ନ ରହିବାରୁ ତତ୍ତ୍ଵାୟ ଶରୀର
ନାନା କଠିନ ରୋଗର କ୍ରୀଡ଼ାସେନ୍ଦ୍ର ହୋଇଥିଲା । ଭାରତର ଭୀଷ୍ମର-
ପ୍ରତିମା ଭୀଷ୍ମରାଜ୍ୟଙ୍କର ଗଣନାରେ ହୁଟି ଲକ୍ଷିତ ହେବାରୁ ତହିଁର
ପାଥାର୍ଥ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି କରିବାକୁ ସାଧନ ଆରମ୍ଭ କରୁ କରୁ ବଂଶବର୍ତ୍ତବ୍ୟାପୀ
ଅହର୍ନିଶ ଅଧ୍ୟବସାୟ ବଳରେ ଅମୂଲ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୀତ
ହୋଇଗଲା ।

ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଏବଂ କବିତ୍ବଭର ନିମିତ୍ତ ଏ ଦେଶରେ ଅନେକ କବି
ନାନା ଦେବଦେବୀଙ୍କର ଉପାସନା କରିଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଲେଖିଯାଇ
ଅଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀହର୍ଷ କବି ସ୍ତ୍ରୀୟ ନୈଷଧରେ ଲେଖିଅଛନ୍ତି,—

ଶ୍ରୀହର୍ଷଂ କବିରାଜରାଜମୁକୁଟାଳଙ୍କାର ପୁରଃ ସୁତଂ

ଶ୍ରୀହରଃ ସୁପୁତ୍ରବେ କିତେନ୍ଦ୍ରଯୁଗୟଂ ମାମଲ୍ଲଦେବୀ ତ ଯମ୍ ।

ତଚ୍ଚିନ୍ତାମଣିମନ୍ତ ଚିନ୍ତନଫଳେ ଶୃଙ୍ଖାରଭଙ୍ଗ୍ୟା ମହା—

କାବ୍ୟେ ଚୁରୁଣି ନୈଷଧୀୟ ଚରତେ ସର୍ବୋତ୍ତମାଦର୍ଶତଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍ କବିଶ୍ରେଷ୍ଠମାନଙ୍କର ମୁକୁଟମଣି ସ୍ବରୂପ ଶ୍ରୀହର (ପିତା)
ଏବଂ ମାମଲ୍ଲଦେବୀ (ମାତା) କିତେନ୍ଦ୍ରଯୁ ପୁତ୍ର ଶ୍ରୀହର୍ଷଙ୍କୁ ଜନ୍ମ
କରିଥିଲେ । ସେହି ଶ୍ରୀହର୍ଷ ଚିନ୍ତାମଣିମନ୍ତ ଜପ କରିଥିବାରୁ ତହିଁର
ଫଳସ୍ବରୂପ ଅଦରସ ଭଙ୍ଗୀରେ ରଚିତ ସ୍ବନ୍ଦର ମହାକାବ୍ୟ ନୈଷଧ
ଚରତରେ ପ୍ରଥମସର୍ଗ ସମାପ୍ତ ହେଲା । ପୁନଶ୍ଚ ଅନର୍ଦ୍ଧ ରାଦବରେ
ମୁରାରି କବି ଲେଖି ଅଛନ୍ତି “ଦୈବୀଂ ବାଚ ମୁପାସତେ ହ କବୟଃ” ଅର୍ଥାତ୍
କବିମାନେ ଦେବତାଙ୍କର ସହାୟତାରେ କବିତା ରଚନା କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ
ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଜୀବନରେ କଦାପି କାମ୍ୟ କର୍ମ କରି ନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା
ବିଦ୍ୟାଲାଭ ନିମନ୍ତେ କେବେହେଁ କୌଣସି ଦେବତାଙ୍କର ଉପାସନା କରି
ନାହାନ୍ତି । ଭଗବତ୍ ଭକ୍ତ ଓ ଭବବଳିନରୁ ମୁକ୍ତି ନିମନ୍ତେହିଁ ଈଶ୍ବର
ଚରଣାରବିନ୍ଦରେ ତାହାଙ୍କର ସମସ୍ତ ପ୍ରାର୍ଥନା । କେହି କହି ପାରନ୍ତି—
ମୁକ୍ତି ପ୍ରାର୍ଥନା ତ ଗୋଟାଏ କାମନା, କିନ୍ତୁ ମୁକ୍ତିହିଁ ଜୀବର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ
ଥିବାରୁ ତାହା କାମନା ମଧ୍ୟରେ ପରିଗଣିତ ନୁହେଁ । ପାରମାର୍ଥିକ
ମତରେ ଭଗବତ୍ ସେବକତ୍ବହିଁ ଜୀବର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାମନା । କିନ୍ତୁ ଦାସତ୍ବ
ପ୍ରାର୍ଥନା ପ୍ରକାଶନ୍ତରରେ ମୁକ୍ତି ପ୍ରାର୍ଥନା ମାତ୍ର । ଲୋକ କାରାଗାରକୁ ଭୟ
କଲ୍ଲପର ଏହି ଜୀବ ଜନନୀଗର୍ଭରେ ଓ ଭୂମିଷ୍ଠ ହୋଇ ସଂସାରରେ

ବହୁକ୍ଳେଶ ଅନୁଭବ କରିବାରୁ ପୁନର୍ଜନ୍ମକୁ ଘୋର ଭୟକରି ସେଥିରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ ନିମନ୍ତେ ସର୍ବଦା ବ୍ୟାକୁଳ ଥାଏ । ଜଗତରେ ଲୋକ ନିଜର ଗୁରୁକ୍ଳେଶର ନିରାକରଣ ବସ୍ତୁରେ ଚେଷ୍ଟାକରିବା ସ୍ଵାଭାବିକ ଏବଂ ତାହାହିଁ ନିତ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଘଟଣା ।

ନାହିଶାସ୍ତ୍ରରେ ଉକ୍ତ ଅଛି :—

ଅୟଂ ନିଜଃ ପରୋ ବେତ ଗଣନା ଲଭୁଚେତସାମ୍ ।

ଉଦାର ଚରତାନ୍ତୁ ବସ୍ତୁପେବ ବୁଝୁମ୍ଭକମ୍ ॥

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନିଜର ବୁଝୁମ୍ଭପରି ମନେ କରୁଥିଲେ । ଯେ ତାହାଙ୍କ ନିକଟରେ ବସୁଥିଲେ ସାମନ୍ତ ତାହାଙ୍କୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର କେହି ପରନିନ୍ଦା କଲେ ତ ହା ସାମନ୍ତଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧାକଟୁ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ସେ ନିନ୍ଦୁକ ଲୋକପ୍ରତି ବିରକ୍ତ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । କାହାର ପ୍ରସଂସା ବା ଉଲ୍ଲସ ଶ୍ରବଣ କଲେ ସାମନ୍ତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହେଉଥିଲେ ଏବଂ ପରଶ୍ରୀକାତରତାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଶା କରୁଥିଲେ । ପରୋପକାର ତାହାଙ୍କର ବିତ୍ୟକ୍ରାନ୍ତ ହେଲେହେଁ ବାଞ୍ଛ୍ୟରେ ଅନେକଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦାନରେ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ସେ ଦୁଃଖପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ବିଦେଶରୁ ଓ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନରୁ ଫଳସାଧନ ନିମନ୍ତେ ବହୁ କୋଷ୍ଠୀ ଅଗତ ହେବାରୁ ସାମନ୍ତ ସେ ସବୁର ବିଚାରରେ ଅସମର୍ଥ ହୋଇ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶ୍ଳୋକଦ୍ଵୟ ରଚନାପୁସ୍ତକ ଖବର କାଗଜରେ ପ୍ରକାଶ କରିଦେବାକୁ ସ୍ଵକ୍ଷିପ୍ତ ରାଜବଲ୍ଲଭ ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଥିଲେ । ଏହି ଶ୍ଳୋକଦ୍ଵୟ ସାମନ୍ତଙ୍କର ସର୍ବଶେଷ ରଚନା ଥିଲା ।

ଅସାଧ୍ୟ ରୋଗେ ଜରସ୍ଵାଥ ଚକ୍ରସ୍ଵା

ଦୁରକ୍ରସ୍ଵା ସନ୍ତତ ତାପିତାମ୍ବନଃ ।

ନୈବାସ୍ତେଶକ୍ତ ନିଜ ନିତ୍ୟ କର୍ମଣି

କ୍ୱବାସ୍ତୁ ତାଦୃକ୍ କଠିନେ ପରିଶ୍ରମେ । ୧ ।

ସିଦ୍ଧାନ୍ତାଧିଗ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରକବା ବେତର୍ହି ବର୍ହିଃ କ୍ଷୟା—
 ଲାନା ରୋଗିଣି ଦୁବଳେ ଚରପରଶ୍ରାନ୍ତ୍ୟା କଥସ୍ତୁକ୍ତନୈଃ ।
 ନିର୍ବୁଦ୍ଧସ୍ତ୍ରଣାଦିକେ ରୂପଗଣାଃ ପ୍ରଶ୍ନଂ ନ କୁର୍ମ୍ୟୁଫଳେ
 ଯଃ ସ୍ବେକର୍ମଣି ନକ୍ଷମଃ ସତୁକଥଂ କୁର୍ମାଦ୍ଭୁରୁହ ଶ୍ରମମ୍ ॥

ଅର୍ଥ:—ଅସାଧ୍ୟ ରୋଗ, ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଏବଂ ଦୁଷ୍ଟିନ୍ୟାଦିରା ସନ୍ତତ
 ମୋହର ଅମ୍ଭା ତାପିତ ହେଉଥିବାରୁ ସ୍ତ୍ରୀୟୁ ନିତ୍ୟକର୍ମ କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଶକ୍ତି
 ନାହିଁ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ମୁଁ ତାହାକୁ କଠିନ ପରଶ୍ରମ କିପରି କରିବି ? । ୧ ।

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମାର୍ଗର ପଥକ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର କବି ଅତ୍ୟନ୍ତ କଠିନ ଗ୍ରହଣାଦି
 ବିଷୟରେ କ୍ରମେ କ୍ରମେ କଷ୍ଟେ ସ୍ବକ୍ଷେ ବହୁକଳ ପରଶ୍ରମ କରି ଦୁର୍ବଳ
 ହୋଇଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଅଗ୍ନିମାନ୍ୟ ହେତୁରୁ ନାନାରୋଗରେ ପୀଡ଼ିତ
 ହୋଇଅଛି । ଏପରି ସମୟରେ ତାହାକୁ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଫଳ ସମ୍ବଳୀୟ
 ପ୍ରଶ୍ନ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଯେ ନିଜର ନିତ୍ୟକର୍ମ କରିବାରେ ଅସମର୍ଥ
 ସେ ପୁଣି କିପରି ଦୁରୁହ ପରଶ୍ରମ କରିପାରିବ ? । ୨ ।

ସ୍କୁଳତଃ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଜୀବନଚରିତ ମାନବଶିକ୍ଷାର ଆଦର୍ଶ ।
 ସାରିଜିବେଶ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କଲେ ସେଥିରୁ ସଦାଗୁର, ସାଧୁବ୍ୟବହାର,
 ସତ୍ସଙ୍ଗର ଉପକାରତା, ଚରନ୍ଦ୍ରବତୀ, ଭକ୍ତି, ଜ୍ଞାନ, ଧର୍ମନିଷ୍ଠା, ବଦାନ୍ୟତା,
 ଅତିଥ୍ୟ, ସତ୍ୟବାଦତା, ସ୍ବଚ୍ଛବାଦତା, ଦୟା, କ୍ଷମା, ପରୋପକାରିତା,
 କଷ୍ଟସହସ୍ବତା, ପୈର୍ଯ୍ୟ, ବିନୟ, ଗୌରବ, ସତ୍ସାହସ ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟ
 ପ୍ରଭୃତି ସର୍ବବିଧ ଗୁଣର ଶିକ୍ଷାଲାଭ ହୋଇପାରିବ ।

ସର୍ବଶେଷରେ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ସଜ୍ଜନମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ବିନୟପୁର୍ଣ୍ଣ
 ଯେଉଁ ପ୍ରାର୍ଥନା ହୋଇଅଛି ସେହି ଶ୍ଳୋକଟି ଉକ୍ତ କରି ଏହି ପ୍ରକରଣର
 ଉପସହାର କରୁଅଛି ।

ଭ୍ରମସ୍ୟାପି ପରାଜୟେ । ସ୍ୱଧର୍ମବେଦଂ ବୁଦ୍ଧିଭ୍ରମ ସ୍ୟାନ୍ମନେଃ
କଦାଚିତ୍କତୟାପ୍ୟତୋଽଲ୍ଲବଦୁଷ୍ଟାମସ୍ମା ଦୃଶାଂକାକଥା ।
ତସ୍ମାଦ୍ ଯଦ୍ ଯଦଶୁଦ୍ଧମହ ଗଣିତଂ ଯଦ୍ବାସହାର୍ଥଂ ପଦଂ,
ତସ୍ମିନ୍ ପରଶୋଧୟନ୍ତୁ ସ୍ୱଧର୍ମଃ କୃତ୍ୱାନ୍ତକମ୍ପାଂ ମୟି ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଯୁଦ୍ଧରେ ଭ୍ରମକର ମଧ୍ୟ ପରାଜୟ ହୁଏ ଏବଂ ମୁନିଙ୍କର ସ୍ୱଭାବେ କେତେ କେତେ ବେଳେ ମନ୍ତ୍ରଭ୍ରମ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ମାତୃଶ ଅଲ୍ଲବଦ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର କଥା ଅବା କ'ଣ କହବା ? ଅତଏବ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣରେ ଯାହା ଯାହା ଅଶୁଦ୍ଧ ଗଣିତ ହୋଇଅଛି କିମ୍ବା ଅସଙ୍ଗତ ପଦର ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ହୋଇଅଛି, ସୁଧାର୍ପଣ ମୋହଠାରେ ଅନୁକମ୍ପା କରି ସେ ସମସ୍ତର ସଂଶୋଧନ କରି ଦିଅନ୍ତୁ ।

ମହାତ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ଜୀବନର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ଅତି ସଂକ୍ଷିପ୍ତଭାବରେ ଅଲେଖିତ ହେଲା । ତାହାଙ୍କର ଦେହତ୍ୟାଗ ପରେ ତଦୟା ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଓ ମଧ୍ୟମ ପୁତ୍ରଦ୍ୱୟ ଓଡ଼ିଆ ଓ ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ଶୋକବିଳାପ ଓ ଶୋକଶତକ ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁସବୁ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି ସେ ସମସ୍ତ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟମାନ ସ୍ମୃତିଭାବରେ ପରଶିଷ୍ଟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି ।

ଇତି ଶମ୍

ଦ୍ଵିତୀୟ ଭାଗ

କାର୍ଯ୍ୟ

ମହାତ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ସାମନ୍ତଙ୍କ ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଅମୂଲ୍ୟ “ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଦର୍ପଣ” ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଣୟନ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚନା ନିମିତ୍ତ ମହାତ୍ମାଙ୍କୁ ବ ୨୦ ଶ୍ଚ କାଳ କଠୋର ଅଧ୍ୟବସାୟ କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ୧୮୫୦ ସାଲଠାରୁ ଗ୍ରନ୍ଥରଚନା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ୧୮୭୦ ସାଲରେ ଶେଷ ହୋଇଥିଲା । ୧୮୯୪ରେ ପୁସ୍ତକର ମୁଦ୍ରଣ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ୧୮୯୯ରେ ଶେଷ ହୋଇଥିଲା । ପୁସ୍ତକର ମୁଦ୍ରଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଟ ୧୨୫୦ ବ୍ୟୟିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ପୁସ୍ତକ ଓଡ଼ିଶା କରଦରକ୍ୟସମୁହର ଭୂତପୂର୍ବ ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ସୁପରିଣ୍ଡେଣ୍ଡେଣ୍ଟ ବାବୁ ସୁଦାମଚନ୍ଦ୍ର ନାୟକଙ୍କ ଯତ୍ନରେ ଅଷ୍ଟମଲ୍ଲିକାଧୀଶ୍ଵର ମହେନ୍ଦ୍ର ଦେଓ ଏବଂ ମୟୂରଭଞ୍ଜାଧୀଶ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଆନୁକୁଲ୍ୟରେ କଟକ ରେଭିନ୍ସା କଲେଜର ଭୂତପୂର୍ବ ବିଜ୍ଞାନାଧ୍ୟାପକ ରାୟବାହାଦୁର ଯୋଗେନ୍ଦ୍ର ରାୟ M. A ବିଦ୍ୟାନିଧିଙ୍କ ଦ୍ଵାରା କନ୍ଦକତା ଗିରୀଶ ବିଦ୍ୟାରତ୍ନ ପ୍ରେସରେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଅଛି । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟମାଧିକାର, ସ୍ମୃତାଧିକାର, ଦ୍ଵିପ୍ରଶ୍ନାଧିକାର, ଗୋଲ୍ଲଧିକାର ଓ କାଳାଧିକାର ଏହି ଅଧିକାରପଞ୍ଚକରେ ବିଭକ୍ତ ଏବଂ ତେବେ ଶେଷ ପ୍ରକାଶରେ ସମାପ୍ତ ।

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶରେ କାଳବର୍ଣ୍ଣନ ବିଷୟରେ ୫୫ ଶ୍ଳୋକ, ଦ୍ଵିତୀୟରେ ଭଗଣାଦର ବର୍ଣ୍ଣନା ନିମିତ୍ତ ୨୫, ତୃତୀୟରେ ଗ୍ରହାନୟନ ବର୍ଣ୍ଣନା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ୨୭, ଚତୁର୍ଥରେ ନାନାବଧ ସଂସ୍କାର ବର୍ଣ୍ଣନା ସକାଶ ୫୭,

୧୯୩

୧୩

ପଞ୍ଚମରେ ଗ୍ରହସ୍ଥୂତୀକରଣ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ୨୧୧, ସପ୍ତମରେ ସୁକ୍ଷ୍ମପଞ୍ଜିକା
 ଜାତ୍ୟାଦିବର୍ଣ୍ଣନ ସମ୍ପର୍କରେ ୧୭୧, ସପ୍ତମରେ ଶକ୍ତିହ୍ରାୟାଦି ବର୍ଣ୍ଣନ
 ସମ୍ବନ୍ଧରେ ୯୫, ଅଷ୍ଟମରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗ୍ରହଣ ବର୍ଣ୍ଣନ ନିମନ୍ତେ ୮୭, ନବମରେ
 ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣ ବର୍ଣ୍ଣନପାଇଁ ୭୮, ଦଶମରେ ପରଲେଖ ବର୍ଣ୍ଣନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ
 ୩୭, ଏକାଦଶରେ ଗ୍ରହଯୁକ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣନ ସମ୍ପର୍କରେ ୧୧୧, ଦ୍ଵାଦଶରେ
 ଉଗ୍ରହ ଯୋଗବର୍ଣ୍ଣନ ବିଷୟରେ ୧୩, ତ୍ରୟୋଦଶରେ ଗ୍ରହକ୍ଷୋଦୟାସ୍ତମୟ
 ବର୍ଣ୍ଣନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ୮୫, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶୃଙ୍ଗୋଲ୍ଲଭ ବର୍ଣ୍ଣନ
 ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ୯୮, ପଞ୍ଚଦଶରେ ମହାପାତ ବର୍ଣ୍ଣନ ସମ୍ପର୍କରେ ୭୨, ଷୋଡ଼ଶରେ
 ପ୍ରଶ୍ନବର୍ଣ୍ଣନ ନିମନ୍ତେ ୮୦, ସପ୍ତଦଶରେ ଭୂଗୋଳସ୍ଥିତିବର୍ଣ୍ଣନ ନିମନ୍ତେ
 ୧୨୦, ଅଷ୍ଟାଦଶରେ ଭୂଗୋଳ ବିବରଣ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ୧୭୭, ଉନବିଂଶରେ
 ଭୂଗୋଳ, ଖ ଗୋଳ ବର୍ଣ୍ଣନ ସମ୍ପର୍କରେ ୧୨୪, ବିଂଶରେ ଗୋଳାଦି ଯନ୍ତ୍ର
 ବର୍ଣ୍ଣନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ୧୧୨, ଏକବିଂଶରେ ବାସନା ଶେଷ ରହସ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନ
 ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ୨୫୧, ଦ୍ଵାବିଂଶରେ ସମ୍ବନ୍ଧସ୍ଥାପନ ବର୍ଣ୍ଣନ ବିଷୟରେ ୭୭,
 ତ୍ରୟୋବିଂଶରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସ୍ତବ ବର୍ଣ୍ଣନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ୫୭ ଏବଂ ଚତୁର୍ବିଂଶ
 ପ୍ରକାଶରେ ଉପସଂହାର ବର୍ଣ୍ଣନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ୧୫୪ ଶ୍ଳୋକ ରଚିତ
 ହୋଇଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଶ୍ଳୋକ ସଂଖ୍ୟା ୨୫୦୦ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ
 ୨୨୮୪ଟି ସାମନ୍ତଙ୍କର ସ୍ଵରଚିତ ଏବଂ ୨୧୭ଟି ଶ୍ଳୋକ ଗ୍ରନ୍ଥାନୁରୂପ ଉଦ୍ଧୃତ
 ହୋଇଅଛି । ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଦର୍ପଣସ୍ତୁ ୨୪ଶ ପ୍ରକାଶର ୧୫୭
 ଶ୍ଳୋକ ଏହିଃ—

ଶ୍ଳୋକାଃ ସ୍ଵକୃତା ଇହ ବେଦନାଗ—

ପଞ୍ଚାସି ସଂଖ୍ୟା ୨୨୮୪ ଅଥ ଭୂପପଞ୍ଚାଃ ।

ଗ୍ରନ୍ଥାନୁବୋଦୀଃ ଖଣିବାଣପଞ୍ଚାଃ ୨୫୦୦

ସମ୍ବନ୍ଧସ୍ତବ୍ୟାୟୁ ଭବନ୍ତୁ ଦକ୍ଷାଃ ॥

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ସାମନ୍ତ ମହୋଦୟ ଦଶକୋଟି ଦିନ ନିମନ୍ତେ ରବିଙ୍କର ପଦକ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ଗ୍ରହ ସାଧନରେ ସମୟର ଲଘବ ହୁଏ । ଏହି ପଦକାନୁସାରେ ଦଶକୋଟି ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଞ୍ଜିକା ଗଣନା ଅଭ୍ରାନ୍ତ ହେବ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣରେ ଯେଉଁ ସବୁ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ତହିଁର କିଛି ସମାଲୋଚନା କରିବା ମଧ୍ୟ ଲେଖକର ସାଧ୍ୟାତ ଅଟେ । କେବଳ ସପ୍ତଦଶ ପ୍ରକାଶରେ ପୃଥ୍ବୀର ସ୍ଥିରତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଶୋକଗୁଡ଼ିକ ରଚିତ ହୋଇଅଛି ପାଠକଗଣର କୌତୁହଳ ଚରତାର୍ଥ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଶ୍ଳୋକର ଅନୁବାଦ ମାତ୍ର ଲେଖୁଅଛି । ଏହି ଅନୁବାଦ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ମୁଁ ଯଥାସାଧ୍ୟ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲେହଁ ତାହା ଅଭ୍ରାନ୍ତ ଥିବାର କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରାର୍ଥନା ଯେ, ପାଠକମାନେ ଯଦି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଭ୍ରମ ପ୍ରମାଦ ଅବଲୋକନ କରିବେ ତେବେ ଦୟା-ପୂର୍ବକ ମୋତେ ଜଣାଇ ଦେଲେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣରେ ତହିଁର ସଂଶୋଧନ ହୋଇ ପାରିବ ।

ସପ୍ତଦଶ ପ୍ରକାଶ

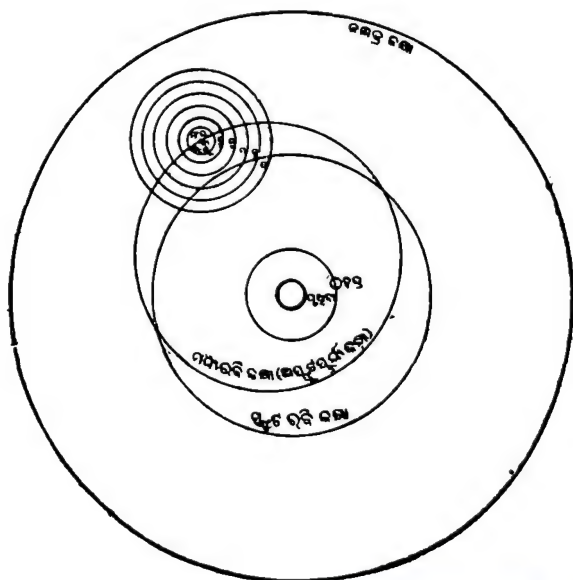
ଭୂଗୋଳ ସ୍ଥିତି ବର୍ଣ୍ଣନା

ଉତ୍ତମ ଛନ୍ଦର ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତରରେ ସତ୍ ଶାସ୍ତ୍ର ସମୁଦ୍ଧରୁ କେତେକ ବିଶେଷତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ତହିଁର ସାରକୁ ଉତ୍ତର ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ଦେଉଅଛି । ହେ ବସୁ, ଭୂମ୍ନେ ଥରେ ଅବହୃତ ହୁଅ । ୧ ।

ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ଶବ୍ଦ, ଅନୁମାନ ଓ ପ୍ରମାଣଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ସେଥିରେ ଧରଣୀର ସ୍ଥିରତା, ସୂର୍ଯ୍ୟାଦିଙ୍କର ଗତିଶୀଳତା ଏବଂ ସମସ୍ତ ଗ୍ରହଙ୍କର ଗୋଳତ୍ୱ ଏଠାରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରୁଅଛି । ୨

ପୃଥିବୀ ବୁଧ, ଶୁକ୍ର, ମଙ୍ଗଳ, ବୃହସ୍ପତି ଏବଂ ଶନି, ଏହି ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ଭ୍ରମଣମାର୍ଗ ବା କକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ଅବୃତ ହୋଇଥିବା ଅସ୍ପଷ୍ଟ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର କକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ବେଞ୍ଚିତ ହୋଇ ଏବଂ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ରବିଙ୍କର ଦୂରରେ ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ଓ ନିକଟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଭ୍ରମଣ ମାର୍ଗଦ୍ୱାରା ବେଞ୍ଚିତ ହୋଇ ସର୍ବଦା ଅଧାରଶୂନ୍ୟ ଭାବରେ ନିଜ ଶକ୍ତିବଳରେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ଅକାଶରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଅଛୁ । ୩ ।

୩ୟ ଶ୍ରେଣୀର ବିନ୍ଦୁ

ଠର୍ଥ ଶ୍ଳୋକଠାରୁ ୩୮ ଶ ଶ୍ଳୋକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୃଥିବୀର ଗୋଲତ୍ବ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅଦ୍ବିତୀୟତ୍ବ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । ସେ ସବୁ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଷୟ ନ ଥିବାରୁ ପୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକମାନଙ୍କର ଅନୁବାଦ ଆବଶ୍ୟକ ହେଇନାହିଁ ।

ନିମ୍ନଲିଖିତ ଶ୍ଳୋକମାନଙ୍କରେ ପୃଥିବୀର ସ୍ଥିରତା ପ୍ରମାଣିତ ହେବାପାଇଁ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା ଓ ଉତ୍ତରକର୍ତ୍ତା ରୂପରେ ଉକ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଅଛି ।

ହେ ପୃଥିବୀର ଭ୍ରମଣବାଦୀ, ତୁମ୍ଭେ ଅତି ସୁସ୍ମୃତ୍ବେ ଅଟ ଏବଂ ନିଜ ଯୁକ୍ତିଦ୍ବାରା ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଅଛ । ଯଦି ତୁମ୍ଭ ମତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସ୍ଥିରତା ଓ ପୃଥିବୀର ଗତିଶୀଳତା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି ତେବେ ମୋହର ବାକ୍ୟ ଶ୍ରବଣ କର ଏବଂ ନିଜ ବାକ୍ୟ ଟିକିଏ ବଦଳର । ୩୯ ।

ଏହି ପୃଥିବୀ ସ୍ଥିର ଥିବାର ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗତି କରୁଥିବାର ସମସ୍ତେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରୁଥିବା ସ୍ଥଳେ ତୁମ୍ଭର ବିପରୀତ ଭାବନାରେ ଫଳ କଅଣ ? ୪୦ ।

ପ୍ରଥମତଃ ଯେପରି ଚଳିତ ନୌକାରେ ବସିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜକୁ ସ୍ଥିର ଏବଂ ତଟସ୍ଥ ବୃକ୍ଷାଦିଙ୍କୁ ଗତିଶୀଳ ମନକରେ, ସେହିପରି ଚଳିତ ପୃଥିବୀରେ ବାସ କରୁଥିବା ଲୋକମାନେ ଆପଣାକୁ ସ୍ଥିର ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଭ୍ରମଣଶୀଳ ମନେ କରୁଅଛନ୍ତି । ଦ୍ବିତୀୟତଃ ଯେପରି କମ୍ବୁକ ଉଦ୍‌ସିତ୍ର ହେଲେହେଁ ଗଗନରୁ ପଡିତ ହୋଇ ହସ୍ତଗତ ହୁଏ, ସେହିପରି ପୃଥିବୀ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଗୁରୁତ୍ବାବଶତଃ ବିମଣଃ ନିମ୍ନକୁ ଗତି କରୁଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ଯେ କୌଣସି ମତେ ପୃଥିବୀର ଗତି ଅଛି, ଏହା ଯେବେ କହୁଅଛି । ୪୧ । ତାହାର ଉତ୍ତର ଏହି —

ସବଂ ସାଧାରଣ ମତରେ ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ଦୂରପ୍ରକାର ଗତି ମଧ୍ୟରୁ ପଶ୍ଚିମରୁ ପୂର୍ବକୁ ଯେଉଁ ଗତି ହୁଏ ତାହାକୁ ସ୍ବାଭାବିକ ଗତି ଏବଂ ପୂର୍ବରୁ

ପଶ୍ଚିମକୁ ଯେଉଁ ଗତି ହୁଏ ତାହାକୁ ଦୈନନ୍ଦିନ ଗତି କହନ୍ତି । ଦୈନନ୍ଦିନ ଗତି ପ୍ରବହନାମକ ବାୟୁ ବଳରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ଯଦି ପୃଥିବୀ ସ୍ଵାଭାବିକ ଗତି ବଳରେ ପଶ୍ଚିମରୁ ପୂର୍ବକୁ ଗତି କରୁଥାନ୍ତା ତେବେ ନିଷ୍ଠୁର ଚଳିକଟସ୍ଥ ବାୟୁ ସର୍ବଦା ପୂର୍ବରୁ ପଶ୍ଚିମକୁ ଗମନ କରୁଥାନ୍ତା । କାରଣ ଜଣେ ଲୋକ ଖଣ୍ଡେ ପତାକା ଧରି ଯେଉଁ ଦିଗକୁ ଧାଏଁ, ପତାକାର ଅଗ୍ରଭାଗ ପବନ ବଳରେ ବିପରୀତ ଦିଗକୁ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ କଣ ପୃଥିବୀରେ ସର୍ବଦା ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ପବନ ବହୁଅଛି ? ୪୨ । *

ପ୍ରବହ ନାମକ ବାୟୁ ସର୍ବଦା ପୂର୍ବରୁ ପଶ୍ଚିମକୁ ବହେ ଏବଂ ଗ୍ରହ ଅର୍ଥାତ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ସର୍ବଦା ପଶ୍ଚିମକୁ ଆକର୍ଷଣ କରିନିଏ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରବହ ବେଗକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ପୂର୍ବକୁ କିପରି ଗତି କରିପାରେ ? ଏପରି ଯଦି କହ, ତେବେ ତୁମ୍ଭ ମତରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବହବାୟୁ ପୃଥିବୀକୁ ପଶ୍ଚିମକୁ ଆକର୍ଷଣ କଲେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଯୁକ୍ତ ଅନୁସାରେ ପୃଥିବୀ ନିକଟସ୍ଥ ଭୂବାୟୁ ନିଷ୍ଠୁର ପୂର୍ବକୁ ଗତି କରିବ ଏବଂ ନିଜ ଉପରେ ଉଡ଼ୁଥିବା ପକ୍ଷୀ ପ୍ରଭୃତିକୁ ପୂର୍ବକୁ ଉଡ଼ାଇନେବ । ମାତ୍ର ତାହା ଦେଖା ଯାଏ ନାହିଁ । କାରଣ ପକ୍ଷୀ ଓ ମେଘମାନେ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ମଧ୍ୟ ଉଡ଼ି ଯାଉଅଛନ୍ତି । ୪୩ । †

ପ୍ରାଚୀନ ପୌରାଣିକ ଓ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନେ ପୃଥିବୀକୁ ପୁର ବୋଲି କହୁଅଛନ୍ତି । ଯଦି ତୁମ୍ଭେ ଆପ୍ରବାକ୍ୟକୁ ବିଶ୍ଵାସ ନ କର, ତେବେ ତୁମ୍ଭର ନିଜ ଧର୍ମିକାର୍ଥରେ କିପରି ପ୍ରବୃତ୍ତି ହେଉଅଛି ? । ୪୪ ।

* ସାମନ୍ତଙ୍କ ମତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ଗ୍ରହର ଦୂର ପ୍ରକାର ଗତି ହୁଏ । ପ୍ରବହ ବାୟୁଦ୍ଵାରା ପଶ୍ଚିମକୁ ଏବଂ ସ୍ଵୀୟ ଦୈନିକ ଗତିଦ୍ଵାରା ପୂର୍ବକୁ ।

† ବାୟୁ ପାତପ୍ରକାର :—ଆବହ (ଭୂବାୟୁ), ପ୍ରବହ, ଉଦ୍‌ବହ, ଫବହ, ସୁବହ, ପରବହ ଏବଂ ପରାବହ । “ଭୂବାୟୁ ଦ୍ଵାଦଶ ଯୋଜନାର୍ଦ୍ଧ” ଅର୍ଥାତ୍ ୮ କୋଶ ବା ମାଇଲ ଅନୁସାରେ ୧୦୦ ମାଇଲ ।

ଗଛଟାତି ଜଗତ୍ ଏହି ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ବଳରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଗମନ କରୁଥିବାରୁ ଜଗତ୍ ଶବ୍ଦ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି ; ଏହା ଯଦି କହୁ ତେବେ ଜଗତ୍ରୁ ଚାରିପ୍ରକାର ଲୟପ୍ରାପ୍ତ ହେଉଥିବାରୁ ସେପରି ଭାବରେ ଗମନାର୍ଥ ପ୍ରୟୁକ୍ତ ନ ହେବ କାହିଁକି ? ୪୪ ।

ଏହାର ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଅର୍ଥ ଅର୍ଥାତ୍ ଗମନ କରୁ ଥିବାରୁ ଯଦି ଜଗତ୍ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ କରା ଯାଇଥାନ୍ତା ତେବେ ପୃଥିବୀ ପ୍ରିୟ, ଅଚଳା ବୋଲି କିପରି କଥିତ ହୋଇଥାନ୍ତା ? ଅଥବା ଜଙ୍ଗମାନଙ୍କର ବାସ ହେତୁରୁ ଧରାକୁ ଜଗତ୍ ଏବଂ ସ୍ଥାବରମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥାନ ହେତୁରୁ ପ୍ରିୟ ବୋଲି ପଣ୍ଡିତମାନେ କହୁ ଅଛନ୍ତି । ୪୫ ।

ଯଦି ଅପଣ ଲବମାତ୍ର ମାନବାଗୁରକୁ ସ୍ତ୍ରୀକାର ନ କରି କେବଳ ଅନୁମାନ ବଳରେ ଶବ୍ଦର ଅଙ୍ଗୀକାର ନ କରିନ୍ତି ତେବେ ତହିଁର ସମାଧାନ ନିମନ୍ତେ ମୁଁ ଶୀଘ୍ର ପ୍ରମାଣର ଆବଶ୍ୟକ କରି କହୁଅଛି । ୪୬ ।

ଯଦି ତୁମ୍ଭ ମତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟକ୍ରାନ୍ତ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ବୁଧାଦି ଗ୍ରହମାନେ ବୁଲି ବୁଲି (ଗଡ଼ ଗଡ଼) ସର୍ବଦା ଗତି କରୁଥିବା ପରି ପୃଥିବୀ ଅପବିତ୍ରକୁ ନିଜର କନ୍ୟାଦ୍ରାଘ ଅର୍ଥାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ରାକାର ଗତିଦ୍ରାଘ ନିଜ ପଥରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛି; (ତେବେ ତାହାର ଉତ୍ତର ଶୁଣ) । ୪୭ ।

ଶକ୍ତ ଭଲ କୌଶଳ ପଦାର୍ଥର ଗତି ହୁଏ ନାହିଁ । ସେହି ଶକ୍ତ ଅକର୍ଷଣ ଓ ବିସେପ ବଳରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାର । ଗୋଟିକର ନାମ କେନ୍ଦ୍ରାଭି-କର୍ଷିଣୀ ଓ ଅପରଟର ନାମ କେନ୍ଦ୍ରାପସାରଣୀ । ଯେଉଁ ଶକ୍ତିଦ୍ରାଘ ପଦାର୍ଥ ସବୁ କେନ୍ଦ୍ରକୁ ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଏ ତାହା କେନ୍ଦ୍ରାଭିକର୍ଷିଣୀ ଏବଂ ଯେଉଁ ଶକ୍ତିଦ୍ରାଘ ପଦାର୍ଥମାନେ କେନ୍ଦ୍ରଠାରୁ ଅପସାରିତ ହୁଅନ୍ତି ତାହା କେନ୍ଦ୍ରାପସାରଣୀ ଅଟେ । ୪୮ ।

ପରମାଣୁ ବାହୁଲ୍ୟଜାତ କେନ୍ଦ୍ରାଭିକର୍ଷଣୀ ଶକ୍ତି ପୃଥିବୀର ଗୁରୁତ୍ବ ହେତୁରୁ ତାହାଠାରେ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥକୁ ନିଜ ଆଡ଼କୁ ଆକର୍ଷଣ କରେ । (କାରଣ ତାହାର ମାଧ୍ୟାକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ଅଧିକ ।) କୌଣସି ଗୋଲ ପଦାର୍ଥ ଆକାଶରୁ ପୃଥିବୀକୁ ପଡ଼ିଲାବେଳେ ମାର୍ଗରେ ତାହାର ପୁନଃ ପୁନଃ ଭ୍ରମଣ ଆନୁମାନକୁ ତ କଦାପି ଦେଖା ଯାଏ ନାହିଁ । ୪୦ ।

କେନ୍ଦ୍ରାପସାରିଣୀ ଶକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଉଦ୍ଭିଦ୍ବ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗୋଲକର ମଧ୍ୟ ପୁନଃ ପୁନଃ ଭ୍ରମଣ ଉତ୍ପଳ ହୁଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସମତଳ ଭୂମିରେ ଗୋଲକଟି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହେଲେ ଗଡ଼ ଗଡ଼ ଯିବାର ଦେଖାଯାଏ । ୪୧ ।

ଗୋଟିଏ ଗୋଲକକୁ ରକ୍ତୁରେ ବାନ୍ଧି ଯଦି ହସ୍ତଦ୍ବାରା ବାହ୍ୟରୁ ବୁଲିଯାଏ ତେବେ ଉକ୍ତ ଦୁଇ ଶକ୍ତିର ଆକର୍ଷଣ ହେତୁରୁ ଉକ୍ତ ଗୋଲକ ହସ୍ତରେ ଲାଗିବ ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ପଳାଇ ପାରିବ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ବୁଲୁଥିବ । ୪୨ ।

ଉକ୍ତ ରକ୍ତୁବଦ୍ଧ ଗୋଲକ ଅନୁସାରେ ଭୂମି ମତରେ ଯଦି ପୃଥିବୀ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଉଭୟ ଆକର୍ଷଣ ବଳରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥାଏ ତେବେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଭିନ୍ନ ପୃଥିବୀର ଅନ୍ୟ ଗତି ହୋଇ ନ ପାରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଭ୍ରମଣ ସମୟରେ ପୃଥିବୀର ଗୋଟିଏ ପାଖ ସବଦା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ନିଶ୍ଚୟ ରହିବ । ୪୩ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିରକ୍ଷଦେଶରେ (ବିଷୁବ ଦେଶରେ) ପୃଥିବୀର ସେହିପରି ଗତି ହେଉ ; ଏହା ଯଦି ଭୂମ୍ବେ କହୁ ତେବେ ଯେଉଁଠାରେ ଦିନ ହେବ ସେଠାରେ ରାତି ହେବ ନାହିଁ ଏବଂ ଯେଉଁ ପ୍ରଦେଶରେ ରାତି ହେବ ସେଠାରେ କଦାପି ଦିନ ହେବ ନାହିଁ । ୪୪ ।

କିନ୍ତୁ ସମତଳ ଭୂମିରେ ଗୋଲକକୁ ଗଡ଼ାଇ ଦେଲେ ତାହା ଯେପରି ଗଡ଼ ଗଡ଼ ଯାଏ ସେହିପରି ପୃଥିବୀର ଗତି ହେଉଅଛି, ଏହା

ଯଦି ତୁମ୍ଭେ କହୁ ତେବେ ପୃଥିବୀ ଆକାଶରେ ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରମଣଗତି ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ ଅର୍ଥାତ୍ ଗଢ଼ି ଗଢ଼ି ବରାବର ଆକାଶକୁ ସିଧା ଭାବରେ ଯିବ । ୫୫ ।

ତେବେ ଏହି ପୃଥିବୀ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପରିଧାର ପରିମାଣ ଅନୁସାରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଅଗ୍ରସର ହେଉ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ତୁମ୍ଭ ମତରେ ପୃଥିବୀର ପ୍ରତ୍ୟହ ୧୨୦୦୦ ଡିଗ୍ରୀ ପ୍ରମାଣ ହେବ । କାରଣ ପୃଥିବୀର ପରିଧି ତୁମ୍ଭ ମତରେ ୧୨୦୦୦ ଡିଗ୍ରୀ ଅଟେ । ୫୬ ।

ମାତ୍ର ପୃଥିବୀର ପ୍ରତ୍ୟହ ୧୦୦୦୦୦୦ ଆଠଲକ୍ଷ ଡିଗ୍ରୀ ଗତି ହୁଏ ବୋଲି ଯାହା ନିଶ୍ଚୟ କରିଅଛ ତାହା ଏଠାରେ କିପରି ସଙ୍ଗତ ହେବ ? ଅଥବା ତାହା ହେଉ । ଯଦି ପୃଥିବୀ ସମାନ ଭାବରେ ପୂର୍ବଦିଗକୁ ପ୍ରମାଣ କରି କରି ଗତି କରୁଥାଏ ତେବେ ତାହାର ଦ୍ୱାନ୍ଦ୍ୱିପଥରେ ଗତି କିପରି ହେବ ? ୫୭ ।

ଈଶାନଦିଗକୁ ମୁଖ କରି ଯାଉଥିବା ଲୋକର ପୂର୍ବଦିଗକୁ ମୁଖ କିପରି ହେବ କହ ? ୫୮ ।

ଅଥବା କଳ୍ପଦାର ଗତିପରି ଯଦି ତୁମ୍ଭେ ପୃଥିବୀର ପାର୍ଶ୍ୱଗତି ମନେ କରୁଥାଅ ତେବେ ସେହି ଯୁକ୍ତି ସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ, କାରଣ ଈଶ୍ୱର କଳ୍ପଦାକୁ କେବଳ ସେହିପରି ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି । ୫୯ ।

ଯେପରି କଳ୍ପଦାର ପାର୍ଶ୍ୱଗତି ସ୍ୱାଭାବିକ ସେହିପରି ପୃଥିବୀର ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟାକର୍ଷଣ ଜନିତ ଗତି (ପାର୍ଶ୍ୱଗତି) ସ୍ୱାଭାବିକ ହେଉ । କାରଣ ତାହା ନ ହେଲେ ଦାନ୍ତି ସାମ୍ବ୍ୟଭିଲ ଅନ୍ୟଗତିର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । ୬୦ ।

ବିଷୁବ ମଣ୍ଡଳ ଉପରେ ଚନ୍ଦ୍ର ରହୁବା ସମୟରେ ତଦ୍ୱିତ୍ୟ କଳଙ୍କର ମୁଖ ଦକ୍ଷିଣାୟନ ବେଳେ ଆଗ୍ନେୟ ଦିଗକୁ କିନ୍ତୁ ଉତ୍ତରାୟଣ ବେଳେ ଐଶାନ୍ୟ ଦିଗକୁ ଦୃଷ୍ଟ ହେଉଅଛି । ମାତ୍ର ପୃଥିବୀର ପାର୍ଶ୍ୱଗତି କଲ୍ପନା କଲେ ଚନ୍ଦ୍ରର କଳଙ୍କ ସର୍ବଦା ଏକଦିଗକୁ ରହୁଥାନ୍ତା । ୬୧ ।

ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବା ଚନ୍ଦ୍ରର ଭ୍ରମଣମାର୍ଗସ୍ଥିତି ପୃଥିବୀ ଯଦି ଚନ୍ଦ୍ରପରି
ଭ୍ରମଣ କରୁଥାନ୍ତା ତେବେ ଉକ୍ତ କଳଙ୍କ ସର୍ବଦା ଏକଦିଗକୁ
ଦେଖାଯାଉଥାନ୍ତା । କାରଣ ଦୁଇଗୋଟି ଗୋଲକ ଏକଦିଗକୁ ବୁଲାଇଲେ
ଉଭୟର ଚନ୍ଦ୍ର ସମାନ ସ୍ଥାନରେ ଦେଖାଯାଏ । ମାତ୍ର ପୃଥିବୀ ପ୍ରିୟ ଥିବାରୁ
ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ବୁଲୁଥିବାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରର କଳଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଦେଖାଯାଏ । ୨୨ ।

ଉତ୍ତରାୟଣ ବା ଦକ୍ଷିଣାୟନର ବିପରୀତ ଦିଗକୁ ଥିବା ଚନ୍ଦ୍ରଶରର
ବୃଦ୍ଧି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଯଦି ଚନ୍ଦ୍ରବାନ୍ତର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପରିତ୍ୟାଗ କରୁନାହିଁ
ତେବେ ଶରଣୁନ୍ୟା ପୃଥିବୀ କିପରି ସେହି ବାନ୍ତର ଅଭିମୁଖତାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ
କରିବ ? ୨୩ ।

ଚନ୍ଦ୍ରର ଲୋକମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉଦ୍‌ଘିଷ୍ଟ ଗୋଲକ ଅକାଶରେ ଭ୍ରମଣ
କରି କରି ଯାଉ, ରଥସ୍ଥ ଚନ୍ଦ୍ର ପୃଥିବୀରେ ଗମନ କରୁ, ଅଥବା ହସ୍ତସ୍ଥିତ
ଚନ୍ଦ୍ର ଅକାଶରେ ଭ୍ରମଣ କରୁ କିମ୍ବା କ୍ଷୀତିବଶତଃ ଖଡ଼ା ଗୋଟାଳୀ
ରୂପରେ ଗଡ଼ି; ନିଜ ନିଜ ମାର୍ଗରେ ଅଭିମୁଖ ଭିନ୍ନ ଦେହର ଭ୍ରମଣ ହେବ
ନାହିଁ । ୨୪ ।

ଯଦି ପୃଥିବୀ ସ୍ୱୀୟ ବାନ୍ତ ପଥରେ ବୁଲି ବୁଲି ଭ୍ରମଣ କରୁଥାଏ
ତେବେ ନିଜ ଉପରେ ବାସ କରୁଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କ ସହ ପୃଥିବୀ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ
ଭୁଲ୍ଲ ତେରଞ୍ଛାଭାବରେ ରହିବ ଏବଂ ନିଜର ପୂର୍ବାଦି ଦିଗମାନଙ୍କରେ ଥିବା
ବୃକ୍ଷ ପଦ୍ମତ ସମୂହ କୋଣକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ତେରଞ୍ଛାଭାବରେ ଗମନ କଲେ
ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ସମୟରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ଦିଗ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବାର
ଦେଖାଯିବ । ମାତ୍ର ଧ୍ରୁବାଦି ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ପ୍ରିୟତା ସର୍ବବାଦସମ୍ମତ
ଅଟେ । ସେମାନେ କଦାପି ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ୨୫ ।

ପୃଥିବୀ ନିଜର କକ୍ଷାରେ ଆବୃତ୍ତ ହେଲେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅଭିମୁଖିନୀ
ହେଉ । ତାହାର ବାନ୍ତ ବୃଦ୍ଧି ହେଲେ ବାନ୍ତ ବୃଦ୍ଧର ଦୈର୍ଘ୍ୟଠାରୁ

ଗମନମାର୍ଗ ଦକ୍ଷିଣ ଓ ଉତ୍ତରଦିଗରେ ରକ୍ତପ୍ରସର ସରଳ ହେଉ, ଏହା ଯଦି କହୁ ତେବେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅୟନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅର୍ଥାତ୍ ମାର୍ଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୃଥିବୀକୁ ଛେଚ ଦିଶିବେ ।

ସେହିପରି ସମଦିଗସରେ ପୃଥିବୀର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହେବାରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବଡ଼ ଦେଖାଯିବେ । ଏହିପରି ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର କ୍ରାନ୍ତିପଥ ଶରୀର ସମ୍ମୁଖ ସରଳ ହେଲେ ପୃଥିବୀବାସୀ ଲୋକମାନେ ପ୍ରତି ରାତ୍ରିରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳଙ୍କୁ ସମ୍ମୁଖରେ କିପରି ବଢ଼ିଲାକାର ଦେଖିପାରବେ ? ଅତଏବ ପୃଥିବୀର ଗତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନୁହେଁ । ୨୭ ।

ତାହା ହେଉ, ତଥାପି କେନ୍ଦ୍ରପ୍ରତି ଆକର୍ଷଣ ଘଟନାଦ୍ୱାରା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ବିକ୍ରାନ୍ତାଙ୍କ ଇଚ୍ଛାବଳରେ ପୃଥିବୀ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦିଗକୁ ଟାଣି ନ ହୋଇ ସ୍ୱୀୟ କ୍ରାନ୍ତି ପଥରେ (ତେଲ ଘଣାପରି) ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛି, ଏହା ଯଦି କହୁ, ତେବେ ସେହି ଇଶ୍ୱରଙ୍କ ଇଚ୍ଛାପ୍ରାମାଣ୍ୟ ଅନୁସାରେ ପୃଥିବୀକୁ ସ୍ଥିର ମନେକର । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବୃହତ୍ ଆକର୍ଷଣ ଅଛି, ଏହା ଯଦି କହୁ; ତେବେ ସେପରି ଆକର୍ଷଣ କ'ଣ ପୃଥିବୀର ନାହିଁ ? ୨୮ । ୨୯ ।

ସୁଦୃଢ଼ତା ସ୍ଥିର ରୁମ୍ଭକଦ୍ୱାରା ବଡ଼ ଲୌହପିଣ୍ଡ ଅବୃଷ୍ଟ ହେଉଅଛି । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆକର୍ଷଣ ବିଷୟରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଶକ୍ତି କାରଣ ଅଟେ, ପୃଥିବୀତା ବା ତେଜ ତହିଁର କାରଣ ନୁହେଁ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ବଡ଼ ହେଲେହେଁ ଏବଂ ତେଜସ୍ୱୀନ୍ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ଆକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି ପୃଥିବୀଠାରୁ ବେଶୀ ଏହା କହିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । । ୨୦ ।

ସୁଦୃ ପଦାର୍ଥ ବୃହତ୍ ପଦାର୍ଥର ଆକର୍ଷଣ ବଳରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛି କିନ୍ତୁ ସୁଦୃ ପଦାର୍ଥ ବୃହତ୍ ପଦାର୍ଥର ଭ୍ରମଣୋପାଦାନ ଦ୍ୱ୍ୟବନାହିଁ, ଏହା ଯଦି ତୁମ୍ଭର ଉକ୍ତି ଦ୍ୱ୍ୟବ ତେବେ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଥିଲେ ତାହା ସମ୍ବନ୍ଧରେ, ମାତ୍ର

ଯେଉଁ ଦୁହଙ୍କର ବଳ ପରାଧୀନ ତାହାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବପର ହୁଏ ।
ଯେହେତୁ ଏ ବିଷୟରେ ସର୍ବକର୍ଷଣକାରଣୀ ଭଗବାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛା
ବଳବତ୍ ଅଟେ । ୭୧ ।

ଯେପରି ତଡ଼ାଗ ମଧ୍ୟରେ ନାବିକର ପରିଚ୍ଛଳନାନ୍ତୁସାରେ ବୁଦ୍ଧତ୍
ଲୌକା ଶୁଦ୍ର ପକ୍ଷି ଅର୍ଥାତ୍ କାଦର ଅନୁଗତା ହୁଏ ସେହିପରି ଏହି
ଜଗତ୍ । ପରମେଶ୍ଵରଙ୍କର ଇଚ୍ଛାନ୍ତୁସାରେ ଶିଳ୍ପବନବାସୀ ଲୋକମାନଙ୍କର
ରକ୍ଷାକ୍ରମେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବୁଦ୍ଧତ୍ ହେଲେହେଁ ଗ୍ରହଗଣ ସହିତ ଭ୍ରମଣ
କରୁଅଛନ୍ତି । ୭୨ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟ ବା ଅନ୍ୟଗ୍ରହ ନିଜ ଦେହର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଭ୍ରମଣ କରନ୍ତି ।
ଭୂମିର ସ୍ଥିରତ୍ଵ ହେଲେ ସେହି ଭ୍ରମଣର କ୍ଷତି କଣ ହେଉଅଛି ? ହେ
ମିତ୍ର ! କହ । ଯାହାର ଯେଉଁ ସ୍ଵଭାବ ଅଛି ତାହା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦର୍ଶନ
ହେତୁରୁ କଣ ବିପରୀତ ହୁଏ ? ଅପଣ ଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟ ବଳରେ ସମସ୍ତ
ଗ୍ରହଙ୍କର ତ ଭ୍ରମଣ ଦେଖୁଅଛନ୍ତି । ସମୀପରେ କଣ ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବର ଭ୍ରମଣ
ଦେଖୁନାହାନ୍ତି ? ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଗ୍ରହର ଦର୍ଶନରେ ବ୍ୟାଘାତ ଘଟିପାରେ,
ମାତ୍ର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଚନ୍ଦ୍ରର ଭ୍ରମଣ ଦର୍ଶନରେ କୌଣସି ଅସ୍ଵାଭାବ
ନାହିଁ । ୭୩ ।

ହଁ, ଚନ୍ଦ୍ରର ଭ୍ରମଣ ଦେଖୁଅଛୁ; ମାତ୍ର ଚନ୍ଦ୍ରପରି ଉପଗ୍ରହମାନଙ୍କର
ଭ୍ରମଣ ଭୂଲ୍ୟ ବୁଦ୍ଧତ୍ଵ ଗ୍ରହ ସୂର୍ଯ୍ୟାଦିଙ୍କର ଭ୍ରମଣ ହେଉନାହିଁ, ଏହା ଯଦି
କହ, ତେବେ ଏ ଜଗତରେ ଭୂମି ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସହିତ ଯେଉଁ
ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି ଚନ୍ଦ୍ରାଦିଙ୍କର ପୃଥିବୀ ସହିତ ସମାନ ଭାବରେ ସେହି ସମ୍ବନ୍ଧ
ଅଛି । କିନ୍ତୁ ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରାଦିଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସହିତ ଅଲୋକ ଓ ତାପ ଗ୍ରହଣ
ଭଲ ଭ୍ରମଣ ବିଷୟକ କୌଣସି ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ । ୭୪ ।

ଅନ୍ତର ମଧ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧକାୟ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ନିକଟସ୍ଥ ଏହି ପୃଥିବୀର ଦୈନିକ ଗତି ୨୦ ଦଣ୍ଡରେ ଏବଂ ବାର୍ଷିକ ଗତି ୩୬୫ ଦିନରେ ହେଉଥିବା ସ୍ଥଳେ ପୃଥିବୀଠାରୁ ବୃହତ୍ସର ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ଦୂରତର ବୃହସ୍ପତି ଗ୍ରହଙ୍କର ୨୫ ଦଣ୍ଡରେ ଦୈନିକ ଗତି ଏବଂ ୧୨ ବର୍ଷରେ ଥରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଚତୁଷ୍ପାତ୍ତରେ କାହିଁକି ଭ୍ରମଣ ହେଉଅଛି ? ଯୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର ଅପେକ୍ଷା ବୃହତ୍ ଚନ୍ଦ୍ର ଅଲ୍ଲ ସମୟରେ ବହୁଦୂର ଯିବା ସ୍ଵାଭାବିକ । ଏଠାରେ ଅନୁପାତ ଅନୁସାରେ ଗତିକ୍ରମ ଅସଙ୍ଗତ ହେଉଅଛି । ସୁତରାଂ ଏ ବିଷୟରେ ବ୍ୟାତାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ସ୍ଵଭାବକୁ ମୋହର ମତ ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହାର ଯାହା ସ୍ଵଭାବ ଅଛି ତଦନୁସାରେ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି । ୭୫ ।

ବଡ଼ ବଡ଼ ପଦାର୍ଥର ସ୍ଵଦେହ ଭ୍ରମଣ କ୍ରମ ଶୀଘ୍ର ହୁଏ, ଯୁକ୍ତ ପଦାର୍ଥର ଶୀଘ୍ର ହୁଏ ନାହିଁ, ଏହା ଯଦି କହୁ ତେବେ ବୃହସ୍ପତି ସୂର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ୨୫ ଦଣ୍ଡରେ ସ୍ଵଦେହକୁ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବା ସ୍ଥଳେ ମହାନ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଧୀର ଗତିରେ ୨୫ ଦିନରେ କିପରି ସ୍ଵାୟ ବନ୍ଧୁକୁ ଭ୍ରମଣ କରେ । ଏହା ଅସ୍ପର୍ଶର ବିଷୟ । ୭୬ ।

(ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶିରୋମଣିରେ) ଯେପରି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅନ୍ତର୍ଜାଳରେ ଉଷ୍ମତା, ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କଠାରେ ଶୈତ୍ୟ, ଜଳରେ ଦ୍ରବତ୍ଵ ଏବଂ ପ୍ରସ୍ତରରେ କଠିନତ୍ଵ ଅଛି ସେହିପରି ପବନ ଚଳନଶୀଳ ଓ ପୃଥିବୀ ସ୍ଵଭାବତଃ ଅଚଳ । ଅଟେ ଯେହେତୁ ପଦାର୍ଥମାନଙ୍କର ଶକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ବିଚିତ୍ର ଅଟନ୍ତି । ୭୭ ।

ଯେପରି ଶ୍ଵେତ ମାଟିଖଣ୍ଡେ ଜଳରେ ବୁଡ଼ିଯାଏ, ମାତ୍ର କାଷ୍ଠନିର୍ମିତ ବୃହତ୍ ନୌକା ଭାବେ ସେହିପରି ଏହି ପୃଥିବୀ ପ୍ରିୟ ପବନରେ ପ୍ରିୟ ଭାବରେ ରହୁଅଛି ଏବଂ ପ୍ରକୃତରେ ହାଲ୍‌କା ସୂର୍ଯ୍ୟାଦି ଗ୍ରହମାନେ ଭ୍ରମଣଶୀଳ ଅଟନ୍ତି । ୭୮ ।

ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ଭ୍ରମଣ ଅକାରଣ ହେଉ ବା ସକାରଣ ହେଉ ସୃଷ୍ଟିର ଅଦ୍ୟ ତହିଁର କାରଣ ବୋଲି ଅନୁମାନେ କହୁଅଛୁ ଅର୍ଥାତ୍

ସୃଷ୍ଟି ସମୟରୁ ବିଧାତା ଗ୍ରହମାନଙ୍କୁ ବୁଲିଉଁ ଅଛନ୍ତି । ଏହା ଯଦି ତୁମ୍ଭର ମତ ହୁଏ । ୭୧ ।

ଭଲ କଥା, କିନ୍ତୁ ଯଦ୍ୟପି ଏହି ଗ୍ରହ ଭ୍ରମଣ ଅକାରଣ ବୋଲି ତୁମ୍ଭେ ମନେ କର ତଥାପି ରାଶି ଚକ୍ରର ଭୋଗ ହେତୁରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ପୃଥିବୀର ଦୈନିକ ଗତି ସମାନ । ଏହା ଉଭୟ ମତରେ ସିଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି । ଅମ୍ଭ ମତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଦୈନିକ ଗତି ୬୦ ଦଣ୍ଡରେ ଏବଂ ତୁମ୍ଭ ମତରେ ପୃଥିବୀର ମଧ୍ୟ ସେହି ୬୦ ଦଣ୍ଡରେ ଦୈନିକ ଗତି ହେଉଅଛି । ୮୦ ।

ଯଦି ସୂର୍ଯ୍ୟ ମଣ୍ଡଳ ସମସ୍ତ ଗ୍ରହ କକ୍ଷାର କେନ୍ଦ୍ର ହୁଏ ତେବେ ସେହି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବୃଧ ଓ ଶୁକ୍ରଠାରେ ମଧ୍ୟତାପାତ ଏବଂ ମଙ୍ଗଳ, ବୃହସ୍ପତି ଓ ଶନିଠାରେ ଶୀଘ୍ରତାପାତ ହେଉ, ଏହା ଯଦି ତୁମ୍ଭେ କହ, ତେବେ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଦୁର୍ବଳ ଶୀଘ୍ର ମନ୍ଦଜାତ ପରିଧିମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସ୍ତ୍ରୀକରଣ ସର୍ବସ୍ୱସ୍ୱାର-ଯୁକ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ପୂର୍ବ୍ୟ ଜନ୍ୟା ଓ ମୀନ ରାଶିରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ କେନ୍ଦ୍ର ଚକ୍ରର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ମଙ୍ଗଳ ଓ ଶୁକ୍ର ଦୁହେଁଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀୟ ଅବସ୍ଥାନଠାରୁ ଦିନରେ ଅର୍ଥାତ ୨୫ କଳାରେ ମଙ୍ଗଳଙ୍କର ଏବଂ ୫୪ କଳାରେ ଶୁକ୍ରଙ୍କର ପ୍ରଭେଦ ଦେଖାଯିବ । ପୁନଶ୍ଚ ଏହି ମଙ୍ଗଳ ଓ ଶୁକ୍ର ଚକ୍ରରେ ଅବସ୍ଥିତ ହେଲେ ୨୨୨ କଳାରେ ମଙ୍ଗଳଙ୍କର ଏବଂ ୩୫୫ କଳାରେ ଶୁକ୍ରଙ୍କର ପ୍ରଭେଦ ଦେଖାଯିବ । ଏହିପରି ଅନ୍ୟ ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ପରିଧି ଦିନରେ ପ୍ରଭେଦ ଦେଖାଯିବ । ୮୧ — ୮୫ ।

ଅତଏବ ତୁମ୍ଭେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ଗ୍ରହର କେନ୍ଦ୍ର ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କଲେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବନ୍ଧର ମଧ୍ୟ ଶୀଘ୍ରତା କିପରି ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ ? ୮୬ ।

କାକତାଲୟ ନ୍ୟାୟରେ କୌଣସିଠାରେ ଦୁର୍ବଳ ହେଲେହେଁ ଅମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରମାଣକାଶ ହୋଇଥିବାରୁ ଅକସ୍ମିକତାକୁ ସାଧୁ ମନେ କରୁନାହୁଁ, ଏହା ଯଦି କହ । ୮୭ ।

ତେବେ ମଧ୍ୟମ ରୂପରେ ଗୁହ୍ୟତ ସୂର୍ଯ୍ୟ କେନ୍ଦ୍ରରେ ରହି ସମସ୍ତ ଗ୍ରହର ଭ୍ରମଣକାରକ ବୋଲି ଯେତେବେଳେ ଦୁର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟିଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀକାର କରୁଅଛ ସେତେବେଳେ ଦୁର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟିତା କଦାପି ଅବସ୍ଥିତ ହୋଇ ନ ପାରେ । ତାହା ସର୍ବକାଳରେ ନିଶ୍ଚୟ ସମାନ ହେବ । ୮୮ ।

ଏହିପରି ସ୍ମୃତି ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସୂର୍ଯ୍ୟକର କେନ୍ଦ୍ରକୁ ଅସିଦ୍ଧ ହେବାରୁ ନିଜର ଅକର୍ଷଣ ଶକ୍ତି କାହିଁ ଅସିବ ? ସୁତରାଂ ସେ ସ୍ୱାୟତ୍ତ ଉଚ୍ଚ ଦେବତାଦ୍ୱାରା ଅବୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଚନ୍ଦ୍ରପରି ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ୮୯ ।

ଶୁକ୍ରକର ଷଡ଼ରାଶି ଯୋଗରୁ ମନ୍ଦୋଦଠାରେ ଫଳର ଅଲ୍ପତା ବଶତଃ, ପୁଣି ମଙ୍ଗଳକର ପରୋଦ ମନ୍ଦୋଦରେ ଅଳ୍ପ ଫଳ ହେତୁରୁ ସେହି ଶୁକ୍ର ଓ ମଙ୍ଗଳ ଦୁହେଁ ଭ୍ରମର କଥାନ୍ତୁସାରେ ଅବା ଦୁଷ୍ଟିର ସମାନ ରେଖାରେ ରହନ୍ତି । ୯୦ ।

ଅକାଶ ମଧ୍ୟରେ କାନ୍ତି ମଣ୍ଡଳକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଅଳ୍ପ ଭ୍ରମଣଶୀଳ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବୁଧାଦି ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ଭ୍ରମଣ ମାର୍ଗକୁ ଅକର୍ଷଣ କରୁଥିବାରୁ ତେବେ ସେହି ଗ୍ରହମାନେ ସ୍ୱାୟତ୍ତ କାନ୍ତିମାର୍ଗରେ ଗମନ କରନ୍ତି । ୯୧ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୃଥିବୀକୁ ଅକର୍ଷଣ କରୁଥିବାରୁ ଏବଂ ପୃଥିବୀ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଅକର୍ଷଣ କରୁଥିବାରୁ ପୃଥିବୀ ଯେଉଁ ଦିଗକୁ ଯାଉଅଛି ତନ୍ତ୍ର ନିଶ୍ଚୟ ସେହି ଦିଗକୁ ଯିବେ, ଅନ୍ୟଥା ହୋଇ ନ ପାରେ । ୯୨ ।

ସେହିପରି ପୃଥିବୀ କାନ୍ତି ମାର୍ଗ ଅଡ଼କୁ ଗମନ କରୁଥିବାରୁ ବିଷୁବ ଦିବସରେ କୋଣରେହିଁ ଧ୍ରୁବଦର୍ଶନ ହେବ । ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତରେ ତାହା ହେଉନାହିଁ । ପୁଣି ବୁଧକର ପାର୍ଶ୍ୱଭ୍ରମଣ ହେଲେ ଚନ୍ଦ୍ରକର କାନ୍ତି ହେବନାହିଁ । ସୁତରାଂ ପୃଥିବୀ ଗତିଶୀଳା କିପରି ହେବ ? ୯୩ ।

ମନ୍ଦୋଦପାତ ଜନିତ ନିମ୍ନ ଓ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଦକ୍ଷିଣୋତ୍ତର ଦିଗରେ ଅବସ୍ଥାନ ଦର୍ଶନ ହେତୁରୁ ସମ୍ପାଦିତ ଭ୍ରମଣ ମଣ୍ଡଳମାନଙ୍କ ଯୋଗରେ

ଯେଉଁ ବୁଝି ଉଠୁନାହିଁ ତୁମ୍ଭେ ସେହି ବୁଝିବୁହିଁ ଏଠାରେ ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ମାର୍ଗ ବୁଝିବାସ ବୋଲି କହୁଅଛ । ପୁଣି ତୁମ୍ଭେ ପାତୋତଗତି ଦେଖୁଥିବାରୁ ଏହା ଠିକ୍ । ତାହାକୁହିଁ ଆମ୍ଭେ ଶରୀର ଆକର୍ଷକ ଆସ୍ତ୍ରଦେବତା ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କଲୁ । ୧୪।୧୫ ।

ତୁମ୍ଭ ମତରେ ସମାନ ଗୁଣ ଥିବାରୁ ଏହି ପୃଥିବୀ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରହମାନଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ । ସେପରି ହେଲେ ପୃଥିବୀଠାରୁ ବୁଝିଥିବ ବୁଝିପୁଣି ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରହମାନେ କାହିଁକି ବହୁଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାତଜନିତ ଶରୀର କରୁଅଛନ୍ତି ? ତେବେ ତୁମ୍ଭର କଥାନ୍ତୁସାରେ ଶୁକ୍ରର ସମାବୃତ୍ତି ପୃଥିବୀର କ'ଣ ଶର ଉପାଦିତ ହେଉ ନାହିଁ ? ଶର ଗ୍ରହବିମ୍ବକୁ ଅପେକ୍ଷା କରେନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ବିମ୍ବ ଅନ୍ତଃସାରେ ଶର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବଡ଼ ହୁଏନାହିଁ; ତେଣୁ ପୃଥିବୀର ଶର ବୁଝିପୁଣି ଶରଠାରୁ ଶୁଦ୍ଧ, ଏହା ଯଦି କହ ତେବେ ପୃଥିବୀ କେବଳ ହିକଲାସୁକ୍ତ ହେଲେହେଁ ବିଷୁବ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁଳା ଓ ମେଷ ସଂକ୍ରାନ୍ତିରେ ଏବଂ ଅୟନ ଅର୍ଥାତ୍ କର୍କଟ ଓ ମକର ସଂକ୍ରାନ୍ତିରେ ଶକ୍ତି ପ୍ରଭେଦ ବଶତଃ ଦୁକ୍ଷିତ୍ତିର ଅଭାବରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟକର ଗ୍ରହ, ପ୍ରଭା, କାଳ ଓ ଲଗ୍ନ ସିଦ୍ଧ ହେବ ନାହିଁ । ୧୬।୧୭।୧୮ ।

ସୂତରାଂ କେବଳ ଶରୀର ଅଭାବ ହେତୁରୁ ପୃଥିବୀର ସାକ୍ଷାତ୍ ସ୍ଥିତିତା ନିଶ୍ଚିତ ହେଉଅଛି । ଯେହେତୁ ଦକ୍ଷିଣୋତ୍ତର ଗୋଲଦ୍ରବ୍ୟର ବାହୁ ଏକ ହୋଇଗଲେ ସାୟନ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଶକ୍ତି ଭେଦ ମଧ୍ୟ ଅଲ୍ପ ହେବ ନାହିଁ । ୧୯ ।

ଯେପରି ତୁମ୍ଭ ମତରେ ସୂର୍ଯ୍ୟକର ଶର ନାହିଁ ସେହିପରି ଆମ୍ଭ ମତରେ ପୃଥିବୀର ଶର ନାହିଁ । ଏହା ଯଦି କହ ତେବେ ଗ୍ରହମାନଙ୍କ କକ୍ଷୀୟ ଉତ୍ତର ପାର୍ଶ୍ଵସ୍ଥ କେନ୍ଦ୍ରମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥାନର ମହତ୍ତ୍ଵ ହେତୁରୁ ଏବଂ ଅତି ଭସ୍ମରତ୍ତ ହେତୁରୁ ରୂପାଦି ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ସମାନ ଧର୍ମସୁକ୍ତ ସୂର୍ଯ୍ୟକର ଅନ୍ୟ ଗ୍ରହମାନଙ୍କଠାରୁ ବହୁ ପ୍ରଭେଦ ହେତୁରୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବଶତଃ

ଅମ୍ଭେ ଶରର ଅଭାବ ମାନିଲୁଁ । ଯଦି ପୃଥିବୀର ସେହିପରି ଶରର ଅଭାବ ହୁଏ ତେବେ ସେ ସ୍ଵଭାବତଃ ନିଷ୍କଳା ହେଉ । ୧୦୦।୧୦୧

ଯଦି ମଙ୍ଗଳ ଗ୍ରହର ଗ୍ରହମାନେ ପୃଥିବୀର ସମାନ ଧର୍ମୀବଲମ୍ବୀ ହୋଇ ସମସ୍ତ ଉତ୍ତମୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ତେବେ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ଜଳୀୟବାସୀମାନେ ମେଘ-ସମୂହ ଏହି ଗ୍ରହମାନଙ୍କୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣ ସମୟରେ ଅମାବାସ୍ୟାର ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ଆଚ୍ଛାଦନ କଲେପରି ଆଚ୍ଛାଦନ କରୁ ନାନାନ୍ତି କାହିଁକି ? ୧୦୨ ।

ଏହି ବୃହତ୍ ପୃଥିବୀ ମୃତ୍ତିକାପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟେ ଏବଂ ପୃଥିବୀଠାରୁ ସୁଦୂରରେ ସେହି ମଙ୍ଗଳାଦି ଗ୍ରହମାନେ ଜଳମୟ ଥିବାରୁ ପୃଥିବୀର ବିରୁଦ୍ଧ ଧର୍ମୀବଲମ୍ବୀ ଅଟନ୍ତି । ଅତଏବ ପୃଥିବୀ ପ୍ରତି ଏବଂ ତାରାଗ୍ରହ ଅର୍ଥାତ ମଙ୍ଗଳ, ବୁଧ, ଶୁକ୍ର, ଶୁକ୍ର, ଶୁକ୍ର ଓ ଶନି ଏହି ପଞ୍ଚଗ୍ରହ ଗତିଶୀଳ ଅଟନ୍ତି । ୧୦୩ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟ କରଣରେ ଉତ୍ତମ ମୃତ୍ତିକାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଜଳରୁ ବାଷ୍ପିତ ହୋଇ ମେଘ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ, କେବଳ ଜଳମୟ ଗ୍ରହମାନଙ୍କରେ ମେଘୋପତ୍ତି ହୁଏ ନାହିଁ । ଅତଏବ ମଙ୍ଗଳାଦି ଗ୍ରହମାନେ ପୃଥିବୀର ସମାନଧର୍ମୀ ନୁହନ୍ତି । ୧୦୪ ।

୧୦୫ ଶ୍ଳୋକଠାରୁ ୧୧୦ ଶ୍ଳୋକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଣିତ ସାହାଯ୍ୟରେ ସୂର୍ଯ୍ୟାଦିଙ୍କର ଭାରକେନ୍ଦ୍ର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ବୋଧ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ତାହା ଲେଖକଦ୍ଵାରା ଅନୁଦିତ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ ।

ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବା ପୃଥିବୀର ଉପରିସ୍ଥ ଉଲ୍ଲତ ଗୁଡ଼ ଶିଖରର ଗୋଟିଏ ବୃହତ୍ ଶ୍ରେଣୀ ଭ୍ରମଣ ମଣ୍ଡଳରୁ ଜାତ ହୁଏ । ତେଣୁ ସେହି ଗୁଡ଼ ଉପରୁ ଶ୍ରେଣୀ ପଥର ତଳକୁ ପକାଇଦେଲେ ତାହା ସିଧା ଭାବରେ ମୂଳରେ ନ ପଡ଼ି ତେରଞ୍ଚ ଭାବରେ କିଛି ପୃଷ୍ଠ ପଡ଼େ । ପୃଥିବୀର ଭ୍ରମଣ ନ ଥିଲେ ଏଭଳି ପଡ଼ନ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ, ଏହା ଯଦି ହୁଏ କହ ତେବେ ତାହା ଅସଙ୍ଗତ ଅଟେ । ଯେହେତୁ ଅବହ ନାମକ ବୃକ୍ଷାୟ ସବଦା

ଧୀରଭାବରେ ପଣ୍ଡିତ ଦିଗରୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଅଛି । ତାହାର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ପାଇ ପଥର ଖଣ୍ଡ ତେରନ୍ତ ଭାବରେ ପଡ଼େ । ପ୍ରକୃତରେ ପୃଥିବୀର ଭ୍ରମଣ ହେତୁ ସେପରି ପଡ଼େ ନାହିଁ । ୧୧୨।୧୧୩ ।

ସେହି ଅବଦ୍ଧ ବାୟୁଦ୍ୱାରା ଗୁଳିତ ହୋଇ ବଡ଼ ବଡ଼ ଡ଼ଗବୁଦ୍ଧ ସବୁ ପ୍ରାୟ ପୂର୍ବଦିଗକୁ ଟିକିଏ ନଇଁପଡ଼ିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ପୁଣି ପୃଥିବୀର ଗୋଲତ୍ୱ ହେତୁରୁ ପୃଥିବୀର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ରେଖାଠାରୁ ପୂର୍ବଦିଗର କୁଭାଗ ନଇଁପଡ଼ିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ କିଛି ଋମଳମ୍ବ ହୋଇ-
ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ୧୧୪ ।

ଏହି ହେତୁରୁ ପଥରଖଣ୍ଡ ପ୍ରଭୃତି କେବେ କେବେ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ପଡ଼େ, କିନ୍ତୁ ପୃଥିବୀର ଭ୍ରମଣ ହେତୁରୁ ସେପରି ପଡ଼େ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଅବଦ୍ଧ ହୋଇଥିବା ସମତଳ ସ୍ଥାନରେ ସେହି ପଥରଖଣ୍ଡ ପ୍ରଭୃତି ସରଳରେଖାରେ ତଳକୁ ପଡ଼େ । ୧୧୫ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟକଠାରୁ ଯେତେଦୂରରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଗ୍ରହର କେନ୍ଦ୍ର ଥାଏ ଏବଂ ସେହିପରି ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଗ୍ରହ ଯେତେ ସମୟରେ ସୂର୍ଯ୍ୟବିନ୍ଦୁକୁ ଥରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଭ୍ରମଣ କରେ ତାହାର ନାମ ପର୍ଯ୍ୟୟ । ୧୧୬ ।

କୁଗୋଳସ୍ଥିତି ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏହି ପ୍ରକାଶରେ ୧୬୧ ଶ୍ଳୋକ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି । ୧୧୭ ଶ୍ଳୋକଠାରୁ ଗଣିତ ସାହାଯ୍ୟରେ ଘନଫଳ ପ୍ରଭୃତିଦ୍ୱାରା ବିରୂପ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହା ନିତାନ୍ତ ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ ହୋଇଅଛି । ସ୍ୱତଃ ସେ ବିଷୟରେ ଲେଖକର ଅସାମର୍ଥ୍ୟବଶତଃ ଅବଶିଷ୍ଟ ଶ୍ଳୋକଗୁଡ଼ିକର ଅନୁବାଦ ଦିଆଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।

ଇତି ଶମ୍ ।

ଦର୍ପଣସାର

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ସାମନ୍ତଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥ । ତତ୍ତ୍ଵପ୍ରଣୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବୃହତ୍ ଗ୍ରନ୍ଥ ନାହିଁ । କେବଳ ସେ ଦର୍ପଣସାର ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ସୁଦ୍ର ପୁସ୍ତକ ଉତ୍କଳଭାଷାରେ ଏବଂ ଦର୍ଶଦୀପିକା ନାମକ ୧୨ ଗୋଟି ଶ୍ଳୋକ ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ପ୍ରଣୟନ କରିଅଛନ୍ତି । ଦର୍ପଣସାର ଖଣ୍ଡିକ ସ୍ଵୟଂ ସାମନ୍ତଙ୍କ କର୍ତ୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରକାଶିତ । ଏହା ୧୯୦୨ ସାଲରେ କଟକ ରାୟପ୍ରେସରେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଅଛି । ଏହା ଥରେ ମାତ୍ର ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିବାରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ହୋଇଅଛି । ଏହି ପୁସ୍ତକରେ ଯେଉଁସବୁ ବିଷୟ ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେକାଂଶ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।—

ମଦାବିଷ୍ଣୁତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କେବଳ ରବି, ଚନ୍ଦ୍ରଭଗଣ, ମଧ୍ୟଗତି ପଦକ ସୂର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତାନ୍ତସାରେ ଲିଖିତ ଅଛି । ସେ ଦୁହିଙ୍କର ମଧ୍ୟପଦକାନ୍ତ ନ୍ୟସ୍ତ ମନ୍ଦୋତ ଧ୍ରୁବହାର ଦେଶାନ୍ତର କଳାଦି ନୁହେଁ । ଅର୍ଥ ଏ ଦୁହିଙ୍କ ମନ୍ଦୋତ ଚନ୍ଦ୍ରପାତ ଭୌମ୍ୟାଦିଭଗଣ ମନ୍ଦୋତପାତ ଭଗଣଦିନ ଗତିପଦକ ଧ୍ରୁବବିଷେଷ କକ୍ଷାବନ୍ଧୁ ପ୍ରଭୃତି ସମସ୍ତ ବିଷୟ ପୂର୍ବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୁ ଭିନ୍ନ; ଦୃକ୍ଷିକ ନୁହେଁ ଅବିଷ୍ଣୁତ ହୋଇଅଛି । ମନ୍ଦ ଶୀଘ୍ର ପରିଧି ଭିନ୍ନ ହେତୁରୁ ମାନ୍ୟ ଶୈର୍ଦ୍ଧ୍ୟ ଫଳ ନୁହେଁ । ଶରକଳା ପରିମାଣ ଓ ତତ୍ତ୍ଵସାଧନ ପ୍ରକାର ନୁହେଁ; ମଙ୍ଗଳ, ବୁଧ, ଶନି, ପରବେତ ହେତୁକ ବାଜସଂସ୍କାର ନୁହେଁ; କଳ୍ପାବ, ସୃଷ୍ଟ୍ୟବ୍ଦ ବୃତ୍ୟ ନୁହେଁ, ଗତ୍ୟାନୟନ, ଭଗଣଦିନସଂଖ୍ୟାନୟନ, ଦଶଧା ମଧ୍ୟ ଶୀଘ୍ର ଗତି, କଳାଦି, ଅଧିବସର, କ୍ଷୟବସର, ନୁହେଁ କଳ୍ପିତାହର୍ଗଣସାଧନ, ନୁହେଁ ଚରକଳ୍ପନା, ଦୃକ୍ଷିକ ପୂର୍ବ ସନ୍ଧ୍ୟାଦମିଳିତ ଦ୍ଵାନ୍ତପାତ, ଭଗଣପଦକ, ସିଦ୍ଧାନ୍ତନାଂଶସଂସ୍କୃତସୂର୍ଯ୍ୟରୁ ଅଗାମିଚରସିଦ୍ଧି, ସୂର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ନ ଥିବା ଉଦୟାନ୍ତର ସାଧନ, ଚନ୍ଦ୍ର-

ସୂର୍ଯ୍ୟଗ୍ରହଣ, ଶରଣଶ୍ରୀପରଲେଖ, ବିଶେଷ ଗ୍ରହ ନକ୍ଷତ୍ର ଯୁକ୍ତି, ପଞ୍ଚବିଧ ବିନ୍ଦୁ କଳ୍ପନା, ବିନ୍ଦୁବେଧ ଛୟାପଥ ସୁଚ୍ଛୋଦୟାସ୍ତ ଭଗସଂଖ୍ୟା ପ୍ରକାଶ, ଭଗପରମାଣ, ଚନ୍ଦ୍ର ରୂପ ଶୁଦ୍ଧ ଶୁଦ୍ଧୋଲ୍ଲଭ ପରଲେଖ ସହିତ ଦୁର୍ଦ୍ଦିକ୍ଷ ନବ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରାଦି ବୃଦ୍ଧି କ୍ଷୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ, ମହାବ୍ୟତିପାତ ବୈଧୃତସମ୍ବଦ ଯୋଗାବିଷ୍ଠରଣ ସୃଷ୍ଟିକାଳ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ବିଶେଷ, ଗୋଳ ବିଷୟେ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ସିଦ୍ଧି ଭୂମିପ୍ତିରତ୍ନ ସିଦ୍ଧି, ଗ୍ରହଗୋଳାଦି ସୃଷ୍ଟିକ୍ରମ, ପଦ୍ମତାଦି ଶଙ୍କୁପରମାଣ, ଦୃଷ୍ଟିସୀମାଦି ନୂତନ କଳ୍ପନା, ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଭଲ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଗ୍ରହାଦି, ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡାନ୍ତ କଥା, ଗ୍ରହଯୋଜନ ଗତି ଫାନ୍ତପାତ ଗତି, ତାରାପରମାଣସୂତ୍ର, ମେଘାଦି ଦୂରତା, ଶୀତୋଷ୍ଠ ସ୍ପର୍ଶ ସୀମା କରଣବ୍ୟାପ୍ତି, ଖ-କକ୍ଷ ନିର୍ଣ୍ଣୟ, ଭସ୍କରମତଶାନ୍ତନ, ନୂତନ ବହୁ କକ୍ଷ, ଯନ୍ତ୍ରାବିଷ୍ଠରଣ, କାଳପନ୍ଥ କଥନ, ସ୍ୱୟଂବହ ଯନ୍ତ୍ରୋପାୟ, ବିକଳ ଭଗଣ ସଂଖ୍ୟା, ପ୍ରତି ମଣ୍ଡଳାଦି ନିର୍ଣ୍ଣୟ, ବହୁ ଗତିଆଦି ବାସନା, ପରଗ୍ରହଦ୍ୱାରା ବିଷେଷ ସିଦ୍ଧି, ଲମ୍ବନାଦି ବାସନା, ଇନ୍ଦ୍ର ନିର୍ଣ୍ଣୟ, ମେଘ ସମ୍ବଦ, ଘନମୂଳାବଶେଷ, ସଂବସ୍ତରାଦି ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି, କାର୍ତ୍ତିକାଦି ସମାଧାନ, କୌତୁକ ପଞ୍ଜିକା, ଉପସଂହାର, ନାନାସ୍ଥାନ ଦେଶାନ୍ତର ଫଳାଂଶ କଥନ, ନିଜବଂଶ ପ୍ରକାଶନାନ୍ତ ବିଷୟ ବିବରଣ, ସମସ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀ କପୋଳ-କଳ୍ପିତ ଅଟେ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ସୁସ୍ଥ ପଞ୍ଜିକାର ପ୍ରଧାନ ଉପଯୋଗୀ ଚନ୍ଦ୍ର, ତାହାଙ୍କର ଦୁର୍ଦ୍ଦିକ୍ଷ ସ୍ଥଳପଞ୍ଜିକାର୍ଥ କଳ୍ପିତ ୪୮ ଶତ୍ରୁ ମାନ୍ୟଫଳରେ ଶକାବ୍ଦ ୧୭୯୮୦ରୁ ପାଞ୍ଜି ସିଦ୍ଧ ହେଉଥିଲା । ପୁନଶ୍ଚ ମଞ୍ଜୁଷା ରାଜାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅସିଷ୍ଟାଶ୍ଚ ସୁପରଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରୀ ବାବୁ ହରେକୃଷ୍ଣ ଦାସଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପସ୍ଥ ପଣ୍ଡିତ ବ୍ରାହ୍ମଣସଭାନୁମତିଦ୍ୱାରା ଶକାବ୍ଦ ୧୮୧୦୦ରୁ ୧୩ ବର୍ଷ ହେଲା ରବି ସୁସ୍ଥ ମାନ୍ୟଫଳ ସୁସ୍ଥଚନ୍ଦ୍ର କଳ୍ପିତ ଭୂଜାନ୍ତର ପାଣ୍ଡିକ ଦିଗଂଶଫଳ ସାଧୁତ ସୁସ୍ଥ ପଞ୍ଜୀକା ପଞ୍ଜିକା ଉତ୍କଳଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ହେଉଅଛି । ଏ ମଧ୍ୟ ଇଂରାଜି ପାଞ୍ଜି ସଙ୍ଗେ ମିଳିବାରୁ ଶିଷ୍ଟାଗୁରରେ ଅବରୁଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି ।

ଏ ନିମିତ୍ତ ଇଷ୍ଟରେଚ୍ଛା ପ୍ରେରତ ସ୍ବକଳିତ ମାନଯନ୍ତାଦିଦ୍ବାରା ବୃଷ୍ଟପକ୍ଷ
ଶେଷପାଦ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ପ୍ରଥମପାଦରେ ରବି ଚନ୍ଦ୍ରାନ୍ତର ପ୍ରମାଣପୁର୍ବକ ଗ୍ରହ
ନକ୍ଷତ୍ର ସମାଗମ ସାକ୍ଷାତକାର, ଗ୍ରହଣ ଗ୍ରାସକଳାଦି ନିରୂପଣ କରିବାରେ
ମୋହର ବୟସ ୧୪ବର୍ଷଠାରୁ ୩୪ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ୨୦ବର୍ଷ କାଳଯାପନରେ
ଦିନରାତ୍ରି କଠୋର ପରଶ୍ରମ ଜନିତ ରୋଗବୃଦ୍ଧି ଦୌର୍ବଲ୍ୟଦ୍ବାରା ଶରୀରର
କ୍ଷତି ଘଟିଥାଏ । ନିଜ ବୃତ୍ୟ ନ ଚଳିବାରୁ ପଞ୍ଜିକା ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଲଭର
ଅର୍ଦ୍ଧାଂଶ ପ୍ରାପ୍ତି ଯାହା ନିଶ୍ଚିତ କଲ ତାହା ମଧ୍ୟ ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦକର୍ତ୍ତ୍ତ୍ବିକ ସ୍ବବିରୁଦ୍ଧ
ପାଞ୍ଜି ବାହାର ବଢ଼ିତ ହେଲା । ଅତଏବ ପ୍ରାର୍ଥନା ଏମନ୍ତ ଯେ, ମୋହର
କିମ୍ବା ନିଜ ପୁତ୍ରଙ୍କର ଅନୁମତି ବିନା ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ ମତ ସୁକ୍ଷ୍ମପାଞ୍ଜି ମୁଦ୍ରତ
କରାଇବା ଗଣକ ଉତ୍କଳାଧୀଶ୍ବରଙ୍କଠାରୁ ଦଣ୍ଡ ପାଇ ନିବୃତ୍ତ ରହିବା କଥା
ସିଦ୍ଧ ହୋଇ ରେକମ୍ବରା ଜାରିହେଲେ ଗୋଟିଏ ସୁକ୍ଷ୍ମପାଞ୍ଜିର ବ୍ୟବହାର-
ଦ୍ବାରା ମୁଁ ବୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେବି ।

ପ୍ରକାଶ ଥାଉ କି ସୁକ୍ଷ୍ମପାଞ୍ଜିର ପ୍ରଧାନ ଚିହ୍ନ ଦ ୫ । ୨୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
ତିଥିବୃଦ୍ଧି ଦ ୨ । ୧୨ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତିଥିକ୍ଷୟ ହୁଏ । ସୁକ୍ଷ୍ମ ପାଞ୍ଜିର ପ୍ରଧାନ
ଚିହ୍ନ ଦ ୨୪୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତିଥିବୃଦ୍ଧି ଦ ୧୫୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତିଥିକ୍ଷୟ । ଭବି ।

୧୦ । ୧୧ । ୧୯୦୨
ଶଶ୍ବତପଦ୍ମ ଦୁର୍ଗ

}

ସ୍ବା । ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ସାମନ୍ତ

ଦର୍ପଣ ସାର ପୁସ୍ତକ ଶକ୍ତି ୧୫ ପୃଷ୍ଠାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛି ।
ଉତ୍କଳିତଉଦ୍ଭୂତାଂଶ ଭଲ ଅନ୍ୟ ପୃଷ୍ଠାଗୁଡ଼ିକ ସୁକ୍ଷ୍ମ ପଞ୍ଜିକା ସାଧନର
ସାଧାରଣରେ ପରପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛି । ସାରଣୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଳ୍ପ ତାଲିକା
ଗୁଡ଼ିକ ଏଠାରେ ଅନାବଶ୍ୟକ ହେବାରୁ ପରିତ୍ୟକ୍ତ ହେଲା ।

ତୃତୀୟ ଭାଗ

ପରିଶିଷ୍ଟ

ଏହି ପୁସ୍ତକର ପ୍ରଥମଭାଗରେ ମହାତ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହଙ୍କର ଜୀବନ ଚରିତ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗରେ ତତ୍ପ୍ରଣୀତ ଅନର୍ଥ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ସ୍ୱଳ୍ପ ପରିଚୟ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଅଛି । ସମ୍ପ୍ରତି ଏହି ତୃତୀୟ ଭାଗରେ ମହାତ୍ମାପୁରୁଷଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ସୁଧୀ ଗନ୍ୟପଦ୍ୟାକାରରେ ଯେଉଁ ଅଭିମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି ତାହାହିଁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହେଉଅଛି ।

ପ୍ରଥମତଃ ଉତ୍କଳର ବରପୁତ୍ର କବିବର ରାୟ ବାହାଦୁର ସୁନୀୟ ରାଧାନାଥ ରାୟ ମହୋଦୟ ସ୍ମରଣିତ ଦରବାର କବିତାରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସାମନ୍ତଙ୍କ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ତାହା ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା :—

ମଣ୍ଡିଅଛି କିପି ।
ଉତ୍କଳଶେଖର
ଚନ୍ଦ୍ରୋପୁଳାଗାର—
ପଶିଲ କାସର—
କହ ପେଡ଼ି, ପଡ଼ି
ସତ୍ୟଲେହୁଁ ଖସି

ଅସି ସଙ୍କ୍ରାନ୍ତର
ହେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ?
ପାୟା କି ଆଶାରେ
ସେବିତ କାସାରେ ?
କେଉଁ ଭ୍ରମକାଳେ
ଅସିଲ ପାତାଳେ ?

ଲେଖୁଅଛ କି ହେ
 ଶଦେଧାତନ ହୋଇ
 ଏ ସମ୍ମାନେ ତୁମ୍ଭେ
 ତୁମ୍ଭକୁ ତ ଏହା
 ଏ ସମ୍ମାନ-ମାଳା
 ବିଶୁଦ୍ଧ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣେ କି
 ଜାଣି ମୁଁ ନଥିଲି
 ସମ୍ମାନ ତୁମ୍ଭକୁ
 ତୁମ୍ଭ ମୃଗ୍ୟ କର୍ମ
 ଦୁନିଆର ଯଶେ
 ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ଅହେ
 ମର୍ତ୍ତ୍ୟଦେହେ ତୁମ୍ଭେ
 ଦେଇଛନ୍ତି ଦବ୍ୟ—
 ଦେଖିବାକୁ ମହା—
 ସବୁବେଳେ ଧ୍ୟାନ
 ହରଣ୍ୟ ଗର୍ଭର
 ତୁମ୍ଭ ଅଗେ ଶୁଷେ
 କୋଟି କୋଟି ବିଶ୍ବ
 କୋଟି ଗ୍ରହ ଉପ—
 ତୁମ୍ଭ ତପେ ତୁଷ୍ଟ
 କରୁଛନ୍ତି କେତେ
 ଯାଦୋଗଣ ଯଥା
 ତୁମ୍ଭକୁ ନିଶାରେ
 ଦେଖାନ୍ତି ନକ୍ଷତ୍ର—

ବିଶ୍ବପୁଜାସ୍ଥ
 ଶଦେଧାତର ପଦ ?
 ହେବ କିହେ ବଣା ?
 ମୂଲ୍ୟ ଅଛି ଜଣା ।
 ମାନ୍ୟତା କି ଗଲେ ?
 ମୁଦ୍ରା ବସେ ଭଲେ ?
 ସମ୍ମାନ-ଅଶାୟୀ,
 ଲେଖିନେଲା ଯାଇ ।
 ତପ ଅଚରବା
 ଯାଏ ଅସେ କିବା ?
 ତପସ୍ବି-ସତ୍ତମ,
 ପରାଜିତ ଯମ ।
 ଚକ୍ର ବାଗୀଶ୍ବରୀ
 ଭୁବ ମାହେଶ୍ବରୀ ।
 କରୁଛ ଭସ୍ବତୀ
 ମୁରତି ଶାଶ୍ବତୀ ।
 ପ୍ରତି ନେତ୍ରୋନ୍ମେଷେ
 ସୀମାହୀନ ଦେଶ ।
 ଗ୍ରହ, ଧୂମକେତୁ
 ବାନ୍ଦେବା ସକେତୁ ।
 ଲଳା ବୁଦ୍ଧହଳେ
 ମହାଶୃବ ଜଳେ ।
 ନିତି ନବ ନବ
 ପୁରୁଷେ ତାଣ୍ଡବ ।

ଜ୍ୟୋତିର୍ଲୋକବାସୀ
 ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍, ତୁମ୍ଭେ
 ରହୁବ ତାବତ
 ଘାପିବେ ଯାବତ
 ଛନ୍ଦସ ବିଧିର
 ସାଧ୍ୟ ହେଲା ଯେଣୁ
 ହେ ଉତ୍କଳ ମାତା—
 ତୁମ୍ଭେଯୋଗୁଁ ଅମ୍ଭେ
 ଗୋଦାବରୀରୁ
 କାର୍ତ୍ତିମାଳା ଯାର
 ଏକାମ୍ଭେ କୋଣାର୍କେ
 ଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର ତୁମ୍ଭେ
 ମାତ୍ର କାଳମୁଖେ
 ବେଲ, ନିଜ ମୁଖେ
 ବୋଲି ଦେଇଅଛୁ
 ସେ ଉତ୍କଳେ ତୁମ୍ଭେ
 ତାରା ରୂପେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ
 ରହୁଲ ଅଜ୍ଞାନ—
 ଦୂରୁ ଦେଖି ତୁମ୍ଭ
 ଚିନ୍ତିଲେ ତୁମ୍ଭକୁ
 ଉତ୍କଳ ଉଦୟ—
 ହେଲ ଭରତର
 ମାତ୍ର ହେଲା ଯେହୁ
 ନ ଚିନ୍ତିଲ ସେ ତ

ମହା ମୁନିକର
 ନିତ୍ୟ ସହଚର ।
 ଭବେ ତୁମ୍ଭ ଯଶ
 ଏ ଜ୍ୟୋତି ଛନ୍ଦସ ।
 ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗୁରୁ
 ତୁମ୍ଭ ଗଣନାରୁ ।
 ଯୋଗ୍ୟତମ ସ୍ବତ
 ସବେ ହେଲୁଁ ପୁତ୍ର ।
 ଗଙ୍ଗା ଯାଏ ବ୍ୟାପି
 ବିରାଜେ ଅଦ୍ୟାପି ।
 ଯା କାର୍ତ୍ତି ଭସ୍ମର
 ସେହୁ ଉତ୍କଳର ।
 ସେ କାର୍ତ୍ତି ବିମଳ
 ଏବେ ଯେ ଉତ୍କଳ
 ଅଜ୍ଞାନର ମସୀ
 ଶୁଣାନ-ତୁଳସୀ ।
 ଉତ୍କଳ ଗଗନେ
 ମେଘ ଅବରଣେ !
 ଦିବ୍ୟ ଜ୍ୟୋତିର୍ଗଣି
 ଦୂରଦେଶବାସୀ ।
 ଅତଳେ ଭସ୍ମର ।
 ଦ୍ବିତୀୟ ଭସ୍ମର
 ତୁମ୍ଭର ପ୍ରସୂତ
 ନିଜର ବିଭୂତି ।

ଗୁଣିତ ଉତ୍ତଳେ
 ଗୁଣିତ, ତୁମ୍ଭର
 ସଲିଳ ନ ପିନ୍ଧି
 କରବାକୁ ଛାଡ଼ି
 ଥାଉଁ କି ଶ୍ରାବ୍ୟ—
 ବୟସେ କିଶୋର,
 ଥାଉଁ ଥାଉଁ ବାସ—
 ବିଦ୍ଵାନ-ମରାଳ—
 ନରେଶ ମହେନ୍ଦ୍ର,
 ଗୁଣିବୁଦ୍ଧ-ଅନି—
 ତୁମ୍ଭ ପରି ଜନ—
 ଏହା ଦେଖିବାକୁ
 ଶୁଷ୍କ ବନ୍ୟ ଯଶ
 ପ୍ରତିଭାର ପର
 ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସପତ୍ନୀ
 ଦାରଦ୍ର୍ୟ ତୁମ୍ଭର
 ସଦା ଅହା ରୋଗ—
 ଭଣର ଦାରୁଣ
 ନରତେ ତୁମ୍ଭକୁ
 ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଠୁ ଅଣେ
 ଅହା ଶୀଘ୍ର ଅଙ୍ଗ
 ପ୍ରାତେ ଦୀପ ଯଥା
 ସବୁବେଳେ ଜଳ—
 ଏହାପରେ ପୁଣି

ଜଣେ କେହି ନାହିଁ,
 ହେବ ଗୁଣିତାନ୍ତ ।
 ଶାଳି ଦଣ୍ଡବତ
 ଲୋକ ଶତ ଶତ ।
 ଚନ୍ଦ୍ର ନରସିଂହ,
 ଜନେ ବର୍ଷାୟାନ,
 ଦେବ ନୃପବର
 ବୁଲ—ପଦ୍ମାକର,
 ସୁଦେଶ-ଗୌରବ
 ବନ୍ଦନ ବାନ୍ଧବ,
 ତରୁ ମଉଳିକ
 ବିହୁ ଲେଖିଥିଲ ।
 ସଙ୍ଗେ ଅର୍ଦ୍ଧଶନ
 ଲଲଟ-ଲେଖନ ।
 ହେବାରୁ ବରଦା
 ସଙ୍ଗୀ ହେଲା ସଦା ।
 ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ଶିଶ
 ଚିନ୍ତାରେ ମଳିନ ।
 ସେହି ଚିନ୍ତା ହିଁ
 ଏ ଯୁଦ୍ଧ ମନ୍ତ୍ରକ ।
 ଦିଶେ କେତେ ମୁନ
 ଅସଲ-ନିବାଣ ।
 ଅତି ଚିନ୍ତାନଳେ,
 ହୁର ଭାଗ୍ୟ ପଳେ

ପ୍ରାକୃତ-ପାଶବ—

ତୁମ୍ଭପରେ କରେ

ଅନ୍ୟ ବୁଲେ ଜନ୍ମ—

ତୁମ୍ଭର ଅପଟ

ଦୁହନ୍ତା, ଅଳ ସେ

ଲଭାଇ ଦେବାକୁ

ଯାର ଶିର୍ଷା ଯୋଗୁଁ

ଦେହେ ରାଜା ହେଲେ

ରତନ କାହିଁ ସେ

ଅନାଦରେ ତାହା

ମୋତି ମୂଲ୍ୟ କାହୁଁ

ମୋତି ଫିଙ୍ଗି କରେ

ଧୀରମଣି, ଏଥୁ—

ହେବାର ତୁମ୍ଭକୁ

ମଳିନ କରଇ

ଧ୍ରୁବତାରା ଜ୍ୟୋତି

ଭୋଗ ବିଳାସର

ଅସାର ତପସ୍ୱୀ

ଭୋଗ ବିଳାସୀକ

କୋଟି କୋଟି ମୁଦ୍ରା—

ପ୍ରାସାଦ, ସହୃଦ

ମାଟିଦ୍ରବ୍ୟ ମିଶି

ମାତ୍ର ଉତ୍ତଳର

ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଠ ଦର୍ପଣ,

ଶକ୍ତି ଅଧିକାରୀ

ପ୍ରଭୁପଣ କାରୀ ।

ଥୁଲେ ଯେଉଁ ଜନ

ହେବାକୁ ଭଜନ

ପାପ-ଧନ-ଶୋଥୀ

ଲୋକେ ତୁମ୍ଭ ଜ୍ୟୋତି !

ତୁମ୍ଭର ଏ ଦଶା,

ମନେ ସେହୁ ତପା ।

ଶୋଷିବ କିଶ୍ମତେ ?

ଦଳେ ପାଦପୀଠେ ।

ଜାଣିବ ଶବର

ଗୁଞ୍ଜାରେ ଅଦର ।

ଲଗି ବିଚଳିତ

ଦୁହଇ ଉଚିତ ।

ସିନା ମୁହୂର୍ତ୍ତକ

ଉଲ୍ଲାସ ଝଟକ ।

କାଟ ଦୁନିଆର

ତୁମ୍ଭେ ବକ୍ରସାର ।

ଜୀବନ ସଞ୍ଚିତ

ବ୍ୟୟେ ସ୍ଵଗତିତ

ସୁପରିପାଠୀରେ

ଯିବ ସେ ମାଟିରେ ।

ଦର୍ପ ଚିତ୍-ପ୍ରସୂତି,

ଦରିଦ୍ରର ବୃତ୍ତି,

“ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ”

ନର ଦେହେ ଥିବ

ହେବ ନାହିଁ ଲୟ,

ଯାବତ ହୃଦୟ ।

କଟକ ରେଭିନ୍ସା କଲେଜର ଭୂତପୁର ବିଜ୍ଞାନାଧ୍ୟାପକ ଜ୍ଞାନବିଦ୍ୟାବୁଦ୍ଧ ସ୍ୱାମୀବାଦୀ ଯୋଗେଶଚନ୍ଦ୍ର ସ୍ୱାମୀ M. A. ବିଦ୍ୟାବିଧି ମହାଶୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଇଂରାଜୀଭାଷାରେ ଯେଉଁ ମୂଖବନ୍ଧ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଅଛନ୍ତି ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ କିୟତଂଶର ଉତ୍କଳାନ୍ତବାଦ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଯୋଗେଶ ବାବୁ କହି ଅଛନ୍ତି:—

“ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କ ଆବିଷ୍କୃତ ନିୟମର ବିଶେଷତ୍ୱ ଏହି ଯେ ଯଦ୍ୟପି ପୃଥିବୀ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳରେ ଅବସ୍ଥିତ, ତଥାପି ଗ୍ରହମାନେ ଏହାର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଭ୍ରମଣ କରୁନାହାନ୍ତି । ସେମାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସୂର୍ଯ୍ୟ ନିଜ ସଙ୍ଗରେ ଗ୍ରହମାନଙ୍କୁ ନେଇ ପୃଥିବୀର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ର ପୃଥିବୀର ଅବଶ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଉପଗ୍ରହ ଏବଂ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଆଧୁନିକ ଜ୍ୟୋତିଷରେ କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଘଟୁନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଗ୍ରହମାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଚିନ୍ମାକାରରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବାର ନିୟମ ସେ କେଉଁଠାରୁ ପାଇଲେ । ଏହି ନିୟମ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ସ୍ୱଗୃହୀତ ହୋଇନାହିଁ । କେବଳ ଗ୍ରହମାନଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେଷଣରୁ ସହଜରେ ଏହା ତାହାଙ୍କୁ ମିଳିଅଛି । ଯଦି ଆମେମାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସହୃଦ ସମ୍ବନ୍ଧ ରଖି ଗ୍ରହ ଗଣନାର ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ସ୍ଥାନ ଚିହ୍ନିତ କରୁଁ ତାହାହେଲେ ପୂର୍ବେ ପରର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଚିନ୍ମାକାରରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବାର ଦେଖିବୁଁ ।

“ପ୍ରକୃତରେ ମୁଁ ବିଶ୍ୱାସକରେଁ ଯେ ପ୍ରାଚୀନ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ମାନେ ସୌରଜଗତ୍ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହି ମତ ପୋଷଣ କରିଥିଲେ । ତାହା ନ ହେଲେ ସେମାନେ କ’ଣ ଏପରି ଅଛି ଥିଲେ ଯେ ଏହି ସହଜ ଅନୁଶୀଳନ

ଜାଣି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଜ୍ୟୋତିଷମାନେ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି ଯେ ‘ପୃଥିବୀ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଗୋଟିଏ ଗ୍ରହ ।’—ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଉପନୀତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ପଣ୍ଡିତ ବାପୁଦେବ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ଜ୍ୟୋତିଷ-ମାନଙ୍କର ଏହି ନିୟମର ସାହାଯ୍ୟକାରୀ ତର୍କ ସମୂହ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

“କବିଙ୍କଦ୍ୱାରା ନୂତନ ସମ୍ପାଦିତ ଏହି ପ୍ରଣାଳୀ ଅନୁମାନକୁ ଟିକୋ ବାହେ (Tycho Brahe) କର ବିଷୟ ସ୍ମରଣ କରାଇଦିଏ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଲାବନୀ ମନରେ ଧାରଣାକରି ଆମ୍ଭେମାନେ ଭାରତର ଟିକୋ ସ୍ମରୁତ ତାହାଙ୍କୁ ଗଣନା କରିପାରୁଁ । ଟିକୋଙ୍କ ସଦୃଶ ଅନୁମାନଙ୍କର କବି ଜଣେ ଉଚ୍ଚବିଶ୍ୱାସୀ । ଟିକୋ ଲଟିନ୍ ଭାଷାରେ ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିଥିଲେ । ଇଉରୋପରେ ଲଟିନ୍ ଯେପରି ଭାରତ ପଥରେ ସଂସ୍କୃତ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି । ଯୁବକ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ବାଲ୍ୟକାଳରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଟିକୋ ଯେପରି ଲଟିନ୍ ଭାଷାରେ ପଦ୍ୟ ରଚନା କରିପାରୁଥିଲେ ସେହିପରି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଏପରି ଅଧିକ ବଢ଼ିତ ହୋଇଥିଲା ଯେ ସଂସ୍କୃତଭାଷାରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପଦ୍ୟ ରଚନା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ ।

“ଇଉରୋପୀୟ ଟିକୋଙ୍କର ସମ୍ମୁଖରେ କୋପାର ନିକସ ଥିଲେ ଏବଂ ଟଲେମିଙ୍କର ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରର ହିମୋଲ୍ଡ ଲେପ ପାଇଥିଲା । ସୂର୍ଯ୍ୟସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଉପାଦାନର ସ୍ଥଳ ଏବଂ ଭାସ୍କରାୟର୍ଯ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ପଥପ୍ରଦର୍ଶକ ଥିଲେ । ଟିକୋ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ବାଲ୍ୟକାଳରେ ପରିଦର୍ଶନ ଓ ଗଣନା ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଅବଲୋକନ କରିଥିଲେ । ସୌରଜଗତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଭୟଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଏକ ମତ ଥିଲା । ଟିକୋଙ୍କର ସମ୍ମୁଖରେ କୋପାର ନିକସଙ୍କର ପ୍ରଣାଳୀ ଆଦର୍ଶରୂପେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା

ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଅର୍ଥଭିକ୍ଷକର ପ୍ରଶାଳ ଅବଗତ ଥିଲେ । ସେ କେବଳ ଯେ ଅର୍ଥଭିକ୍ଷ ପ୍ରମାଣିତ ପୁଅବାର ଅଦ୍ଭିକ ଗତି ବିଷୟ ଅବଗତ ଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ । ଅଦୂର ମଧ୍ୟ ସେ ଅଧୁନିକ ଭୂଗୋଳରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପୁଅବାର ବାର୍ଷିକଗତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ବିଷୟ ଜାଣିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଭବ୍ୟେ ପ୍ରକୃତରେ ଏହି ସମସ୍ତ ଯୁକ୍ତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ସ୍ୱଳ୍ପ ଅଧୁନିକ ପ୍ରଶାଳୀ ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ ।

“ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଓ ଟିକୋକ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ଭୂଲନା କରାଗଲା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାର ସାମ୍ୟ ରହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏ ଭୂଲନା ସେତିକି ବେଳେ ଅସମ୍ଭବ ହୁଏ ଯେତେବେଳେ ଅନେମାନେ ସ୍ମରଣକରୁଁ ଯେ ଟିକୋକର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଶିକ୍ଷାର ସୁଯୋଗ ଥିଲା ଏବଂ ରାଜସଦ୍ୱାନୁଭୂତି ଥିଲା । ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଶେଷତ୍ୱ ଏହି ଯେ ସେ ତାହାଙ୍କର ଅଭିଳାଷାନୁଯାୟୀ ସୁଷ୍ଟ ଯନ୍ତ୍ର ମଧ୍ୟ ପାଇ ପାରିଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସ୍ୱଦେଶର ପାହାଡ଼-ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନିଜର ଜୀବନ କାଳ ଯାପନ କରିଅଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ବାସସ୍ଥାନଠାରୁ କୃଷିତ୍ ୫୦ ମାଇଲ ଦୂରପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାଇଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସ୍ୱଳ୍ପ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଣୟନ ବିଷୟରେ କାହାରଠାରୁ କୌଣସି ଉତ୍ସାହ ପାଇନାହାନ୍ତି । ଟିକୋକର ଫ୍ରେଜରକ ୨ୟ ଓ ଡେନ୍-ମାର୍କଙ୍କ ସହୃଦ ବନ୍ଧୁତା ଥିଲା । ସେମାନେ ତାହାଙ୍କୁ ନରବେଠାରେ ଖଣ୍ଡେ ଜମିଦାରୀ ଦେଇଥିଲେ । ଜୀବନ୍ତ ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ୪୦୦ ପାଉଣ୍ଡ ବାର୍ଷିକ ବୁଝି ପାଉଥିଲେ । ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣିକା ନିମନ୍ତେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲେ ଓ ତହିଁର ନିର୍ମାଣ ନିମନ୍ତେ ୨୦୦୦୦ ପାଉଣ୍ଡ ପାଇଥିଲେ । ଦାର୍ଶନିକ, ରାଜନୈତିକ ଓ ରାଜାମାନେ ତାହାଙ୍କର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣିକା ଦେଖିବାକୁ ଆସୁଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ସହୃଦ ପାନାହାର କରୁଥିଲେ । ମାତ୍ର ଅମର ଭାରତୀୟ ଟିକୋ ସ୍ୱସ୍ଥାନର ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ବିଦ୍ରୁପ ପାଉଥିଲେ । ତଦାୟ ଗ୍ରନ୍ଥ କାହାର ଦୃଷ୍ଟିପଥାରୁତ ହୋଇ ନ

ଥୁଲ । ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ଶାସକ ତାହାଙ୍କୁ ଏକ ଶୁଷ୍ଟ ଉପାଧି ଦାନ କରିଥିଲେ । ସେ ତହିଁର ପ୍ରତ୍ୟାଶୀ ନ ଥିଲେ । ଯାହାଦେଉ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ଏହି ଅଶା କରୁଅଛି ଯେ ଦେଶବାସୀମାନଙ୍କର ଅଜାତ ଅବହେଳାର ଯିତି ପୁରଣ ହେଉ ଏବଂ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ସ୍ୱପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରହନକ୍ଷତ୍ରପରିଦର୍ଶକଙ୍କର ସ୍ୱଦନର ସ୍ୱପ୍ରଭାତ ହେଉ । ମୋହର ଏହି ନିବେଦନ ଯେ ପ୍ରାଚୀନ-ଧରଣର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁକରଣରେ ଲିଖିତ ଖଣ୍ଡିଏ ସ୍ୱସ୍ମୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଧହୁଏ କଦାପି ନୟନପଥରେ ପଡ଼ି ନ ଥାନ୍ତା । ମୁଁ ତାହା ସବ୍ୟସାଧାରଣଙ୍କ ସମୀପରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଅଛି । ଏହି ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷାୟତ୍ତରେ ଯେଉଁ ଭାଷା ପଢ଼ିବାକୁ ଅନେକେ ଅନାସ୍ଥା ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି, ଏହି ପୁସ୍ତକଖଣ୍ଡିକ ସେହି ସ୍ୱସ୍ମୃତଭାଷାରେ ଲିଖିତ ଏବଂ ଏହା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ହିନ୍ଦୁ ସାମନ୍ତଙ୍କର ଶାବନବ୍ୟାପୀ ପରଶ୍ରମର ଫଳ ।

“ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଦର୍ପଣ ବହୁ ଗଣିତଜ୍ୟୋତିଷ ଗ୍ରନ୍ଥଉପରେ ଓ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜ ଉପରେ ପୁର୍ବରୁ ଅନେକ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କଲଣି । ଗ୍ରହ ଉପଗ୍ରହମାନଙ୍କର ସଦା ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ଅବସ୍ଥିତିର ବିଶୁଦ୍ଧ ଜ୍ଞାନ କେବଳ ହିନ୍ଦୁସମାଜର ତତ୍ତ୍ୱାନୁବୋଧୀମାନଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ନୁହେଁ । ଯଦ୍ୟପି ଧର୍ମପାଳନ ଓ ପ୍ରକୃତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ବ୍ୟବସ୍ଥାପାଇଁ ଗ୍ରହ, ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥିତିର ଜ୍ଞାନ ଆବଶ୍ୟକ ନ ହୁଏ ତେବେ ହିନ୍ଦୁଜୀବନ କିଛି ନୁହେଁ । ବାସ୍ତବିକ ପ୍ରତ୍ୟେକ ହିନ୍ଦୁଗୃହର ଖଣ୍ଡିଏ ବିଶୁଦ୍ଧ ପାଞ୍ଜୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ବସ୍ତୁ । ସମସ୍ତ ଧର୍ମ କର୍ମ ଓ ବ୍ରତୋପବାସାଦି ପଞ୍ଜିକାର ନିୟମାନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଦେଖାଯାଉଅଛି ଯେ କୌଣସି ଦୁଇଗୋଟି ପ୍ରଚଳିତ ପାଞ୍ଜି ଗଣନାରେ ଏକମତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହିନ୍ଦୁଭାରତରେ ପଞ୍ଜିକାମାନଙ୍କର ସଂଶୋଧନ ବିଷୟରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ସତ୍ୟତା ନେଇ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ଦଳ ଓ ଉଦାରନୈତିକ ଦଳ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଣୀ ବାଦାନ୍ତବାଦ ଚାଲିଛି । ପ୍ରାଚୀନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଗଣନାରେ ଭ୍ରମ ପ୍ରବେଶ

ବିଷୟରେ ଶାଶ୍ଵି ହୃଦୟମୁହଁ ବଶ୍ଵାସ କରିବାକୁ ଅସ୍ମାବୃତ । ହୃଦୟର ପାଳନକୁ ନିୟମାନୁବର୍ତ୍ତୀ କରିବାପାଇଁ ବୈଦେଶିକ ନୌବଦ୍ୟା ସମ୍ବଳୀୟ ପଞ୍ଜିକା ବ୍ୟବହାର କରିବା ତ ପ୍ରଶ୍ନର ବହୁରୂପ । କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକ ସଂଶୋଧନ ବୈଦେଶିକ ଶିକ୍ଷାନରଞ୍ଜ କୌଣସି ହୃଦୟଦ୍ଵାରା ହିଁ ସାଧୁତ ହୋଇପାରେ । ଶ୍ରମଲବ୍ଧକାରୀ ଯନ୍ତ୍ରର ଅଭ୍ୟୁତ ଉଦ୍ଭାବନ ଓ ଉଚ୍ଛ୍ଵସ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆବିଷ୍କାରଦ୍ଵାରା ଯୁଗେଷ ବ୍ୟାବହାରିକପ୍ରୟୋଗୀ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ପ୍ରାଚୀନ ଋଷିମାନଙ୍କର ସ୍ଥାନ ପୁରଣ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ପାର୍ଥବ ବିଷୟରେ ଇଉରୋପ ଗୁଳକ ହୋଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିଷୟରେ ସେ ଭାରତନିକଟରେ ପାଟି ଫିଟାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନୁସରଣ କରାଯାଉଥିବା ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକୃତରୂପେ ପରୀକ୍ଷା କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ପଞ୍ଜିକାର ସଂଶୋଧନପାଇଁ ଯୁକ୍ତ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସହିତ ଗଣନାର ମେଳ କରାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ସଂଶୋଧନ କରିବାପାଇଁ ଅନୁମତି ଦାନ କରିଥିବା ଆର୍ଯ୍ୟଋଷିମାନଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଉପଦେଶ ପାଇଅଛନ୍ତି ।

“ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କୁ ପ୍ରଥମ ଥର ଦେଖିଥିଲି ସେତେବେଳେ ଅଭ୍ୟାସଲବ୍ଧ ପୁଣ୍ୟଦ୍ଵାର ଏକ ଉଦାହରଣ ମୋହର ନୟନଗୋଚର ହୋଇଥିଲା । ମୋହର କେତେକ ଜଣ ବନ୍ଧୁ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତ ଗଣିତ ଜ୍ୟୋତିଷର ଜ୍ଞାନୀ କରୁଥିବାର ସନ୍ଦେହ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିଲେ । ଦିନେ ସନ୍ଧ୍ୟାସମୟରେ ଯେତେବେଳେ ମଙ୍ଗଳ ଓ ଶୁକ୍ରଗ୍ରହ ପଶ୍ଚିମ ଆକାଶରେ ଶୁଭ୍ରା ଦୂରରେ ଥିଲେ, କୌଣସି ଉପସ୍ଥିତ ଯନ୍ତ୍ରସାହାଯ୍ୟରେ ଗ୍ରହଦ୍ଵାର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରକୃତ ଦୂରତ୍ଵ ନିରୂପଣ କରି ଦେଖାଇଦେବାକୁ ସାମନ୍ତଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରାଯାଇଥିଲା । ଏକ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ପରେ ୪୨ ଅଙ୍ଗୁଳଲମ୍ବା ଶଶି-ଏ କାଠିରେ ସେ ତାହାଙ୍କର ମାନଯନ୍ତ୍ର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ ଓ ସାତେଗୁଣଅଙ୍ଗୁଳ

ଲମ୍ବା ଖଣ୍ଡିଏ ହେଦନକାରୀ କାଠି ଶେଷଅକ୍ଷରୁ ସଂଲଗ୍ନ କରିଥିଲେ । ହିକୋଶମିତର ଜ୍ୟା ବସନ୍ତସବୁ ତାହାଙ୍କର ମୁଖସ୍ଥ ଥିଲା । ଅବଶ୍ୟକ ଗଣନା ମନେ ମନେ କରିଥିଲେ ଏବଂ କେତେକ ମିନଟ ମଧ୍ୟରେ ଯନ୍ତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା । ତାହାଙ୍କୁ ମାନଯନ୍ତ୍ର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ସମୟରେ ଦେଖିଲେ ହୃଦୟରେ ପ୍ରକୃତ ଆନନ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ଅଳ୍ପ ଅଭ୍ୟାସ ତାହାଙ୍କୁ ଏପରି ସୁଯୋଗ ଆଣି ଦେଇଥିଲା । ଏହି ଘଟଣାରେ ସେ ପ୍ରଥମେ ଦୂରବାସଣ ଯନ୍ତ୍ର ଦେଖିଥିଲେ । ସେ ଏହାର ଅତ୍ୟୁତ ଶକ୍ତି ବସନ୍ତ ଶୁଣିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାହାଙ୍କର କୌଣସି ଧାରଣା ନ ଥିଲା । ଦୂରବାସଣ ଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ଗ୍ରହମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଇବାପାଇଁ ସେ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟବଶତଃ ସେତେବେଳେ ୩୫ ବ୍ୟାସବର୍ଷିଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡିଏ ଛୁଦ୍ର ଦୂରବାସଣ ଯନ୍ତ୍ର ମୋହ ନିକଟରେ ଥିଲା । ୮୦ ପରିମାଣ ଶକ୍ତିରେ ଏହା ତାହାଙ୍କପ୍ରତି ଠିକ୍ ଲାଗିଥିଲା । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦର ସହିତ ଏହାଦ୍ୱାରା ଚନ୍ଦ୍ରର ଚାରିଲ ଓ ବିଚିତ୍ର ଦୃଶ୍ୟର ଅବଲୋକନରେ କିଛି ସମୟ ନିମଗ୍ନ ରହିଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ଏହାର ନୂତନତ୍ୱ କିଛି କମିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ସେତେବେଳେ ସେ ଦୂରବାସଣ ଯନ୍ତ୍ରର ଅସ୍ୱତନ ବୁଦ୍ଧି କରିବାର ଶକ୍ତି ବସନ୍ତରେ ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ । ସେ ତାହା ନିଜେ ବାହାର କରିବାପାଇଁ ଯତ୍ନବାନ୍ ହେବାକୁ ଅନୁରୋଧ ହୋଇଥିଲେ । ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ବଡ଼ ଜଟିଳ, ତେଣୁ ମୁଁ କୌଣସି ଉତ୍ତର ଆଶା କରି ନ ଥିଲି । ତତ୍ପରେ ଏହି ଯନ୍ତ୍ର ପ୍ରାୟ ୧୦୦ ରୁଣ ବ୍ୟାସର ଅସ୍ୱତନ ବୁଦ୍ଧି କଲା ବୋଲି କହି ସେ ମୋତେ ଚମତ୍କୃତ କରିଥିଲେ । ଦୂରବାସଣ ଯନ୍ତ୍ରରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଚନ୍ଦ୍ରର ମୂର୍ତ୍ତି ବା ପ୍ରତିବିମ୍ବ ସେ ମାପିଥିଲେ ଏବଂ ତାହାକୁ ନିଜେ ପୁର୍ବରୁ ଜାଣିଥିବା ପ୍ରକୃତ ବ୍ୟାସ ସହିତ ତୁଳନା କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ଏହି ଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ବୃହସ୍ପତି ଗ୍ରହପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲେ ଏବଂ ନିଜେ

ତାହା ଦେଖିଥିଲେ । ଗ୍ରହର ପ୍ରକୃତ ଗତି ଯନ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରାୟ ଶତଗୁଣ ବେଗରେ ଚାଲୁଥିଲା ଏବଂ କଟିବନ୍ଧ ଓ ଉପଗ୍ରହମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତୋଷଜନକ ଭାବରେ ଦେଖିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ସେହି ଗତିର ଅନୁସରଣ କରିଥିଲେ । ଯୌବନ ସମୟରେ ଏହି ଯନ୍ତ୍ର ପ୍ରାପ୍ତିର ସୁଯୋଗ ଘଟି ନ ଥିବାରୁ ସେତେବେଳେ ସେ ବଡ଼ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରଦିନ ପ୍ରଭୃତିରେ ତଥୁ ବସୟରେ ଅମ୍ଳମାନଙ୍କର ଗନ୍ଧ ହୋଇଥିଲା । ମୁଁ କହିଲି ଯେ ବଙ୍ଗଳା ପାଞ୍ଜିକାରମାନେ ତଥୁରେ ଗୁପ୍ତତ ସ୍ତ୍ରୀୟୁଦ୍ଧର କୌଣସି ପରବର୍ତ୍ତନ ଚଣ୍ଡାସ କରିନ୍ତି ନାହିଁ । ଏ କଥା ଶୁଣି ସେ ଦୁଇ ଏକ ମିନିଟ ଗାରବ ରହିଥିଲେ । ସେଥିରୁ ବୋଧ ହେଲା ଯେପରି କି ସେହି ବସୟରେ ସେ ସନ୍ଦେହ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ମତ ପରୁରବାରୁ ସେ ତଦାୟୁ ଗ୍ରହରୁ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ପାଠ କରିଥିଲେ । ତହିଁର ଅର୍ଥ ପ୍ରକୃତ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଫଳ ଯୁକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଖଣ୍ଡନ କରାଯାଇ ନ ପାରେ ।”

ମହାତ୍ମା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ ପରେ ଉତ୍କଳର କେତେକ ସାପ୍ତାହିକ ଓ ମାସିକ ପତ୍ରିକା ଯେଉଁ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଲା ।

ଉତ୍କଳଦୀପିକା—ତା ୧୮, ଜୁନ ୧୯୦୪ ମସିହା

ଗଣର ଶୋକର ସହିତ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛୁଁ କି ଉତ୍କଳର ଗୌରବଚନ୍ଦ୍ର ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ସାମନ୍ତ ଗତ ଶନିବାର ମଧ୍ୟାହ୍ନ କାଳରେ ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଇହଧାମ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ବ ୪୫ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଅତିସାର ରୋଗରେ ହିମେ ତାହାଙ୍କର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଭଙ୍ଗ ହୋଇ ଅସୁଥିଲା । ନିଜ ଶରୀରର ଅବସ୍ଥା ଅନୁଭବଦ୍ୱାରା ଅଥବା ଜ୍ୟୋତିଷ ଶାସ୍ତ୍ରାନୁସାରେ ଅଧୁର୍ଗଣନାଦ୍ୱାରା ମୃତ୍ୟୁକାଳ ନିକଟ ହେବାର ଜାଣି ସେ ପ୍ରାୟ ୧୫ ଦିନ ପୂର୍ବରୁ ପୁଣ୍ୟକୁ ଅସି ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରବାସୀ ହୋଇଥିଲେ । ମାତ୍ର

ମୃତ୍ୟୁର ପୂର୍ବଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୀଡ଼ାର ବିଶେଷ ପ୍ରକୋପ ନ ଥିଲା । ହଠାତ୍
 ରୋଗ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରାଣ ଘେନିଯିବାର ଶୁଣି ଲୋକେ
 ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲେ । ସେ ଶେଷକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଞ୍ଚିତ ଥିଲେ ।
 ତାହାଙ୍କର ବୟସ ୬୮-୬୯ ବର୍ଷ ହୋଇଥିଲା ଓ ତାହାଙ୍କର ମଧ୍ୟମ ପୁତ୍ର
 ସଙ୍ଗରେ ଥିଲେ । ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହଙ୍କର ପରିଚୟ ଦେବା
 ବାହୁଲ୍ୟ । ସେ ଶଶିପ୍ରକା ରାଜବଣରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ ଓ ସେହି ଅରଣ୍ୟମୟ
 ରାଜ୍ୟରେ ଶିକାରୀ କରି ସ୍ତ୍ରୀୟୁ ଅସାଧାରଣ ବୁଦ୍ଧି ବିଶୁର ଓ ଅଧବସାୟ
 ବଳରେ ଜଟିଳ ଜ୍ୟୋତିଷ ବିଦ୍ୟାରେ ଯେ ପ୍ରକାର ପାରଦର୍ଶିତା ଲଭି
 କରିଥିଲେ ତାହାଙ୍କର ରଚିତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ତହିଁର କାର୍ତ୍ତିସ୍ତୁପ
 ରହିଅଛି ଏବଂ ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଦ୍ରାକନ ଓ ପ୍ରଚାର ବିଷୟରେ ଏଠା
 କଲେଜର ଅଧ୍ୟାପକ ବାବୁ ଯୋଗେଶଚନ୍ଦ୍ର ରାୟ ଅନେକ ଯତ୍ନ ଓ ସାହାଯ୍ୟ
 କରି ଓ ଇଂରାଜୀରେ ଗୋଟିଏ ଉପକ୍ରମଣିକା ଯୋଗ କରିବାରୁ ସମସ୍ତ
 ଜଗତର ବିଦ୍ଵାନ୍ମଣ୍ଡଳୀ ତାହା ପାଠ କରି ଅଶେଷ ପ୍ରଶଂସା କରିଅଛନ୍ତି ।
 ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ବାପୁବରେ ଉତ୍କଳର ଚନ୍ଦ୍ର ଥିଲେ ଏବଂ ନିଜ ରାଣରେ
 ଜଗତ ଆଲୋକିତ କରିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ପ୍ରସ୍ଥାନରେ ଦେଶ
 ଅନ୍ଧକାରମୟ ହେଲା । କେବେ ଯେ ଏହା ଦୁଃସ୍ବବ, ତାହା କିଏ କହୁବ ?
 ସେ ଯେମନ୍ତ ବିଦ୍ଵାନ୍ ତେମନ୍ତ ନିଷ୍ଠାବାନ୍ ଧାର୍ମିକ ଥିଲେ । ଈଶ୍ଵର
 ତାହାଙ୍କର ଆତ୍ମାର ମଙ୍ଗଳ କରନ୍ତୁ ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ଶୋକସନ୍ତାପିତ
 ପରିବାରବର୍ଗର ଶାନ୍ତିବିଧାନ କରନ୍ତୁ ଏହାହିଁ ଅନୁମାନକର ପ୍ରାର୍ଥନା ।

ଓଡ଼ିଆ ଓ ନବସମ୍ବାଦ

ତା ୧୪ ରିଶ, ଜୁନ ୧୯୦୪

ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖର ସହିତ ଆଜି ଆମ୍ଭେମାନେ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ
 ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସାମନ୍ତଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁସମ୍ବାଦ ଘୋଷଣା କରୁଅଛୁ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଆପଣା ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୁ ଆପଣାର ଅସଲ ମୃତ୍ୟୁକାଳ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଥିବାର ଜାଣିପାରି ଅଳ୍ପ ଦିନ ହେବ ପୁରୀଧାମରେ ବାସ କରିଥିଲେ । ଦୁଇନ୍ତୁ ଅତିସାର ବ୍ୟାଧି ବ ଧ୍ରାଫଟ ବସ୍ତ୍ରସରେ ତାଙ୍କୁ ହରଣ କରିନେଲା । ଦୁଃଖର କଥା କହିବୁଁ କଅଣ ? ତାଙ୍କର ଜୀବିତ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳବାସୀ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ପୂଜା କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଆଜି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେଶରେ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ତାଙ୍କର ଅସନ କେତେ ଉଚ୍ଚରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇ ଆତ୍ମନା ଗୁଣଗ୍ରାସ୍ତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତି ସେ ଚିନ୍ତା କରି ବୁଝିବେ ।

ବାଲେଶ୍ଵର ସମ୍ବାଦ ବାହିକା

ତା ୨୩ ରଖ, ଜୁନ ସନ ୧୯୦୪ ମସିହା

ଅନୁମୋଦନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖର ସହିତ ଘାସିକାରୁ ପାଠକଙ୍କୁ କି “ଉତ୍କଳର ଗୌରବଚନ୍ଦ୍ର ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ସାମନ୍ତ ଗତ ପୂର୍ବ ଶନିବାର ମଧ୍ୟାହ୍ନ କାଳରେ ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଇହଧାମ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ ।” ଇତ୍ୟାଦି ଉତ୍କଳଘାସିକାରୁ ଅବକଳ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିବାରୁ ପୁନରୁଲ୍ଲେଖ ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ଗଡ଼ଜାତ ବାସିନୀ—ଜୁନ ୧୨ ତାରିଖ, ୧୯୦୪

ବିଷମ ଶୋକସମ୍ବାଦ

ଯାହାଙ୍କ ଯୋଗେ ଓଡ଼ିଆମାନେ ଜାତୀୟତାର ପରିଚୟ ଦେଉଥିଲେ, ଯାହାଙ୍କ ଯୋଗେ ଦରଦ୍ର ଉତ୍କଳ ଜଗତରେ ଗଣନାୟ ହେଉଥିଲା ସେହି ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସାମନ୍ତ ଆଜି ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଭୁବନବିଶ୍ୟାତ ପବିତ୍ର ଆତ୍ମା ଆଜି ସ୍ଵର୍ଗରେ । ଗତ ତା ୧୧ରେ ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନଶ୍ଵର ଦେହ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ସେ

ଅନେକଦିନୁ ନାନା ରୋଗରେ ଶୀଘ୍ର ଥିଲେ । ସେହି ରୋଗ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ଜ୍ୟୋତିର୍ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ ଜାଣିପାରି କେତେକ ଦିନ ହେଲା ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ବାସ କରୁଥିଲେ ।

ନିୟତିର ବିଧାନକୁ ଅନ୍ୟଥା କରିବାର କାହାର କ୍ଷମତା ନାହିଁ । ଯାହା ହେବାର ଥିଲା ତାହା ହେଲା ।

ଏକବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଦିଗରେ ସାର ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଓ ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କ ବିଶ୍ଵାସରେ ଓଡ଼ିଆଙ୍କର ବିଶେଷ କ୍ଷତି ହୋଇଅଛି । ସ୍ଵର୍ଗରୁ ବୁଝୁନ ବୁଝି ହେଉ; ତାହାଙ୍କର ପବିତ୍ର ଅସ୍ତ୍ରା ସ୍ଵର୍ଗବାସୀ ହେଉ ଓ ଶୋକସନ୍ତପ୍ତ ପରିବାର ଏବଂ ଉତ୍କଳ ମନରେ ଶାନ୍ତି ଉପସ୍ଥିତ ହେଉ, ଏହି କାମନା କରୁଅଛୁ ।

ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ (ମାସିକ ପତ୍ରିକା)

କଟକ, ଜୁନ ୧୯୦୪ ମସିହା

ଶୋକ-ସମ୍ବାଦ

ଉତ୍କଳଗୌରବ ଶଶିଜନ୍ମାସୁରୂପ ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ସାମନ୍ତ ଅଉ ଏ ସଂସାରରେ ନାହାନ୍ତି । ରୋଗ, ଶୋକ, ଦାରିଦ୍ର୍ୟ, ହିଂସା, ଦ୍ଵେଷ ପ୍ରଭୃତିର ହସ୍ତ ଏଡ଼ାଇ ଅମରସ୍ତ୍ରା ଅମରଧାମକୁ ଚାଲିଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ଏ ସଂସାରରେ ଥାଇ ସୁଦ୍ଧା ସେ ଜ୍ଞାନ ଓ ଧର୍ମବଳରେ ସଂସାରର ଅଜାତ ପ୍ରଦେଶରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଦେହର ସମ୍ବଳ ରହିତ ହେଲା, ସର୍ବପ୍ରକାର ବଳନ ଛଳ ହେଲା, ଏବେ ସେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଜ୍ଞାନ-ପ୍ରେମ-ସ୍ଵାଧୀନର ଅଧିକାରୀ ହେଲେ । ଦାନ ଉତ୍କଳରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସର୍ବଜଗତ୍ ନିକଟରେ ଏହାର ମୁଖ ଉଦ୍ଘାଟନ କଲେ, ଏ ପତିତ ମାତୃଭୂମିକୁ ବିହୀତ୍ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵ ଉଠାଇ

ଅଣିଲେ । ମାତ୍ର ଉତ୍ତଳବାସୀ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କି ବ୍ୟବହାର କରିଅଛନ୍ତି ?
 ଅଜ୍ଞ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟାନରେ ଦୁଇ ଗୁରୁତା ଶୋକ ପ୍ରକାଶକ ବାକ୍ୟ
 ଉତ୍ତରଣ କରି ଦୁଇ ଗୁରୁ ବିନ୍ଦୁ ଅଶ୍ରୁ ବିସର୍ଜନ କରି ଅନେକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ
 ଶେଷ କରି ବସିବେ । ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ, ଦେଶରେ ପ୍ରତିଭାର ପରଶାମ ଏହି ।
 ବୃଥା ଛଳନା—ବୃଥା ଛଦ୍ମବେଶରେ ଅଜ୍ଞ କିଛି ଫଳ ନାହିଁ ।
 ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଭଲ ଦେଶବାସୀ—ଭଲ ଜାତୀୟ ଲୋକ—ଅନ୍ୟମାନେ
 ତାହାଙ୍କର କେହି ନୋହୁଁ । ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ମୁଖରେ ତାଙ୍କ କଥା
 ଶୋଭା ପାଇବ ନାହିଁ । ନୀରବତା ସର୍ବୋତ୍ତମରେ ଶ୍ରେୟଃ । ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ
 ଗୁହ୍ୟରେ ସେ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ସମ୍ବୋଧନ କରନ୍ତି । ଅନ୍ୟମାନେ ଧୂଳିମାଟି
 ଦେଇ ଯେପରି ଅହୁଁ ସେହିପରି ଆଉଁ ।

ସ୍ବର୍ଗୀୟ ମହାମହୋପଧ୍ୟାୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସିଂହ ସାମନ୍ତଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ
 ଉପଲକ୍ଷରେ ତୀର୍ଥୀୟ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୂର୍ଣ୍ଣିମା ସ୍ବର୍ଗୀୟ ଶ୍ରୀତାମ୍ବର ସିଂହ ସାମନ୍ତଙ୍କ
 କବ୍ଧିକ ରଚିତ—

ପିତୃବିୟୋଗ-ବିଳାପ

(ଶଙ୍କରାଚରଣ ବ୍ରତ)

କମଳା-ବନ୍ଧୁ-ପଦ-କମଳ-ପ୍ରପଳ,

କଷ୍ଟ ଦେଇ ଲୁଗୁଇଲ ପ୍ରସନ୍ନ ଲପନ,

ଅହେ, କରୁଣାସାଗର,

କରୁଛି ଚରୁର ଗର ଗ୍ରାସିବି ନାଗର । ୧ ।

ଶସି ଅସିଥିଲ ସତ୍ୟଲୋକରୁ ଅପଣ,

ଶଶିପରଶୁ ପରାୟେ ବଡ଼ ବିଦ୍ରୋହ,

ଅହେ, ଶଗଗଦବଦ,

ଶମଣୀ * ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସ୍ବପ୍ନ ଅଗମ କୋବଦ । ୨ ।

* ଶମଣୀ—ପୂର୍ଣ୍ଣା ।

ଗଲ ଦନ୍ତ ଗୁହ ତେଜି ଶ୍ଯୁରୁଷୋତ୍ତମ,
 ଗତସ୍ନେହ ହେଲ ଦେହ ହେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ,
 ଅହେ, ଗଣକମୁଦି,
 ଗଗନ ନ କରେ ତୁମ୍ଭ ମନୋମାର୍ଗେ ବୁଝି । ୩ ।
 ଘରେ ରହିବାର ମୋର ମାନସ ନ ଥିଲା,
 ଘନାଘନ (୧) ପ୍ରାୟେ ଘୋର ଦଇବ ମନ୍ତ୍ରିଣ,
 ଅହେ, ଘନତନ୍ତ୍ରବାଗି,
 ଘଟ ତେଜ ଗଲ ତାଙ୍କ ଶ୍ଯୁଅଙ୍ଗରେ ଲାଗି । ୪ ।
 ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଥୁଲ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଅବନୀ ତଳରେ,
 ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସ ହୋଇଲା ଏବେ ବିଲସୁ କାଳରେ,
 ଅହେ, ଉଲ୍ଲସବିଗୁର,
 ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱିଲେ ନ ଦେଖେ ମୁହଁ କାହିଁ ସେ ଅଗୁର । ୫ ।
 ଚନ୍ଦ୍ର ଥାଉ ଥାଉ ଅଳ ପରାୟେ ହେଉଛି,
 ଚରତମାନ ତୁମ୍ଭର ବଦନେ ଗାଉଛି,
 ଅହେ, ଚତୁରଶେଖର,
 ଚରଣ ଦାସକୁ ରଖ ଅପଣା ପାଖର । ୬ ।
 ଛପିଯିବା ବେଳେ ଭାବ ଚଳିବ ପାଖରେ,
 ଛନ୍ଦ ହୋଇଅଛି ଏହି ଦୁରାଶା ପାଖରେ,
 ଅହେ, ଛନ୍ଦପତିମାନ୍ୟ,
 ଛଦ୍ମ ଛନ୍ଦ ସୁଜ୍ଞମନା ତୁମ୍ଭେ କି ସାମାନ୍ୟ । ୭ ।
 ଜଳୁଛି ହୃଦୟବନ ସନ୍ତାପ-ଶିଖୀରେ,
 ଜଣେ ହୋଇ ଲେଖା ମୁହଁ ଦୁଃସହ ଦୁଃଖୀରେ,
 ଅହେ, ଜଗତ-ବିଦତ,
 ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପରେ ଯଶ ଚନ୍ଦ୍ରମା ଉଦତ । ୮ ।

ଝରଇ ନୟନୁ ନୀର କରଇ ସୁରଣୀ,

ଝଡ଼ଇ ବିପ୍ରହବଳ ଲେଡ଼ଇ ମରଣୀ,

ଅହେ, ଝପରୁପଭାବି,

ଝଟିଇ ଶବନ ଯାଉ ଗୁଣଗଣ ଭାବି । ୧ ।

ନରଲେକେ ସୁରସୁରୁ-ଅଂଶ ଅବତାର,

ନ ରହଇ ବନ୍ଧୁ ଭେଦ ଗଲ ସବିତାର,

ଅହେ, ନନ୍ଦନବସୁଲ,

ନ ଆଏ ହୃଦୟେ ଅଶ୍ରୁ ପ୍ରମାଣ ମସୁର । ୧୦ ।

ଟଙ୍କଧର ରସୁ ଅଦି ବାଘାଳି କିଶିଲ,

ଟଙ୍କା ବିନା ବଚନରେ ମାନସ କିଶିଲ,

ଅହେ, ଟଙ୍କିତପ୍ରବନ୍ଧ,

ଟଳପଡ଼ିଲ ତୁଟାଇ ଦେଇ ଭବବନ୍ଧ । ୧୧ ।

ଠକ ବଧୁ ବିନ୍ଧି ଦେଲ ଏ ମନ୍ଦ ହୃଦୟ,

ଠଉଁରିଛ ମୁଁ ନିଷ୍ଠୁର ଦେନି ବିଷାଦକୁ,

ଅହେ, ଠଣପଦପାଦ,

ଠ ଅକାର ସୁବିଷୟ କରଇ ସମ୍ପଦ । ୧୨ ।

ଡକାଇତ ନୁହଁଇ ତ କିପିଂ ଛଡ଼ିଗଲ,

ଡକାଇ ତ ନେଲ ନାହିଁ ଥିଲ ଅମଙ୍ଗଲ,

ଅହେ, ଡରବିଳାଶନ,

ଡମରୁଧର ପ୍ରିୟଙ୍କୁ କଲ ଦରଶନ । ୧୩ ।

ଡଳଗଲ ସ୍ନେହସୁଧାନିଧି ବିଛେଦରେ,

ଡମପଣ ଦୂର ହେଲ ଜନ-ଅନାଦରେ,

ଅହେ, ଡକ୍କାବଜାଧୀର,

ଡଳ ଡଳ ନେହେ ଗାର ହେଉଛ ଅଧୀର । ୧୪ ।

ନବଗ୍ରହ ବଳାବଳ ସାଧନ ବିବେଚା,
 ନ ଥିଲେ କି ଲୋକେ ହୁଏ ସଦୃଶ ହେବେ କି,
 ଅହେ, ନବଶାସ୍ତ୍ରକାର,
 ନମ୍ରଭବ କେତେ ଆର୍ତ୍ତ ପ୍ରଭୁ ଅଧିକାର । ୧୫ ।
 ତନ୍ମୁଖ୍ୟାଗ କାଳେ ସେବି ନ ଥିଲି ପାଖରେ,
 ତନ୍ମୁଖ୍ୟ ମୋର ମର ନ ଯାଏଁ ଦୁଃଖରେ ।
 ଅହେ, ତପସ୍ବୀସମାନ,
 ତଥ୍ୟତର ଅଟେ ଏକ ତବ ଅନୁମାନ । ୧୬ ।
 ଅୟ ରହିଥାଏ ମତି ଶ୍ରୀପତି ପୟରେ,
 ଅରେ ହେଲେ ନ ଭୁଲଇ ଅନ ବିଷୟରେ,
 ଅହେ, ସୁଲକ୍ଷ୍ମିକର,
 ଅରଇ ବୃତାନ୍ତ ଭୟେ ତନ୍ମୁକ୍ତିକର । ୧୭ ।
 ଦରହାସ ମୁଦୁଭଷ୍ମ ମଧୁର ଭାରଣ,
 ଦନ୍ତପନ୍ଥ ବୁରୁବିନ୍ଦ କରଣ ସ୍ମରନ୍ତି,
 ଅହେ, ଦକ୍ଷବୃନ୍ଦବର,
 ଦମ ଶମରେ ତୋଷିଲି ଜଳଧିଜୀବର । ୧୮ ।
 ଧରାଧରପୀର ସିନ୍ଧୁ ଅଗାଧ ହୃଦୟ,
 ଧରା ହୋଇଥାଏ ତହିଁ ପ୍ରେମସମ୍ବନ୍ଧୟ,
 ଅହେ, ଧରଣୀମଣ୍ଡଳ,
 ଧରମ ପାଳନ ପାପ ପ୍ରତାପ ଶଣ୍ଡଳ । ୧୯ ।
 ନକ୍ଷତ୍ର ଯୁଗଳ ଯୋଗ ରବିଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରହ,
 ନୟନ ଗୋଚର ବୃତେ ବିଶେଷ ଅଗ୍ରହ,
 ଅହେ, ନରେଶବର୍ଣ୍ଣିକ,
 ନଳଚରିତାଦି-କାବ୍ୟନାଟକ-ରସିକ । ୨୦ ।

ପରଶତ କାଳଯାଏ ଏକତାନେ ବସି,
 ପରଶ୍ରମ କରୁଥାଅ ଏକାସନେ ବସି,
 ଅହେ, ପରହୃଦହାସୀ,
 ପରମପୁରୁଷଧାମ ପ୍ରାସାଦ-ବିହାସୀ । ୨୧ ।
 ଫତୁର-ବଇର-ମିଥ୍ୟା-ଲଳସା-ରହତ,
 ଫରସ୍ତ ଅଟଇ ଶୁଣ ଏ ସୁସାରହତ,
 ଅହେ, ଫଳପ୍ରଦୁଦ୍ଧଶ,
 ଫଣିଭବତନ୍ତ୍ର (୧) ଶୁଭା ଉଶନା ସଦୃଶ । ୨୨ ।
 ବସ୍ତା ତୁମ୍ଭେ ବନ୍ଧୁ ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭେ ଜୀବଧନ,
 ବର୍ତ୍ତିଅଛି ଯାହା ଅହା ଶୁଣିଲି ନିଧନ,
 ଅହେ, ବରବିଶାରଦ,
 ବହୁଳତମ ନୀରଦ ଭେଦନ ଶରଦ । ୨୩ ।
 ଭବେ ପଡ଼ିଅଛି ବୁଡ଼ି ବିଷୟ-ଜଳରେ,
 ଭର୍ତ୍ତୃହପରାଏ ମୋହ ଭ୍ରମା ଏ ବଳରେ,
 ଅହେ, ଭଗବତ୍ପଦମ,
 ଭଗବାନ ପାଦପଦ୍ମ-ଭ୍ରମର-ସତ୍ତମ । ୨୪ ।
 ମଞ୍ଜୁଳ ବାକ୍ୟ ଅବଳି ବଳି-ବସୁଧାରୁ,
 ମହାପ୍ରଭୁ ଅହା ଦେନିଗଲେ ବସୁଧାରୁ,
 ଅହେ, ମନୋହପଣିତ,
 ମହାମହାଉପାଧ୍ୟାୟ ଉପାଧି ମଣ୍ଡିତ । ୨୫ ।
 ଯଦିପଦିବତ ଅତି ସସାଧୁ-ନିରତ,
 ଯଦୁନାଥ ନାମଗୁଣ ଗୁଣ ଅବରତ,
 ଅହେ, ଯଶଶଶିଧର,
 ଯତନ କରି କିପରି ସୁତକୁ ଉଦ୍ଧର । ୨୬ ।

ରଥରକୁ ଧରି ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ଯିବାର,
 ରମାପତି ମୁଖ ଦେଖି ପୁଲକ ହେବାଇ,
 ଅହେ, ରଜତମରିଲ,
 ରଜନୀ ଦବସ ଭବି ହୃଦ ହୁଏ ଭଲ । ୨୭ ।
 ଲାଗିତ ଉଦ୍ଧୃତ ରେଖିକା ଶ୍ରୀପଦ ମୁଗରେ,
 ଲକ୍ଷଣବନ୍ତ ପୁରୁଷ ଗଲେ କି ବେଗରେ,
 ଅହେ, ଲଳିତଚରିତ,
 ଲବେ ହେଲେ ଲଭିନାହିଁ ଏ ଜନ୍ମେ ଦୁରିତ । ୨୮ ।
 ବସୁ ବିଦ୍ୟା ବାସୁଦେବ ଜ୍ଞାନ ଦାନ କର,
 ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ ନ ସରେ ସେ ଗୁଣନିକର,
 ଅହେ, ବନଜଲେଚନ—
 ବଦନ ଦର୍ଶନେ ସଦା ପାପ ବିମୋଚନ । ୨୯ ।
 ଶମନ ରଖିଛୁ କିପାଁ ପ୍ରାଣ ଏ ପିଣ୍ଡରେ,
 ଶତଧାର ନ ପଡ଼ଇ କାହିଁକି ମୃଣ୍ଡରେ,
 ଅହେ, ଶରଣରକ୍ଷଣ,
 ଶରମୁନ ତହୁଁ ତବ ବୁଦ୍ଧି ସୁଦାକ୍ଷଣ । ୩୦ ।
 ଷଷ୍ଠପଦପର ଲୋଳ ମାଧବ ରସରେ,
 ଷଡ଼ାନନ ସମବାର ସାଧକ ବିସରେ,
 ଅହେ, ଷଡ଼୍‌ବନ୍ଦୁ (୧) ବରଣ,
 ଷଡ଼ (୨) ଅର ଦୁର୍ଗଭବ ନାଶି ନ ପାରନ୍ତି । ୩୧ ।
 ସନ୍ତତେ ସେବିବା ବାସ୍ତା ଥିଲା ମୋ ଚିତ୍ତରେ,
 ସଙ୍ଗ ଛଡ଼ାଇଲ ବ୍ୟସ୍ତ ଚିନ୍ତାଧୀ ପ୍ରାନ୍ତରେ,
 ଅହେ, ସନ୍ତୁଷ୍ଟିରୋମଣି,
 ସହୃଦୟ ହୃଦୟୁକ୍ତ-ହାସେ ଦନମଣି । ୩୨ ।

ହଟିଲ ମୋର ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦ ଘୋଟିଲ ବପଦ,

ହଜିଲ ହରିଚନ୍ଦନ ମହାପାତ୍ର ପଦ,

ଅହେ, ହରିଷକାରକ,

ହରିଭକ୍ତ ଯୁକ୍ତ ଧୀର-କିଶ୍କିନ୍ଦ-ସ୍ଥରକ । ୩୩ ।

କ୍ଷଣେ ହେଲେ ନ ବସୁରେ ଶୋକସ୍ରୋତେ ଭାସେ,

କହିଯୁକ୍ତ ଅଧମ ପୀତାମ୍ବର ଭାସେ,

ଅହେ, କ୍ଷମାଶୀଳସାର,

କ୍ଷମାପତି ଅନୁରାଗ ସାରସ କାସାର । ୩୪ ।

ସ୍ବାୟ ପିତୃଦେବଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଉପଲକ୍ଷରେ ସ୍ବର୍ଗୀୟ ପୀତାମ୍ବର ସିଂହ
ସାମନ୍ତଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ରଚିତ ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦ ଶ୍ଳୋକାବଳୀ । ଏହି ଶ୍ଳୋକ ସମୂହ
ପୀତାମ୍ବର ପ୍ରତ୍ୟହ ପୂଜାହୃଦ୍ରେ ନିତ୍ୟକର୍ମ ସମୟରେ ପାଠ କରୁଥିଲେ ।

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବୋଉର ଲକ୍ଷ୍ମଣଭାବ ହୃଦୟେ

ଶ୍ରୀଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରହରୌ ଶିବଦେବନବଦେୟ ।

ଦାସିଣ୍ୟମାନ ବିନୟପ୍ରିୟ ବାଟ୍ମନୋହ—

କାବ୍ୟାର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ରଚନାଧୃତୟୋ ଜୟନ୍ତି । ୧ ।

ଉଲ୍ଲାସବାଦ—ସିଦ୍ଧାନ୍ତଙ୍କ ଉତ୍ତରଭକ୍ତ ମଙ୍ଗଳଦାୟୀ ସବଥା
ଅନନ୍ଦନାୟ ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କଠାରେ ସାବଲ୍ଲ, ମହାତ୍ମା, ନମ୍ରତା,
ପ୍ରିୟବାକ୍ୟ, ମନୋହର କାବ୍ୟାର୍ଥ, ଛନ୍ଦରଚନା ଓ ପୈତୃକ, ଏମାନେ
ସକ୍ତତା ବରଦତ୍ତ ଥାନ୍ତି । ୧ ।

ଯେନାମହିପୁରାଣପୁରୁଷସବେରକ୍ଷସ୍ତୁଭବୋଳତେ

ର୍ଯ୍ୟହୋଲ୍ଲୀଳତ ଲୟତେ ଚ ଭୁବନାମୋଜଦ୍ରଜୋ ଭୁରଣଃ

ମାହିଶ୍ରୀତ୍ମଜ ଚଣ୍ଡ ତାପଦମନେ ଆପ୍ୟଦ୍ରସେ କର୍ମଲେ

ସ୍ତ୍ରୀତେ ଚକିଣି ତପ୍ତଦାବୁରଜସା ପୁତୋଽସ୍ମି ପୀତାମ୍ବରଃ । ୨ ।

ଅନୁବାଦ—ଯେଉଁ ପୁରାଣ ପୁରୁଷ ଯମଦୂତମାନଙ୍କର ବଳବିନାଶୀ ଅଟନ୍ତି ଓ ଯେଉଁ ସରୋବତ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟଜାତ ପ୍ରଣର ସନ୍ତାପର ଅପହାସ ଅଟେ; ଯାହାକିଠାରେ ଭକ୍ତରସର ସମ୍ଭାର ହୁଏ ଓ ଯହିଁରେ ଜଳ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଥାଏ; ଯେ ଦୋଷଶୂନ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ଓ ଯେ ସୁଚ୍ଛ ଅଟେ; ଯେ ମହତ୍ ଅଟନ୍ତି ଓ ଯେ ବିସ୍ତୃତ ଅଟେ; ସୁଦର୍ଶନଚକ୍ର ଯାହାକାର ଅସୁଧ ଅଟେ ଓ ଯହିଁରେ ଚନ୍ଦ୍ରବାକମାନେ ଥାନ୍ତି ଏବଂ ଯନ୍ତ୍ରଧରେ ସଂସାରରୂପ ପଦ୍ମସମୂହ ବହୁବାର ଭୃନ୍ନୀଳିତ ଓ ଲୀନ ହୁଏ; ସେହି ଗଗନାଶ୍ୱରରୂପ ସରୋବତ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ମହାସ୍ତ୍ରା ନିଜର ଭାବୋତ୍ତର୍ଜ୍ଜ୍ୱ ହେତୁରୁ ମଗ୍ନ ହୋଇଥିଲେ, ତାହାଙ୍କ ପାଦପଦ୍ମ-ଧୁଳିଦ୍ୱାରା ପୀତାମ୍ବର ପବିତ୍ର ହୋଇଅଛି । ୨ ।

ଶ୍ରୀମଳୀଳାଚଳବିଳାସୀନିରାହୁଦୟକୈବଳ୍ୟେନ୍ଦୁପଦାମୃତନିଷ୍ୟନ୍ଦ-ପାନମୋଦମାନମାନସସ୍ୱଚ୍ଛେଦନସ୍ୟ ନିଶିଳ ଜ୍ୟୋତିଃସଦର୍ପଶୈରଭିର୍ଭା-ଗାରନ୍ଧରବିଳାସିନୋ ବିବିଧସ୍ମୃତିମତମୀମାଂସାପ୍ରତିପାଦିତ ଧର୍ମମର୍ମବିଦୋ ବ୍ୟାକରଣପ୍ରକରଣାଳଙ୍କରଣପୁରାଣସାରପାଦୁଶ୍ୱନଃ-ଶମଦମତିତାମାଦିଦାସିତ-ସ୍ୟୋଲ୍ଲତୁଲୋକ୍ତୁଲିହାଟକକିଂସାଟାୟିତ-ମସ୍ତ୍ରାପାଳ-ଭୂଲସ୍ତରକନାୟୁକସ୍ୟ ଶ୍ରୀମତୋ ହରିଚନ୍ଦନମହାପାତ୍ରମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରସାମନ୍ତସିଂହ ବର୍ମଣ ସ୍ତନ୍ତ୍ରଭୁବଂ ପ୍ରଥମଂ ମାଂ ମହାଜନାଃ ପରିଚିନ୍ତନ୍ତୁ । ଭେ ଭେ ତାତପାଦସହୃଦୟଶିରୋମଣୟଃ, ତଦ୍‌ବିରହଦହନଦଗ୍ଧହୃଦୟେନ ଯଦ୍‌ବିଳପିତଂ ତସ୍ମଦୟଂ ଶୁଣନ୍ତୁ ।

ଅନୁବାଦ—ଯାହାକାର ମାନସରୂପ ଚକୋର ଶ୍ରୀମଳୀଳାଚଳ-ବିଳାସିନୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ହୃଦୟ-କୁମ୍ଭଦର ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୱରୂପୀ ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କର ପାଦନିଃସୃତ ଅମୃତ ପ୍ରବାହ ପାନରେ ଅନନ୍ତ ହୁଏ, ଯେ ସମଗ୍ର ଜ୍ୟୋତିଃ ଶାସ୍ତ୍ରର ତତ୍ତ୍ୱରୂପ ଗମ୍ଭୀର ଗୁହରେ ସବଦ ବିଳାସ କରନ୍ତି, ଯେ ବିବିଧ ସ୍ମୃତିମତର ମୀମାଂସାଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିପାଦିତ ଧର୍ମର ମର୍ମ ଅଟନ୍ତି, ଯେ

ବ୍ୟାକରଣ, ପ୍ରକରଣ, ଅଳଙ୍କାର ଓ ପୁରାଣମାନଙ୍କର ସାରସାରଦର୍ଶୀ ଅଟନ୍ତି, ଯେ ଶମଦମଦିଗାୟାଦିରେ ଦୀକ୍ଷିତ ଅଟନ୍ତି ଓ ଯେ ଉତ୍କଳ ରୂଢ଼ାର ଉତ୍କଳ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ କିରୀଟ ଭୂଲ୍ୟ ରାଜବଂଶର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ଥାବକ ସ୍ଵରୂପ ଅଟନ୍ତି; ସେହି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ହରିଚନ୍ଦନମହାପାତ୍ର ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସାମନ୍ତସିଂହ ବର୍ମାଙ୍କର ମୁଁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠପୁତ୍ର ହୋଇଥିବାରୁ ମହାଜନମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ପରିଚୟ ଦେଉଅଛି ।

ହେ ତାତପାଦ ସହୃଦୟବୃନ୍ଦ, ତଦାୟ ବିରହାନଳଦ୍ଵାରା ଦଗ୍ଧ-ହୃଦୟ ହୋଇ ଯେଉଁ ଚଳାପ କରୁଅଛି ଅପଣମାନେ ସଦୟ ହୋଇ ତାହା ଶ୍ରବଣ କରନ୍ତୁ ।

ଅୟେ ତାତପାୟାୟା ମୟି ତବା କୃପା ସମ୍ପ୍ରତି କଥଂ
ବିହାୟୈନଂ ଘନଂ ସପଦ ଗତବାନ୍ ମାଧବପୁରାମ୍ ।
ବ୍ରୁବେ ଶୋକାହୀନଃ ପ୍ରବଳ ବିରହବ୍ୟାଧୁତମନା
ଜନୋ ଦୈବାଧୀନୋ ଜିତଭବ ନଭିଲୋଽସ୍ମି ଭବତା । ୧ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସ୍ଵପାରମ୍ପକ ପିତଃ । ମୋହଠାରେ ଅପଣଙ୍କର ବିଶେଷ କୃପା ଥିଲା । ସମ୍ପ୍ରତି ଏହି ଘନକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ହୁଠାତ୍ କିପରି ମାଧବଙ୍କ ନିକଟକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲି ? ମୁଁ ପ୍ରବଳବିରହାବୃତ୍ତିତମନରେ ଶୋକାହୀନ ହୋଇ ଏହା କହୁଅଛି । କିନ୍ତୁ ଅପଣ ମୋତେ ଭଲ କରି ନାହାନ୍ତି, ଯେହେତୁ ଲୋକ ଦୈବାଧୀନ ଅଟେ । ୧ ।

ଭତଂ ସ୍ନେହାଭ୍ୟକ୍ତଂ ମୁଦୁସ୍ମୟରଂ ଭାଷିତପଦଂ
ତଥା ତାରଂ ଦୂରେ ବସତି ମୟି ରୁହାନବଚନମ୍ ।
ଜଗନ୍ନାଥ-ବ୍ରହ୍ମାମୃତ-ପରମତତ୍ତ୍ଵପ୍ରକଥନଂ
ବଶୁଭାଦ୍ରବ୍ ଧାତ୍ଵା ବଦନମପି ପଶ୍ୟାମି ଭବତଃ । ୨ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ବିଶ୍ୱଜାତୁନ୍, ଅପଣଙ୍କର ସତ୍ୟ, ସ୍ନେହସ୍ୱରୂପ
କୋମଳ ଓ ସୁମଧୁର ବଚନ, ମୁଁ ଦୂରରେ ଥିବା ସମୟରେ ମୋହପ୍ରତି
ଭକ୍ତ ଅହ୍ୱାନବାକ୍ୟ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ଅମୃତମୟ ପରମତତ୍ତ୍ୱ କଥନ
ପ୍ରଭୃତି ସ୍ମରଣ କରି ସମ୍ପ୍ରତି ଅପଣଙ୍କର ଶ୍ରୀମୁଖ ଦର୍ଶନ କରୁଅଛି । ୨ ।

କଳୋକାଳେ ଘୋରେ ଦୁରିତ ରହୁତୋ ଧର୍ମ ଭରିତ
ସ୍ୱବାବ୍ୟୈର୍ଧୀରାଣାଂ ଭ୍ରମସମୃଦ୍ଧଭ୍ରଂଶନକର ।
ଭବାନ୍ ଭବେଧ୍ୟା ଭବ୍ୟଃ ସ୍ୱରଗୁରୁରସୌ କିଂ ନୃପତ୍ୱଳେ
ସମୁଭୁତଃ କିମ୍ବା ମନୁଜବପୁରାସାଦ୍ୟ ମିତ୍ତରଃ । ୩ ।

• ଅନୁବାଦ—ଏହି ଘୋର କଳକାଳରେ ଅପଣଙ୍କୁ ନିଷ୍ପାପ,
ପରମଧାର୍ମିକ ଓ ନିଜବାକ୍ୟଦ୍ୱାରା ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଭ୍ରମବିନାଶକାରୀ ଦେଖି
ଏହି ରାଜବଂଶରେ ବୃହସ୍ପତି ଜାତ ହୋଇଛନ୍ତି କି ? କିମ୍ବା ସୂର୍ଯ୍ୟ
ମାନବଶରୀର ଧାରଣ କରି ଆବର୍ତ୍ତ ହୋଇଅଛନ୍ତି କି ? ସାଧୁମାନେ ଏହା
ଭବନା କରବେ । ୩ ।

ଅନୁସ୍ତାବଂ ଚେତଃ ସଦନ ମପଯାତୋସ୍ତବ ମିତଂ
ଶ୍ରୀୟାଶୁନ୍ୟଂ ଗାନ୍ଧଂ ପ୍ରଣୟପରିହାସ ପରିଜନଃ ।
ଜଗନ୍ନାଥତ୍ୱାଗ୍ନୌ ଭବତି ବିଲୟଂ ଯାତି ବତି ହା
ହୃଦୟୋକାସୀନୋ ହରିରପି ମମାଭୁଦ କରୁଣଃ । ୪ ।

ଅନୁବାଦ—ଅପଣଙ୍କର ଗାନ୍ଧି ଜଗଦ୍ବିଦିତ ଅଟେ । ଅହା ।
ଅପଣ ବିଲୟପ୍ରାପ୍ତ ହେବାରୁ ମୋହର ଚିତ୍ତ ଅନୁସ୍ତାବ ହୋଇଅଛି ଏବଂ
ଗୁଡ଼ ଭସ୍ମବଶୁନ୍ୟ ହୋଇଅଛି, ଅନୁମାନଙ୍କର ଶରୀରସବୁ ଶିଥିଳ ହୋଇଅଛି
ଓ ଭୃତ୍ୟବର୍ଗ ସ୍ନେହବହନ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ମୋର ହୃଦୟଦ୍ୱାରୀନ ହରି
ମଧ୍ୟ ମୋହପ୍ରତି ନିର୍ଦ୍ଦୟ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ୪ ।

ନିର୍ଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିରସ୍ତବିରବସରସ୍ୟ ସାରସ୍ୟତେ
 ଧୀରାଶ୍ରୟର ରସ୍ୟପୁତ୍ରପଣସଃ ଶୁଭାଧନସ୍ତାସୁନଃ ।
 ଶୁଭୁନ୍ତେ ଶରଦମୁମୁକ୍ତମିଳିତାଂ ଧ୍ରୁବବଦନ୍ତକା—
 ସନ୍ଦୋହୋଽହ୍ନିଲକାନ୍ତୟୋ ଜଳନିଧିଂ ଲଲଂଘୟନ୍ତୋ ଗୁଣାଃ । ୫ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ଧୀରାଶ୍ରୟଣ୍ୟ, ଅପଣ ଶତ୍ରୁଶୂନ୍ୟ, କାମଦୋଧାଦ
 ପ୍ରଜୁପୁର ବନାଶକାରୀ, ପବନପଣା ଓ ଇଶ୍ଵରନିଷ୍ଠ ଅଟନ୍ତି ଏବଂ
 ଶରତକାଳୀନ ଚନ୍ଦ୍ରନିରାଶସମୂହଭୂଲ୍ୟ ଉତ୍କୃଳକାନ୍ତବିଶିଷ୍ଟ ଅପଣଙ୍କର
 ଗୁଣମାନେ ସମୁଦ୍ରର ଅପରପାଶ୍ଵରେ ଶୁଣାଯାଉଅଛନ୍ତି । ୫ ।

ବ୍ୟକ୍ତିରୂପ ଖଗୋଳରୂପିବଳୟଃ ସ୍ଵଚ୍ଛାବୁଦ୍ଧବ୍ୟବ—
 ଶ୍ରୀମଦ୍ଭରତୁଗାଦୃତଃ ସୁଘଟିତ ସ୍ଫାରଃ ପ୍ରକାଶାନ୍ୟତଃ ।
 ନାନାଶାସ୍ତ୍ରବଦସ୍ତବୈଷ ଜଗତତତ୍ତ୍ଵେ ଜଗଦ୍ଭୂମ୍ୟତେ
 ସ୍ଫୁର୍ଜତସ୍ତୁ ଧୀରୁଷାରଭ୍ରୁଭଗଣଃ ସିଦ୍ଧାନ୍ତବାଗ୍‌ପ୍ରଣୟଃ । ୬ ।

ଅନୁବାଦ—ଯେଉଁ ବୃହତ୍ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣରେ ଖଗୋଳ ଓ
 ଭୂଗୋଳ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ଓ ଯେଉଁ ପ୍ରଶସ୍ତଦର୍ପଣରେ
 ଅକାଶମଣ୍ଡଳ ଓ ଭୂମଣ୍ଡଳ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ; ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଅଟେ
 ଓ ଯେଉଁ ଦର୍ପଣ ସ୍ଵଚ୍ଛ ଅଟେ; ଯେଉଁ ଶାସ୍ତ୍ର ବିଶୁଦ୍ଧବ୍ୟବସ୍ଥା ଦାନ କରିବାରୁ
 ମଙ୍ଗଳକାରୀ ଅଟେ ଓ ଯେଉଁ ଦର୍ପଣର ମଙ୍ଗଳକରତ୍ଵ ଶାସ୍ତ୍ରାନୁମୋଦିତ
 ଅଟେ; ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥ ବାଗ୍‌ବଦ୍‌ବିଶାଳ ନିମନ୍ତ୍ରଣା କ୍ଷେତ୍ରାଦିଷିକମାନଙ୍କଦ୍ଵାରା
 ଅଦ୍ଭୁତ ଅଟେ ଓ ଯେଉଁ ଦର୍ପଣ ସୁନ୍ଦର ଉତ୍କୃଳ ଜନନକାୟକ
 ନେତ୍ରବିଶିଷ୍ଟ ଲୋକମାନଙ୍କଦ୍ଵାରା ଅଦ୍ଭୁତ ହୁଏ; ଯେଉଁ ଶାସ୍ତ୍ର ବିଶୁଦ୍ଧରୂପେ
 ରଚିତ ହୋଇଅଛି ଓ ଯେଉଁ ଦର୍ପଣ ଉତ୍ତମରୂପେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥାଏ;
 ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦ୍ଵାବିଂଶପ୍ରକାଶୟକ୍ତ ଅଟେ ଓ ଯେଉଁ ଦର୍ପଣରେ ଅଦ୍ଭୁତ

ଉତ୍ତମରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ; ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରର ହ୍ରାଦଶାସ୍ତ୍ର-ପରବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ଏବଂ ଯେଉଁ ଦର୍ପଣରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ନକ୍ଷତ୍ରସମୂହ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତି, ନାନାଶାସ୍ତ୍ରବେଦ୍ଧ ଅପଣକର ସେହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତବାକ୍ୟରୂପ ଦର୍ପଣ ଜଗନ୍ନାଥଲରେ ଜାତୀୟମାନ ହେଉଅଛି । ୭

ଅଶେଷବିଦ୍ୟା ଭକ୍ତପରିଚ୍ଛନ୍ନେନ୍ଦ୍ରକମ୍ପୋଦୟେ ।

ବିପ୍ରୀ ସ୍ଵରୂପ ତୁଲ୍ୟତା ବିପ୍ରଲକ୍ଷଣ୍ୟଦ୍ଵାରା ଗଢ଼ିତ ।

କୃତାଗସି ସହସ୍ରତା ବୁଦ୍ଧିବେଦସିଦ୍ଧାନ୍ତବ

ମଳୀମସତରେ ଶୁଣୁବପିନ ଭେଦରାଗସ୍ତବ । ୭ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ପିତା, ଅପଣଙ୍କର ଈଶ୍ବରଙ୍କଠାରେ ଭକ୍ତି, ଭାବ୍ୟବର୍ଗଠାରେ ଅନୁକମ୍ପା, ଶତ୍ରୁ ଓ ମିତ୍ରଠାରେ ସମାନ ଜ୍ଞାନ, ସୁଖ ଓ ଦୁଃଖରେ ସମଭାବ, ଅପରାଧୀ ବ୍ୟକ୍ତିଠାରେ ସହୃଦୟତା, ବୃତ୍ତିକବ୍ୟକ୍ତିଠାରେ ସରଳତା ଏବଂ ପରସ୍ପର ଓ ଅପରସ୍ପର ଭାବସ୍ଥାବନା ବ୍ୟକ୍ତିଠାରେ ସମାନ ଅନୁରାଗ ଦେଖାଯାଏ । ୭ ।

ପ୍ରସଙ୍ଗତାତ୍ପର୍ୟବଦାସ୍ୟଚନ୍ଦ୍ରମଃସ୍ତବସ୍ତୁଧାପୁରଧରକରାଗିରଃ ।

ବିଶୁଦ୍ଧବର୍ଣ୍ଣ । ମମକର୍ଣ୍ଣକୂପଗାଃ ସ୍ଵତାସ୍ତତାଃ ସମ୍ପଦିବୋଧୟନ୍ତିମାମ୍ । ୮ ।

ଅନ୍ତବାଦ—ବିଶୁଦ୍ଧବର୍ଣ୍ଣଯୁକ୍ତ ଭବଦାୟ ପ୍ରସନ୍ନମୁଖଚନ୍ଦ୍ରନିଃସୃତ
ଅମୃତମୟ ଯେଉଁ ବାକ୍ୟାବଳୀ ମୋହର କର୍ଣ୍ଣବିବରରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ
ହେଉଥିଲେ, ସମ୍ପ୍ରତି ସେମାନେ ସ୍ଵାଦିପଥାରୁକ୍ତ ହୋଇ ମୋତେ ଜାଗ୍ରତ
କରି ଦେଉଅଛନ୍ତି । ୮ ।

ସ୍ୱଗେହସ୍ତୁ ନ ଦୁର୍ଗାୟ ସ୍ୱାସ୍ତ୍ୟାୟ

ଭବତପାଦପଦଦ୍ୱୟାୟୋଗଦାନା ।

ପ୍ରଜ୍ଞାବୁଦ୍ଧି ଦର୍ଶନରକର୍ତ୍ତୃ ।

ଦ୍ରୁପାବୁଦ୍ଧରାଧୀର ନିବାଣ ବିଷୟ । ୯ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ଧୀର, ଏହି କଳିଯୁଗରେ ଦୁର୍ବ୍ୟବହାରପୂର୍ଣ୍ଣ
ଧରଣ୍ୟେ ଆପଣଙ୍କର ପାଦପଦ୍ମ ବିଯୋଗ ହେବାର ଜାଣିପାର ନିତାନ୍ତ
ଦୁଃଖିତା ହୋଇ ଭୂମିକମ୍ପଜ୍ଞରେ ପ୍ରକାଶିତା ହୋଇ ଘର୍ବରଧ୍ବଜରୂପ
ବିଦନପୂର୍ବକ ବିଦାଣ୍ଡି ହୋଇଥିଲେ ।*

ନ ଦୁୟେ ଭୋ ତାତ ଶତମସିଧନଂ ଯୌବନବୟଃ
ସୁଖଂ ତେଜୋ ଧୈର୍ଯ୍ୟଂ ଭ୍ରମଣମସି ତେଜୋ ବିହରଣମ୍ ।
ଜଗତ୍ପ୍ରେମାବାସେ ହୃଦ୍‌ଲେଖ ରାଧାପତିପଦଂ
ସୁତପ୍ତାୟୋଦେହୋ ଭରତବିଷଦୈବ ବ୍ୟଥୟତ୍ । ୧୦ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ତାତ ! ଧନ, ଯୌବନ, ବୟସ, ସୁଖ, ତେଜ,
ଧୈର୍ଯ୍ୟ, ଭଦ୍ରାନ୍ତ୍ରମଣ ଓ ମନୋବିନୋଦ ନଷ୍ଟ ହେଲା ଦୋଳ ମୁଁ
ଦୁଃଖିତ ହେଉନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଜଗତ୍ପ୍ରେମାଧାରସ୍ବରୂପ ଆପଣ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ
ଚରଣାରବିନ୍ଦକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ପରେ ଯାହା ମୋହର ଦେହ ମୃତଭୁଜ
ହୋଇ ରହିଅଛି ତାହାହିଁ ଭରବତ୍ ସର୍ବଦା ବ୍ୟଥା ଦେଉଅଛି । ୧୦ ।

ଗତେବୈକୁଣ୍ଠାଶ୍ୟଂ ପଦମଜ୍ଜତ ପାଦାମୃଜରସା
ଦଶେଷାଂ ଦୃଢ଼ାସିତର ମମ ହାତା ସବିତର ।
ତମୋରାଶିଷ୍ଠାସୀକୃଦୟୁଗଗନାଜ୍ଞାନପଟୁଃ
ଶଲୋଲୁକାଲାପେଃ ଶ୍ରବଣବିବରଂ ଶଳତମରୁତ୍ । ୧୧ ।

ଅନୁବାଦ—ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ବରୂପ ମୋହର ପିତା ଶିଶୁର ଚରଣାରବିନ୍ଦ
ରସପାନଦ୍ୱାରା ଅଶେଷ ପାପ ତ୍ୟାଗ କରି ବୈକୁଣ୍ଠକୁ ଗମନ କଲେ
ଅଜ୍ଞାନାବସ୍ଥାର ସମ୍ଭବ ହୃଦୟାକାଶକୁ ଅଜ୍ଞାନ କଲ ଏବଂ ଶଲରୂପୀ
ଉଲ୍ଲୁକମାନଙ୍କର କୋଳାହଳଦ୍ୱାରା କର୍ଣ୍ଣହୃଦର ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ୧୧ ।

* ସାମନ୍ତଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ଦୁଇମାସ ପୂର୍ବରୁ ଘୋର ଭୂମିକମ୍ପ ହୋଇଥିଲା ।

ଭଜନକ ବିଯୋଗଜାତଶୋକଂ

ସମୁଦତଦୁର୍ବିଧାବଦୁନଲେକମ୍ ।

ସ୍ବପଦସରସିକାନ୍ତରାଗଦାନା

ଲୟତୁ ପିତୁଃ ସବଧଂ ଧରାଧୁନାଥଃ । ୧୨ ।

ଅନୁବାଦ—ମୁଁ ଏହିପରି ପିତୃବିୟୋଗ ହେତୁରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶୋକାତୁଳ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ମଦ୍ୟାୟ ଦାରଦ୍ର୍ୟ ବଶତଃ ପରଜନମାନେ କ୍ଳେଶ ଭୋଗ କରୁଅଛନ୍ତି । ଜଗଦାଶ୍ଵର ମୋତେ ସ୍ବପାଦ ଭକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରି ମପ୍ତିତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଘେନିଯାନ୍ତୁ, ଏହାହିଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରେ । ୧୨ ।

ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରଙ୍କର ମାନବଲୀଳା ସମ୍ବରଣ ପରେ ତଦାୟ ମଧ୍ୟମ ପୁତ୍ର ଶ୍ରୀୟୁକ୍ତ ଗଦାଧର ସିଂହ ସାମନ୍ତଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ରଚିତ—

ଶୋକ-ଶତକ

ଶ୍ରୀ ନୀଳବୃଧର—

ପ୍ରଭୁପାଦ ଅର—

ବନ୍ଦ-ମିଳନ ହେ ତାତ ।

ଧୃର୍ଗେ ଥିଲ ରହି

ନରଦେହ ବହି

ମସ୍ତାରେ ହୋଇଲ ଜାତ । ୧ ।

ଉତ୍ତଳମାତାର

ତୁମ୍ଭେ ଏକା ସାର

ସ୍ବତ ବୋଲୁଛନ୍ତି ଜନେ ।

ସୁଁ ଅଧମ ପୁତ୍ର

ତୁମ୍ଭର ପବନ

ଚେତ ଚିନ୍ତା ମନେ । ୨ ।

ଶଶିପତ୍ନିନର

ସପ୍ତମ ନୃବର

ନୃସିଂହ ଭ୍ରମରବର ।

ତାହାଙ୍କର ସ୍ବତ

ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ବୃତ—

ବନ୍ଦ୍ୟ ସେ ପିତା ତୁମ୍ଭର । ୩ ।

ଧରାକୋଟେଶ୍ଵର— ବଶଜା ତୁମ୍ଭର
 ଜନନୀ ଯେ ତାଙ୍କୁ ପିତା ।
 ପୁଷ୍ପଦରଶନ ପୂର୍ବୁଁ ଦେଇ ମନ
 କରାଇଲେ ପରଶୀତା । ୪ ।
 ଅନୁଗୁଳ ଶଙ୍ଖା— ଧୂପକ ବଶଜା
 ତୁମ୍ଭ ଜାୟା ସେ ମୋ ମାତା ।
 ଶାଶୁ ବୋହୂଙ୍କର କ୍ରମରେ ନିକର
 ନାମ ବିଷ୍ଣୁମାଳୀ ସୀତା । ୫ ।
 ବହୁତ ଦୁହିତା ଜନ୍ମିବାରୁ ମାତା
 କରୁଥାନ୍ତି ନାନା ବ୍ରତ ।
 ହରୁଥାନ୍ତି ଅତି ଦୁଃଖେ ଦିନ ରାତି
 ସ୍ମରୁଥାନ୍ତି ଉପାକାନ୍ତ । ୬ ।
 ଦିନେ ରାମେଶ୍ଵର* ମହା ଶମ୍ଭୁଙ୍କର
 ଶକ୍ତି ସମୀପ ଅଶ୍ରାଳ ।
 ଗୋଟିଏ ଚକ୍ରେଣ ସ୍କୁଳ ଶିଳାକଣ
 ପାଇ ତାହା ଦେଲେ ଗିଳି । ୭ ।
 ଭାବିଲେ ମୋହର ଶୁଣିଲେ ସୁହାର
 କୈଳାସ-ବିହାରୀ ଏବେ ।
 ହେଉଛି ପରତେ ଦୟା କର ମୋତେ
 ବାଳକରତ୍ନକୁ ଦେବେ । ୮ ।
 କିଛି ଦିନ ପରେ ତାହାଙ୍କ ଉଦରେ
 ଅପଣ ଯେ କଲ ଘର ।

* ଶଶିପତ୍ନୀର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଗଡ଼ଠାରୁ ପ୍ରାୟ ଦୁଇହୋଣ ଦୂରରେ
 ଅବସ୍ଥିତ ଶୁଣପଡ଼ା ନାମକ ଗ୍ରାମରେ ରାମେଶ୍ଵର ଶିବଲିଙ୍ଗ ବିଦ୍ୟମାନ ।

ଯେଣୁ ପୁଣିକାମ ତେଣୁ ତୁମ୍ଭ ନାମ

ହୋଇଲା ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର । ୯ ।

ଅହେ ମହାବୀରୁ, ନଷ୍ଟ ହୋଇବାରୁ

ତୁମ୍ଭ ଉପରେ ସନ୍ତପି ।

ଦେଶ ଶାନ୍ତି ଦେନି ଜନକ ଜନନୀ

ପଠାଣିନାମେ ଜାକନ୍ତି । ୧୦ ।

ପୌଗଣ୍ଡ ବୟସେ ପିତାଙ୍କର ପାଶେ

ଉତ୍ସୁକମାନସେ ବସି ।

ପ୍ରଶ୍ନ କରି ତାଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମ ନକ୍ଷତ୍ରକୁ

ଚିହ୍ନୁଥାଅ ପ୍ରତି ନିଶି । ୧୧ ।

ପାଠେ ଅତି ଶ୍ରାନ୍ତି ଦେଖି ବୋଲୁଥାନ୍ତି

ତୁମ୍ଭ ମାତା ଗେଲେ ଗେଲେ ।

ଅସ ମୋର ବାବୁ ବେଗୀ ହୋଇଯିବୁ

ଖେଳ ତୁ ଟିକିଏ ହେଲେ । ୧୨ ।

କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଅଳ୍ପ ପଢ଼ିବାରେ ରଳ୍ପ

ହୋଇଲା ତୁମ୍ଭର ଚିତ୍ତ ।

ଲୀଳାବତୀ ବାଜ— ଗଣିତକୁ ନିଜ

ଶକ୍ତିରେ କଲ ଅୟତ୍ତ । ୧୩ ।

ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶ୍ରୀପତି ଜାତକ ପଦ୍ଧତି

ସାଧନ ବିଧି ଜାଣିଲ ।

ପ୍ରଧାନ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଦିର ତତ୍ତ୍ୱ

ବୁଦ୍ଧିରେ ବାନ୍ଧିଅଣିଲ । ୧୪ ।

ହେଲ କୃତ୍ତିବାସ— ରଥଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ

ପ୍ରଥମପାଠେ ଅପଣ ।

ଦଶକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଣକିଆ ମାଡ଼ି
 ଜାଣୁଥିଲେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ । ୧୫ ।
 ହୋଇ ନ ଥିଲ ତ ଦୁରୁହ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ
 ଗଣନାରେ କାହା ଛନ୍ଦି ।
 ଅପଣାର ଅପେ ଗୁରୁ ହେଲ, ବାପେ
 ତାକୁ ଚିହ୍ନାଇଲେ ମାଡ଼ି । ୧୬ ।
 ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ମହାପାତ୍ର ପୁଣି
 ହେଲେ ମନ୍ଦ ଦାସୀଗୁରୁ ।
 ସାକ୍ଷୀଙ୍କ ପ୍ରଣତି କର ବହୁ ଭକ୍ତି
 ତାକୁ ଦେଖିଦେଲେ ଦୂରୁ । ୧୭ ।
 ସ୍ୱପ୍ନରେ ହୁଏର ଗୁରୁ ହେଲେ ଧୀର
 ଅଳକା ଖଡ଼ଗରୁ ।
 ଅଉ ନାନା ଶାସ୍ତ୍ର ପଠନରେ ମାଡ଼ି
 ହୁଏ ହୁଏର ସହାୟ । ୧୮ ।
 ବ୍ୟାକରଣ ସ୍ମୃତି ତାବ୍ୟ ଅଳଂକୃତି
 ନାଟକ ବେଦାନ୍ତ ଆଦି ।
 ପଢ଼ିବା ମଧ୍ୟରେ ଆଥ ବିଶେଷରେ
 ଜ୍ୟୋତିଷ ଭାବ ଅସ୍ୱାଦି । ୧୯ ।
 ସ୍ୱକଳିତ ମାନ— ଯନ୍ତ୍ରକୁ ପ୍ରଧାନ
 କର ତାହା ସାହାଯ୍ୟରେ ।
 ଅନେକ ପ୍ରମାଣ ଜାଣିଲ ଅପଣ
 ଶଶିପତ୍ନୀ ରାଜ୍ୟରେ । ୨୦ ।
 ଦଶକ ସରଳ ଶଳାକାରେ ସୁଲ
 ଗୋଲ ବରାଇ ନିର୍ମିତ ।

ଭନ ଶତ ପାଠି ଅଂଶରେ ତା ପିଠି
କରିଦେଲ ବସ୍ତ୍ରଭିତ । ୨୧ ।

ଯାମ୍ୟ ସୌମ୍ୟ ଧ୍ରୁବ ଶତ୍ରୁବିନ୍ଦୁ ବିଷ୍ଟବ
କାନ୍ୟାଦ ସକଳ ବୃତ୍ତ ।

ବାର ରାଣି ସପ୍ତ ବଂଶର ନକ୍ଷତ୍ର
ବ୍ରହ୍ମ ତହିଁ କଲ ଯୁକ୍ତ । ୨୨ ।

କଳି ବହୁ କକ୍ଷ ଯନ୍ତ୍ରାଦିକ ଦକ୍ଷ
ହେଲ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନେ ।

ଯାହା ଯାହା ଲେଖି— ଅଛ ତାହା ଦେଖି
ଅଛ ବିଜ୍ଞାନେ ନୟନେ । ୨୩ ।

ପ୍ରାଚୀନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ— ସୁନ୍ଦ ବିଶେଷିତ
ଫଳ ତାରତମ୍ୟ ଯାକ ।

ଲେଖି ଲେଖି ତାଳ— ପଦେ କେତେ କାଳ
ହରି ନେଲ ହେ ଜନକ । ୨୪ ।

ତେଣୁ ବହୁବିଧ କଲ୍ଲନାକୁ ସିଦ୍ଧ
କରି ଆରମ୍ଭିଲ ଗ୍ରନ୍ଥ

ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଦର୍ପଣ ନାମେ ତାକୁ ପୁଣି
କରିଦେଲ ଚରତାର୍ଥ । ୨୫ ।

ସୁବଂ ଶଶନାର ଅନେକ ସ୍ଵପ୍ନାର
ତହିଁରେ ନିହିତ କରି ।

ଅମୂଲ୍ୟ ରତନ ଭୁଲିତ ନୁହନ
ବିଷୟ ଦେଇଛ ଭରି । ୨୬ ।

ଯାଉ ବ୍ରତ * କର— ଗ୍ରହଣାଦିକର
 ବିଶୁଦ୍ଧ ଭାବ ଚିନ୍ତାରେ ।
 ଶ୍ରୀ ମୁକ୍ତି ମଣ୍ଡପ ପଣ୍ଡିତ କଳାପ—
 ମତେ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥାନୁସାରେ ।
 ନୂତନ ଦୁର୍ଗୁଣ୍ୟ ପଞ୍ଜିକା ଉତ୍କଳ
 ଦେଶେ ପ୍ରଚରାଇ ଦେଲ ।
 ତଥାପି କେବେ ଚନ୍ଦ୍ରଦଣ୍ଡେ [୧୪]† ଭେଦ
 ଦୁର୍ଦ୍ଦଶନା ହରି ନେଲ । ୨୮ ।
 ଚିନ୍ତାନ୍ତେ ତୁମକୁ ଗର୍ଭସ୍ତମେଷୁରୁ
 ସେ ମହେଶ † ମହାଶୟ ।
 ଦେଲେ ସେ ଉପାଧି ତତ୍ତ୍ୱ ଯଥାବଧି
 ଶ୍ରୀମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ । ୨
 ସେ କାଳେ କଟକ ଯତ୍ନରେ ବୁକ
 କମିସନର ଯେ ଥିଲେ ।
 କେବଳାନାଳ ସାତ— ଶଯ୍ୟ ପରବତ
 ଉଚ୍ଚତା ଜାଣି ପୁଚ୍ଛିଲେ । ୩୦ ।
 ପ୍ରଶ୍ନ ହେବା ଯଶେ ଲଗାଇ ଉପଶେ
 ମାନ ଯନ୍ତ୍ର ଧରି କରେ ।

* କରଗ୍ରହଣାଦି—ବିବାହ ଇତ୍ୟାଦି । † ସ୍ଥୂଳପଞ୍ଜିକାରେ ତଥାପିମାନଙ୍କର
 ପକ୍ଷମଧ୍ୟରେ ପ୍ରକୃତ ସମୟ ଅପେକ୍ଷା ୧୪ ଦଣ୍ଡ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନ୍ୟୁନାଧିକ୍ୟ
 ହୁଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ୭୪ ପ୍ରକାଶ ୩୧ ଶ୍ଳୋକ ।

† ମହେଶଚନ୍ଦ୍ର ନ୍ୟାୟରତ୍ନ କଲିକତା ସମ୍ପୃକ୍ତ କଲେଜର ପ୍ରିନ୍ସିପାଲ
 ଥିଲେ । ସେ କଟକକୁ ଆସି ସାମନ୍ତଙ୍କର ପରବତ ଯାଇ ତଦାୟ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ
 ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗର୍ଭସ୍ତମେଷୁରୁ ଲେଖିଥିଲେ ।

ପ୍ରବୃତ୍ତ ଉଦ୍ଧର ଦେବାକୁ ସଜ୍ଜର
ଲେଖି ଖଣି ଖଣ୍ଡକରେ । ୩୧ ।

ସେହି ଯନ୍ତ୍ର ତୁଲେ ତୁମକୁ ସେବାଳେ
ସାହେବ ସଜ୍ଜନ କର ।

ସ୍ବପିଲେ ଏ ଗିର ଦେ ରଘୁଶେଖର
ଧନ୍ୟ ପ୍ରଭାତ ଭଗ୍ନର । ୩୨ ।

ଅସିଦା-ଶଙ୍ଖରେ ରତ୍ନ ନଃଶଙ୍କରେ
ମହେନ୍ଦ୍ର * ମାପ ଅଣିଲ ।

ଅନେକ ସେପରି ପରିଚିତ ଗିରି-
ମାନଙ୍କ ମାନ ଟ ଜାଣିଲି । ଏହା ।

ହୃଦୟ ଏ ମାତ୍ର ଦୁଃଖ ବିଚିତ୍ର
ପ୍ରସଙ୍ଗେ ବଳି ସୁତିତ ।

ଭୁବନେଶ୍ୱର ଉପାଧ୍ୟକ୍ଷ ବିଶ୍ୱକର୍ମା ମଣ୍ଡଳ

ଲଘୁନରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ୩୪ ।

ସୁଶିବ୍ୟ ଯାହା । ଚରକାଳ ତାହା ।
ସୁରଣ-ପଥରେ ଥାଏ ।

ମନ କଥାବୁଝି ଏ କାନରେ ପଶି
ସେ କାନରେ ଚାଲିଯାଏ । ୩୪ ।

ପର-ହାଜିବର ବିଷୟେ ଜୁନୁର
ବଚନ ନୁହେଁ ସ୍ମରଣ ।

ଅକାରଣ ଶତ୍ରୁ— ଅପମାନ ହେବୁ
 ଚିତ୍ତ ନୁହଇ ଚଳିତ । ୩୭ ।

ହୃଦୟ ଯେମନ୍ତ ସହସ୍ର ଚେମନ୍ତ
 ଶରୀର ଅଟେ ତୁମ୍ଭର ।
 ଦୁର୍ନାମ ଅନ୍ତର— ବୁଦ୍ଧି ନରନ୍ତର
 ଅଗ୍ନିମାନ୍ୟ ସହଚର । ୩୭ ।
 ତପତ ଦୋହର— ତାମ୍ରମୁଦ୍ରା ଧରି
 ବୁଦ୍ଧି ଶିରୀର ଛେଦନେ ।
 ଠିଆଭାବେ ଭରି ଦେଲବେଳେ ଗିରି*
 ଧୂମ ପୁରୀର ସଦନେ । ୩୮ ।
 ସେପରି ଦ୍ଵିବାର ବୁଦ୍ଧିର ବାହାର
 ଅଶ୍ରୁ ନ ନେଇ ଢିଲେ ।
 ମହା ପୈର୍ଯ୍ୟ ବହୁ ଏକା ଥିଲ ରହୁ
 ନିଷ୍ଠାସ୍ଵାବେ ସେବାଳେ । ୩୯ ।
 ମହା ଶାନ୍ତିମୟ ଶବରେ ସଦୟ
 ଭବ ଆଉ ପ୍ରତିପାଳ ।
 ଦୋଷୀ ଜନଠାରେ ଦଣ୍ଡ ଆଉ ଦୁରେ
 ଭଣ୍ଡରେ ନ ଅସେ ଗାଳ । ୪୦ ।
 ବିଷୟ ଅସାର ମଣି ଏ ସଂସାର
 ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ଭବ ।
 ଶରୀର ବୃଥାରେ ଥାଏ ତୁମ୍ଭଠାରେ
 ବିଶ୍ଵର ସ୍ଵହୃଦ ଭବ । ୪୧ ।
 ମାନସ ସହସ୍ର ଶାଖାରେ ଅତସ୍ତ
 † ଭବରେ ଭ୍ରମୁଥାଏ ।

* ଗିରି—ଚକ୍ରା ବ୍ୟବସାୟୀ ବିଦ୍ୟାଙ୍କ ଜାତିବିଶେଷ ।

† ଭବ—ଆକାଶଚର ।

ଏଣୁକରି ଭବ ବ୍ୟବହାରେ ତବ
ଜିଦାସୀନ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ୪୨ ।

ଗମନେ ଶୟନେ ଭୋଜନାଧିଷ୍ଠାନେ
ନବ ଗଣିତ କଲ୍ଲନେ ।

ଶାଶ୍ୱରିକ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ନ ଗଣ ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ—
ନିୟୁଣ ହେ ତୁମ୍ଭେ ମନେ । ୪୩ ।

ଶିଶିର ରତ୍ନରେ ଅନେକ ରାତିରେ
ଅକାଶକୁ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ।

ତତ୍ତ୍ୱ ଅବସ୍ଥାର କରୁଥାଅ କାର
ନିଷେଧକୁ ଘେନ ନାହିଁ । ୪୪ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରହ(୧) ଗ୍ରହ ତାରା ଗ୍ରହ(୨)
ଗ୍ରହଯୁକ୍ତାଦି (୩) ସାଧନେ ।

ହୁଅଇ ଯେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସେହି ତୁମ୍ଭ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ
ରୂପ ହୋଇଥାଏ ମନେ । ୪୫ ।

ବାସ୍ତୁ (୪) ଦେବ ସ୍ୱପ୍ନା—କର (୫) କେତେ ସୁଖା
ଦେଲେ ପ୍ରଶ୍ନ ପସିକାକୁ ।

ଅଙ୍କରେ ବସ୍ତୁର ଭବିଷ୍ୟେ ସ୍ୱପ୍ନା
ଉତ୍ତର ଛଳେ ତାହାଙ୍କୁ । ୪୬ ।

ତବ ଶିଷ୍ୟ ବୃନ୍ଦ— ତାରା ମଧ୍ୟେ ଚନ୍ଦ୍ର
ଗଦାଧରଙ୍କୁ (୬) ତୋଷରେ

ଯେକାଳେ ଆପଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ-ଦର୍ପଣ
ପଢ଼ାଉ ଥାଅ ପାଶରେ । ୪୭ ।

(୧) ସୂର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରହଣ (୨) ଗ୍ରହ ତାରା ଯୁକ୍ତ (୩) ଗ୍ରହ ଗ୍ରହର ଯୁକ୍ତ
(୪) ବାସୁଦେବ ଶାସ୍ତ୍ରୀ (୫) ସୁଧାକର ଦ୍ୱିବେଦୀ (୬) ମଞ୍ଜୁଷାବାସୀ ଗଦାଧର
ବିଦ୍ୟାଭୂଷଣ ।

ତାହାଙ୍କର ଦୃଢ଼ ପ୍ରଶ୍ନରୁ ନିଗୂଢ଼
 ଜ୍ୟୋତିସ୍ତତ୍ତ୍ବ ବିବରଣେ ।
 ତୁମ୍ଭର ଗର୍ବର ସୁନର୍ମଳ ସ୍ଵର
 ବିଶ୍ରାମ ନ କରେ ଯଶେ । ୪୮ ।
 ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ପୁତ୍ରଙ୍କର ସହୃଦ ଶିଶୁର—
 ଭକ୍ତି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅର୍ଥ କର ।
 ଗଦ ଗଦ ସ୍ଵର ପୁଲକ ନିକର
 ଅଶ୍ରୁଶୋଭା ଥାଅ ଧର । ୪୯ ।
 ସେ ସବୁ ସମୟେ ଲୁଚି ଦେଖୁଥାଏ^୦
 ମୁଁ ହୋଇଥିବାରୁ ସାନ ।
 ଏବେ ତାହା ଖାଲି ହେଉଅଛି କାଲି
 ପରାୟେ ପ୍ରଜାୟମାନ । ୫୦ ।
 ପାଇ ରୋଗାତଙ୍କ କନିଷ୍ଠ ପୁତ୍ରଙ୍କ
 ଉପରେ ଗୁଡ଼ଭାରକୁ ।
 ସମର୍ପି ଶ୍ରୀଚେନ୍ଦ୍ର ଘରେ ସଦା ମାନ୍ୟ
 ରସିଲ ଶେଷ କାଳକୁ । ୫୧ ।
 ନିତ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବୁଝୁନୁ ପାଳନ
 କାର୍ଯ୍ୟରୁ ବଳିଲେ ଦନ ।
 ଅନୁସର ରହି କିଛି କିଛି ମୁହଁ
 କରୁଥାଏଁ ଅଧ୍ୟୟନ । ୫୨ ।
 ଚରଦନ ସାଧ ପାଞ୍ଜି କାର୍ଯ୍ୟେ ବାଧ
 ହେଲି ତୁମ୍ଭର ଅଦେଶେ ।
 ତହୁଁ ତବ ଶ୍ରାନ୍ତ ସିବାରୁ ମୋ ପ୍ରତି
 ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଥାଅ ବିଶେଷେ । ୫୩ ।

ମୋଡ଼େ ନାନାବଧ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଭିଷଧ

ନିର୍ବାହୀ ପ୍ରମାଣ ।

ଅଞ୍ଚ ପ୍ରମାଣରେ **ତାହା ନିର୍ମାଣରେ**

ନ ଗଣନେ ମୁଁ ଅସ୍ତ୍ରାସ । ୫୪ ।

ମୋ ଜାମକୁ ଧରି ଭୁବନେଶ୍ୱର ବନ୍ଦ

ଭାବୁଆଅ କେତେଥର ।

ସେ ଜାକ କି ଅଉ ଜୀବ ଥାଉ ଥାଉ

କଣ୍ଠରେ ବାଜିବ ମୋର । ୪୫ ।

କୋମଳ ପଦ୍ମର—

ଥୁଆ ଉଦ୍ଧୃତ ରେଖା ବେନି ।

ଦେଶ ମଣିଷ ଏହା । ଜନ୍ମଥିଲା ମହା—

ପୁରୁଷ ଲକ୍ଷଣ ଦେଶ । ୫୬ ।

ଅଉ କି ମିଳବ ମୋତେ ସେ ପଲ୍ଲବ

ଶ୍ରୀଚରଣ ସମ୍ଭାଷଣ ।

ଭାଗି ମୋ ବଜାର ସେ ସେବା ଛଡ଼ାଇ

ନେଲେ ସୁପର୍ଣ୍ଣବାହନ । ୫୭ ।

ହେଲେ ସେ ଦୁର୍ବଳ ତୁମ୍ଭେ ଅନ୍ଧ ବଳ

ଶେଷଦଳର ଦ୍ଵାସ ।

ଏବେ ପଢ଼େ ମାଡ଼ି କେଣେ ଗଲ ଗଡ଼ି

ଦେ ଧର୍ମମୟ ପୁରୁଷ । ୫୮ ।

ସବୁ ଶେହୋଦ୍ଦମ ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋଦ୍ଦମ

ଧାମରେ ଦେଉଳି ଭଦ୍ର ।

ଏ ପୃଷ୍ଠା ସଂକଳନ

କାହାଁଁ କହିଥିଲା ମନୁ । ୫୯ ।

ପିତାମହ-ଦର୍ପଣ

କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚରଣେ ।

ଶେଷ (୧) ଶ୍ଳୋକେ ଶ୍ରବଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଜଣ ଭବ—
ବିଷୟ-ସ୍ଥିତି ତରଣେ । ୨୦ ।

ପରିଚାଳକ ଶେଷକୁ ଗମନ

କଲ ହୁମ୍, ଯେଉଁଦଳ ।

ପାହାର ସମ୍ଭାର

ଭୁବ୍ଧ ହେଲେ ବହୁଜନ । ୨୧ ।

ଶଙ୍ଖାନାଦ ହେଲା—

ମଙ୍ଗଳ ଗୀତ ସଙ୍ଗରେ ।

ମିଳି ନାଶ କଲ **ଅଶେଷ ହେଲ**

ବେଳାହୁକ୍ତ ହେବା ପରେ । ୨୨ ।

ଅଗଣ୍ଡ ଚିଲକ ପାଦ ପଦ୍ମ ଶଙ୍ଖ

ଚକ୍ରାକ୍ତି ତନ୍ତ୍ର ହୋଇ ।

ରାଜି ରାଜି ବାସେ ଗଳାରେ ହରିଷେ

ତୁଳସୀ ମାଳା ଲମ୍ବାଇ । ୫୩ ।

ଶ୍ରବଣ କାଣି ହୋଇଲ ମେଲଣି

ଇଷ୍ଟଦେବଙ୍କ ଆଗେ ।

ପଞ୍ଚମ ଶତାବ୍ଦୀ ପର ସୁଧର୍ମିଣୀ ପରି

ବାହାର ପଡ଼ିଲ ଘରୁ । ୨୪ ।

ସେକାଳେ କାହାର ଅଶ୍ରୁତଳଧାର

କେନ୍ଦ୍ର ନ ପଡ଼ୁ ବହୁ ।

(୧) ଶେଷ ଶ୍ଳୋକେ—ପିତାନ୍ତ ଦର୍ପଣର ଶେଷ ଶ୍ଳୋକରେ ।

ସୁଖାସନେ ବିଜେ କରଗଲ ନିଜେ

ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବହୁ ବହୁ । ୨୫ ।

ଉତ୍କଳରେ ମୋଡ଼େ ନେଲ ଶୁଦ୍ଧ ଚିହ୍ନେ

ଆହେ ଅନୁକମ୍ପାମୟ ।

କଗଳାଥ ଯେହେ ପରବେଶ ମାହେ

ହୋଇଲେ ପ୍ରିୟତମ । ୭୭ ।

ଶ୍ରବଣ ମୋ କରେ ଦେଇ ଧୀରେ ଧୀରେ

ଚଳିଲୁ ଶାଳାଚଳାକୁ ।

କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଶିଳା ଉପରେ ଶିଳା ଉପରେ

ସିଂହାସନର ତଳକୁ । ୨୭ ।

[illegible]

ହେ ପ୍ରଭୋ ଜଗତେ ଅଛି ।

ଏ ମହାପାତକୀ ଏ ଜନ୍ମେ ଏତଦ୍

ଦର୍ଶନ କର ପାଉଛୁ । ୨୮ ।

ଉତ୍ତର ବସନ୍ତ ସମୟ ଅବଳ

ହେଉ ବା ନ ହେଉ ମନେ ।

ଆଉଁ ମୁଁ ବନ୍ଧୁ ନ ପାରେଁ ପବ୍ଧ

ଭୂମି ଅଶକ୍ତ । ଗହଳେ । ୨୯ ।

ବାହୁ ଅସି କୁର ହୋଇ ମୁକୁତର

ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗେ ପ୍ରବେଶ କଲ ।

ଗୋପନରେ ରହୁ **ପରିଶେଷେ ସେହୁ**

ହିନ୍ଦୋସ ଅବତୁ ଗଲା । ୭୦ ।

ମରୁତ ଅସ୍ତ୍ର ଦୋଇବାର ଶେଷ

ହୁମୁକ୍ତ ତ ଥିଲା ଜଣା ।

ତେଣୁ ଭୈଷଜ୍ୟରେ ନ ରଖିଲ ଅରେ
ଅଉ ସେ ପୁରୁ ଧାରଣା । ୭୧ ।

କରୁଥାଅ ନାହିଁ ବେଳେ ବେଳେ ମୁହିଁ
ଦଅନ୍ତେ ଔଷଧସାଗି ।

ପ୍ରବଳ ସ୍ରୋତରେ ଦୃଶ ପରକାରେ
ସବୁ ଯାଉଥାଏ ଭସି । ୭୨ ।

ତେବେ ସଦାଗୁରୁ ଥାଏ ବ୍ୟଭିଚାର
ନୋହେ ନିତ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠାନେ ।

ଗବାସରେ ଗାଳ— ଚକ୍ରକୁ କେବଳ
ଗୁଣି ବସିଥାଅ ଧାନେ । ୭୩ ।

ନିଧନ ଦ୍ଵିଦନ ଥାଉଁ ଘନ ଘନ
ଉଠିଲା ଯାମଳ ହୁକ୍କା ।

ଅହେ ଧୀରବର ତାହା ଦେଖି ମୋର
ମନ ପଡ଼ିଗଲା ଫିକା । ୭୪ ।

ମୁଖ ପୁରୁ ଦନ ନିଶ୍ଵାସ ପବନ
ଛଡ଼ିଲ ଶିଶୁଙ୍କ ପରି ।

ତେବେ ହେଲେ ନିତ୍ୟ ଐଶ୍ଵର୍ଯ୍ୟକୁ ବୃତ୍ୟ
କରୁଥାଅ ଥର ଥର । ୭୫ ।

ନିର୍ଯ୍ୟାଣ ଦବସେ ଜାକ ମୋତେ ପାଶେ
କହୁଲ ମୋ ମୁଖ ଗୁଣି ।

ଚନ୍ଦ୍ର (୧) ଗଲା ତାର ଜଗିଅଛି ତାର
ମୁଖରୁ ଉଦ୍ଧାର ନାହିଁ । ୭୬ ।

ସେ ସମୟେ କଣ୍ଠେ ପଡ଼ିଲା କି ତୁଣ୍ଡେ
ଅଦଭୂତ ବଜ୍ରମଣ୍ଡ ।

ବିବେକ ହଜିଲା ମତି କେଣେ ଗଲା
ଧୂଳି ହେଲା ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ । ୭୭ ।

ପରସ୍ପୃତ ଗାନ୍ଧି ହୋଇବାକୁ ମାନ୍ତି
ଉଦ୍‌ବେଗକୁ ପ୍ରକଟାଇ ।

ହୋଇ ପରତନ୍ତ ରହିଲ ସମନ୍ତ
ମୁଖିକା ଦେହେ ଲଗାଇ । ୭୮ ।

ତୁମ୍ଭକୁ ମୁଁ ବେନି କରେ ଥିଲି ଘେନି
ଚଢ଼ିରେ ଚଉରା ମୁଲେ ।

ଜଣେ ପରଜନ ଶୁଦ୍ଧ ଜଳେ ସ୍ନାନ
କରୁଥିଲା ସେ କାଳେ । ୭୯ ।

ଘୋଷୁଥିଲ ଧୀରେ ଧୀରେ ମୁଦୁଷ୍ଟରେ
‘ଜଗନ୍ନାଥ’ ଏହି ନାମ ।

କି ଅନାୟାସରେ ଅର୍ଦ୍ଧ ନିମେଷରେ
ଗମିଲା ବୈକୁଣ୍ଠ ଧାମ । ୮୦ ।

ଶ୍ରୀବା ଭଙ୍ଗ ଦେଖି ମନେ ହୋଇ ଦୁଃଖୀ
ଉଦରେ ଜାକିଲି କେତେ ।

ନ ଶୁଣିଲ କିଛି ମୁହଁ ହୋଇଅଛି
ପରତେ ହୋଇଲା ମୋତେ । ୮୧ ।

ପଦ୍ମଞ୍ଜୁ ପର ଶ୍ରୀ ମୁଖର ଶିଖ
ଦିଶୁଥିଲା ସେହିକାଳେ ।

କେ ଜାଣେ ଜନକ ବିହେଦ କନକ—
ଗର୍ଭ (୧) ଲେଖିଛୁ କପାଳେ । ୮୨ ।

ସ୍ଵର୍ଗପୁରେ ପୂଣ୍ୟ **ଭ୍ରମର ଶ୍ରବଣ**

ପୁକି ପୁକି ଗଲ ଅକି ।

ଜାଣିଲି ମୋ ପାଣି— ଗତ ବିମନାଣି

ଧାତା ନେତୃଗଣ ଓଡ଼ିଆ । ୮୩ ।

ସେ କଲ ପାଦପ ଦବ୍ୟ ଅନାଦପ

ମିଳିଥାଏ ପୁଣି ବଳେ ।

କେ ଖଲ ସ୍ୱଭାବେ ଭାବୁ ଭାବି ଏବେ

ପଞ୍ଚାବ୍ଦ ଦେଉଳ ଉଲେ । ୮୪ ।

ପୁଣି ଧର ପୈର୍ବ ଭ୍ରମ ଅନ୍ତକାରୀ

ଶେଷ କଲି ଯଥାବଧି ।

କେତେ ମନୋରଥ ହୋଇଗଲା ବ୍ୟର୍ଥ

ମୋହର ହେ ବୃଷାବଧୁ । ୮୫ ।

ଦେବଦତ୍ତ ମାନ୍ତି ଭକ୍ତି ପୁଣ୍ୟ-ସେବା

ହେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ-ଭକ୍ତ ।

ପୋଲି ନେଇଗଲା ମୋ ଜନନୀ ଭାଇ

ସୁନ୍ଦର ସିନ୍ଦୂର ବିନ୍ଦୁ । ୮୭ ।

ପ୍ରକୃତରେ ଗଙ୍ଗା—

ଭଜେ ପୁଲ ବେଢ଼ା ଯଥା ।

ବ୍ରହ୍ମଦେବ ଶିଳା ପରେ ଅଳଙ୍କାର

ଜନସ୍ଥିତି ହେଲେ ତଥା । ୮୭ ।

ବିଷୟ ଶ୍ରେଣୀ ସେ ନ ରଖି ମାନସେ

ହୋଇଛନ୍ତି ତପସ୍ବୀନା ।

କୃମି ଗୁଣଗାଳେ ପୁଣି ଦୂରଧାଳେ

ସାବିତ୍ରୀ ଦଳ ସାମିଲ । ୮୮ ।

ପରିବାର ବଳ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସାଧୁ

ସମ୍ବେଦନା ସମ୍ବେଦନା ।

ଏବେ ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ

ଚଉଣୀ/ଚଉଦ

ସୁଗଳକୁ ବନ୍ଦାଇଲ । ୮୯ ।

କାହାଣୀ ଓ ଗଳ୍ପ

କଳ୍ପନା ବିକାଳ

ଭବରେ ହୃମ୍ଭା ଚାନ୍ତି ।

ସ୍ୱଚ୍ଛଳ ନିଶାରେ

ଲେଉଟକ-ବୁଝାରେ

ତା ହୁଏ ପାଉଁଶ ଭଳି । ୧୦ ।

ବିଜ୍ଞାନ ଅଟେ

କାହ୍ନୁ କୁହୁକା

ବାହୁଡ଼ି ବୁଲୁ ନାହିଁ ।

କାନ୍ତକବି ପଣ୍ଡା

ପକ୍ଷୀ ଏ ଅବସ୍ଥା

ଅନ୍ଧ ମୋଡେ ଅନ୍ଧେ ପିତା । ୧୧ ।

ପିଠାକୁ ପସରା

ବସିଥଲ ଧରା

ବଣିକବାଜରମଣି ।

ଧୀର ରତ୍ନବୀଣୀ

ମଧ୍ୟରୁ କେ ଅସି

ହରିନେଲ ସ୍ତ୍ରୀ ମଣି । ୯୭ ।

ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ

ମାସରେ ଉତ୍ତମ

ବିଶ୍ୱାସ ଥାଏ ତୁମ୍ଭର ।

ପ୍ରବେଶିଲେ ସେହି

ବିଜା ହୋଇ ଚାଲି

ଅଖଣ୍ଡ ବିଧି ଅଟଇ । ୧୩ ।

ଦେ ପ୍ରଣୀତପୁର

ଏଣୁ ଯେ ମାସର

ଶ୍ରୀ ସ୍ବରୂପୋଦ୍ଭବ ପଦ ।

ସେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମେ

ଶ୍ରୀ ସୁବ୍ରହ୍ମେୟାୟ ନମଃ

ଭାବ ପାଶେ ବଳ ଗଢ଼ । ୧୪ ।

ତୁମ୍ଭର ଜନନୀ ଶକାଦ ପ୍ରମାଣ
 ସତରାଶ ସତାବନ ।
 ପୁଣି ଅଠରଶ ଛବିଶେ ରମେଶ
 ପୁରକୁ କଲ ଗମନ । ୧୫ ।
 ତବ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଦୁସ୍ତାସର ପକ୍ତି
 ଦେଖି ଧୃତି ଯାଏ ଟଳି ।
 ଅଶଶ୍ଚି ଲାଭିତ ଭାବେତେ ଭରତି
 କରି ଦେଇ ଗଲ ଚଳି । ୧୬ ।
 ତୁମ୍ଭେ ପୁଣ୍ୟମୟ ତୁମ୍ଭେ ଶୁଣତୟ
 ଗାନେ ହେବ ପାପ ଯୟ
 ତେଣୁ ଦେଇ ମନ କିଛି ବିରଚନ
 କଲି ଅହେ ମହୋଦୟ । ୧୭ ।
 ବଞ୍ଚିବାକୁ ତବ ପ୍ରଣାମା ବୈଭବ
 ମୋର ଅବା ବୁଦ୍ଧି କେତେ ।
 ବଞ୍ଚିଲେ ହେଁ ତାତ । ନ ଶୋଭିବ ତା' ତ
 ପ୍ରସିଦ୍ଧି ବୋଲି ଜଗତେ । ୧୮ ।
 ଏ ସଂସାର ଦାଉ ନ ଲାଗନ୍ତା ଅଉ
 ଏହା ଗୁଣି ଗୁଣି ଅହା ।
 ରହୁଥିଲ ଠାକି ନେଲେ ଏବେ ଡାକି
 ସ୍ବ ପୁରକୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାଥ । ୧୯ ।
 ଯେଉଁ ଦେଶେ ଜାତ ହୋଇ ଗାନ୍ଧପାତ
 କଲ ଯାଇ ମୋକ୍ଷସ୍ଥଳେ ।
 ସେ ଦେଶର ହୃଦେ କହୁଥାଅ ନିତ୍ୟ
 ପ୍ରଭୁ ପାଦପଦ୍ମ ତଳେ । ୨୦୦ ।

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମହାସ୍ବାକର ମଧ୍ୟମପୁତ୍ର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗଦାଧର ସିଂହ ସାମନ୍ତଙ୍କ
କର୍ତ୍ତୃକ ବିରଚିତ ସଂସ୍କୃତ ପଦ୍ୟାବଳୀ :—

ଗୋକ-ସ୍ତୁତିଃ

ଶ୍ରୀ ଗାଳଶୈଳବର ମୌଳି କଳାଧୁନାଥ

ପାଥୋକ ଜିହ୍ୱର ପଦାନ୍ତୁଗତଃ ସଦା ପଃ ।

ସ ଡ଼଼ ବଘେଲହୁଲ କାନନ ଚନ୍ଦନ ଦ୍ୱେ ।

କ୍ୱାସି ପ୍ରସୀଦ ଜନକ ବ୍ରଜଭୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୧ ।

ଅର୍ଥ :—ହେ ପିତା ! ଅପଣ ଶ୍ରୀ ଗାଳାଦ୍ରୁଚନ୍ଦ୍ର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର
ପଦ୍ମପାଦରେ ସର୍ବଦା ଅନ୍ତୁଗତ ଥିଲେ ଏବଂ ବଘେଲବଂଶରୁପ ବନର
ଚନ୍ଦନବୃକ୍ଷ ସ୍ବରୂପ ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ?
ଅପଣ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍ୱାରା ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା
ଦୂର ହେଉ । ୧ ।

ଗୋ ବିପ୍ର ଦେବ ଗୁରୁବନ୍ଧୁବନ୍ଧୁରକ୍ତ

ଦାନ ପ୍ରପନ୍ନ ଜନ ପାଳନ ସକ୍ତ ଚେତଃ ।

ଉକ୍ଷିଂଘିତାମୁଧୁ ସମୁଦ୍ଧୁଲ କାର୍ତ୍ତିରାଣେ

କ୍ୱାସି ପ୍ରସୀଦ ଜନକ ବ୍ରଜଭୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୨ ।

ଅର୍ଥ :—ହେ ତାତ ! ଅପଣ ଗୋରୁ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଦେବତା ଏବଂ
ଗୁରୁ ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଭକ୍ତି କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଦାନ ଓ ଶରଣାଗତ
ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ପାଳନ ବିଷୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆସକ୍ତ ଥିଲେ । ଅପଣଙ୍କର
ସମୁଦ୍ଧୁଲ କାର୍ତ୍ତିରାଣି ସମୁଦ୍ଧୁ ଲଘନ କରୁଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପଣ
କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଅପଣ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ;
ତଦ୍ୱାରା ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ । ୨ ।

ସ୍ତ୍ରୀସ୍ନେହେଷ୍ଠ ପ୍ରତିଭାୟାତ୍ମକ ତତ୍ତ୍ଵନନ୍ଦ
 ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦର୍ପଣ ସମର୍ପଣ ମନ୍ତ୍ରୋତ୍ସବ ।
 ଅଛନ୍ଦ୍ରମଧ୍ୟରୁଣ ପଦ୍ମପଦଂ ବିଧାୟ
 କ୍ବାସି ପ୍ରସାଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୩ ।

ଅର୍ଥ :—ହେ ଜନକ ! ଆପଣ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଅତୁଳନୀୟ ପ୍ରତିଭାବଳରେ
 ଅତ୍ମକ ତତ୍ତ୍ଵ ନିହତ କରି ଯେଉଁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ପଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ
 କରିଅଛନ୍ତି ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତକର ସ୍ବଚ୍ଛ ଅରୁଣବର୍ଣ୍ଣ ପାଦପଦ୍ମରେ ସମର୍ପଣ
 କରିଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଆପଣ
 ଅମ୍ବମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍ବାସ ଅମ୍ବମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା
 ଦୂର ହେଉ । ୩ ।

ସଦ୍ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ସମୁଦାରତ କର୍ମ ମର୍ମ
 ବିଜ୍ଞାନ ଶର୍ମ ପରିପୁରତ ମାନସସ୍ୟ ।
 ତେ ସର୍ବସ୍ତ୍ରଣୟିତଃ ସ୍ବଜନା ରୁଦନ୍ତି
 କ୍ବାସି ପ୍ରସାଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୪ ।

ଅର୍ଥ :—ହେ ପିତୃଦେବ ! ଆପଣଙ୍କର ଚିତ୍ତ ସକଳ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର
 କଥିତ କର୍ମ ସମୁଦର ତତ୍ତ୍ଵଜ୍ଞାନରେ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା ଏବଂ ଆପଣ ସର୍ବବିଧି
 ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ କରୁଥିଲେ । ଆପଣଙ୍କ ବିରହରେ ସ୍ବଜନମାନେ
 ରୋଦନ କରୁଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଆପଣ
 ଅମ୍ବମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍ବାସ ଅମ୍ବମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା
 ଦୂର ହେଉ । ୪ ।

ନୈବାସି ସ୍ବନ୍ଦର ତନ୍ତୁ ବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ବନ୍ଦର ସ୍ବନ୍
 ପଲ୍ଲୀ ଦୁଶାଂ ନନ୍ତୁ ଦୁଶାଂ ଷମଭୂର୍ମନୋଭୁଃ ।

ହଂ ଗୁଣିଲ ସ୍ଵ ଚପଥାଚିଥିରେବ ବୁମ୍ପେ
କ୍ବାସି ପ୍ରସୀଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୫ ।

ଅର୍ଥ :—ହେ ପିତା ! ଅପଣ ଆକୃତରେ ସୁନ୍ଦର ହୋଇ ନ
ଥିଲେହେଁ ଗୁଣସମୃଦ୍ଧତ୍ବାସ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର ଥିଲେ ଏବଂ ମାତୃଶ୍ରୀ
ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଚକ୍ଷୁଃ ସମୀପରେ କନ୍ଦର୍ପ ଭୁଲ୍ ସ୍ଵରୂପ ଥିଲେ । ଏହି
ପୃଥିବୀରେ ଅପଣହିଁ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କ ସ୍ଵ ଚପଥର ଏକମାତ୍ର ପଥିକ ଅଛନ୍ତି ।
ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଅପଣ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ
ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ, ତଦ୍ଵାରା ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ । ୫ ।

ପ୍ରହେଷୁ ଯୋ ହ ଭଗବଦ୍ ବିଷୟଂ ପଠିତ୍ବା
ତତ୍ତ୍ଵାଦିଶୟଂ ଜନ ସାତ୍ତ୍ଵିକରୁଦ୍ଧକଣ୍ଠଃ ।
ଅନନ୍ଦ ଲୋଚକ ପରିପ୍ଳୁତଦୁକ୍ ସଚହ୍ନଂ
କ୍ବାସି ପ୍ରସୀଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୬ ।

ଅର୍ଥ :—ହେ ମହାରାଜେ ! ଭକ୍ତଗୁରୁମାନଙ୍କର ଭଗବଦ୍ ବିଷୟ
ପାଠ କରିବା ସମୟରେ ସମଧିକ ତତ୍ତ୍ଵଜ୍ଞାନ ବଶତଃ ସାତ୍ତ୍ଵିକ ଭାବଦ୍ଵାରା
ଅପଣଙ୍କର କଣ୍ଠ ରୁଦ୍ଧ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ତତ୍ତ୍ଵ ଅନନ୍ଦାଶ୍ରୁରେ ପରିପ୍ଳୁତ
ହେଉଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଅପଣ
ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍ଵାରା ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା
ଦୂର ହେଉ । ୬ ।

ଶୈଳାଟବାବ୍ରଜ ଜଳ ସ୍ଥଳ ଯାନମାର୍ଗ
ପୌରାଜି ରାଦିଷ୍ଠ ଶିରାକୃତ ମାନଯନ୍ତ୍ରଃ ।
ଅବସ୍ଥିତଂ ବଦ୍ଧବଧାଂ ଗଣିତସ୍ୟ କୃତ୍ତ୍ଵା
କ୍ବାସି ପ୍ରସୀଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୭ ।

ଅର୍ଥ:—ହେ ଜନକ ! ଅପଣ ସ୍ବର୍ଗସ୍ଥ ମାନସନ୍ଧି ଧାରଣପୁରକ
ପଦ୍ମ, ଅରଣ୍ୟ, ଜଳ, ସ୍ଥଳ, ଯାତାୟାତ ମାର୍ଗ ଓ ପୌରାଣିକମାନଙ୍କରେ
ଗଣିତ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବହୁବିଧ ଅବସ୍ଥାର କରୁଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପଣ
କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଅପଣ ଅମ୍ବମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ;
ତଦ୍ଭାବ ଅମ୍ବମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ । ୭ ।

ଶ୍ରୀଭରତାଧିପତି ଦତ୍ତ ମହା ମହୋପା—

ଧ୍ୟାୟ ପ୍ରଣୟ ପଦମାତ୍ର ବଦୋଽପି ଚିତ୍ତେ ।

ନୈବା ବକାଶମଗମନ୍ ଭବ ଗର୍ବଲେଶଃ

କ୍ବାସି ପ୍ରସୀଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୮ ।

ଅର୍ଥ:—ହେ ତାତ ! ଶ୍ରୀ ଭରତାଧିପତି ଅପଣଙ୍କୁ ପ୍ରଣୟ ମହା-
ମହୋପାଧ୍ୟାୟ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରୁଥିଲେ ହେଁ ଅପଣଙ୍କ ହୃଦୟରେ
ସ୍ବାସାରିକ ଗର୍ବ ଲବ ମାତ୍ର ସ୍ଥାନ ପାଇ ନ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପଣ
କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଅପଣ ଅମ୍ବମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍ଭାବ
ଅମ୍ବମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ । ୮ ।

ପ୍ରଶ୍ନେ କୃତେହ ଭବତା ଭ୍ରମଭଞ୍ଜକେନ

ଗମ୍ଭୀର ଭ୍ରମଣ ଭରସ୍ୟ ସଦୁତ୍ତରସ୍ୟ ।

ଅପ୍ୟାଶୁ ମୂର୍ଖ ହୃଦୟଞ୍ଜମତା ବିତେନେ

କ୍ବାସି ପ୍ରସୀଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୯ ।

ଅର୍ଥ:—ହେ ପିତା ! କେହି ଅପଣଙ୍କୁ କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ
ଅପଣ ଗମ୍ଭୀର ଓ ସୃଷ୍ଟ ଭାବରେ ତହିଁର ଏପରି ସଦୁତ୍ତର ପ୍ରଦାନ
କରୁଥିଲେ ଯେ ସେଥିରେ ମୂର୍ଖମାନଙ୍କର ସୁଦ୍ଧା ହୃଦୟରୁ ସନ୍ଦେହ ଦୂର
ହେଉଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଅପଣ

ଅନୁମାନକଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍‌ଦ୍ୱାରା ଅନୁମାନକର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ । ୯ ।

ଜାତେଽପି ତେ ପ୍ରଭୁର ଶାସ୍ତ୍ର ସ୍ୱପଣିତଢେ
ମୂଢ଼ାକ କିନ୍ତୁଦବଗନ୍ତୁ ମପୀଛୁକୋଽରୁଃ ।
ଧୂତାଭିମାନ ଲବମାନସ ହେ ଗୁରୋ ଦ୍ୱଂ
ଦ୍ୱାସି ପ୍ରସାଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୧୦ ।

ଅର୍ଥ:—ହେ ଗୁରୋ ! ବହୁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଆପଣଙ୍କର ପ୍ରଭୁତ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଥିଲେ ହେଁ ମୂର୍ଖଠାରୁ ସ୍ୱକ୍ଷା କିଛି ଶିକ୍ଷଣୀୟ ଥିଲେ ତାହା ଅବଗତ ହେବା ନିମିତ୍ତ ଆପଣ ଇଚ୍ଛୁକ ଥିଲେ ଏବଂ ଲବ ମାତ୍ର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟାଭିମାନ ଭବଦାୟ ହୃଦୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ନ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଆପଣ ଅନୁମାନକଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍‌ଦ୍ୱାରା ଅନୁମାନକର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ । ୧୦ ।

କଲ୍ୟାଦି ନକ୍ତ୍ରଶୟନାନ୍ତ ସମସ୍ତ କର୍ମ
ମନ୍ତ୍ରଂ ବିନିବ ବହୁତଂ ଭବନା ନ ନିତ୍ୟମ୍ ।
ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟବାନପି ଭବାନରପଚ୍ଛ ଜେତା
ଦ୍ୱାସି ପ୍ରସାଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୧୧ ।

ଅର୍ଥ:—ହେ ଜନକ ! ଆପଣ ପ୍ରାତଃକାଳରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ରାତ୍ରିରେ ଶୟନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ମନ୍ତ୍ର ପାଠପୁରକ ସମାଧାନ କରୁଥିଲେ । ବିନା ମନ୍ତ୍ରରେ ଆପଣଙ୍କର କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉ ନ ଥିଲା । ଆପଣ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଗୃହସ୍ଥ ହେଲେ ହେ କାମ ଖୋଧାଦ ପଡ଼ିପୁଜୁ କୟ କରୁଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ କେଉଁଠାରେ

ଅଛନ୍ତି ? ଅପଣ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍ଭାବ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ । ୧୧ ।

ଦତ୍ତ ବ୍ରତୀଶପତିନା ସ୍ଵଚ୍ଛଦ୍ଧ ମୁଦ୍ରା
ଯାତ୍ରାଃ ସମାହୁ ଶକ୍ତତେଜ ନୃପୋ ଜଗାଦ ।
କିନ୍ତୁ ଦ୍ଵିତୀୟତ୍ଵଦ ବୁଦ୍ଧକିତଂ ନ କିଞ୍ଚିଦ୍
କ୍ଵାସି ପ୍ରସାଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୧୨ ।

ଅର୍ଥ:—ହେ ଜନକ ! ବ୍ରତୀଶପତି ଅପଣଙ୍କୁ ଜୀବନକାଳାବଧି ପେନ୍ଥନ ସ୍ଵରୂପ ମାସିକ ଟ ୪୦୯ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ପରଶ୍ରାମାତର ନଟବର ସିଂହ ତାହା ଶୁଣିପାରି ଅନ୍ୟପ୍ରଦତ୍ତ ଧନ ବିଷ୍ଣୁସଦୃଶ ବୋଲି କହୁଥିଲେ ହେଁ ଅପଣଙ୍କର ଗର୍ଭର ହୃଦୟ ସେଥିରେ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଅପଣ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍ଭାବ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ । ୧୨ ।

ସତ୍ୟଂ ବରୋ ଭଣିତୁ ମାର୍ତ୍ତ ଯଥା ପ୍ରସନ୍ନୋ
ମିଥ୍ୟା କଥାଂ କଥୟିତୁଂ ଚ ତଥା ବିଷଣ୍ଣଃ ।
ଏତଂ ସ୍ଵ ପୈତୃକଗୁଣଂ ଧୃତବାନ୍ ସଚ ତୁ
କ୍ଵାସି ପ୍ରସାଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୧୩ ।

ଅର୍ଥ:—ହେ ପିତା ! ସତ୍ୟବାକ୍ୟ କହିବା ବିଷୟରେ ଅପଣ ଯେପରି ପ୍ରସନ୍ନ ଥିଲେ କେହି ମିଥ୍ୟା କହିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ ସେଥିପାଇଁ ସେହିପରି ବିଷଣ୍ଣ ହେଉଥିଲେ । ଅପଣଙ୍କର ପିତା ସତ୍ୟବାଦୀ ଥିବାରୁ ଅପଣ ସେହି ପୈତୃକ ଗୁଣ ଧାରଣ କରୁଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଅପଣ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍ଭାବ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ । ୧୩ ।

ଅର୍ଶାନ୍ତ ବୃଦ୍ଧ୍ୟ ନଳଲଘବ ରୋଗସ୍ତୁକ୍ତଃ
 କାଳେ ଜ୍ୱରବ୍ୟଥନଭକ୍ତ ଚ ତତୋଽପି ଶିଳଃ ।
 ବାକ୍ସାୟ ମାନସଭବଶ୍ରମସାଧକ ସ୍ତୁଂ
 କ୍ୱାସି ପ୍ରସୀଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୧୪ ।

ଅର୍ଥ:—ହେ ଗୁରୋ ! ଆପଣ ଅର୍ଶ, ଅଳ୍ପବୃଦ୍ଧି ଓ ଅଗ୍ନିମାନ୍ୟ
 ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ଏବଂ ସମୟେ ସମୟେ ଜ୍ୱର
 ରୋଗରେ ପୀଡ଼ିତ ହେଉଥିଲେହେଁ ଯନ୍ତ୍ରନିର୍ମାଣଜନିତ କାୟିକ, ପ୍ରସ୍ଥାତ୍ତର
 ଦାନଜନିତ ବାଚିକ ଏବଂ ତତ୍ତ୍ୱାବସ୍ଥାରଜନିତ ମାନସିକ ପରିଶ୍ରମରୁ
 ବିରତ ହେଉ ନ ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ?
 ଆପଣ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍ୱାରା ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା
 ଦୂର ହେଉ । ୧୪ ।

ଅସୀତ୍ ସଦୈବ ସବିଧେ ତବ ଦୁର୍ବିଧତ୍ଵଂ
 କୋଽପି ପ୍ରଭ୍ରଷଦଽନେତୁ ମହୋ ନ ଦକ୍ଷଃ ।
 ତସ୍ମାତ୍ତୁଭୟାୟ ହୃଦୟଂ ନହି ଦୁୟତେ ସ୍ତୁ
 କ୍ୱାସି ପ୍ରସୀଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୧୫ ।

ଅର୍ଥ:—ହେ ପିତୃଦେବ ! ଦାରଦ୍ର୍ୟ ସର୍ବଦା ଆପଣଙ୍କର ସହଚର
 ହୋଇଥିଲା । ତାହା ଦୂର କରିବାକୁ କେହି ସମର୍ଥ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ।
 ତଥାପି ସେଥିପାଇଁ ଆପଣଙ୍କର ମନ ଦୁଃଖିତ ହେଉ ନ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ
 ଆପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଆପଣ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ;
 ତଦ୍ୱାରା ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ । ୧୫ ।

ବର୍ଷଦ୍ୱୟଂ ସମ ମହାର ମୟା ଦୃଷ୍ଟୈବ
 ପଞ୍ଚୀ ସମସ୍ତଗଣନୋକ୍ତଲ ଦେଶ ଯୋଗ୍ୟା ।

ମଞ୍ଜୁନିଉଁ ସମୟଃ ସ ଗତଃ ସ୍ଫୁଟଃ ସନ୍

କ୍ବାସି ପ୍ରସାଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୧୬ ।

ଅର୍ଥ:—ହେ ପିତା ! ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ସହିତ ଦୂରବର୍ଷକାଳ ଉତ୍ତଳର ଉପଯୋଗୀ ସମଗ୍ର ପଞ୍ଜିକାର ଗଣନା କରିଥିଲି । ସେହି ସମୟ ଅତୀତ ହୋଇଥିଲେହଁ ସମ୍ପ୍ରତି ସ୍ଫୁଟପଥାରୁତ ହୋଇ ମୋହର ମର୍ମବେଦନା ଜାତ କରୁଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଆପଣ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍ଵାରା ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ ।

ସୋଡ଼ାପ୍ରଭେଦ ଉଦତୋ ମୁନିରଃ ସ ଭୂମ୍ନା

ଶ୍ରବେ ତଥୌ ନିବସତି ସ୍ଵନିବନ୍ଧପଞ୍ଜ୍ୟାମ୍ ।

ନାନ୍ୟନ୍ତ ତର୍ଜି ଭବତୋତ୍ତଳ ଏବ ଧନ୍ୟଃ

କ୍ବାସି ପ୍ରସାଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୧୭ ।

ଅର୍ଥ:—ହେ ଜନକ ! ଶ୍ରୀକ୍ଷତିଥି ବିଷୟରେ ମୁନିମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ଛଅପ୍ରକାର ପ୍ରଭେଦ ଭବ୍ୟାୟ ପଞ୍ଜିକାରେ ସ୍ପଷ୍ଟୀକୃତ ହୋଇଅଛି । ତାହା ଅନ୍ୟସ୍ଥାନର ପଞ୍ଜିକାରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏଣୁ ଆପଣଙ୍କୁ ପାଇଁ ଉତ୍ତଳ ଧନ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଆପଣ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍ଵାରା ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ । ୧୭ ।

ମପ୍ତାଣି ଦତ୍ତକର ମଧୁନି କାଳକନ୍ୟା—

କ୍ଳାନ୍ତଂ ସ୍ଫୁଟେତ୍ତେଗମୟ ମିତ୍ୟ ସବୁଭବନ୍ତମ୍ ।

ସଦୃଶ୍ୟତେତ୍ୟ ପରତସ୍ତବ ଶୀର୍ଣ୍ଣମୁର୍ତ୍ତିଃ

କ୍ବାସି ପ୍ରସାଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୧୮ ।

ଅର୍ଥ:—ହେ ନାତି ! ଆପଣ ଜରାବୀର ହୋଇଥିବାରୁ ମୁଁ ହସ୍ତଧାରଣପୁର୍କ ଅପଣଙ୍କୁ ଅନେକବାର ମାର୍ଗରେ ଚଳାଉଥିଲି । ତାହା

ସ୍ମରଣ କରିବାରୁ ଅନ୍ୟ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ମୋତେ ଭବ୍ୟାୟୁ ଶୀର୍ଣ୍ଣମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖାଯାଉଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଅପଣ ଅନୁମାନକଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍‌ଦ୍ୱାରା ଅନୁମାନକର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ । ୧୮ ।

ନୀଳାଚଳସ୍ଥ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସେବକସ୍ୟ
ତନ୍ମାସି ତତ୍ତ୍ୱେବ ଚ ବିରୂପତ ବିଗ୍ରହସ୍ୟ
ଅସ୍ତେଧୁନା ତବ ଜରତପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତିରେବ
କ୍ୱାସି ପ୍ରସାଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୧୯ ।

ଅର୍ଥ:—ହେ ପିତୃଦେବ ! ଅପଣ ନୀଳାଚଳବାସୀ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କର ସେବକ ଥିବାରୁ ସେହି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ସେହିରେ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମାସରେ ଦେବ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ଅଧୁନା ଅପଣଙ୍କର ସେହି ଗର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ବିଦ୍ୟମାନ ରହୁଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଅପଣ ଅନୁମାନକଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍‌ଦ୍ୱାରା ଅନୁମାନକର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ । ୧୯ ।

ଅବାଳ ବୁଦ୍ଧ ବନିତା ଶ୍ରୁତି ବନ୍ଧୁ ହୃଦୟଃ
ହୃଣୀଳତା ତବ ସିଦ୍ଧାଭିଷିଦାଧୁନିବ ।
ବଦନ୍ତି କାର୍ତ୍ତିରବନାବଳୟେ ସମନ୍ତା ।

କ୍ୱାସି ପ୍ରସାଦ ଜନକ ବ୍ରଜତୁ ବ୍ୟଥା ନଃ । ୨୦ ।

ଅର୍ଥ:—ହେ ପିତୃ ! ଅପଣଙ୍କର ସେହି କର୍ପୂର-ଶୁଭ୍ର ବର୍ଣ୍ଣର ଅବାଳବୁଦ୍ଧବନିତା ସମସ୍ତେ କର୍ଣ୍ଣରେ ଶୁଣୁଅଛନ୍ତି, ମୁଖରେ କାର୍ତ୍ତିନ କରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ ହୃଦୟରେ ଅନୁଭବ କରୁଅଛନ୍ତି । ସ୍ୱତଃସଂ ସେହି କାର୍ତ୍ତି ପୃଥ୍ୱୀର ସର୍ବତ୍ର ବିଦ୍ୟମାନ ରହୁଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପଣ କେଉଁଠାରେ ଅଛନ୍ତି ? ଅପଣ ଅନୁମାନକଠାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ; ତଦ୍‌ଦ୍ୱାରା ଅନୁମାନକର ବ୍ୟଥା ଦୂର ହେଉ । ୨୦ ।

ଲବ୍ଧାସୀମସୁଣଂ ପରାଜିତବିପଦ୍ବିଜ୍ଞାପୁରତଂ ଚିଦା ।

ବଦାନନ୍ତପଥଂ ନିଗୁଡ଼ ଗଣିତସ୍ୟୋଽଭାର କର୍ଷସମମ୍ ।

ବୋଦାରଂ ଶ୍ରୁତିକର୍ଷଣାମପି ଗୁରୌବଦ୍ଭାଞ୍ଜଳିଂ ସାଙ୍ଗକ—

ଶ୍ରୀଜାଦ୍ୟୁକ୍ତନୟ ସୁରାମିପିତରଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୂପାମଣିମ୍ । ୨୧ ।

ଅର୍ଥ:—ଯେ ଅସୀମ ଗୁଣଲବ୍ଧ କରିଥିଲେ, ଶତ୍ରୁର ସୁଦ୍ଧା ବିପଦ ଦେଖିଲେ ଯାହାକର ଚିତ୍ତ ଅହତ ହେଉଥିଲା, ଯେ ଜ୍ଞାନଦ୍ଵାରା ଅନନ୍ତମାର୍ଗରୁ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲେ, ଯେ ନିଗୁଡ଼ ଗଣିତର ଭଦ୍ରାରକାର୍ଯ୍ୟରେ ସମର୍ଥ ଥିଲେ, ଯେ ବେଦବିହୀନ କର୍ଷମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଅଭିଜ୍ଞ ଥିଲେ, ଯେ ଗୁରୁଜନଙ୍କ ନିକଟରେ ସର୍ବଦା ବଦ୍ଧକରମୁଖ ହୋଇ ରହୁଥିଲେ ଏବଂ ଯେ ଶ୍ରୀଜାଦିକାର୍ଯ୍ୟର ପୁର୍ଣ୍ଣତାମିତ୍ତରୁ ଭବିଷ୍ୟମନୁ ଥିଲେ ସେହି ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସିଦ୍ଧାନ୍ତୀ ମହାତ୍ମା ପିତୃଦେବଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରୁଅଛୁ । ୧୧ ।

ସୁର୍ଜାଲେଶବିବର୍ଜିତଂ ପରଗୁଣଶ୍ରଦ୍ଧାସୁଦଂ ନିତ୍ୟଶୋ

ମୁର୍ଜାସେବିତ ବିପ୍ରପାଦରଜସଂ ବୁଦ୍ଧାଲିବାକ୍ୟାନୁଗମ୍ ।

ଅଭା ଶ୍ୟାମଲଶୈଳନାଥ କରୁଣାସିଦ୍ଧାମୁପୁର୍ବାଶୟଂ

ଶ୍ରଦ୍ଧାନ୍ତଃକରଣଂ ସୁରାମିପିତରଂ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରୂପାମଣିମ୍ । ୨୨ ।

ଅର୍ଥ:—ଯାହାକି ହୃଦୟରେ ଅନ୍ୟକୁ ପରାଭବ କରିବାର ଭାବ ଲବ ମାତ୍ର ନ ଥିଲା, ଯେ ପରଗୁଣରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାନ୍ତ ଥିଲେ, ଯେ ସର୍ବଦା ବ୍ରାହ୍ମଣ-ପାଦଧୂଳିରୁ ମସ୍ତକରେ ଧାରଣ କରୁଥିଲେ, ଯେ ବୁଦ୍ଧସମୁଦ୍ରର ବାହ୍ୟପାଳନରେ ତପ୍ତର ଥିଲେ, ନିଳାଦ୍ରିନାଥ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କୃପାରୁ ଯାହାକର ପୂର୍ବବାସନା ଯଥାର୍ଥଭାବରେ ସଫଳ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଯାହାକର ମନ ସର୍ବଦା ପବିତ୍ର ଥିଲା ସେହି ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ସିଦ୍ଧାନ୍ତୀ ମହାତ୍ମା ପିତୃଦେବଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରୁଅଛୁ । ୨୨ ।